

400. OBLJETNICA
NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE
U ZAGREBU

Urednica:
dr. sc. Mirna Willer

Prijevod na hrvatski jezik:
Jasenska Zajec

Lektura:
Anka Ivanjek

Recenzenti:
prof. dr. sc. Neven Budak, predsjednik
dr. sc. Marija Maja Jokić
dr. sc. Mirna Willer

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 634212.

ISBN 978-953-500-061-7

**400. OBLJETNICA
NACIONALNE I SVEUČILIŠNE
KNJIŽNICE U ZAGREBU**

**Zbornik radova sa
znanstveno-stručnog skupa**

Zagreb, 9. - 11. svibnja 2007.

Zagreb
Nacionalna i sveučilišna knjižnica
2007.

SADRŽAJ

PREDGOVOR

Tihomil Maštrović, Glavni ravnatelj Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu danas (Nekoliko uvodnih riječi uz Zbornik radova o 400. obljetnici NSK)..... 7

POVIJESNI ASPEKTI RAZVOJA KNJIŽNICE

Radoslav Katičić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb: Nacrtak kulturne povijesti svih četiristo godina Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu 11

Josip Bratulić, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet: Knjižnice crkvenih redova u Hrvatskoj 17

Aleksandar Stipčević: Isusovačke knjige i knjižnice u hrvatskim zemljama 28

Sándor Bene, Mađarska akademija znanosti, Budimpešta: Od kupovine knjiga do kupovine pisaca: braća Zrinski u međunarodnoj propagandi (1663.-1666.) 39

Ivica Zvonar, Knjižnica Odsjeka za povijesne znanosti HAZU, Zagreb: Rukopisna ostavština Ivana Kostrenčića u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu 51

Branko Tomečak: O sadržaju i okolnostima darovanja značajnije i starije knjižnične građe: iz povijesti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu prije 1920. godine 66

István Monok, Nacionalna knjižnica Széchényi, Budimpešta, Mađarska: Nacionalne knjižnice u vremenima promjena 79

Daniel Barić, Sveučilište u Toursu, Francuska: Nastanak i razvoj dvojnosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u europskom kontekstu: (19. - 20. stoljeće) 87

Stjepan Matković, Hrvatski institut za povijest, Zagreb: Sveučilišna knjižnica u povijesnom kontekstu od početaka 19. stoljeća do raspada Austro-Ugarske 99

Snješka Knežević: Urbanistička razmatranja lokacija Nacionalne i sveučilišne knjižnice: 1882. – 1910. 107

Nenad Fabijanić, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet:
Stara zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice kroz slojeve
klasicizma i secesije 117

SUVREMENI ASPEKTI I RAZVOJ KNJIŽNICE I KNJIŽNIČARSTVA U BUDUĆNOSTI

Josip Stipanov: Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu 137

Velimir Neidhardt, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet:
Arhitektura Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu 160

Hans Petschar, Austrijska nacionalna knjižnica, Beč: Nacionalne
knjižnice i njihove strategije za digitalizaciju europske baštine 176

Mirna Willer, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu: Hrvatska
nacionalna knjižnica u budućnosti 189

Kaisa Sinikara, Sveučilište u Helsinkiju, Finska: Europske sveučilišne
knjižnice kao potpora primarnoj funkciji akademske zajednice 199

Marina Mihalić, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu:
Knjižnični sustav Sveučilišta u Zagrebu 210

Marija Maja Jokić, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu:
Sveučilišna knjižnica u skoroj budućnosti: kako je vide korisnici 221

Predrag Pale, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet elektrotehnike i računarstva:
Knjižnični korisnici i njihove potrebe u 21. stoljeću 231

Stephen E. Arnold, Arnold Information Technology, Kentucky: Promišljanje
relevantnosti: taktike za poboljšanje pretraživanja i pronalaženja 236

PROGRAM 253

PREDGOVOR

NACIONALNA I SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U ZAGREBU DANAS (Nekoliko uvodnih riječi uz Zbornik radova o 400. obljetnici NSK)

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu jedna je od najvažnijih kulturnih ustanova u povijesti hrvatskoga naroda. Priopćenja iznesena na Znanstvenom skupu o njezinoj 400. obljetnici nedvojbeno to potvrđuju. Kao glavni ravnatelj te ustanove nalazim potrebnim na ovom mjestu iznijeti nekoliko riječi o najvažnijim aspektima njezina rada danas. Djelatnost Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu u 400. godišnjici njezina djelovanja primarno je određena organizacijom hrvatske nacionalne zbirke knjižnične građe *Croatice*, te znanstvenim promišljanjima jedinstvenog hrvatskog knjižničnog sustava. Kao sveučilišna knjižnica, ona sustavno razvija dostupnost informacijskih izvora namijenjenih nastavnicima i studentima Sveučilišta u Zagrebu. U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici upravo se provodi digitalizacija najvažnije nacionalne knjižne građe, čime se znatno povećava pristup fondovima Knjižnice i olakšava njihovo korištenje. Kriteriji za digitalizaciju postavljeni su u skladu s vrijednošću građe, njezinim intelektualnim sadržajem, povijesnom, umjetničkom i materijalnom vrijednošću, povezanom s njezinim značajem za hrvatski nacionalni i kulturni identitet.

Djelatnost knjižnice je intenzivno usmjerena i uz razvijanje i unapređivanje sustava matičnih knjižnica koje, sukladno Zakonu o knjižnicama, na državnoj razini predvodi kao središnja matična knjižnica Republike Hrvatske, radi unapređivanja njihova rada na temelju suvremene knjižnične teorije i prakse, te u cilju osiguravanja kvalitetne knjižnične službe u znanosti, obrazovanju, kulturi i društvu općenito. Kao najveća općeznanstvena knjižnica u državi pruža informacijsku podršku znanstvenom radu i nastavi u visokoškolskim ustanovama. Kao nacionalna knjižnica, dakle vodeća institucija te vrste u državi, sustavno proširuje i razvija međusobne odnose s knjižnicama u drugim europskim i svjetskim sredinama. Time zapravo nastavlja, ali i nadograđuje svoju važnu ulogu u svekolikoj povijesti hrvatskoga naroda, staru puna četiri stoljeća, o čemu svjedoči niz stručnih i znanstvenih priloga u ovom zborniku.

Prof. dr. sc. Tihomil Maštrović
Glavni ravnatelj Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

POVIJESNI ASPEKTI RAZVOJA KNJIŽNICE

Radoslav Katičić
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

NACRTAK KULTURNE POVIJESTI SVIH ČETIRISTO GODINA NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU

Skupili smo se ovdje da svojim prinosima obilježimo četiristotu obljetnicu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Ne će dakle biti neumjesno ako se ovdje, makar i bez većih pretenzija, s podatcima lako pristupačnim svima, pokušaju zacrtati kulturnopovijesni okviri njezina osnutka, razvoja i djelovanja kroz sve to vrijeme. Ta je knjižnica u vrlo ozbiljnom smislu stožer intelektualnog, pa i svega kulturnog života u Hrvata i svih koji s njima žive u istom kulturnom ozračju. Utemeljena je na bogatoj i jedinstvenoj zbirci starih rukopisa i knjiga, koja je pohranjena znakovito baš u temeljima njezine zgrade, na što rado upozorava današnji njezin čuvar i voditelj. Ta knjižnica pouzdano dokumentira svu našu duhovnu i intelektualnu povijest u svijetu u kojem živimo, sve do njegova najnovijega razdoblja bitno obilježena elektroničkom tehnikom i slikovnom ilustracijom do sada neslučenih mogućnosti.

Tko se zanima za početak te ustanove, saznat će da je postala godine 1606. kao knjižnica kolegija Družbe Isusove u Zagrebu, osnovanog iste te godine. Taj podatak, samo na prvi pogled suh i oskudan, govori nam mnogo. Osnivanje kolegija, plod nastojanja tada već pokojnoga biskupa Jurja Draškovića, predstavlja u nas pun zamah crkvenoga pokreta katoličke obnove, započete na saboru u Tridentu, održanom s predikidima od 1545. do 1563., pokreta koji je obilježio cijelo razdoblje od samoga kraja 16. do druge polovine 18. stoljeća, a u pučkoj je kulturi ostavio duboke tragove još i dulje.

Djelatnici katoličke obnove posvetili su se ne samo najistančanijoj učenosti – valjalo je odgovoriti protestantskim teolozima i osobito njihovim crkvenim povjesničarima na razini koju je svojim kapitalnim djelima zacrtao naš Matija Vlačić Ilirik – nego su se kao duhovnici posvuda obraćali i najširim slojevima jednostavnoga puka da ga privuku Katoličkoj crkvi i na njemu blizak i primjeren način suzbiju utjecaj protestantske propovijedi, koja mu se također obraćala na način njemu blizak. Za svoju intenzivnu djelatnost, kako onu učenu, tako i za propovjedničku i za dušobrižničku, kolegij je trebao knjižnicu. A trebao ju je i za škole.

U isusovačkim kolegijima osnivale su se gimnazije. One su u katoličkom dijelu Europe utemeljile javno školstvo. Kako god su, osnivane i vođene od isusovačkog reda, bile crkvene, one su, za razliku od katedralnih i samostanskih škola prije njih, bile namijenjene obrazovanju laika, a ne u prvom redu svećeničkoga podmlatka. Time su, može se bez ikakva pretjerivanja reći, otvorile novu epohu. U odabranim

isusovačkim kolegijima osnivana su uz gimnaziju i sveučilišta ili bar visoka učilišta. Tako i u Zagrebu. U zagrebačkom kolegiju osnovana je 1662. akademija kao visoko učilište. Njoj je kralj Leopold I. diplomom od godine 1669. podijelio stupanj sveučilišta sa svim pravima i povlasticama što su ih posjedovala druga sveučilišta pod njegovim žezlom. Premda je i Hrvatski sabor potvrdio tu diplomu, zagrebačka je isusovačka akademija samo dvije godine podjeljivala akademske stupnjeve i nikad se nije prozvala sveučilištem (*universitas*). Kako i zašto je do toga došlo, ni do danas nije doista razjašnjeno. No i tako je zagrebačka isusovačka akademija zadržala položaj javno priznate najviše školske ustanove u Hrvatskoj. Takva je, dakako, trebala knjige i od toga se bogatila knjižnica zagrebačkog kolegija.

Naša današnja Nacionalna i sveučilišna knjižnica utemeljena je tako u jeku pokreta katoličke obnove, koji je i u drugome označio početke djelotvornoga hrvatskog novovjekovnoga konstituiranja i svojim barokom bitno obilježio kulturni krajolik kakav smo naslijedili. U tome smislu središnja hrvatska knjižnica doista seže sve do tih početaka.

Kada je pak pod pritiskom europskih vladara 1773. papa Klement XIV. ukinuo isusovački red, zbivalo se to već u drugom duhovnom ozračju, u ozračju prosvjetiteljstva. U tom je ozračju i car Josip II. godine 1786. ukinuo pavlinski red. Kada je uslijed ukidanja isusovačkoga reda raspušten njegov zagrebački kolegij, bila je ozbiljno ugrožena i njegova knjižnica. Lako joj se moglo dogoditi da bude raznesena, kako je poslije ukinuća pavlinskoga reda bila raznesena knjižnica njegova visokog učilišta s prerogativama sveučilišta u Lepoglavi. No protonotar hrvatskoga kraljevstva Nikola Škrlec Lomnički (1729.–1799.), istaknuti promicatelj prosvjetiteljskih ideja, svojski je uznastojao oko toga da sve ono što mu je pošlo za rukom uščuvati od konfiscirane knjižnice isusovačkoga kolegija dobije Kraljevska akademija znanosti, državna visokoškolska ustanova u koju je, sasvim u duhu prosvjetiteljstva, godine 1776. preuređena ukinuta isusovačka. U obojem je uspio. Tako se djelovanje knjižnice koju su bili osnovali isusovci za katoličke obnove nastavilo u znaku prosvjetiteljstva.

Škrlec je u istome duhu nastojao i oko toga da se zaplijenjena isusovačka knjižnica ne samo održi, nego i poveća, te da postane jezgra velikoj javnoj knjižnici u Zagrebu. Ostvarenju te zamisli pridonio je drugi poznati predstavnik prosvjetiteljskih ideja, zagrebački kanonik Baltazar Adam Krčelić (1715.–1778.) time što je 1777. poklonio Kraljevskoj akademiji svoju bogatu knjižnicu. Bilo je to znatno obogaćenje, premda je dio najvrjednijih knjiga poslije, po nalogu budimpeštanske vlade, prenesen u mađarske knjižnice. Godine 1816. akademijina je knjižnica dobila pravo na primjerke knjiga tiskanih u tiskari Peštanskoga sveučilišta, godine 1818. službeno je priznata kao javna knjižnica, a tek 1837. dobila je pravo na obvezni primjerak svih tiskovina u Hrvatskoj i Slavoniji. Obogaćena je pak darovanjima privatnih knjižnica, biskupa Maksimilijana Vrhovca 1818. i grofice Eleonore Patačić 1818. i 1835. Obogaćivali su je osim toga i brojni manji darovatelji iz redova svećenika, profesora i učitelja, pa studenata i krajiških časnika.

Novo razdoblje otvara se u kulturnoj povijesti naše Nacionalne i sveučilišne knjižnice narodnim preporodom, nošenim valom nacionalnoga romantizma. U tada-

šnjim prilikama ilirski je pokret većim dijelom bujao izvan okvira državnih institucija. Tako mu i knjižnica Kraljevske akademije znanosti, kako god je njezin knjižničar Matija Smodek (1808.–1881.) bio oduševljen i djelatan ilirac, nije mogla biti potporom onoliko koliko je to pokretu bilo potrebno. Metternichova vlast jedva je trpjela takve nacionalne preporodne pokrete, strogo ih kontrolirajući, a nikako ih nije podupirala. Stoga je 1838. u Zagrebu osnovana Narodna čitaonica s knjižnicom. Važnu je ulogu tu odigrala i privatna knjižnica Ljudevita Gaja. I jedna i druga najvećim su dijelom poslije, kad je 1874. osnovano moderno sveučilište, pripale Sveučilišnoj knjižnici, kako se sad zvala knjižnica koju je prije imala Kraljevska, a od 1850. Prvoslovna akademija. Njoj je pripala i knjižnica Narodnoga muzeja.

Samo polako su se ostvarivale starije zamisli i Zagreb je svim protivštinama unatoč ipak dobivao dobro opremljenu središnju javnu knjižnicu. Sveučilišna knjižnica pod kraj 19. i u prvom desetljeću 20. stoljeća izvrsno je opremljena svom važnijom znanstvenom literaturom onoga vremena, osobito kapitalnim djelima i mjerdavnim priručnicima, te vodećim časopisima. Svojim skromnim mogućnostima tada je doista dosegla svjetsku razinu. Nepovoljnije prilike u 20. stoljeću nisu joj dopustile da to tako i zadrži. Potpuno se, naime, tada bila uključila u europski *globus intellectualis* epohe pozitivizma i omogućila hrvatskoj sredini pun udio u procvatu znanosti koji je ta ključna epoha donijela. Kao student i sâm sam to još živo osjetio.

Primjereno ustrojena, pod dobrim vodstvom, statusno ojačana, Knjižnica je sustavno nabavljala privatne biblioteke što su ostajale iza osoba istaknutih u kulturnome životu. Tako je nadopunjavala svoje fondove knjiga i nadoknađivala propušteno u doba dok je još bila slabunjava. Time su se bolje pokrivala sva prošla razdoblja. Tako je 1892. kupljena knjižnica Nikole Zrinskoga, brata Petrova, a odmah zatim, 1893., i knjižnica Ljudevita Gaja. Kasnije, 1918., nabavljena je knjižnica Nikole Tomašića, a 1919. Ise Kršnjavoga i Milana Amruša. Tek 1959. kupljena je knjižnica koju je plemeniti rod Kuševića tijekom 18. i 19. stoljeća skupio u svojoj turopoljskoj kuriji u Maloj Mlaci. Još 1893. poklonio je Zbor liječnika Hrvatske i Slavonije Sveučilišnoj knjižnici svoju knjižnicu, a 1916. učinilo je to Hrvatsko prirodoslovno društvo. Te su važne dopune bitno ojačale Knjižnicu za sva prošla kulturnopovijesna razdoblja, od baroka do epohe pozitivizma.

Isto se to pokazuje i kad se jednim pogledom obuhvate književne ostavštine pohranjene u Knjižnici. Tu su pisma hrvatskih plemića iz 16., 17. i 18. stoljeća, pa rukopisi Pavla Rittera Vitezovića, Baltazara Adama Krčelića, Ljudevita Gaja i drugih iliraca, Mažuranića, Vatroslava Jagića, Iva Vojnovića i još nekih znatnih osoba hrvatske kulture.

Osobitu je dimenziju Knjižnica dobila kad joj je 1914. povjerena na trajno čuvanje knjižnica Zagrebačkoga kaptola, *Metropolitana*, koja svojim pergamentnim kodeksima seže do samoga osnutka Zagrebačke biskupije na razmeđu 11. i 12. stoljeća. Tako je od prvotne knjižnice isusovačkog kolegija u Zagrebu uza sve teškoće, koje se nisu prestajale pojavljivati, sustavno nadoknađujući propušteno, nastala prava nacionalna knjižnica u punom smislu toga pojma. Rasla je u slijedu kulturnopovijesnih razdoblja u kojima je nastajala, pa je i vidno obilježena njima. No takvo gledanje na

to, a na njem je zasnovan ovaj nacrtak, ne smije nam odvratiti pozornost od suprotnoga, ali sukladnog gledanja: naša knjižnica bila je uporište, poticaj, pa i preduvjet stvaralaštvu hrvatske kulture u svakomu od tih razdoblja.

Iza Prvoga svjetskog rata pozitivizam je kao duhovno ozračje bio još samo epigonski prežitak, iako baš u nas dosta žilav. Množile su se struke, a europski *globus intellectualis* gubio je svoju cjelovitost. Naša knjižnica je između dva svjetska rata izgubila onu institucionalnu potporu i čvrstinu vodstva koja ju je bila dovela do vrhunca. Postignuta razina nije se mogla održavati. I to sam kao student sâm osjetio. Ipak se učinilo mnogo. I dalje je Knjižnica bila nezamjenjiva pomoć pri znanstvenom i kulturnom radu. No sada se morala nadopunjavati fakultetskim, muzejskim i institutskim knjižnicama. To je, uostalom, bilo i predviđeno. Takve su knjižnice nicale na sve strane.

Kao što je duhovno ozračje toga razdoblja bilo rastrgano, pa za nj još i nemamo konvencionalno utvrđena i općenito prihvaćena imena, tako je i teško jezgrovito karakterizirati razvoj Knjižnice u njemu. Ostala je i tada nezamjenjiva pomoć, potreban poticaj, ali one sigurnosti da će se u njoj naći sve doista važno, te sigurnosti više nije bilo. Danas možemo osjećati samo zahvalnost što se u nepovoljnijim prilikama ipak učinilo toliko. Bez toga bili bismo mnogo siromašniji.

Poslije nevoljnog i sumornoga vremena Drugoga svjetskog rata novi je poredak postavljao Knjižnici povećane zahtjeve, ali joj je nametnuo i žestoka ideološka i devizna ograničenja, što je jako sputalo nabavu novih knjiga. Postalo je nemoguće pratiti i intelektualni i znanstveni razvoj u svijetu. No osjećalo se i to da je nastojanje kako bi se to bar donekle postizalo ipak bilo živo. Tek se potpunost knjižnoga fonda nabavljenog u prvim desetljećima poslije Drugoga svjetskog rata ukazivala uvelike kao stvar sreće i slučaja.

Kada su prilike polako, ali nezaustavljivo, postajale sve rahlije, produkcija knjiga i drugih tiskovina u svijetu doživjela je pravu eksploziju. Potpunost u nabavljanju kakva se postizala pod kraj 19. i na samom početku 20. stoljeća postala je sasvim nemoguća. Uza sav trud, pa i vidan napredak, za staroga čitača koji je rastao oslonjen na Knjižnicu ostaje i prevladava dojam kaotičnosti. Izlaz tu omogućuje jedino elektronika.

Doista je sve dozrelo. Naša knjižnica ulazi u elektroničko razdoblje. Ulazi malo zakašnjelo, kao s nekim pomakom faze, zbog oskudnih prilika, a i zbog nekog malo-dušja starijih naraštaja, kojima je život u novijoj povijesti skresao krila i priviknuo ih na neodgovornost rezignacije. Potreban je tu polet mladih, a on se sve češće i susreće. Već je na djelu. Stoga Knjižnica danas u elektroničko razdoblje ulazi ubrzano. Zaoštatak se već nadoknađuje i skoro će biti nadoknađen. A tek će se pokazati što će elektroničko razdoblje značiti za Knjižnicu, kako će se ona u njem staložiti, kako će upravo postići obuhvatnu potpunost i svestranu svjetsku umreženost, bar onakvu kakvu je imala u razdoblju pozitivizma. No to još postavlja velike zahtjeve, i pred Knjižnicu i pred njezine korisnike. Tu smo tek na početku novoga razdoblja.

Pokušali smo tako pratiti kulturnu povijest rada i rasta Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu kroz sva njezina četiri stoljeća. Ocrtao se vrlo suvisao slijed.

Uzorak europskoga duhovnog razvoja kroz te četiri stotine godina. Tu se vrlo dojmljivo pokazuje koliko je Knjižnica usko povezana s hrvatskim intelektualnim životom i svom kulturom. U nekom vrlo ozbiljnom smislu pokazuje se njezinom hrpenicom!

A nama sada, o njezinoj četiristotoj obljetnici ne ostaje nego da izustimo riječ duboke i tople zahvalnosti, svima: od davnog isusovačkoga kolegija u jeku katoličke obnove do današnjega vodstva i posade naše Nacionalne i sveučilišne knjižnice na pragu elektroničke ere. I da s dubokim pouzdanjem izrečemo svoje dobre želje za budućnost.

LITERATURA

Belan-Simić, Alemka. Nacionalna i sveučilišna biblioteka (NSB). Hrvatski leksikon 2, Zagreb 1997., str. 147.

Korade, Mijo. Isusovci (Jezuiti, Družba Isusova). Hrvatski leksikon 1, Zagreb 1996., str. 513–514.

Miklavčić, Maks i redakcija. Isusovci ili jezuiti (lat. Societas Jesu; Družba Isusova, kratica SJ, odn. DI). Enciklopedija Jugoslavije 5, drugo izd., Zagreb 1988., str. 654–658.

Rojnić, Matko. Nacionalna sveučilišna biblioteka u Zagrebu. Enciklopedija Jugoslavije 6, Zagreb 1965., str. 193–195.

Rojnić, Matko i redakcija. Biblioteke, Hrvatska, SR. Enciklopedija Jugoslavije 1, drugo izd., Zagreb 1980., str. 655–664.

Szabo, Agneza. Sveučilište (univerzitet). Hrvatski leksikon 2, Zagreb 1997., str. 505–506.

Vanino, Miroslav. Isusovci i hrvatski narod 1: Rad u XVI. stoljeću; Zagrebački kolegij, Zagreb 1969.

SAŽETAK

Zacrta se rast i rad naše Nacionalne i sveučilišne knjižnice kroz sva kulturnopovijesna razdoblja od baroknoga doba do praga elektronske ere i pokazuje kako je nerazdvojivo vezana sa cjelovitim razvojem hrvatskoga intelektualnog života i sve hrvatske kulture.

BIOGRAFIJA

Radoslav Katičić rođen je 3. srpnja 1930. u Zagrebu, Hrvatska. Godine 1954. diplomirao je klasičnu filologiju na Sveučilištu u Zagrebu, a 1959. doktorirao na istom Sveučilištu, gdje je 1961. izabran za predavača indoeuropske i opće lingvistike. Predavao je i indoiransku filologiju. Godine 1966. izabran je u zvanje izvanrednog profesora, a 1972. redovnog profesora. U zvanje redovnog profesora slavenske filologije na Sveučilištu u Beču, Austrija izabran je 1977. Stručnjak je za indoeuropsku lingvistiku, balkanske i južnoslavenske jezike i književnosti. Godine 1973. izabran je za izvanrednog člana Jugoslavenske (sada Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, 1981. za dopisnog člana Austrijske akademije znanosti u Beču, 1984. za člana Akademije znanosti Bosne i Hercegovine u Sarajevu, a 1986. za redovnog člana Jugoslavenske (sada Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti. Od 1987. član je Norveške akademije znanosti u Oslu, od 1989. redovni član Austrijske akademije znanosti, a od 1991. član Europske akademije (Academia Europaea). Objavio je više od 150 naslova (knjiga i članaka) u ovome području. Godine 1993. izabran je za Doctor honoris causa Sveučilišta Josip Juraj Strossmayer u Osijeku (Hrvatska), a 1999. Doctor i Professor honoris causa Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti.

KNJIŽNICE CRKVENIH REDOVA U HRVATSKOJ

Nakon propasti Zapadnoga Rimskoga carstva propale su i brojne ustanove koje su se brinule o političkom, društvenom i kulturnom životu ljudi i ljudskih zajednica na prostoru gdje je do tada postojala organizirana vlast. Upadi barbarskih hordi na prostor nekoć čvrste države bili su česti, a posljedice njihovih ratničkih prohoda, uz pljačku, ubojstva ljudi, spaljivanja i rušenja gradova i naselja, postali su toliko tragični da je kršćanski svijet već pomišljao na posljednje dane – na propast svijeta. Samo su crkvene ustanove, prvenstveno biskupi u gradovima, obnašajući crkvenu i svjetovnu vlast, nastojali uspostavljati mir i red, što je zbog nemogućnosti organizirane sveopće obrane granica i mira u državi bilo veoma teško, a zbog sve većega raslojavanja društva bilo je nemoguće uspostaviti središnju vlast u propalome velikom carstvu. Sve je poprimalo katastrofične razmjere. Kad se već nije mogla uspostaviti sigurnost, trebalo je čuvati privid sigurnosti da ne dođe do općega rasula. Naravno, zbog novoga društvenoga i političkoga stanja u cjelokupnom društvu prestala je i briga o školama, knjižnicama i kulturi općenito. Zato je i razumljivo da su, posebice u Italiji, kolijevci Carstva, ali i središtu Zapadnoga kršćanstva spontano nastali pokreti da se u kulturi, materijalnoj i duhovnoj, zadrži i podrži bar ono što je za privredni i kulturni život društva najneophodnije.

Već u 6. stoljeću na Montecassinu organizirala se skupina obrazovanih redovnika pod vodstvom sv. Benedikta iz Nursije koji se udružuju u redovničku zajednicu kakvih je bilo, doduše neorganiziranih, i na kršćanskom Istoku. Briga im je bila obnoviti gospodarstvo i provoditi duhovni život, po načelu utemeljitelja reda: “Ora et labora! – Moli i radi!”. Nastavljajući se na misao Kasiodora i na njegov Vivarium, i Benediktova subraća prepisuju antičke i kršćanske knjige. Što nije tada prepisano, propalo je u vihoru vremena. O nekim knjigama antičkih autora znamo samo posredno jer se nije sačuvao ni jedan prijepis.

Širenjem benediktinskoga reda Europom nastali su novi poticaji i za gospodarski i za kulturni život onih sredina u kojima su benediktinci izgradili svoje prve nastambe, samostane i crkve. Geslo “Ora et labora! – Moli i radi!” ne samo da je odredilo njihovo djelovanje u kršćanskoj Europi, nego je pokrenulo ljudstvo na obnovu gospodarstva i vjerskoga života. Polako je rasla svijest o potrebi sveopćega vjerskoga obraćenja (moli!) i sustavnoga djelovanja (radi!). Redovnici su obnovili gospodarstvo, tehnološka znanja, zidarstvo, poljodjelstvo, voćarstvo, vinarstvo, stočarstvo.

Od samoga početka svoga života i djelovanja benediktinci se vezuju uz pismenost. Za bratstvo je trebalo napisati – prepisati regule, sakramentare, lekcionare, homilijare i martirologije koji se čitaju kod obreda i zajedničkih sastanaka braće redo-

vnika. Knjiga, kodeks, dragocjena je vrijednost redovničke zajednice. U dokumentima ima dovoljno primjera koji to pokazuju, jednako diljem Europe kao i kod nas. Na ukrašeno i lijepo uvezano Evandjelje polažu se prisege. Kodeksi koji se pripisuju evanđelistima ili svecima posebice se i javno štiju: Evandjelje sv. Marka u Akvileji, danas u Cividaleu – nosi potpise brojnih europskih vladara, pa i naših knezova. Tako zvani Kločev glagoljaš – jer se vjerovalo da je autograf sv. Jeronima – osobito se štovao kod knezova krčkih, kasnije nazvanih Frankopana. Splitski evangelijarij s kraja 6. ili početka 7. stoljeća stekao je aureolu legendom da ga je svojom rukom napisao prvi splitski biskup Dujam, te su se na njemu polagale prisege. Kad se 1075. krunio kralj Zvonimir, on je papinskom samostanu u Vrani poklonio posebno, srebrnim slovima ukrašen evangelijar, tj. cjelokupno Evandjelje.

U samostanima benediktinaca knjige imaju iznimnu vrijednost. One se čuvaju u posebnim, za čuvanje knjiga napravljenim ormarima. Isprva je to bilo u sakristijama, a kasnije u zasebnoj sobi. Brat zadužen za knjige zove se armarius, a kasnije dobiva časniji naslov: custos, zatim i bibliothecarius. Knjige prepisuju librari ili scribae, scriptores i za svoj rad dobivaju posebnu nagradu jer se smatra da je njihov rad teži i odgovorniji, njihov dan se produžuje i na noć, kada pišu uz svijeću. Potrepštine za pisanje lako se dobivaju i prave u samostanu, za to su zaduženi pergamentariji, koji ovčje i janjeće, kozje i druge kože priređuju za pisanje. I pisarski pribor – pera, crnilo, boje, zlato uglavnom su pri ruci pisarima u samostanima. Oni koji knjige uvezuju i ukrašuju također pripadaju krugu samostanske braće. Sigurno su svoje skriptorije imali središnji samostani, kao npr., samostan sv. Krševana u Zadru, sv. Petra u Selu kod Splita, sv. Petra u Šumi u Istri, sv. Jakova u Dubrovniku. Vladari, a i biskupi koji su potjecali iz redovničkih zajednica, često su obdarivali knjigama benediktinske knjižnice u svojim oporukama, jednako kao i vladari. Iz jednoga dokumenta doznajemo da je ban Stjepan 1042. poklonio samostanu sv. Krševana u Zadru 18 kodeksa. U Supetarskom kartularu zapisano je da je 1080. Petar Crni obdario knjigama samostan Sv. Petra u Selu, koji je sam osnovao. U inventarima toga samostana iz 11. stoljeća popisano je 50 knjiga. U popisima samostanske imovine posebice se kao vrijednost spominju knjige. Tako samostan Sv. Petra na otoku Iloviku kod Lošinja 1071. ima 10 knjiga. Važne knjige su se iz samostana u samostan posuđivale za prepisivanje, ili su se naručivali novi prijepisi. Tako je *Liber Moralium*, iz 12. stoljeća, pisan karolinom, iz Sv. Petra u Šumi dospio u Dubrovnik. Danas se čuva u knjižnici dominikanaca. Bila je preporuka, ili naredba da svaki brat u korizmi pročita jednu knjigu. Zato je knjiga u knjižnicama trebalo biti u dovoljnoj količini, da bi svaki brat, svake godine, mogao uzeti svoju, čitati je i pročitati.¹

Zbog potrebe braće i njihova školovanja, sigurno su imali bogate knjižnice samostani sv. Krševana u Zadru, sv. Marije na Mljetu, sv. Jakova u Dubrovniku. Nakon krize reda, i nestanka samostana, i posebice nakon izuma tiska, stari su kodeksi lako propadali. Posljednji slučaj: kad je zatvoren benediktinski samostan u Dajli kod No-

¹ Casson, Lionel. *Libraries in the Ancient World*. Yale University press, 2001. Srpski prijevod *Biblioteke starog sveta*. Beograd, 2004.

vigrada u Istri, a redovnici pritvoreni i potom iz zemlje protjerani, njihova knjižnica s oko 2.500 knjiga lutala je po arhivima od Rijeke do Pazina. Danas je dio knjižnice pohranjen u Pazinskom kolegiju.

U našim krajevima benediktinci koriste sva tri naša pisma: glagoljicu, ćirilicu i latinicu. Među glagoljskim kodeksima posebnu važnost ima njihova glagoljična *Regula* iz 14. stoljeća. Svjedok je njihove djelatnosti i Bašćanska ploča. Povaljska listina i Povaljski prag svjedoče o upotrebi ćirilice u njihovim samostanima, kao i Supetarski ulomak. Neki istraživači naše rane pismenosti Kločev glagoljaš vezuju uz njihov samostan na Košljunu. Benediktinci su glagoljsku tradiciju prenijeli u Prag, kamo ih je pozvao kralj Karlo IV., gdje su preuzeli opatiju Emaus, na Slovanech. Posebice je bogata glagoljaška djelatnost bila organizirana u njihovom samostanu u Tkonu, na otoku Pašmanu. Moguće su i Ćirilovi-Methodovi učenici, protjerani iz Moravske, došavši u naše krajeve, prihvatili benediktinsku regulu i uredili svoj crkveni status u krilu Katoličke crkve.

Novi, prosjački redovi, dominikanci i franjevci, nastavljaju tradiciju benediktinaca u radu na kulturnom i vjerskom polju, ali oni – zbog novih društvenih prilika i napuštanja pustinjačkoga načina života – kreću u gradove. Posebice su dominikanci bili povezani s knjigom i zbog potreba škola koje su otvarali i zbog propovijedanja.

Dominikanci su u naše krajeve došli dosta rano; najprije u primorske gradove (Dubrovnik, oko 1225., Split, 1245., Zadar, 1244., Kotor i Trogir, 1266., Šibenik, 1346., Bol na Braču, 1462.), a ubrzo zatim i u središnju Hrvatsku (Dubica, 1235., Zagreb, prije 1241., Čazma, 1228.). Organizirali su srednje i visoko školstvo. U Zadru su npr., 1393. otvorili “studium generale” – visoko bogoslovno učilište – s pravom podjeljivanja doktorata. Augustin Kažotić, zagrebački biskup, uredio je u Zagrebu i školstvo i obnovio pjevanje (nakon 1303.), a ono je povezano s novim knjigama, jer je za taj zahtjevan posao trebalo odgojiti učitelje, ali i napisati velik broj potrebnih knjiga. Hrvatski su dominikanci bili profesori i izvan svoje domovine, na visokim učilištima u Italiji, Češkoj, Ugarskoj i Francuskoj. Kao propovjednici i borci protiv hereza i praznovjerja od početka djelovanja u svojim samostanima osnivaju knjižnice jer su one “oružje naše vojnice”. Već početkom 14. stoljeća na generalnom kapitolu reda određeno je koje knjige trebaju biti u njihovim knjižnicama: uz Tomu Akvinskoga tu je i Aristotel, ali i braća iz svakoga od pojedinih naroda u kome djeluju. Iako nisu bili glagoljaši, imali su znatan utjecaj i na glagoljašku književnost. *Blagdanar popa Andrije* preradba je latinskoga djela poljskoga dominikanca Peregrina iz 14. stoljeća. Slično je i s tekstom *Raj duše*, glagoljaška kompilacija prema djelu *Paradisus animae* Alberta Velikoga. Dominikanske knjižnice postojale su, naravno, u svim samostanima, ali one su dijelile sudbinu svojih samostana, građevina i članova reda. Brojni su samostani za vrijeme stoljetnih sukoba s Osmanskim carstvom nestali, a redovnici su se povlačili u sigurnije gradove, samo što tih gradova u Hrvatskoj nije bilo mnogo. Unatoč teškim prilikama i za samostane i za knjižnice, sačuvan je velik broj dragocjenih kodeksa i tiskanih knjiga u dominikanskim samostanima u Dubrovniku i u Bolu na Braču, a zatim i drugim samostanima: Zagrebu, Trogiru i Splitu, Korčuli i Rijeci. Za ženski samostan napisan je *Red i zakon* o primanju u samostan

sestara dominikanki iz 1345., a to je najstariji sačuvani tekst pisan na latinici, hrvatskim jezikom. Trebinjsko-mrkanjski biskup Juraj Kružić (Georgius de Cruce) je 1513. svoju bogatu knjižnicu od 2.000 svezaka, za koju piše da je “totius virae meae iucundissimum solatium”, ostavio samostanima dominikanaca i franjevacu u Dubrovniku, ali od te bogate knjižnice u samostane i jednoga i drugoga reda došlo je po 300 knjiga, a i novčana je pomoć smanjena na pola; umjesto 10 dukata primili su 5, a to zato da darovane knjige bude osigurane željeznim verižicama.² Ivan Stojković, kardinal i filozof rodом iz Dubrovnika, svoju je bogatu knjižnicu, s vrijednim grčkim rukopisima, 1443. oporučno ostavio dominikancima u Bazelu. Među hrvatskim dominikancima posebno mjesto zauzima Vinko Pribojević, koji je 1525. u hvarskom dominikanskom samostanu održao znamenit *Govor o podrijetlu i zgodama Slavena (Oratio de origine successibusque Slavorum)* koji je bio i tiskan, najprije na latinskom, a zatim i na talijanskom jeziku. Pribojević je uz stare pisce iz antike spomenuo i svoje suvremenike: Marka Marulića, Koriolana Ćipika, Ivana Stojkovića, Jurja Dragišića, Pavla Paladinića, Petra Hektorovića, Hanibala Lucića, Mikšu Pelegrinovića i druge. U samostanskoj knjižnici u Bolu sačuvan je i lijep primjerak Prvotiska glagoljskog misala iz 1483.

Među najbogatije knjižnice dominikanskoga reda spada knjižnica dubrovačkoga samostana “fratarata bijelijeh”, tj. dominikanaca. Dubrovački senat, shvaćajući vrijednost kulturnoga i prosvjetnoga rada dominikanaca u svojoj sredini, 1501. dodjeljuje 300 perpera za dovršavanje dvorane za knjižnicu. Jednakim darom Senat je potakao dovršavanje knjižnice i 1511. poklonivši dominikancima još 300 perpera za knjižnicu, koja se počela graditi 1494., a dovršena je 1520. Kad je Saro Crijević vodio brigu o knjižnici, ona je, prema njegovom svjedočanstvu, imala 10.000 svezaka.

Franjevački red – Mala braća – u našim se krajevima proširio već za života svoga utemeljitelja, sv. Franje. Prema vijestima iz njegova životopisa, nepovoljan vjetar bacio ga je na našu obalu (“in Sclavonia”), a pobožna legenda hoće da je došao i do Zagreba. Prvi samostani utemeljeni su na obali (Zadar, prije 1228., zatim u Trogiru, Splitu, Poreču i Puli), a potom i u unutrašnjosti (oko 1233. u Zagrebu, 1239. u Varaždinu, 1280. u Virovitici). Broj samostana ubrzo je narastao te su 1232. osnovali i posebnu provinciju. U svim su njihovim samostanima bile knjižnice, arhiv i prostorije za škole. U svim samostanima bila je uređena prostorija za knjižnicu, obično prostrana, svijetla i zračna soba. “Od prepisanih, kupljenih, baštinjenih i darovanih knjiga stvaraju se knjižnice same po sebi. Tek s organizacijom školstva, osobito studija povezanih sa sveučilištima, počinju se sustavno razvijati i organizirati knjižnice u mjestima određenima za studij, u središtu reda, središtima provincija i nekim važnijim gradovima. Brzina razvoja dade se izvesti iz činjenice da se neke od tih knjižnica, kroz razmjerno kratko razdoblje, svrstavaju u red najvažnijih knjižnica svoga vremena, ne samo po broju i rijetkosti kodeksa, nego i po sistematizaciji, kata-

² Državni arhiv u Dubrovniku, *Distributiones testamentorum*, sv. 27 (1509.-1515.). Vidi Brlek, M. *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*, knj. 1. Zagreb, 1952.

lozima i bibliotekarima.³ Da je očuvanje knjižnoga blaga knjižnica bilo važno, svjedoči i odredba pape Siksta V. iz 1587. koja pod kaznom izopćenja iz Crkve zabranjuje iznošenje knjige iz knjižnice, “pod bilo kojom izlikom i zbog bilo kojega razloga”. Tu je naredbu, na nagovor prorektora reda ublažio isti papa Siksto, a na molbu generala reda izmijenio papa Klement VIII. 1600., s tim da je kazna izopćenja ostala za krađu stvari iz knjižnice.⁴

Franjevci su se kroz povijest podijelili na nekoliko grana: na konventualce, kapucine, a kod nas i na samostanske trećoredce-glagoljaše. Iako franjevci općenito nisu bili glagoljaši, osim trećoredaca, konventualac Pavao Modrušanin je 1528. izdao u Mlecima glagoljski misal. Konventualac Bernardin Splićanin izdao je 1495., također u Mlecima, prvu latinicom tiskanu knjigu, *Lekcionar* koji je doživio brojna izdanja nakon što ga je redigirao franjevac Ivan Bandulavić, te postao liturgijska knjiga i među latinaškim i među glagoljaškim svećenstvom. Dapače, on je pod imenom “šćavet” u nekim krajevima djelomično zamijenio i glagoljske misale, jer su dijelovi koji se naglas čitaju puku, čitani hrvatskim jezikom, iz latiničkih knjiga, a to je postalo kamen spoticanja oko upotrebe glagoljskoga bogoslužja u Istri, na otocima i u Dalmaciji u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća.

Kapucinski red osnovao je svoj prvi samostan u Hrvatskoj, u Rijeci, 1610., zatim u Zagrebu 1618. Bili su vrsni propovjednici i pučki misionari. I oni su imali velike knjižnice, a ona u Varaždinu svjedoči o njihovoj brizi o hrvatskoj i latinskoj knjizi.

Sasvim zasebno mjesto u hrvatskoj kulturnoj povijesti ima samostanski Treći red sv. Franje. Najprije se ta grana franjevac, pustinjaka-eremita spominje u Zadru, vrlo rano, 1251. Uz njihovo ime redovito se spominje i njihovo određenje “de littera sclava”, “fratres Illyrici” ili “fratres Slavi”. Raširili su se duž hrvatske obale, od Herceg-Novoga do Kopra i Božjeg Polja u Istri. Služili su kao svećenici u karantenama i u zatvorima.

Franjevci trećoredci su u liturgiji i svom privatnom i javnom životu koristili glagoljsko pismo. I oni su, naravno, imali bogate knjižnice, o čemu svjedoči npr., knjižnica u njihovu samostanu u Portu kod Malinske, ili njihova knjižnica na Ksaveru, kamo su došli nakon što su protjerani iz svojih samostana na Krku i Cresu, za talijanske okupacije 1918., noseći sa sobom i vrijednu knjižnu baštinu, između ostalog i znameniti Ivančičev zbornik. Šimun Klimantović sastavio je čak tri glagoljska zbornika na početku 16. stoljeća.

Među franjevačkim knjižnicama osobitu vrijednost ima knjižnica Male braće u Dubrovniku. Bila je bogata rukopisima i tiskanim knjigama koje su braća nabavljala, a i knjigama koje su im darivane. Nekoliko koralnih knjiga odlikovalo se iznimnom ljepotom, o čemu su pisali i domaći i strani franjevci koji su navratili u Dubrovnik. Tako fra Vital Andrijašević piše: “Na porabu u koru čuvalo se sedam tako divnih svezaka knjiga, da njima jednake na svijetu još ne izradi majstorska ruka”. Slično su

³ Brlek, M. *Knjižnica Male braće u Dubrovniku*, u zborniku *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb-Dubrovnik, 1985., str.589.

⁴ Isto, str. 590.

zapisali milanski kanonik Casola 1494. i franjevac iz Rovinja, fra Pavao Pelizer 1654. Strašan potres 1667., a nakon toga požar koji je poharao i samostan i knjižnicu, uništio je neprocjenjivo kulturno blago skupljano i čuvano stoljećima. Izgorjeli su dokumenti koji su se posebice odnosili na povijest Bosne, ali i knjižnica koja je tada brojila 7.500 svezaka. Vital Andrijašević, knjižničar, profesor teologije, pisac i provincijal u dubokom bolu govori o toj kulturnoj tragediji: “Ne mogu se sjetiti knjižnice, a da mi se oči ne orose suzama, na koje uređenje sam utrošio 8 godina, knjižnica sa 7.500 svezaka iz svakoga područja književne djelatnosti ljudskoga duha. Ovdje su bili sakupljeni izabrani dragulji starijih, a nije nedostajalo ni glavnih poznatih djela modernih; sve je ovo okruživala kruna dragocjenih slika; po sredini je bio smješten arhiv pun dokumenata i spisa iz različitih vremena, a sve je to uništio neprijatelj požar”.⁵ Trebalo je početi iznova. Sebastijan Slade Dolci poklonio je iznimno lijep dar knjižnici – svoju zbirku od 500 knjiga. Za vrijeme francuske okupacije, kad je vojska boravila u samostanu, brojne su knjige iz knjižnice raznesene i uništene. Velik broj starih rukopisa i tiskanih knjiga u Dubrovniku za tu je knjižnicu skupio fra Inocencije Čulić, smatrajući da knjižnici vraća ono što joj je oteto. Katalog njegovih knjiga tiskan je u Zadru 1860. Danas Knjižnica Male braće ima preko 50.000 knjiga.

Knjižnica franjevaca na Trsatu, za koju je Franjo Glavinić nosio knjige s brojnih putovanja, također je doživjela strašnu tragediju – 1529. požar je uništio samostan, knjige i arhiv. Bogatu i vrijednu knjižnu građu čuva samostan na Košljunu, na otoku Krku. Knjižnice franjevačkih samostana u Zadru, Splitu – u gradu i na Poljudu, Rabu, Pazinu, Rovinju, Iloku, Vukovaru, Varaždinu čuvaju dragocjeno knjižno blago. Rukopisnu baštinu franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja opisao je fra Petar Bezina (1993.), a rukopisnu i knjižnu baštinu Visoke bogoslovne škole u Makarskoj opisao je fra Vicko Kapitanović (1993.). Posebnu su bibliografiju hrvatskih rijetkih knjiga za provinciju sv. Ćirila i Metoda izradili fra Vatroslav Frkin i fra Miljenko Holzleitner, koja je predana u tisak.

Pavlini su u Hrvatskoj zasvjedočeni vrlo rano. 1244. postojao je samostan u Dubici, gotovo u isto vrijeme, ili čak prije nego je ostrogonski kanonik Euzebije u Ugarskoj u jednu organizaciju združio različite grane pustinjaka, 1250., u Pilisu kod Ostrogona. Remetski se samostan prvi put spominje 1288., ali je sigurno postojao i ranije. Najpoznatiji je pavlini samostan u Lepoglavi, koji je 1400. utemeljio Herman Celjski. Pavlini su već 1503. osnovali gimnaziju, a kad su isusovci utemeljili svoju gimnaziju u Zagrebu, 1607., pavlini su u Lepoglavi otvorili filozofsku i teološku školu. Sve je to bilo popraćeno osnivanjem bogate knjižnice. Braća su 1711. uredila prostranu i raskošnu dvoranu u kojoj su bile smještene knjige po strukama. Pavlini su utemeljili i fond od 1.000 forinti, a za kamate od založenoga novca kupovali su knjige za knjižnicu. Pavlini su vodili knjige s popisima svih dobara, pa tako i inventarne knjige prihoda i rashoda, i posebice kataloge knjižnice. Iz 18. stoljeća sačuvan popis knjiga, ali glavnina knjiga i rukopisa odnesena je u Budim kad je car Josip II. ukinuo red, a imovinu je zaplijenila Ugarska dvorska kancelarija. To je bilo tim lakše,

⁵ U rukopisu *Acta et decreta ab an.* 1649.-1713., f. 3. i u *Radu* 119, str. 60., Brlek, o.c.

jer su pavlini strogo vodili svoje inventarne knjige, jednako kao i knjižnice. Dragocjene spoznaje o njihovim knjigama čuvaju se u katalozima knjižnica u Lepoglavi – u dva sveska. Prvi je katalog sastavio Stjepan Kovačić, drugi Nikola Benger. Knjige su u katalozima svrstane po strukama, a tako su bile razmještene i u knjižnici. Sličan je popis knjiga iz knjižnice samostana u Sveticama iz 1721. i Crikvenice. Popis knjiga samostana u Sv. Petru u Šumi čuva se u Državnom arhivu u Ljubljani i čeka na obradu. Dio knjiga iz toga samostana danas je u središnjoj slovenskoj knjižnici u Ljubljani, Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (NUK). Prema abecednom katalogu iz 1775. pavlinska knjižnica u Remetama imala je 2.500 svezaka, što se razabire iz sačuvane knjige s popisom knjiga (*Index generalis*). Knjige su poredane po abecednom redu naslova, ali taj popis sadrži i pregled po strukama da bi se knjige u knjižnici smjestile po skupinama.

Isusovci, upravo Družba Isusova, nastala je u teškom vremenu za Katoličku crkvu, nakon Njemačke reformacije pod vodstvom Martina Luthera. U Hrvatsku, u Dubrovnik stigao je jedan od prve sedmorice Loyolinskih suradnika, Nikola Alfonso Bobadilla. U Zagreb su isusovci došli 1606. na poziv Hrvatskoga sabora iz 1600. te su sljedeće godine osnovali gimnaziju sa šest razreda, a tada je utemeljena i njihova školska knjižnica. Njihova će gimnazija prerasti u Akademiju 1669. što je početak rada Zagrebačkoga sveučilišta, kao što je i utemeljenje njihove knjižnice početak rada i djelovanja sadašnje Nacionalne i sveučilišne knjižnice (NSK). Isusovci su svoje škole utemeljili u Rijeci (1627.), Varaždinu (1632.) i Požegi (1698.). U Dubrovniku su imali rezidenciju već 1604., a 1659. i kolegij. U svim su tim gradovima imali i svoje knjižnice. Mađarski povjesničar Nikola Istvánffy, koji je imao posjede i u Hrvatskoj, ostavio je dio svoje bogate knjižnice isusovačkom kolegiju u Zagrebu. Nažalost, te su knjige, zajedno s drugima, nastradale u požaru koji je 1645. uništio i samostan i knjižnicu. Kad je papa Klement XIV. 1773. raspustio Družbu Isusovu, njihova dobra, samostani, crkve i knjižnice prešli su u državno vlasništvo. Knjižnice su rasformirane, dio knjiga je ostao u Hrvatskoj, a dio je prenesen u Budim i Beč. Srećom, najveći broj knjiga Zagrebačkoga kolegija predan je Akademiji znanosti koja je utemeljena 1776. kao visoka škola za pravo i filozofiju. Knjige Riječkoga kolegija predane su Nautičkoj školi, koja je tih godina prenesena iz Trsta u Rijeku. Dio knjiga Dubrovačkoga kolegija odnesen je u Italiju, a najveći su dio naslijedili pijaristi koji su preuzeli i nastavu na isusovačkoj školi.

Teško je reći koliko su knjiga imale knjižnice isusovačkih gimnazija, ali prema istraživanju Tome Matića knjižnica Zagrebačkog kolegija imala je više od 3.000 knjiga, knjižnica Požeškoga kolegija 1.200, Varaždinskoga 1.000. U sačuvanom inventaru Zagrebačkoga kolegija, knjige u knjižnici raspoređene su po strukama, ali postoji i posebna odredba o knjigama koje nisu raspoređene po strukama: jedne su razne, druge zabranjene. Knjižnica Požeškoga kolegija bila je uređena po strukama.

U Hrvatskoj su postojali brojni redovi Katoličke crkve, ali o njima danas malo znamo jer je broj sačuvanih svjedočanstava i dokumenata preskroman. U srednjem vijeku brojni su samostani bili sagrađeni duž granice prema Bosni, na rijeci Savi, ali oni su svi uništeni za turskih provala u Hrvatsku te se redovnici nisu vraćali da bi

obnovili porušeno i nastavili svoj život jer je život na granici bio u stalnoj opasnosti od novih upada, jednako regularne turske vojske kao i povremenih upada akindžija, koji su se zalijetali zbog pljačke. Cisterciti, reformirani benediktinci imali su velik samostan u Topuskom koji je osnovao i bogato obdario hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. 1206. Početkom 15. stoljeća samostan je spao na niske grane. Uzaludan je bio pokušaj cistercita iz Stične da ga obnove. Turci su se iz Bosne zalijetali u Topusko, te se redovnici više nisu ni vraćali. Naslov opata cistercitske opatije naslijedio je zagrebački biskup od 1558. Cisterciti su imali samostan i u okolici Zagreba, na savskom Otoku, a kasnije su prešli u Zagreb i sagradili samostan uz crkvu sv. Marije. Imali su samostan i u Kutjevu, ali on je napušten 1536. kad su Turci zauzeli Požešku kotlinu. Slično je bilo i sa samostanom u Petrovaradinu. O sudbini knjižnica tih samostana, koje su sigurno postojale, ne znamo ništa.

Templari, viteški red, bio je prisutan u Hrvatskoj od sredine 12. stoljeća. Od pape su dobili u posjed samostan Vranu. Red je bio raširen diljem Hrvatske, a redovnike su nazivali "božjacima". Stekli su slavu zbog toga što su svi izginuli 1241. u borbi protiv Tatara na rijeci Šajo. Viteški red ivanovaca preuzeo je imovinu templara 1312. Članovi njihova reda bili su Ivan Paližna, vođa pobune protiv kraljice Marije, i hrvatski ban, biskup Petar Berislavić, koji je poginuo u borbi protiv Turaka kod Dubice 1520. Družio se s brojnim hrvatskim humanistima, i posebice s Marko Marulićem. Ni o sudbini tih knjižnica ne znamo ništa.

Samostani augustinaca bili su u Iloku, u Borovu i u Rijeci. O tim se redovnicima, njihovim samostanima i knjižnicama malo znade. Samostan augustinaca u Rijeci utemeljio je Hugo Devinski 1315. kad je podignut samostan i izgrađena crkva sv. Jeronima. Sačuvan je diplomatarij samostana iz 16. stoljeća, u kojem su skupljene starije isprave, pisan latinskim jezikom, a dvije su isprave prevedene na hrvatski jezik i napisane glagoljicom i na talijanskom jeziku, i to isprave pod brojem 63. i 64., i to zbog njihove važnosti. Diplomatarij je ostao u Državnom arhivu u Beču, a drugi dokumenti samostana, uključujući i Katalog knjiga, u kome se nalazi popis 801 knjige⁶ vraćen je u Hrvatski državni arhiv.

LITERATURA

- Bačić, Stanko. *Franjevci u Zadarskoj nadbiskupiji i Ninskoj biskupiji*. Šibenik, 1995.
- Badurina, Anđelko. *Illuminirani rukopisi u Hrvatskoj*. Zagreb, 1995.
- Bezina, Petar. *Kulturni djelatnici Franjevačke provincije presvetog Otkupitelja*. Zagreb, ?

⁶ Deković, Darko. *Hrvatskoglagoljični prijevodi u diplomatarijima augustinskoga samostana u Rijeci*. // Dometi 1/4, Rijeka, 2003., 29-70.

- Bezina, Petar. *Rukopisna baština franjevacu provincije Presvetog Otkupitelja*. Zagreb, ?
- Blažeković, Tatjana. *Katalog biblioteke bivšega samostana reda sv. Augustina u Rijeci*. // Bibliotekarstvo 17, Beograd, 1965.
- Bošnjak, Mladen. *O knjižnici pavlina u Crikvenici*. // Jadranski zbornik 7, Rijeka 1966.-1969.
- Buturac, Josip. *Poviestni priegled redovništva u Hrvatskoj*. // Croatia sacra 20/21, Zagreb, 1943.
- Dobronić, Lelja. *Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj*. // Christiana Periodica, XI., 1987.
- Dobronić, Lelja. *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Zagreb, 1984.
- Fabianich, Donato. *Storia dei fratri minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bosnia fino ai giorni nostri*, I,1. Zadar, 1863.
- Franjo među Hrvatima: zbornik radova franjevačkih zajednica u prigodi 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga (1226.-1976.)*. Zagreb, 1976.
- Galić, Pavao. *Povijest zadarskih knjižnica*. Zagreb, 1969.
- Herljević, Antun. *Arhiv augustinskoga samostana u Rijeci*. // Jadranski zbornik, VII., 1966-69, Rijeka, 1969.
- Hoško, Franjo Emanuel. *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*. Zagreb, 2000.
- Isusovci u Hrvata*. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija "Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata". Zagreb, 1992. Isti zbornik i na engleskom jeziku.
- Ivančić, Stjepan. *Povjesne crte o samostanskom III Redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagoljice u istoj redodržavi*. Zadar, 1910.
- Jurić, Šime. *O knjižnici samostana franjevacu konventualaca sv. Franje u Šibeniku*. Radovi Instituta JAZU u Zadru, 13/14, Zadar, 1968.
- Jurić, Šime; Pavao Knezović. *Blago knjižnice Kačićeva samostana u Zaostrog*. Zaostrog, 1999.
- Kaeppli, Th.; H. V. Shooner. *Les manuscrits médiévaux de Saint Dominique de Dubrovnik*. Rim, 1965.
- Kapitanović, Vicko. *Rukopisna i knjižna baština franjevačke visoke Bogoslovije u Makarskoj*, 1993.
- Kaznačić, Antun. *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de' rr. Francescani da Ragusa*. Zadar, 1860.
- Krasić, Stjepan. *Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili "Universitas Federina" 1396-1807*. Zadar, 1996.
- Kultura pavlina u Hrvatskoj, 1244.-1786.*, katalog izložbe. Zagreb, 1989.

- Lukežić, Irvin. *Popis knjiga riječkog augustinskog samostana*, u knjizi *Liburnijski torzo*. Rijeka, 1999.
- Matić, Tomo. *Knjižnice zagrebačkoga, varaždinskoga i požeškoga kolegija i osječke misije*. Vrela i prinosi II, Sarajevo, 1940.
- Minijatura u Jugoslaviji*. Katalog izložbe u Muzeju za umjetnost i obrt. Zagreb, 1964.
- Mir i dobro*, katalog izložbe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda. Zagreb, 2000.
- Morović, Hrvoje. *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, I. Zagreb, 1971.
- Ostojić, Ivan. *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, I-III. Split, 1964.-1965.
- Potrebica, Filip. *Povijest knjižnica Požeške kotline*. Zagreb, 1976.
- Praga, Giovanni. *Lo "Scriptorium" dell' abbazia beneditina di San Grisogono in Zara, II. // La biblioteca*. Archivio storico per la Dalmazia, 1929.
- Runje, Petar. *O knjigama hrvatskih glagoljaša*. Zagreb, 1998.
- Samostan Male braće u Dubrovniku* (zbornik, uredio J. Velnić). Zagreb – Dubrovnik, 1985.
- Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 2006.
- Stipčević, Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, Zagreb, I. – 2004; II. – 2005.
- Stošić, Krsto. *Rukopisni kodeksi samostana sv. Franje u Šibeniku*. Croatia sacra, Zagreb, 1933.
- Šanjek, Franjo. *Dominikanci u našim krajevima*. // Bogoslovska smotra, XXXVI, Zagreb, 1966.
- Verona, Eva. *Die Aufhebung der Kroatischen Klosterbibliotheken unter Joseph II.*, Festschrift J. Stummvol. Beč, 1970.
- Zaninović, Antonin. *Pogled na apostolsko-znanstveni rad dominikanaca u hrvatskim zemljama*. P. o. iz Bogoslovske smotre, Zagreb, 1917.
- Zlatović, Stipan. *Franovci Države Presvetog Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*. Zagreb, 1888.

SAŽETAK

Autor u raspravi piše o crkvenim redovima koji su zasvjedočeni u Hrvatskoj (u povijesti: Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri i Dubrovniku). Svi su redovi u svojim samostanima imali i knjižnice, a posebice su bogate knjižnice bile u samostanima u kojima se odvijala nastava i kod redova koji su bili zaduženi za školstvo. Veliki broj samostana, a s njima i knjižnica, nestao je u burnim stoljećima ratovanja i otpora na granici s Osmanskim carstvom. Kasnije i zabranom pojedinih redova (prvenstveno isusovaca i pavlina). Unatoč tome, u gradskim središtima crkveni redovi sačuvali su velik broj rukopisa, inkunabula i starih knjiga. Samostani u Hrvatskoj, u Dubrovniku, Zadru, Zagrebu, Vukovaru, Varaždinu i Rijeci (Trsatu) čuvaju knjižno blago koje svjedoči o njihovoj stalnoj brizi o književnosti i znanosti među svojim članovima.

BIOGRAFIJA

Josip Bratulić rođen je 13. veljače 1939. u selu Gljušćici, u Sv. Petru u Šumi, u Istri, gdje je završio osnovnu školu. Gimnaziju je završio u Pazinu, dijelom u sjemenišnoj gimnaziji, dijelom u „državnoj“ na kojoj je i maturirao. Filozofski fakultet upisao je u Zagrebu 1963., studijsku grupu hrvatski ili srpski jezik i jugoslavenske književnosti i komparativnu književnost. Na istom je fakultetu magistrirao i zatim doktorirao 1975. tezom o Istarskom razvodu kao književnom tekstu. Radio je nekoliko godina u Staroslavenskom institutu u Zagrebu, a od 1977. do odlaska u mirovinu 2004. na Filozofskom fakultetu, na Katedri za stariju hrvatsku književnost. Predavao je i na drugim fakultetima: u Rijeci, Puli, Mostaru po nekoliko semestara, a kao gost s nekoliko predavanja i na drugim, domaćim i stranim sveučilištima. Bio je dekan Filozofskoga fakulteta u ratnim godinama (1990.-1992.). Izabran je za Predsjednika Matice hrvatske u tri mandata, od 1996. do 2002. Bio je član suradnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti od 1988. do izbora za prvoga člana, 2000.

Bavi se hrvatskom kulturnom poviješću, posebice starijim razdobljima, ali i kulturnom poviješću ostalih slavenskih naroda. S toga je područja napisao brojne rasprave, studije i članke, a posebno je objavio desetak knjiga.

Aleksandar Stipčević

ISUSOVAČKE KNJIGE I KNJIŽNICE U HRVATSKIM ZEMLJAMA

Isusovačkom redu Rim je namijenio važnu zadaću da se bori protiv onih koji su ugrožavali crkvene dogme i crkvene interese u vrijeme kada su, najprije protestanti, a potom slobodarski umovi, posebice enciklopedisti, agresivno i beskompromisno napadali rimsku Crkvu. Protestanti su bili posebno opasni, jer su izravno napadali i optuživali papu i rimsku kuriju koju su opisivali najcrnijim bojama kao leglo nemoralna, nepotizma, raskalašenog života i bešćutnosti za nevolje koje su tištile kršćanski puk. Taj puk nije razumio doktrinarne razlike koje su dijelile rimsku kuriju i protestante, ali ga je bilo lako uvjeriti da se u Rimu grade velike luksuzne palače u kojima su crkveni dostojanstvenici živjeli u neviđenom obilju i raskoši. Bezbrojne protupapinske pamflete protestanti su pisali narodnim jezikom, pa su ih tako mogli čitati i oni koji nisu znali latinski, i upravo je to bio problem koji je Crkva morala hitno riješiti da bi se mogla suprotstaviti protestantskoj promidžbi.

Sve je to silno uznemirilo rimsku Crkvu, pa je tako isusovcima pripala dužnost da se bore protiv opasnosti koje su joj zaprijetile. Da bi svoju zadaću mogli ispuniti, morali su se isusovci oboružati znanjem, morali su poznavati sva vjerska i intelektualna strujanja koja su od 16. st. nadalje prodirala sve većom silinom na vjerskoj, znanstvenoj i kulturnoj pozornici Europe.

U hrvatske zemlje prvi isusovci dolazi već u 16. st., ali prvi kolegiji se osnivaju početkom 17. st.

Njihov rad u hrvatskim zemljama treba podijeliti na dva dijela. Prvo razdoblje njihova rada od dolaska do ukinuća Reda, tj. do 1773., a drugo od njihova povratka sredinom 19. st. do današnjih dana.

Isusovci kao autori i nakladnici knjiga

U prvome razdoblju isusovci su razvili intenzivnu nakladničku djelatnost, koja je imala veliko značenje u povijesti hrvatske pisane riječi.

Važno je, da se nisu ograničili samo na pisanje vjerskih knjiga, tj. onih koje su im bile potrebne za škole što su ih osnovali i za misionarski rad u narodu, već su svoje zanimanje proširili na najrazličitija znanstvena područja, od onih koja su bila primjerena i potrebna njihovu radu (npr. teološka, filozofska, povijesna i sl.), do onih koja su bila daleko od vjerskih pitanja, npr. matematička, poljoprivredna, arheološka i sl. Isusovci, u stvari, nisu činili ništa što nije u Crkvi bilo uobičajeno od srednjega vijeka

dalje, kada su se dominikanci, franjevci, pavlini i pripadnici drugih vjerskih redova, također bavili pisanjem necrkvenih knjiga.

No, isusovci su, što se širine zanimanja za necrkvena pitanje tiče išli najdalje, pa se danas čudimo i divimo raznolikosti znanstvenih područja s kojima su se bavili.

Ni čuđenju, ni divljenju, međutim, nema mjesta. Moramo se sjetiti da su ih prilike u kojima su djelovali u svom prvom razdoblju u hrvatskim zemljama prisiljavale da se pozabave pitanjima koja nisu bila izravno povezana s njihovim vjerskim radom. U naprednijim europskim zemljama mnoge su probleme (pitanje školstva, pitanje književnog jezika, ortografije, ali i gospodarska pitanja i dr.) rješavale državne vlasti i laički znanstvenici i stručnjaci. Dovoljno je prisjetiti se, da su se isusovci morali pozabaviti pisanjem gramatike (za hrvatski, ali i za grčki i latinski jezik), pa sastavljanjem višejezičnih rječnika, koje su ipak trebali sastavljati svjetovni stručnjaci, jer pisanje tih knjiga zaista nije spadalo u domenu vjere. No, isusovci su se morali pozabaviti tim pitanjima jer se pred njima ispriječilo jezično pitanje koje se nije moglo mimoći ako se htjelo opismeniti narod. Pisanje tih knjiga je, dakle, bilo povezano s nastojanjima isusovaca oko opismenjavanja širih društvenih slojeva, bez kojega bi njihove pučke misije bile otežane, pa i nemoguće. Katekizmi i druge vjerske knjige, toliko potrebne puku u vrijeme kada je materijalno i duhovno siromaštvo bilo kočnica ne samo vjerskom životu, već svekolikom napretku seoskog stanovništva i gradske sirotinje, nisu mogli obaviti svoju zadaću sve dok je narod bio nepismen i neuk. Isusovci stoga rješavanjem problema nepismenosti svojim misijama daju puni smisao. Zato se upuštaju u pisanje početnica ("abecevice") koje dijele besplatno u selima i gradovima. Analfabetskim tečajevima pokušavaju pomoći sirotinji da se oslobodi neznanja i primitivizma.

Drugim riječima, da bi mogli narod naučiti kršćanskom načinu života, morali su isusovci stvoriti školski sustav, širiti pismenost i tako raditi ono što nisu uradile državne vlasti.

No, nije samo nepismenost bila prepreka koju je trebalo riješiti. Trebalo je riješiti i pitanje književnog jezika. Upravo isusovac Bartol Kašić, piše prvu gramatiku hrvatskoga jezika, prevodi Bibliju na narječje koje je, po njegovu mišljenju najljepše, tj. na bosansko-dubrovački štokavski govor, a sastavio je i *Hrvatsko-talijanski rječnik*. Drugi isusovac Jakov Mikalja, Talijan hrvatskoga podrijetla, tiska veliki rječnik pod naslovom *Blago jezika slovinskoga ili slovník* (Loreto-Ancona, 1649.-1651.). Slijedi niz drugih pisaca gramatika i višejezičnih rječnika (Ardelio Della Bella, Juraj Habelić, Andrija Jambrešić) koji svojom opširnošću govore da nisu rađeni samo za potrebe isusovačkih škola ili misija. Zasluga isusovaca na polju leksikografije golema je i u svakom slučaju mnogo veća od onoga što im je bilo potrebno za njihove vjerske škole.

Iskazali su se i kao književnici pisanjem knjiga koje im nisu bile nužne za njihov misijski ili pedagoški rad. Zanimarimo li brojne prigodne pjesme i govore, ne mogu se ne spomenuti Dubrovčani: Rajmund Kunić, prevoditelj Homerove *Ilijade* na latinski jezik (1776.) i Brno Zamanja, prevoditelj Homerove *Odiseje*, također na latinski (1777.), pa Baro Bošković i njegov slavni brat Ruđer, koji su se istakli i kao pje-

snici. Pjesnika je bilo i u sjevernoj Hrvatskoj (Antun Kanižlić i dr.) što na svoj način govori o njima kao intelektualnoj eliti toga vremena u hrvatskim zemljama.

Isusovci su se posebno bavili pisanjem rasprava iz opće i nacionalne povijesti - Andrija Blašković bavio se antičkom arheologijom i poviješću, Josip Mikocy, napisao je niz sjajnih historiografskih djela, Ruđer Bošković opisao je ruševine stare Troje i iskopine u rimskoj vili Tusculum itd. Pisanjem takvih povijesnih studija isusovci su dali vrijedan doprinos razvoju hrvatske historiografije.

Pisali su isusovci i o nizu drugih tema. Osvnut ćemo se posebno na tri kategorije knjiga. Najprije to su brojni školski udžbenici i priručnici napisani za potrebe škola koje su sami osnovali. Svi su ti priručnici i udžbenici bili prilagođeni školskim potrebama i nisu se bitno razlikovali od sličnih knjiga koje su u velikim količinama isusovci tiskali diljem Europe, pa ipak za hrvatske zemlje te knjige imaju posebno značenje ponajviše zato što su često bile prve koje su se uopće rabile u nas.

U drugu kategoriju idu knjige pučke pobožnosti - molitvenici, katekizmi i sl. djela. Bile su namijenjene puku, pa su zato bile napisane (ili prevedene) na narodnom jeziku. U stvari, ta nabožna literatura bila je odgovor protestantskim knjigama slična sadržaja, koje su također bile na narodnom jeziku. Protestanti su, naime, u nastojanjima da puk pridobiju za svoje ciljeve, afirmirali nacionalne jezike kao jezike liturgije i pučke pobožnosti. Isusovci su naučili lekciju koju su protestanti očitili rimskoj Crkvi, pa su i sami tiskali knjige na narodnom jeziku. A učinili su još nešto što su prije njih učinili protestanti, koji su knjige dijelili narodu besplatno, ili prodavali po znatno nižoj cijeni. Isusovci su išli korak dalje, pa su na tisuće molitvenika i katekizama besplatno dijelili narodu.

U treću kategoriju knjiga na koju želimo upozoriti spadaju knjige o poljoprivredi koje su nastale pod izravnim ili neizravnim utjecajem fiziokratskog pokreta. U Dalmaciji u drugoj polovini 18. st. razvile su se poljoprivredne akademije i ogledna gazdinstva, a mnogi su autori pisali o ribarstvu, unapređivanju poljoprivredne proizvodnje, rudarstvu itd. U sjevernoj Hrvatskoj isusovci, ali i franjevci, tiskali su uputstva o načinu sadnje krumpira, gajenju svilene bube i sl. Time su isusovci nastojali pomoći selu koje je bilo u jadnom stanju i u kojem je nerijetko vladala glad.

Sve knjižice takva sadržaja u sjevernoj Hrvatskoj bile su napisane na hrvatsko-kajkavskom jeziku, što nas ne čudi s obzirom na to da su bile namijenjene polupismenim seljacima.

U prvom razdoblju svoje djelatnosti (do 1773.) isusovci su napisali vrlo vrijedna djela iz mnogih znanstvenih disciplina. U nekima od njih su postigli zaista sjajne rezultate, npr. Markantun de Dominis, Ruđer Bošković, Josip Franjo Domin i mnogi drugi, koji su proslavili hrvatsku znannost po cijeloj Europi. Upravo zato da svoja istraživanja učine dostupnima europskim znanstvenim krugovima, pišu svoje radove iz matematike, fizike, astronomije, povijesti itd. na latinskom jeziku, koji je u to vrijeme još uvijek bio jezik znanstvene komunikacije.¹

¹ O doprinosu hrvatskih isusovaca povijesnim, arheološkim, prirodno-znanstvenim, pravnim, društvenim i drugim znanostima iscrpno su referirali mnogi stručnjaci na međunarodnom

U drugom razdoblju svoje djelatnosti u hrvatskim zemljama, dakle od sredine 19. stoljeća naovamo, isusovci sužavaju svoje interese na vjerska pitanja. U tome nema ništa neobično, jer su u Hrvatskoj u međuvremenu osnovane brojne kulturne i znanstvene institucije, koje su razvile veliku djelatnost posebno na nakladničkom polju. Državne su vlasti u međuvremenu stvorile vrlo dobar školski sustav, a brojni su stručnjaci i pedagozi pisali školske udžbenike za sve predmete koji su se u njima predavali. Isusovci, drugim riječima, nisu trebali pisati udžbenike, niti knjige, iz područja koja su pokrivali veliki izdavači kao što je Matica ilirska (kasnije hrvatska), Jugoslavenska (kasnije Hrvatska) akademija znanosti i umjetnosti itd., a nisu se trebali brinuti ni za izdavanje knjiga za šire slojeva društva, jer je to vrlo uspješno radio Društvo sv. Jeronima i brojni privatni izdavači.

Tijekom 19. st. nakladnička djelatnost isusovaca bila je relativno skromna, a jače se razvila tek nakon njihova povratka u Zagreb (1902. god.). U razdoblju između dva svjetska rata počeli su izlaziti njihovi časopisi "Život" i znanstveni časopis "Vrela i prinosi". Oba ta časopisa izlaze i danas, a izlaze i neki drugi znanstveni i poučno-nabožni.

Značajnu nakladničku djelatnost razvio je Teološko-filozofski institut Družbe Isusove u Zagrebu, koji je od osnutka 1963. do danas tiskao oko 220 knjiga teološkog, filozofskog i drugog sadržaja.² Važna je činjenica da skoro sva njihova izdanja izlaze danas na hrvatskom jeziku, dakle za potrebe ovdašnjih čitatelja, studenata teologije i drugih koji se zanimaju za vjerske teme. Tiskano je i mnogo knjiga polemičkog sadržaja, koje su nastale kao reakcija na aktualna društvena pitanja, o kojima Crkva ima svoja stajališta.

Od posebnog je značenja spomenuti časopis "Vrela i prinosi", namijenjen proučavanju Isusovačkog reda u hrvatskim zemljama. Pokrenuo ga je Miroslav Vanino, povjesničar koji je obilježio isusovačku historiografiju svojim brojnim radovima, ali posebice svojim monumentalnim djelom "Isusovci i hrvatski narod" (1969.-2005.). U tom časopisu, osim samih isusovaca (Vladimir Horvat, Miljenko Belić, Mijo Korade, Ivan Fuček i mnogi drugi) surađivali su, i surađuju, i brojni znanstvenici ne-isusovci (Josip Badalić, Franjo Fancev, Tomo Matić i dr.)

znanstvenom skupu *Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata* održanom u Zagrebu 1990. Priopćenja s toga skupa tiskana su u publikaciji *Isusovci u Hrvata : Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija*. Zagreb : Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove ; Beč : Hrvatski povijesni institut, 1992. Lijepi pregled spisateljske djelatnosti isusovaca u Hrvata imamo u: Vanino, Miroslav. *Isusovci i hrvatski narod*. Knj. III. Zagreb : Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove ; Beč : Hrvatski povijesni institut, 2005. Str. 383-516. Kratko je o tome pisao i Korade, Mijo. Vjerski, odgojni i književni rad Družbe Isusove. // *Isusovačka baština u Hrvata : u povodu 450-te obljetnice osnutka Družbe Isusove i 500-te obljetnice rođenja Ignacija Loyole*. /Katalog izložbe/. Zagreb : Muzejsko-galerijski centar, 1993. Str. 21-38.

² Tumpa, Kristina. Izdavačka djelatnost Filozofsko-teološkog instituta Družbe Isusove. Diplomski rad. Zagreb : Odsjek za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta, 2005.

Isusovci kao proizvođači knjiga

S dolaskom u hrvatske zemlje isusovci su morali riješiti i pitanje tiskanja svojih knjiga, najviše onih za školske potrebe i za misionarske pohode. Isusovci koji su svoje rezidencije, kolegije i misije osnovali u primorskim krajevima i u Bosni i Hercegovini slijedili su uhodanu praksu u tim krajevima i slali svoje rukopise tiskarima u Veneciju, a u manjoj mjeri i u Rim i druge talijanske gradove. Drugo rješenje sve do kraja 18. st. nisu ni imali, jer od Istre na sjeveru do Boke Kotorske na jugu nije radila nijedna domaća tiskara prije ukinuća isusovačkog reda 1773. god.

U težoj su se situaciji našli isusovci u kontinentalnim dijelovima Hrvatske. Ni tu nije bilo tiskara sve do pred sam kraj 17. st., pa su i oni morali slati svoje rukopise u austrijske, mađarske i druge tiskare izvan zemlje. Potrebe za knjigom dolaskom isusovaca u tom dijelu Hrvatske toliko su narasle da se nametnula potreba osnutka tiskare u Zagrebu. Premda su isusovci već 1660. našli potreban novac za kupnju tiskare i premda je tiskarski stroj i kupljen i 1667. dopremljen u Zagreb, ta tiskara nije tada proradila iz nama nepoznatih razloga.

Nakon dugih natezanja konačno je 1739. proradila isusovačka tiskara u Zagrebu, koja je radila svega četiri godine (do 1742.). U tom kratkom vremenu u njoj je tiskano, koliko nam je poznato, svega 13 knjiga.³

Iz sačuvane arhivske građe lako je zaključiti da su isusovci osnivali vlastitu tiskaru s jasnim ciljem da se u njoj tiskaju isključivo djela zagrebačkih isusovaca i to ona djela za koja su bili posebno zainteresirani. To su ponajprije bila voluminozna djela Jurja Muliha (*Poszel apostolszki i dr.*) i Andrije Jambrešića (*Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica locuples...*).

No, brzo su došli do zaključka, nakon svega četiri godine rada njihove tiskare, da će jeftinije proći budu li svoju tiskaru prodali, a knjige tiskali tamo gdje je jeftinije. Tako su školske knjige slali u Trnavu i drugdje.

Sve do ukinuća Družbe Isusove 1773. isusovci više nisu imali svoju tiskaru, ne zato što bi im to netko zabranio, već zato što su u tim vremenima tiskare u Zagrebu radile na rubu isplativosti.

Nakon obnove Reda i povratka isusovaca u hrvatske zemlje nije trebalo osnivati vlastite tiskare, jer se u međuvremenu razvila snažna tiskarska industrija koja je u potpunosti mogla zadovoljiti svim potrebama.

Tek u razdoblju između dva svjetska rata isusovci ponovno imaju tiskaru u kojoj tiskaju svoje knjige i časopise. Tiskara je radila sve do kraja Drugoga svjetskog rata, a dolaskom partizana u Zagreb tiskara je zaplijenjena i odnesena, i kako se čini prenesena u Crnu Goru.

³ Nagada se da tiskara nije proradila zato što nije u Zagrebu bilo izučениh tipografskih majstora. To mišljenje zastupa Puškadija-Ribkin, Tatjana. Isusovačka tiskara u Zagrebu. // Vrela i prinosi, 18 (1990-1991), 71.

Isusovačke knjižnice

Isusovci su u svojim rezidencijama, kolegijima i misijama imali od samoga početka svoga postojanja zbirke knjiga koje su im bile potrebne za rad. Pismeni izvori ih ne spominju sve dok u okviru tih rezidencija i kolegija nisu osnovane škole u kojima su profesori trebali knjige za pripremanje svojih predavanja, a učenici za učenje.

Knjižnice su nastajale i obogaćivale se ne samo zato što su isusovcima bile potrebne, već i zato što su ih njihove rezidencije i kolegiji morali imati po Konstitucijama Družbe Isusove i drugim propisima Reda u kojima se precizno određivalo sve o osnutku i radu knjižnica, o financiranju njihova rada, o osiguravanju novca za kupnju knjiga, o dužnostima knjižničara, o posuđivanju knjiga u i izvan prostorija knjižnice, o katalogu i stručnom rasporedu knjiga na policama i sl.

Tih su se strogih pravila morali pridržavati i isusovci u Hrvatskoj. U kronikama što su ih isusovci savjesno vodili u kolegijima, nalazimo dovoljno podataka o novcu što se je svake godine trošio za nabavljanje novih knjiga, o naslovima nabavljenih knjiga, o knjižničarima zaduženima za vođenje knjižnica. Ipak, najviše o fondovima knjižnica, a najpotpunije podatke nalazimo u inventarima koji su nastali odmah nakon ukinuća Reda. Tada su posebna povjerenstva popisivala cjelokupnu imovinu pojedinih rezidencija, kolegija i misija, pa su tom prigodom popisane i knjige u njihovim knjižnicama.

Iz tih inventara saznajemo da se fondovi isusovačkih knjižnica u hrvatskim zemljama razlikuju od knjižničkih fondova drugih vjerskih redova iz toga vremena (17.-18. st.) što je lako objasniti. Dominikanske, franjevačke kao i knjižnice drugih vjerskih redova imale su knjige koje su pripadnicima tih redova bile potrebne za promicanje kršćanske duhovnosti, kao i za obranu vjere i Crkve od neprijatelja svih vrsta. Novi neprijatelji koji su se pojavili od 16. st. dalje (Osmanlije, protestanti, francuski enciklopedisti i drugi prosvjetitelji u 18. st.) stavili su Rim pred nova teška iskušenja, pa je Crkva namijenila novom, Isusovačkom redu zadaću suzbijanja novovjekih neprijatelja.

Kada se analizira sadržaj isusovačkih knjižnica u hrvatskim zemljama, kao i sadržaj knjiga što su ih napisali hrvatski isusovci, vidimo da su se oni vrlo dobro pripremili za borbu protiv protestanata, Osmanlija i posebice protiv francuskih enciklopedista. Da bi se uspješno, argumentima mogli suprotstaviti neprijatelju, morali su se isusovci dobro oboružati znanjem. Stoga nimalo slučajno isusovačke knjižnice sadrže ne samo djela teološkog, filozofskog i vjerskog sadržaja, već i brojne knjige antičkih pisaca, knjige iz društvenih i humanističkih znanosti od kojih su mnoge bile zabranjivane od strane Crkve.

O isusovačkim knjižnicama prije ukinuća Reda znamo prilično mnogo zahvaljujući upravo spomenutim inventarima rađenima nakon 1773. godine.

Spomenut ćemo ukratko isusovačke knjižnice u hrvatskim zemljama.

Tu je najprije knjižnica isusovačkog kolegija u Zagrebu. Sam kolegiji je osnovan 1606., a gimnazija 1607., pa se s pravom zaključuje da je kolegij od samoga osnutka

imao zbirku knjiga, i to onih koje su za početak bile nužne za podmirenje potreba članova kolegija.⁴ Osnutkom gimnazije knjižnica se brzo obogaćivala darovima, među kojima je posebno važan bio onaj povjesničara i ugarskog propalatina Nikole Istvánffyja iz 1615. god. Nažalost, ta je isusovačka knjižnica stradala u požaru 1645., no time nije prestala postojati. Iz sačuvanih računa razvidno je da su se knjige nabavljale i nakon požara i da se knjižnica ubrzo oporavila. Slijedili su darovi nekoliko uglednih velikaša koji su pomogli da knjižnica ponovno služi korisnicima.⁵

Rast knjižnog fonda zahtijevao je da se knjižnica stručno uredi i da se sastave pravila po kojima će ona raditi. Nije bilo potrebno donositi neka posebna pravila, već samo primijeniti ona koja su vrijedila u isusovačkom redu.⁶

Nije potrebno ovdje nastaviti izlagati daljnju sudbinu ove knjižnice, no spomenut ćemo da su, nakon ukinuća Reda (1773.), mnoge knjige završile u Pešti, a da je dio ostao u sastavu novoosnovane Kraljevske akademije (1776.). Time je knjižnica zagrebačkog kolegija postala dijelom one knjižnice, koja će s vremenom postati današnjom Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom u Zagrebu.⁷

U Zagrebu se razvila i bogata Knjižnica "Juraj Habdelić". S ponovnim dolaskom isusovaca u Zagreb (1902.) za potrebe trogodišnjeg studija filozofije osnovana je 1920. priručna knjižnica Družbe Isusove, koja je trebala zadovoljiti potrebe studenata i profesora. Nakon mnogih seljenja konačno je 1964. smještena na današnjoj lokaciji na Jordanovcu pod nazivom Znanstvena knjižnica "Juraj Habdelić". Knjižnica se bogatila starim i vrijednim knjigama koje su dopremljene iz isusovačkih kuća u Osijeku, Dubrovniku, Petrovaradinu, Splitu, Sarajevu i dr. Knjižnica ima vrlo vrijednu zbirku inkunabula, knjiga iz 16. (150), 17. (oko 320) i oko 1500 knjiga iz 18. st., te zbirku domaćih i inozemnih djela isusovačkih autora.⁸

⁴ Nedostaju podatci o zbirci knjiga koja je, u to ne možemo sumnjati, morala postojati od samog osnutka isusovačkog kolegija 1606. S pravom ili ne, početak isusovačke knjižnice u zagrebačkom kolegiju se vezuje uz osnutak gimnazije 1607. Usp.: Verona, Eva. Prinosi povijesti Sveučilišne knjižnice u Zagrebu u prvom razdoblju njena života : (1607.-1773.). // *Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagrebačke Klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607.-1957.* Zagreb, 1957. Str. 357-379. O ovoj knjižnici vidi i: Matić, Tomo. Knjižnice zagrebačkog, varaždinskog i požeškog kolegija i osječke misije. // *Vrela i prinosi*, 11(1940), 47-48.

⁵ Detaljno o tim darovima v. Eva Verona, nav. mj., str. 362-363.

⁶ To su *Regulae praefecti bibliothecae* koje su sastavni dio isusovačkog zakonika. Eva Verona, nav. mj., str. 363 donosi u cijelosti njihov tekst.

⁷ O razvoju ove knjižnice sve do današnje Nacionalne i sveučilišne knjižnice napisano je više radova od kojih treba spomenuti: Fancev, Franjo. Kr. sveučilišna knjižnica u Zagrebu. // Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu, 1874.-1924. Zagreb, 1925. Str. 191-224; Rojnić, Matko. Nacionalna i sveučilišna biblioteka. Zagreb : Društvo bibliotekara Hrvatske, 1974.

⁸ Čubranić, Đurđica. Od knjižnice Zagrebačkog kolegija do današnje Knjižnice "Juraj Habdelić". // *Kukuljevićevi dani u Varaždinskim Toplicama : zbornik radova znanstveno-stručnih skupova Matice hrvatske 2001.-2003.* Varaždinske Toplice : Ogranak Matice hrvatske, 2004. Str. 282-294.

Važnu knjižnicu su isusovci stvorili u Dubrovniku. Nakon raznih peripetija u Dubrovniku je konačno 1682. god. osnovan kolegij, no već je ranije bila organizirana nastava, pa je za potrebe pitomaca i nastavnika osnovana knjižnica koja je brzo rasla zahvaljujući izdašnim darovima mnogih učenih Dubrovčana.

Važnost te knjižnice posebno je došla do izražaja nakon ukinuća Isusovačkog reda kada veći dio knjižnice (tiskane knjige i rukopisi) ostaju u školi koju sve do 1854. vode pijaristi. U kasnijem razvoju knjižnice, knjige su raznim načinima završile u Gradskoj knjižnici u Dubrovniku, a potom u Znanstvenoj knjižnici gdje se i danas nalaze. Dio tiskanih knjiga i rukopisa završio je u knjižnici samostana Male braće.⁹

U Rijeci su isusovci osnovali svoj kolegij 1627., a u sastavu kolegija i gimnaziju u kojoj je odmah počela s radom i knjižnica. Služila je u prvome redu đacima i profesorima, ali isto tako i svim učenim ljudima grada. Analizirajući rad isusovaca u Rijeci lako je ustanoviti da su oni najzaslužniji za razvoj ne samo knjižne, već i svekolike kulture u tom gradu. Nažalost, djelovanje isusovaca u tom gradu imalo je i jednu nemilu posljedicu. Osnivači kolegija i gimnazije bili su Talijani koji su nametali talijanski jezik kao jezik komunikacije, pa su tako doprinijeli talijanizaciji Rijeke.

O samoj knjižnici najviše saznajemo iz sačuvanog popisa knjiga koji je sačinjen četiri godine nakon ukinuća Isusovačkog reda. Taj se popis danas čuva u Državnom arhivu u Rijeci.¹⁰ Prema njemu knjižnica je imala 2570 svezaka knjiga, odnosno 1644 naslova, i bila je u to vrijeme najbogatija knjižnica u Rijeci.¹¹

U Splitu su isusovci imali samo kuću. Tu je neko vrijeme stanovao i znameniti leksikograf Ardelio Della Bella. Kada je isusovački red ukinut sastavljen je popis knjiga iz kojega se vidi da je u kući bilo oko 340 knjiga od kojih samo dvadesetak na hrvatskom jeziku.¹²

⁹ Najpotpuniji prikaz prošlosti ove knjižnice napisala je Šapro-Ficović, Marica. Knjižnica isusovaca u Dubrovniku : od Collegium Ragusinuma do današnje Rezidencije Družbe Isusove. // Kukuljevićevi dani u Varaždinskim Toplicama : zbornik radova znanstveno-stručnih skupova Matice hrvatske 2001.-2003. Varaždinske Toplice : Ogranak Matice hrvatske, 2004. Str. 268-281. O zaslugama I. M. Matijaševića za spašavanje rukopisa dubrovačkog isusovačkog kolegija i njihovo smještanje u samostan Male braće v. Lučić, Josip. Ivan Marija Matijašević i njegov rukopisni fond u biblioteci Male braće u Dubrovniku. // *Isusovci u Hrvata : Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija...* Zagreb, 1992. Str. 109-122.

¹⁰ *Inventario e Cattalogo della Biblioteca e delli Libri delle Congregazioni*. Državni arhiv u Rijeci, fond Riječka gubernija, ozn. YU-4, kutija 20, br. 446-480.

¹¹ O važnosti i povijesnom razvitku knjižnice riječkog isusovačkog kolegija pisali su: Blažeković, Tatjana. Naučna biblioteka na Rijeci. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 3 (1954), 1-3; Lukežić, Irvin. *Liburnijski torzo. Crikvenica : Libellus*, 1999. Str. 152-159 ("Inventar i katalog stare isusovačke knjižnice u Rijeci"); Lukežić, Irvin *Ogledalo bašćinsko. Rijeka : Izdavački centar Rijeka*, 2006. Str. 19-22 ("Knjižnica isusovačkog kolegija").

¹² Popis knjiga se čuva u zadarskom Državnom arhivu, Spisi generalnog providura G. Gradeniga (1775.-1778.), fasc. II, poz. I, list 1/23-25v. O tome je pisao Duplančić, Arsen. *Inventar kuće splitskih isusovaca iz druge polovice 18. stoljeća*. // *Croatia christiana periodica*, 12(1988), br. 21, str. 165-173.

Od ostalih isusovačkih knjižnica treba spomenuti onu požeškog kolegija za koju se zna da je nabavljala knjige najviše u Veneciji, dok se malo zna o knjižnicama varaždinskog kolegija i osječke misije.¹³

Treba upozoriti na činjenicu da su hrvatski isusovci skupljali u svojim knjižnicama i knjige tiskane u vrijeme prije osnutka samoga Reda, pa su tako nabavili i knjige tiskane u 15. st. (inkunabule). Šime Jurić ustanovio je da se i danas u isusovačim knjižnicama u Hrvatskoj čuva oko 140 inkunabula. Velik je to broj, ako se prisjetimo da je Družba Isusova osnovana tek 1540. god., dakle u vrijeme, kada se inkunabule više nisu proizvodile. Bez obzira što je danas teško rekonstruirati kada je i kako neka inkunabula dospjela u pojedinu isusovačku knjižnicu, sama njihova nazočnost govori o širini zanimanja hrvatskih isusovaca za stare i vrijedne knjige i za teme koje se u njima obrađuju.¹⁴

Sve isusovačke knjižnice u hrvatskim zemljama služile se u prvom redu za potrebe đaka i nastavnika njihovih škola. Ipak, iz sačuvanih inventara razvidno je da su se u njihovim knjižnicama nalazile mnoge knjige koje nisu služile samo za nastavu i učenje, već i za druge zadaće koje su isusovci imali u vrijeme dolaska u hrvatske zemlje.

Na temelju spomenutih inventara lako je rekonstruirati fondove tih knjižnica.

Dobro su zastupljene knjige crkvenih otaca iz kasne antike i ranoga srednjeg vijeka (npr. Tertulijana, sv. Jeronima, sv. Augustina, pape Grgura Velikog i dr.). Bile su to knjige potrebne svim učenim crkvenim ljudima, pa ih stoga susrećemo i u knjižnicama drugih vjerskih redova, ali i u privatnim knjižnicama svjetovnjaka. To isto vrijedi i za djela velikih pjesnika i pisaca od antičkih preko srednjovjekovnih do onih novijega vremena. Nazočnost djela domaćih pisaca napisanih na latinskom i na hrvatskom jeziku, razumljiva je sama po sebi. U knjižnici zagrebačkog kolegija pak, posebno su brojne knjige tiskane u Zagrebu, ali je zanimljivo da se u toj knjižnici našlo i knjiga dubrovačkih i dalmatinskih isusovaca i franjevac koji su svoja djela tiskali najvećim dijelom u Veneciji.

Brojna su djela historiografskog sadržaja, kako domaćih, tako i stranih pisaca. Nezaobilazno monumentalno djelo *Illyricum sacrum* isusovaca Farlatija, Riceputija i Coletija nalazimo također u isusovačkim knjižnicama, kao i *Acta sanctorum* (68 knjiga), Baronijevo djelo *Annales ecclesiastici* u 12 knjiga i niz drugih.

Dovoljno je baciti pogled na inventar kolegija u Dubrovniku da bi se ustanovilo što je sve zanimalo tamošnje isusovce. Knjige su bile raspoređene u 36 stručnih skupina, od kojih su mnoge vjerskog karaktera, ali ima ih i iz metamatike, fizike, astronomije, zemljopisa, starogrčke literature, filozofije i dr.

Analiza sačuvanih inventara knjižnica, knjiga koje su se do danas sačuvale, kao i podataka o nabavkama knjiga zabilježenima u pisanim izvorima, otkriva nam da su isusovci bili ne samo nastavnici u školama, već i sjajni znanstvenici, leksikografi, gramatičari, književnici, povjesničari itd., te da struktura njihovih knjižnica vjerno

¹³ Matić, Tomo. Knjižnice..., str. 48-49 i dalje.

¹⁴ Jurić, Šime. Inkunabule u isusovačkim knjižnicama u Hrvatskoj. // *Isusovci u Hrvata...*, str. 195-199. Isti tekst proširen popisom inkunabula u hrvatskim knjižnicama, tiskan je u časopisu *Vrela i prinosi*, 18(1990.-1991.), str. 88-131.

odražava zanimanje isusovaca za široki raspon tema i znanstvenih područja koja su u vremenima prije ukinuća Reda bila aktualna. Posebno treba upozoriti na knjige koje su isusovci nabavljali i držali u svojim knjižnicama, a koje je Crkva zabranila kao i one koje formalno nije zabranila, ali koje su se odnosile na reformaciju, islam, Istočnu crkvu i na druga pitanja koja su isusovci morali dobro poznavati da bi se uspješno mogli protiv njih boriti. Isto tako su isusovci morali poznavati djela francuskih i drugih prosvjetitelja, filozofa i znanstvenika koja su sadržavala ideje suprotne učenju Crkve, a takvih je u 17. i 18. stoljeću bilo mnogo diljem Europe.

Od knjiga koje su isusovci morali dobro proučiti i poznavati bile su najprije one protestanata koje su se kriomice širile po katoličkim zemljama. Te su se knjige nalazile u crkvenim Popisima zabranjenih knjiga (*Index librorum prohibitorum*), pa je stoga vjernicima u katoličkim zemljama bilo strogo zabranjeno imati ih, čitati ih i dati drugima na čitanje. No, isusovci su morali znati što protestanti naučavaju da bi mogli puku rastumačiti u propovijedima, na predavanjima u školama i u svakodnevnim razgovorima, koje su dogmatske i druge razlike između Katoličke crkve i protestanata. Zato nalazimo u inventaru zagrebačkog kolegija djelo *Symboli Nicaeni enarratio* Philippa Melanchthona, pa djelo *Cathechismus* Martina Luthera.¹⁵ Zanimljivo je da je bogatija protestantskim knjigama bila knjižnica varaždinskog kolegija, očigledno zato što se svojevremeno protestantizam raširio u sjevernoj Hrvatskoj.¹⁶

Drugu skupinu zabranjenih knjiga čine djela o Istočnoj crkvi, a onda slijede knjige koje su isusovcima bile potrebne za borbu protiv islama. Tako je zagrebački kolegij imao dva primjerka *Kurana*, a imao je i priručnike za preobraćenje muslimana u katoličanstvo, što je u 18. st., nakon izгона Turaka iz Slavonije, postala važna zadaća isusovaca. Neke knjige, koje nalazimo u knjižnici zagrebačkog kolegija u skupini "Libri prohibiti" dospjele su u nju, vjerojatno darom, a ne kupnjom. Radi se o Ovidijevim djelima koja se u popisu spominju kao *Scripta amatoria* i *Heroides*, te o knjizi *Elegiae* rimskih ljubavnih pjesnika Katula, Tibula i Propercija.¹⁷

Budući da su isusovci morali dobro poznavati i djela francuskih enciklopedista, ne začuđuje što su se njihove knjige našle u isusovačkim knjižnicama. Tako se i danas u Knjižnici "Juraj Habelić" u Zagrebu nalazi nekompletno izdanje znamenite Diderotove *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné de sciences*, ali ne pariško izdanje, već ono što je tiskano između 1758. do 1776. u talijanskom gradu Lucci. To izdanje, međutim, nije bilo nabavljeno za knjižnicu zagrebačkog kolegija, već za dubrovački, a preneseno je u Knjižnicu "Juraj Habelić" tek u drugoj polovini 20. st.¹⁸

¹⁵ Hrvatski državni arhiv, Acta Consilii Croatici, 18, 1774., Junius, 121, str. 230.

¹⁶ Kratku analizu inventara isusovačkih knjižnica dao je Tomo Matić, nav. mj., str. 54-65.

¹⁷ Hrvatski državni arhiv, nav. mj., str. 230.

¹⁸ Spominje je Đ. Čubranić. Ovo izdanje nije bilo odobreno od pariškog nakladnika, no u 18. st. nisu postojali međunarodni zakoni o autorskom pravu, pa je talijanski nakladnik mogao legalno tiskati to djelo bez dopuštenja pariškog izdavača. Zanimljivo je, da je talijanski nakladnik preinačio neke tekstove i ublažio u njima protupapinske invektive. Vidi o tome Darn-ton, Robert. *L'aventure de l'Encyclopédie*. Paris : Librairie Académique Perrin, 1982. Str. 46 i 240.

Bacimo li pogled na sve sačuvane inventarne knjige što su ih isusovci imali u svojim knjižnicama vidimo da su posjedovali sve važnije knjige iz svih za njih zanimljivih područja. Ipak, zbog povijesnih okolnosti u kojima su živjeli i djelovali nisu mogli stvoriti velike knjižnice kakve su stvorili isusovci u Italiji ili Španjolskoj, no upravo zato što nisu imali novca za razbacivanje morali su pažljivo birati na europskom knjižarskom tržištu one knjige koje su bile najbolje i njima najpotrebnije. Upravo zbog štedljive nabavne politike njihove su knjižnice imale vrlo dobar izbor knjiga. Tu činjenicu trebamo posebno imati na umu kada procjenjujemo važnost isusovačkih knjižnica u kasnijem razvitku knjižne kulture i knjižničarstva u Hrvatskoj.

SAŽETAK

Isusovci su u hrvatskim zemljama razvili su vrlo živu i važnu djelatnost kao autori i nakladnici, a u svojim rezidencijama, kolegijima i misijama osnovali su bogate knjižnice. Kao autori su pisali ne samo teološke, filozofske i druge knjige vezane za njihove zadatke na vjerskom polju, već su se bavili i širokim spektrom znanstvenih područja poput matematike, astronomije, fizike, povijesti, zemljopisa, etnologije, prava, poljoprivrede, leksikografije, jezikoslovlja i dr. U nekima od tih područja dali su velik doprinos europskoj znanosti (Markantun de Dominis, Ruđer Bošković, Josip Franjo Domin i dr.). Značajan je njihov doprinos proučavanju nacionalne povijesti i posebno razvitku hrvatske leksikografije (Ardelio Della Bella, Juraj Habelić, Andrija Jambrešić). Do ukinuća Isusovačkog reda 1773. god. imali su važnu ulogu ne samo kao pisci, već i kao proizvođači knjiga. U Zagrebu su osnovali svoju tiskaru koja je radila od 1739.-1742. u kojoj su tiskali djela koja su sami napisali. U drugom razdoblju njihova rada u hrvatskim zemljama (od sredine 19. st. do danas) isusovci se uglavnom bave pisanjem vjerskih knjiga, kao i poviješću same Družbe Isusove u Hrvata (Miroslav Vanino, Ivan Fuček, Mijo Korade i dr.). Isusovci su osnovali nekoliko značajnih knjižnica u okviru svojih kolegija i rezidencija od kojih su posebno važne bile one u Zagrebu, Dubrovniku i Rijeci.

BIOGRAFIJA

Aleksandar Stipčević - arheolog, povjesničar knjige, albanolog. Rođen u Arbanasi-ma kraj Zadra 1930. Studirao arheologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici od 1957. do 1974., a potom je ravnatelj Knjižnice JAZU (HAZU) od 1974.-1983., kada preuzima dužnost glavnog urednika Hrvatskog biografskog leksikona u Leksikografskom zavodu. Od 1987. do umirovljenja 1997. red.profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Sándor Bene
Mađarska akademija znanosti, Budimpešta

OD KUPOVINE KNJIGA DO KUPOVINE PISACA BRAĆA ZRINSKI U MEĐUNARODNOJ PROPAGANDI (1663.-1666.)

Knjižnica nije samo mjesto skupljanja, sistematiziranja i pohranjivanja informacija, istinski i metaforički topos memorije. Onaj tko kupi (pribavi, dobije, kopira, ukrade) knjigu, za police svoje radne sobe bira, ili onu knjigu koju je već pročitao (neka je gledaju posjetitelji!), ili onu koju bi u budućnosti volio pročitati – zbirka knjiga na taj način postaje i sredstvo samoreklamiranja te medij koji čuva otisak vjerskih, političkih i kulturnih namjera.¹

Sve ovo u različitoj mjeri vrijedi i za knjižnicu Nikole Zrinskog (1620.-1664.), koja se danas nalazi u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. *Bibliotheca Zriniana*, koja je dosegla prosječnu veličinu tadašnjih velikaških privatnih knjižnica, vjerno dokumentira duhovi profil svojeg vlasnika.² U zbirci, koja je katalogizirana 1662. i pomno razdijeljena na stručna područja, praktički nedostaje teologija; nasuprot tomu, začuđujuće je velik razmjer “lijepje književnosti”. Na klasično i vernakularno (većinom talijansko) pjesništvo veže se suvremena stručna literatura o retorici i poetici, a u knjižnici je u zamašnom postotku zastupljena i povijesna i zemljopisna literatura. Filozofije pak nema – barem što se tiče antičkih besmrtnika poput Platona i Aristotela ili skolastičkih veličina poput Skota i Tome: njih ćemo uzalud tražiti na policama. Međutim, ako pod “filozofijom” obuhvaćamo i moralnu filozofiju te političku teoriju, sljedbenike praktičnog uma (*fronesis, prudentia*), onda knjižnica Nikole Zrinskog spada među najznačajnije i najmodernije stručne knjižnice tadašnje srednje Europe.

Tibor Klaniczay je u svojoj temeljnoj studiji, objavljenj 1985., obradio političku naobrazbu Zrinskoga.³ Prema njegovu zaključivanju, pjesnik i vojnik Zrinski zanimao se, na području političke teorije, za one predstavnike apsolutističke teorije *ragion di stato*, koji su proglašavali primat politike nad religijom i zagovarali ideologiju

¹ Garberson, Eric. Libraries, memory and the space of knowledge. // Journal of the history of collections 2006. Str. 1-32.

² Kovács, Sándor Iván. Utószó // A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and stock of the Bibliotheca Zriniana [Nadalje: BZ] / ur. Tibor Klaniczay. Budapest : Argumentum Kiadó; Zrínyi Katonai Kiadó, 1991. (Zrínyi-könyvtár, 4.) Str. 464–503.

³ Klaniczay, Tibor. Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában // Isti. Pallas magyar ivadéka. Budapest : Szépirodalmi. Str. 153-211.

centralizirane nacionalne monarhije, nasuprot republikanskom modelu. Činilo mu se da se nekadašnja snažna i jedinstvena ugarska država u njegovo vrijeme (“u vijeku ugarske propasti”)⁴ može obnoviti samo tako da neka snažna središnja sila (ali ne hab-sburška) jednom za svagda dokine teritorijalnu rascjepkanost i religijske sukobe. Dakle, može se shvatiti da su ga u prvom redu privlačili politički teoretičari francuske monarhije i pristalice Richelieua i Mazarina, kao što su bili Henry Rohan, Henry de Béthune, Jean de Silhon. Njihova djela kupio je na najbližoj europskoj tržnici knjiga, u Veneciji, ponajviše u talijanskom prijevodu. Klaniczay i stručna literatura koja ga je slijedila, pozitivnom su zabilježili činjenicu da je Zrinski usvojio moderno gledište koje se temelji na nezavisnosti politike, nasuprot vjerskim pristranostima. Primjer za ovo jest često citirano mjesto iz *Razmišljanja*, traktata o životu kralja Matije Korvina, na kojem Zrinski osuđuje kraljev rat protiv husita (“religija mu je bila izgovor”).⁵

Ne dovodim u sumnju istinitost Klaniczayeve konstatacije, ali vjerujem da je dvadeset godina kasnije došlo vrijeme da se promijene naglasci u interpretaciji. Premda je Zrinski doista isključio religijska stanovišta iz politike, mislim da to ni u kom slučaju nije učinio s oduševljenjem te da, za razliku od svojih štovatelja iz 20. stoljeća, nije čak mislio ni da bi iz nezavisnosti politike slijedilo prvenstvo politike nad religijom, a niti da bi, bilo nezavisnost bilo prvenstvo, ukazivali u pravcu nekakvog “razvoja.” Dobro je znao da je cijela tacitistička politička literatura koja teoretizira državne interese, nastupila protiv loma nastalog vjerskim ratovima, ali isto tako i da stavljanje u prvi plan gledišta *ragion di stato* nije razriješilo međuvjerski nemir, već je na razini nižoj od vjerske ponudilo privremen kompromis u interesu pukog fizičkog održavanja državne tvorbe.⁶ Već su skeptici 16. stoljeća uzrok nastanka religijskih razmirica i manipulativnih mogućnosti vjere svodili na rušilački utjecaj retoričkog potencijala – pa nije ni čudo da je ista retorička skepsa dospjela i u političku misao.⁷ Ponajveći trud ideologa državnog rezona bio je usmjeren na to da se racionalna (ona koja se mogu racionalizirati) pravila političkog djelovanja utemelje na objektivnom području interesa, umjesto na osjećajima, vjerovanjima i mišljenjima. Pa ipak su istodobno morali primijetiti da su pri ostvarenju državnog interesa, osim materijalnih, nazočne i jezične, simboličke sastavnice. Reputacija, poštovanje drugih prema nama (našoj državi) barem je isto toliko jako sredstvo za održanje i napredovanje države, koliko novac ili vojska – a izgrađivanje reputacije i njezino usmjeravanje nužno pak

⁴ Zrínyi, Miklós. Vitéz hadnagy // Zrínyi Miklós Prózaí művei / ur. Kovács, Sándor Iván. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1985. (Zrínyi-könyvtár, 1.) Str. 105.

⁵ Zrínyi, Miklós. Elmékedések Mátyás király életéről // Zrínyi Miklós Prózaí művei ; Nav. dj., str. 186.

⁶ Viroli, Maurizio. Dalla politica alla ragion di stato. La scienza del governo tra XIII e XVII secolo. Roma : Donzelli, 1994.

⁷ Tuck, Richard. The ‘modern’ theory of natural law // The languages of political theory in early-modern Europe / ed. by Pagden, Anthony. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. Str. 99-119. ; Isti. Philosophy and government: 1572 – 1651 / Cambridge : Cambridge University Press, 1993. ; Kahn, Victoria. Machiavellian rhetoric from the counter-reformation to Milton / Princeton : Princeton University Press, 1994.

pripada (i) u nadležnost retorike.⁸ Politička vjerodostojnost ionako može biti uspjeh jezičnog zavoda, kao i religijska vjera; a vrlo mali korak je vodio od “mogućnosti” do ljute sigurnosti, do potpunog prihvaćanja iluzorne prirode imena, slave, časti (i vjere), kojima se može manipulirati, do postavljanja racionalnog djelovanja na temelje iracionalne retorike. Zrinski je, barem ako gledamo njegovu lektiru, pošao ovim putem do kraja, sve do temelja te misli, do najvećega skeptičkog mislioca prethodnog stoljeća, Francesca Guicciardinija, prvoga koji je kontaminirao jezik posla i politike te po prvi put priznao da je osnovni preduvjet za pridobivanje vjere (*credito*) između dva subjekta kontinuirano “njegovanje” i jačanje reputacije (*reputazione*).⁹

Nije mi ovdje zadaća da do kraja pratim tumačenja pojma reputacije u temeljnim djelima iz lektire Zrinskoga (u spisima Scipiona Ammirata, Giovannija Botera i Henryja Rohana). Jedna od najzanimljivijih zagonetaka osobnosti Zrinskog, koji je proživljavao napetosti i protuslovlja svoje epohe i na njih osjetljivo reagirao, jest to, na koji način je njegova iracionalna i volunтарыstička vjera konačno našla potvrdu u prepoznavanju iracionalnih retoričkih temelja suvremene političke teorije “ragione di stato.”¹⁰ Ovdje bih želio da se obrati pozornost samo na posljedice tehničke naravi, koje se mogu uvidjeti i na prvim dionicama toga duhovnog putovanja. Onaj tko razumije mogućnosti manipulacije reputacijom (imenom i slavom), bilo da se veseli tomu ili da je prisiljen na to, on razumije i važnost političke propagande. Onomu pak koji ide korak dalje, pa shvati da iz ove mogućnosti manipulacije slijedi i iluzorna narav cjelokupnoga moralnog poretka, nije strana moralnofilozofska skepsa. Što se tiče Zrinskog, za njega se može reći da vrijedi i jedno i drugo, već od samog početka njegove karijere. Prema svjedočanstvu njegove knjižnice, s osobitom je pozornošću pratio izdanja jednoga venecijanskoga libertinskog kruga, takozvane “Accademia degli Incogniti.”¹¹ Na vrhuncu svoje političke karijere, za vrijeme rata protiv Turaka godine 1663.-1664., nastavio je pak svoju općepoznatu široku propagandnu djelatnost. Organizirao je pravu modernu kampanju, s ciljem da rat eskalira i da se izvojuje konačna pobjeda nad Turcima (to je nastavio nakon njegove smrti Petar Zrinski). U daljnjem tekstu htio bih posvjedočiti pomoću nekoliko primjera, da je Akademija

⁸ Meinecke, Federico. *L'idea della ragion di stato nella storia moderna*. Firenze: Vallecchi, 1942. I. Str. 239-240. ; Novija literatura: Varotti, Carlo. *Gloria e ambizione politica nel Rinascimento: da Petrarca a Machiavelli*. Milano: Mondadori, 1998. ; Gunn, Joseph A. W. *Queen of the world: opinion in the public life of France from the Renaissance to the Revolution*. Oxford : Voltaire Foundation, 1995. (Studies on Voltaire and the eighteenth century, 328.) Str. 11-48.

⁹ Bene, Sándor. *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*. Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999. Str. 108-113.

¹⁰ Bene, Sándor. *Zrínyi // Patrimoine litteraire europeen, 8. Avenement de l'equilibre europeen 1616-1720. / dir. Polet, Jean-Claude. Paris-Bruxelles : De Boeck, 1996. Str. 462-471. ; Isti. A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. // Irodalomtörténeti Közlemények, 1996. Str. 369-394.*

¹¹ Miato, Monica. *L'Accademia degli Incogniti di Giovan Francesco Loredan, Venezia (1630-1661)*. Firenze: Olschki, 1998.

Nepoznatih, literarni krug koji je igrao značajnu ulogu i u Nikolinu ranijem duhovnom traganju, bila jedna od najvažnijih baza političke propagande Zrinskih.

Vratimo se natrag u vremenu! Kratki turski rat iz 1663.-1664., koji je završio nepovoljnim mirovnim ugovorom, u očima onih pogođenih (Mađara, Hrvata, Erdeljaca) postao je jednim od najpoznatijih primjera prijetvornosti habsburškoga političkog vodstva. U svjetlu novih otkrića danas na uzroke te "izdaje" gledamo na drukčiji način, nego što je to činila tradicionalna mađarska nacionalistička historiografija, (premda je nedvojbeno da je ogorčenje koje je slijedilo iza Vašvarskog mira utjecalo na stvaranje pokreta za neovisnost, počevši od Wesselényijeve urote do Rákóczijeva ustanka). Protuturski rat nipošto nije bio isključivo srednjo-istočno-eurovska stvar, a ne treba se ni promatrati isključivo u kontekstu habsburško-francuskog sukobljavanja.¹² Barem je od jednake važnosti bilo i pitanje modernizacije i političke integracije ogromnoga njemačkog područja, koje je pokrenuo Münsterski mir nakon Tridesetogodišnjeg rata, ali nije ga riješio. U Njemačkom Carstvu ulog u pravnim i teoretsko-političkim raspravama o pitanju državne forme, bio je taj, hoće li Carstvo krenuti putem centralizacije (pod habsburškom hegemonijom), pri čemu bi se postojanje nekatoličkog stanovništva moglo tolerirati tek privremeno, polazeći s političkih stanovišta, ili će uz pomoć Francuske biti u mogućnosti da postane neka vrsta federativnog *regnuma*, pri čemu bi religijski mir i političku slogu jamčio neki novi mirovni sporazum.¹³ Ferdinand Fürstenberg, paderbornski nadbiskup i izborni knez, veliki pristalica isusovaca, bio je vođa izbornih knezova propapinske i katoličke orijentacije,¹⁴ dok je na čelu "Rajnske lige", koja je okupljala kneževine francuske orijentacije, stajao također crkveni čovjek, Johann Philipp von Schönborn, nadbiskup i izborni knez Mainza.¹⁵ Njegov glavni ministar, barun Christian von Boineburg, diplomat koji je iz pozadine upravljao događajima točno do 1664. godine,¹⁶ bio je učenik Hen-

¹² Várkonyi, Ágnes R. La coalition internationale contre les Turcs et la politique étrangère hongroise. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1975. (Studia historica 102.)

¹³ Conring, Hermann. De pace perpetua inter Imperii Germanici ordines religione dissidentes servanda libelli duo. Helmaestadi : Müller, 1657. Usp. Schindling, Anton. Die Anfänge des Immerwährenden Reichstags zu Regensburg: Ständevertretung und Staatskunst nach dem westfälischen Frieden. Mainz, Philipp von Zabern Verlag, 1991. Str. 15-52. ; Van de Schoor, R. J. M. Reprints of Cassander's and Witzel's Irenica from Helmstedt: the meaning of the irenical tradition for Georg Calixtus, Hermann Conring and Johannes Latermann. // *Lias* 20(1993), 167-192.

¹⁴ Ernesti, Jörg. Ferdinand von Fürstenberg (1626-1683): Geistiges Profil eines barocken Fürstbischofs, Paderborn: Bonifatius, 2004. ; Friedensfürst und Guter Hirte: Ferdinand von Fürstenberg Fürstbischof von Paderborn und Münster / Hrsg. Börste, Norbert; Ernesti, Jörg. Paderborn; München : Ferdinand von Schönningh, 2004.

¹⁵ Schilling, Heinz. Höfe und Allianzen: Deutschland 1648-1763. Berlin : Severin und Siedler, 1989. Str. 176-194; 200-214.

¹⁶ Palumbo, Margherita. Johann Christian von Boineburg. // *Il Bibliotecario* 23/24(1990), 181-218. ; Paasch, Kathrin. Die Bibliothek des Johann Christian von Boineburg (1622-1672): ein Beitrag zur Bibliotheksgeschichte des Polyhistorismus. Berlin : Logos, 2005.

rika Conringa na helmstedtskom sveučilištu,¹⁷ onog istoga koji je djelom objavljenim već u četrdesetim godinama (*De imperio Germanorum*, 1643.) položio pravne temelje nove njemačke državnosti.¹⁸ Dugoročno gledano, novi pravci prirodnog prava i znanosti o državi, koji su nastali iz suradnje dvora u Mainzu i helmstedtske škole političke teorije, oblikovali su onaj temelj na koji su se mogle nadograditi nove forme njemačkog suvereniteta¹⁹ (Boineburg je priskrbio sveučilišnu katedru za Samuela Pufendorfa, a prva znanstvena zadaća mladog Leibniza bila je katalogizacija Boineburgove knjižnice);²⁰ za suradnju su u 60-im godinama postojali i dnevno-politički ciljevi, među njima prvi protuturski rat, u kojem se prvi put u praksi moglo iskušati djelovanje ireničke ideje. (Habsburgovci bi mogli računati na mađarsku potporu ako bi odustali od progona protestanata.)²¹

Iznenadujuće je upravo to što su u danom povijesnom trenutku, na početku 60-godina 17. stoljeća, rimski orijentirani Fürstenberg i njegovi saveznici prihvatili nužnost rata protiv Turaka i nadali su se pobjedi. Nedavno je Boris Nikšić pisao o spomenici Stjepana Gradića, vatikanskog knjižničara, posvećenoj Fürstenbergu (*De praesenti statu Ottomanici Imperii*, 1661.), koja nedvosmisleno zagovara tezu da je sazrelo vrijeme za protuturski rat – za uspjeh kojega je, dakako, neophodna suradnja između pape i francuskog monarha.²² Čini se da su njemački izborni kneževi, ako čak tek za jedan kratki povijesni trenutak, mogli utjecati na velike sile, jer činjenica je da Luju XIV. protuturski rat tada nije bio u izričitom interesu, a Leopoldu I. je čak išao protiv vlastitih interesa. Politička vodstva Mainza i Paderborna, s izvrsno intelektualno pripremljenim stručnjacima u zaleđu, na osobit su način pokušali ostvariti nje-

¹⁷ Hermann Conring (1606-1681): Beiträge zu Leben und Werk / Hrsg. Stolleis, Michael. Berlin : Duncker und Humblot, 1983. ; Fasolt, Constantin. The Limits of History. Chicago; London: The University of Chicago Press, 2004.

¹⁸ Conring, Hermann. New Discourse on the Roman-German Emperor, ed., transl. Fasolt, Constantin. Arizona : Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2005. (Medieval and Renaissance Texts and Studies, 282.).

¹⁹ Haakonssen, Knud. German natural law // The Cambridge history of eighteenth-century political thought / eds. Goldie, Mark; Wokler, Robert. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. Str.251-260. ; Hunter, Ian. Rival enlightenments: civil and metaphysical philosophy in early modern Germany. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. Str. 148-195. ; Peterse, Hans. Johann Christian von Boineburg und die mainzer Irenik des 17. Jahrhunderts // Union – Konversion – Toleranz: Dimensionen der Annäherung zwischen den christliche Konfessionen im 17. und 18. Jahrhundert / Hrsg. Duchhardt, Heinz; May, Gerhard. Mainz : Philipp von Zabern Verlag, 2000. Str. 105-118.

²⁰ Palumbo, Margherita. Leibniz e la res bibliothecaria: bibliografie, historiae literariae e cataloghi nella biblioteca privata leibniziana. Roma : Bulzoni, 1993. Str. 1-11.

²¹ Vidi pismo H. Conringa Boineburgu (Wolfenbüttel, 21. 11. 1663.): Herzog August Bibliothek (Wolfenbüttel), Extravagantes 84.12, 366r-366v.

²² Gradius, Sephanus. De presenti statu Ottomanici imperii. Ms. Biblioteca Apostolica Vaticana, cod. Vat. Lat. 6907. ff. 49-62. ; Nikšić, Boris. Spis "De praesenti statu Ottomanici Imperii" Stjepana Gradića. // Gazophylacium 3(1998), 24-43.

mačke interese u zoni sukoba i aspiracija moći Habsburgovaca i Burbona, oslanjajući se na snagu i pomoć čas jednih, čas drugih, te je protuturski rat, skupa s diplomatskim gibanjima u regensburškom *Reichstagu*, njime uzrokovanim, doveo do upravo takve političke konstelacije, kakva im je trebala.

U kompliciranim političkim i diplomatskim igrama veću ulogu od bilo čega drugoga dobilo je formiranje javnog mijenja, svjesna propaganda.²³ Beč je ostao skoro sam nasuprot svima drugima (bečki publicisti bi u ime državnog interesa morali argumentirati protiv kršćanske solidarnosti, što je dosta neugodna pozicija,²⁴ premda su dva talijanska stručnjaka, general Montecuccoli i svježe priskrbljeni povjesničar cara Leopolda Galeazzo Gualdo Priorato, napravili baš sve što se s propagandom može napraviti²⁵ – samo što su se suočili s takvim protivnicima kao što je Hermann Conring, koji je na Boineburgov nalog osobno sastavio odeblji svezak potpore protuturskom ratu: *De bello suscipiendo contra Turcas*, 1664.²⁶ Mađari i Hrvati lijepo su iskoristili priliku: kao što pokazuje Gradićev primjer (ili pak primjer Ivana Lučića, drugoga rimskog Hrvata, osobnog poznanika Petra Zrinskog),²⁷ njemačke kneževine pokušavale su propagirati težnje koje su se poklapale s njihovim političkim ciljevima, na onim područjima, čije je priključenje protuturskom pothvatu moglo biti odlučujuće za njegov uspjeh: u Francuskoj i Italiji.²⁸

Nije lako iz ogromnoga publicističkog materijala izabrati one komade koji po-tječu neposredno iz Ozlja ili Čakovca, odnosno napravljeni su po narudžbi hrvatskog bana ili njegova brata, jer identičnost političkih interesa iznjedrila je i takve bezbrojne tiskane materijale, s čijim nastankom Zrinski nemaju nikakve veze, čak ni onda

²³ Repgen, Konrad. Die westfälische Friedeund die zeitgenössische Öffentlichkeit. // Historisches Jahrbuch 117(1997), 38-83.

²⁴ Etényi, Nóra G. Hadszintér és nyilvánosság: A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest : Balassi Kiadó, 2003.

²⁵ O prijateljstvu između njih: Martelli, Fabio. Le leggi, le armi e il principe: studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli. Bologna: Pitagora, 1990. Str. 1055-1056. ; O važnosti propagande Gualdo Priorato piše Montecuccoliju: Montecuccoli, Raimondo. Ausgewählte Schriften / Hrsg. Veltzé, Aloys. I. Wien, 1899. Str. LXXIV-LXXV ; Montecuccoli korigira povijesno djelo Priorata (Historia di Leopoldo Cesare. I-III. Vienna, 1670-1674) ; Veltzé, nv. dj., III. 1900. Str. 363-381. ; Vidi još: Bene, Sándor. "Sua Maestà Cesarea si compiace di audire..." – una storia imperiale e i suoi coautori // Contributi / a cura di Carloni, Giulio Cesare. Bologna : Università degli Studi di Bologna, 1990-1991. Str. 13-22.

²⁶ Vidi pismo H. Conringa Boineburgu (Helmstedt, 14. 3. 1664.): Herzog August Bibliothek, Extravagantes 84.12, 381r-381v. i pismo Conringa princu Augustu (bez datuma, ali s početka 1664.): Herzog August Bibliothek, Extravagantes 149.6, 73r.

²⁷ Kurelac, Miroslav. Ivan Lučić Lucius otac hrvatske historiografije. Zagreb : Školska knjiga, 1994. Str. 118-137.

²⁸ Nikola Zrinski se već i prije informirao o njemačkoj situaciji, o raznim interesima francuskog kralja i Venecije; vidi rukopisne i tiskane zbirke u svojoj knjižnici: R 3581 (BZ Ms 428) i R 3584 (BZ Ms 427); BZ 28 (Moguntini labores electorales, praevii et electorii, s. l., 1657.; Collegium electorale de eligendo Romanorum imperatore, s. l., 1657. itd.)

kad autori izričito slave Zrinske. Najsigurniji indikator što se tiče podrijetla možda je reakcija suparničkog tabora. Bečka cenzura je dobro radila: u svibnju 1668. u Beču, na carsku zapovijed, spaljeni su svi raspoloživi primjerci jedne male brošure.²⁹ Djelo o suvremenim događajima pod naslovom *Memoria belli Hungaro-Turcici* objavljeno je u Francuskoj, u Marseilleu, početkom godine 1665.³⁰ Autor je neki Johann Heinrich Andtler, o kome se osim imena ništa pouzdanog ne može znati. Kratko djelce pripovijeda događaje u Ugarskoj od 1657. do 1664. Za ugarske neuspjehe, za gubitak Varadina i Érsekújvára, što je bio učinak nepovoljnih uvjeta mirovnog sporazuma, nedvosmisleno krivi bečkoga glavnog ministra, vojvodu Ferdinanda Porciju, i, prije svih drugih, glavnog zapovjednika carske vojske, Raimonda Montecuccolija. Otvoreno neprijateljstvo prema Montecuccoliju, koje se provlači kroz *Memoriju* sve do kraja, kulminira ironičnom pohvalom generalove pobjede kod Szent-Gottharda. Taj Talijan zamalo da je slavan kao Julije Cezar – na trijumfalna kola, prema Andtleru, mogao bi napisati: “Dođoh, vidjeh, pobjegoh...” Djelce završava smrću Nikole Zrinskog – autor ne ostavlja mjesta dvojbi da se sluti političko ubojstvo, a epigram koji oplakuje junaka pretvara se u oplakivanje zemlje pritiješnjene od “dva poganina” (Turaka i Habsburgovaca): “Hinc avis unge rapax imminet, inde draco” (S jedne strane vreba pandža grabežljive ptice, s druge zmaj). Na prvi pogled je bjelodano: djelo o obiteljskoj povijesti, naslovljeno *Stemmatographia Mavortiae familiae comitum a Zrin*, koje je izradio Marko Forstall pod direktnim vođenjem Nikole Zrinskog, pokazuje tekstualne podudarnosti s Andtlerovom *Memorijom*. Andtler, na primjer, citira detalje iz pisama cara Leopolda i drugih europskih vladara, upućenih Zrinskom – k tomu čak i minuciozno točno i one detalje koje i Forstall kopira u nikad objavljenu *Stematografiju*.³¹

Isto se ovo može pretpostaviti i o drugom važnom propagandističkom uratku. Radi se o zbirci povijesnih izvora, objavljenoj godine 1665. u Veneciji, pod naslovom *Le campagne dell' Ungheria degli anni 1663 e 1664*, iz pera jednog od znamenitih pisaca toga vremena, Girolama Brusonija. Bio je blizak prijatelj i životopisac libertinca Ferrantea Pallavicinija (pogubljenog od papinske inkvizicije), pisac pornografskih i političkih romana, kojega je osobni povjerenik saskog kneza jednom skoro zatukao u nekoj mletačkoj uličici zbog širenja lažnih vijesti, a svoje je djelo sastavio kom-

²⁹ Wagner, Georg. Das Türkenjahr 1664: eine europäische Bewährung. Eisenstadt: Burgenländ Landesarchiv, 1964. XXII.

³⁰ Andtler, Johannes Henricus. Memoria belli Hungaro-Turcici inter caesares Leopoldum I et Mahometem IV. Massiliae : Vaulse, 1665. Jedini sačuvani primjerak nalazi se u: Dresden, Sächsische Landesbibliothek. Prijepis: Budimpešta, Sveučilišna knjižnica, Kaprinay Ms. A. XXXIII. 198-222.

³¹ Forstall, Marcus. Stemmatographia Mavortiae Familiae comitum de Zrin. Ms, 1665; Arhiv Hrvatske, Obitelj Zrinski (Zrinyische Familienakten), fasc. 280. conv. E. Str. 1-152. ; Vidi: Bene, Sándor. Őskeresők: a Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere. // Irodalomtörténeti Közlemények 2003. Str. 3-42. Isti. Politika i genealogija (Ponešto o podrijetlu Zrinskih) // Hrvatski sjever 1996, 2-3. Str. 108-128.

pikiranjem vijesti iz suvremenih listova zvanih *gazzette* odnosno *avvisi manoscritti*.³² Dokumente navodi od riječi do riječi, samo što pomoću ciljanog izbora usmjerava čitatelja: njegov nedvosmislen cilj jest kritika carske vlade koja je na kriminalan način propustila veliku priliku, posebice kritika vojvode Porcije. Brusoni je svoje djelo, koje dobro služi i francuskim interesima, posvetio Filippu Giulianu Mazzariniju, nećaku velikog kardinala Mazarina, vojvodi od Neversa. Među izvorima navedenim u toj knjizi nalaze se i dva informativna pisma čakovečkoga gradskog kapetana Giacomina Morbidellija, čiji izvornik se sačuvao među spisima Marka Forstalla, a sažeti prijepis među aktima arhiva francuskog ministarstva vanjskih poslova. Zadnji spis u zbirci jest jedno pismo koje konkretno govori o Nikoli Zrinskom, opravdavajući njegova djela; tekstualnu paralelu tom pismu nalazimo samo u Forstallovu spisu *Stemmatographia*, a prema Brusoniju njegov pošiljatelj bio bi “un cavalier di Croazia.”³³

Zadnji propagandni izdani spis o kojem bih htio progovoriti, jest djelo o suvremenoj povijesti od stanovitog čovjeka po imenu “Mauritio Nitri, opat Noires-a”, a nosi naslov *Ragguaglio delle ultime guerre di Transilvania et Ungaria*. I ono je objavljeno u Veneciji, godine 1666.³⁴ Pod autorovim pseudonimom *Giuseppe Maria Maraviglia* krije se počasnii građanin Venecije, profesor moralne filozofije na sveučilištu u Padovi, dvorski teolog na dvoru bavarskog izbornog kneza na početku 60-ih godina 17. stoljeća, istodobno i jedna od “sivih eminencija” papinske diplomacije.³⁵ Dva glavna izvora za *Ragguaglio* jesu Andtlerova povijesna spomenica i Brusonijeva kompilacija, a u vrijeme njegova objavljivanja Marko Forstall je po nalogu Petra Zrinskog mjesecima boravio u Veneciji, autor je uostalom Petra Zrinskog mogao osobno upoznati već 1664. godine, u vrijeme njegove regensburške misije... Sve ovo možda je dovoljno za pretpostavku da publikacija nije objelodanjena baš “sine ira et studio”, premda ne raspoložemo neposrednim dokazima da je dvor Zrinskih naručio pisanje i izdavanje spisa. Ipak ima jedna činjenica: Maraviglina knjiga, na pragu Rata za španjolsko nasljeđe, svojim tendencioznim, pro-Zrinskim prizivanjem događaja od dvije godine ranije, svojom oporom kritikom Habsburgovaca (a posebice Montecuccolija) koji su propustili povijesnu priliku, naravno da daje historijsko utemeljenje međusobno isprepletenim interesima Rajnskog saveza, Venecije, francuske diplomacije i Wesselényijeva pokreta koji se upravo razvija. Na crnom horizontu budućnosti, za vrijeme tursko-habsburških pregovora o miru, jedna jedina zraka svjetlosti sja u zaključnim riječima knjige: brakom Franje Rákóczi i Jelene Zrinske, “Nebo je ova dva izdanka

³² O Brusoniu: Caro, Gaspare. Girolamo Brusoni // Dizionario biografico degli italiani. XIV. Roma : Istituto della Enciclopedia Italiana 1972. Str. 712-720. ; Bertelli, Sergio. Ribelli, libertini e ortodossi nella storiografia barocca. Firenze: La nuova Italia, 1973. Str. 213-218.

³³ Brusoni, Girolamo. Le campagne dell' Ungheria degli anni 1663 e 1664. Venetia : Valentino Mortali, 1665. Str. 141-142. Usp. Forstall. Nav. dj., fasc. 280. conv. E. 10, 21, 32.

³⁴ Nitri, Mauritio. Ragguaglio delle ultime guerre di Transilvania et Ungaria tra l' imperatore Leopoldo primo, il gran signore de' turchi Echmet [sic!] quarto, Giorgio Racozi et altri succesivi principi di Transilvania. Venetia : Francesco Valvasense, 1666.

³⁵ O atribuciji vidi: Bene, Sándor. A Zrínyi-testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei karnevál). // Irodalomtörténeti Közlemények 1996. Str. 658-659.

Marsa sjedinilo u konjunkciji Amora i Venere, možda zato da dadu nove junake svijetu i kršćanstvu i da ovjekovječe besmrtnu slavu svojih predaka.”³⁶

Slično kao i Brusoni, *Ragguaglio* pokazuje jaku francusku orijentaciju u posveti Henrietti Adelheid, bavarskoj izbornoj kneginji, predvodnici savojske, frankofilske “savojske struje” na bavarskom dvoru, nećakinji kralja Luja XIV.³⁷ Dakako, Maraviglina je knjiga objavljena u Veneciji samo zbog razloga cenzure, a tamo se toga osjetljivog zadatka prihvatio nitko drugi nego Francesco Valvasense koji je već jednom dospio pred sud zbog tiskanja i trženja zabranjenih knjiga.³⁸

Što povezuje sve ove tiskane knjige? Koliko god da čudno izgleda: povezuje ih jedna književna akademija, osnovana desetljeće ranije, u šezdesetim godinama već propala, a koja je njegovala kult pjesnika Marina, *Akademija nepoznatih*. Zrinski se u ovom krugu možda kretao već i u vrijeme svojega prvoga studijskog putovanja u Italiju, godine 1636. Na sjednicama i u izdanjima toga društva poznatog diljem Italije nije se samo raspravljalo o pitanjima teorije pjesništva: tu su se okupljali intelektualci protušpanjolske, a frankofilske političke orijentacije, koji su zagovarali vjersku snosljivost u znaku teorije *ragion di stato*, koji su kao štovatelji Gustava Adolfa i Wallensteinina razrađivali moderne tehnike propagande, te su se u 50-im i 60-im godinama raspršili po Europi, ulazeći u službu raznih, često međusobno suprotstavljenih snaga, koristeći svoju literarnu naobrazbu kao pamfletisti i dvorski povjesničari.³⁹ Možda nije iznenađujuće da se većina dosadašnjih junaka moje dosadašnje priče ovdje međusobno susreću. Girolamo Brusoni; Maiolino Bisaccioni, prevoditelj i komentator djela Henryja Rohana; Galeazzo Gualdo Priorato, koji je, do 1664. godine u službi švedske kraljice Kristine, agitirao u korist europske protuturske koalicije, a svojim povijesnim djelima služio francuskom dvoru – svi su oni bili istaknuti članovi toga kruga. Isto tako i Giuseppe Maria Maraviglia, koji se može uvrstiti u duhovni pravac učenog libertinizma, a od “kućnog filozofa” mletačkih libertina Cesarea Cremoninija naslijedio je katedru na padovanskom sveučilištu. Proučavajući katalog knjižnice Zrinskoga možemo posumnjati da se radi o kolekcionarskoj djelatnosti sa stanovitom koncepcijom. Pored brojnih djela Giovan Francesca Loredana, voditelja Akademije nepoznatih (*Accademia degli Incogniti*),⁴⁰ tu nalazimo i Maravigline⁴¹ i Brusonijeve⁴²

³⁶ Nitri. Nav. dj., str. 225.

³⁷ Preuss, Georg Friedrich. Kurfürstin Adelheid von Bayern, Ludwig XIV und Lionne / Festgabe Karl Theodor von Heigel. München : C. Haushalter, 1903. Str. 324-360.

³⁸ Spini, Giorgio. Ricerca dei libertini: la teoria dell' impostura delle religioni nel Seicento italiano. Firenze : La nuova Italia, 1983. Str. 175.

³⁹ Baldassari, Guido. L' Accademia degli Incogniti. // Storia della cultura veneta. A cura di Arnaldi, Girolami; Pastorie Stocchi, Manlio. 4/I. Il Seicento. Venezia : Pozza, 1983. Str. 231-238. ; Auzzas, Ginetta. L' ambiente degli Incogniti. Storia della cultura veneta, 4/I. Cit. ed. 255-285. Spini. Nav. dj., 149-176.

⁴⁰ Opere 1646-1649. (BZ 19); Delle bizzarie accademiche 1653. (BZ 360/II) ; Historie de' re Lusignani 1653. (BZ 360/V).

⁴¹ Degli errori de' savi consagrati a Minerva 1662. (BZ 239) ; Vaticinia gloriae Bavaricae 1663. (BZ 114).

⁴² La peota smarrita 1662. (BZ 223).

knjige, povijesna djela Gualda Priorata, životopis kraljice Kristine i Wallensteina,⁴³ traktate Pietra Poma, jednog od “nepoznatih”, koji obrađuju tragediju Wallensteina i Gustava Adolfa,⁴⁴ nekoliko knjiga Maiolina Bisaccionija.⁴⁵ Čak je i na lirsko pjesništvo Nikole Zrinskog značajno utjecao jedan od “nepoznatih”, marinist Scipione Herrico.⁴⁶ Bacimo konačno pogled na najveći zajednički pothvat *Akademije nepoznatih*, na zbirku životopisa njezinih članova, na djelo *Gloria degli Incogniti*, koje su uredili Loredano i Brusoni. Gdje je objavljeno? “In Venetia, apresso Francesco Valvasense stampator dell’ Accademia, 1647.”⁴⁷ “Tiskar Akademije” dakle nije nitko drugi nego izdavač Nitrijeva djela, Francesco Valvasense! Iz njegove su radionice izašle po jedna Brusonijeva i Loredanova knjiga, kao i skoro cjelokupno djelo Maraviglie, štoviše i *Clades* Stjepana Gradića.⁴⁸ Nakon ovoga uopće ne iznenađuje da se ispod portreta pisaca zastupljenih u knjizi *Gloria degli Incogniti* može redom pročitati isti majstorski potpis: Gianjacopo Piccini. Upravo je on bakrorezima ukrasio djela Loredana, Gualda Priorata i Ferrantea Pallavicinija, ali u njemu možemo prepoznati i štovati onoga koji je ovjekovječio i pobjedu Petra Zrinskog kod Otočca kao i ilustratora djela *Adrianszkoga mora Syrena!*

U svjetlu svega ovog, ako nije baš dokazano, barem je prilično vjerojatno da su Nikola Zrinski, a eventualno i Petar, bili osobno upoznati s članovima ustanove *Accademia degli Incogniti*, te da su ondje stvorene književne veze kasnije iskoristili za propagandne ciljeve u političkoj konjunkturi 60-ih godina, tako što su umjesto knjiga kupili pisce kako bi im oni opravdali i popularizirali njihovu politiku.

Velika je šteta da od tako ranog datuma nisu raspolagali osobnim poznanstvima na njemačkom području. Kad je Petar Zrinski stigao u Regensburg na proljeće 1664.,

⁴³ *Historia della vita d’ Alberto Valstain duca di Fritland 1643.* (danas nedostaje u NSK, vidi: Biblioteca Zriniana, cit. ed. br. 84) ; *Dell’ Historia III.* 1648. (BZ 156) ; *Historia della sacra real maestà di Christina Alessandra regina di Svetia.* 1656. (BZ 271); *Vite et attioni di personaggi militari e politici* 1674. (BZ 134).

⁴⁴ *De’ saggi d’ historia* 1640. (BZ 171). Vidi: Spini. Nav. dj., str. 173.

⁴⁵ *Historia delle guerre civili de gli ultimi tempi* 1652. (BZ 139); *Sensi civili sopra il perfetto capitano di H. D. R. (Henrico Duca di Rohan) et sopra la Tactica di Leone imperatore* 1642. (BZ 188). O utjecaju Bisaccionia na političko mišljenje Nikole Zrinskoga: Klaniczay. Nav. dj., 176-178.

⁴⁶ Kovács, Sándor Iván. *Zrínyi tüzhányó-képei és Scipione Herrico Etna-ódája* // Kovács, Sándor Iván; Király, Erzsébet. “Adria tengernek fönnforgó habjai”: tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatairól. Budapest : Szépirodalmi Kiadó, 1983. Str. 183-203.

⁴⁷ *Le Glorie de gli Incogniti, o vero gli Huomini Illustri dell’ Accademia de’ signori Incogniti di Venetia.* Venetia : Valvasense, 1647. Životopisi: str. 172-175 (Gualdo Priorato); 244-277 (Loredano); 320-323 (Bisaccioni); 396-399 (Scipione Herrico). Urednici zbirke vjerojatno su bili baš Girolamo Brusoni i Giovan Battista Fusconi.

⁴⁸ Gradius, Stephanus. *De laudibus Serenissimae Reipublicae Venetae et cladibus Patriae suae carmen.* Venetiis : Valvasense, 1675. ; Brusoni, Girolamo. *Il camerotto.* Venetia : Valvasense, 1645. Loredano, Giovanni Francesco. *Sei dubbi amorosi trattati accademicamente.* Venetia : Valvasense, 1647.

s Boineburgom, Fürstenbergom i ostalima mogao je pregovarati samo kao političar. Opće je pak poznato koliko je značajnu ulogu igrao sustav međusobnih veza erudita u diplomaciji i politici onoga vremena. Dopisivanje Hermanna Conringa i Ferdinanda Fürstenberga o eruditskim pitanjima, na primjer, zauzima odeblji svezak, a radi se o dvojici ljudi koje se smatra međusobno suprotstavljenima što se tiče političkih i poglavito vjerskopolitičkih gledišta.⁴⁹ Pa ipak, premda se ne želim uplitati u nepovijesne pretpostavke tipa: “Što bi bilo, kad bi bilo...”, htio bih, zbog gore navedenog, vjerovati da se mnogo toga moglo razviti drukčije da je Christian Boineburg mogao osobno upoznati Nikolu Zrinskog i pogledati njegovu knjižnicu... Možda bi čak i posudio Leibniza Zrinskom da mu katalogizira knjižnicu. Možda nije općepoznato da se taj susret zamalo i ostvario. Boineburg u jesen 1660. hita u Rim da bi promovirao međunarodnu protutursku koaliciju, te dok u Veneciji čeka Ferdinanda Fürstenberga, u prekrasnom hodočasničkom pismu izvješćuje svoga nekadašnjeg profesora Hermanna Conringa o nevoljama na putu. U Grazu je vidio cara na povratku iz Trsta, koji je na vijest o padu Varadina žurio prema Beču da bi se posavjetovao s mađarskim odličnicima. Lutalica se nije s njim zadržao. Kao što piše: “Zbog ugodnijeg vremena koje se tada počelo očekivati, bio sam uzbuđen te sam odlučio otići do Hrvatske i pogledati gradove koji graniče s turskim područjem: Varaždin, Čakovec, Koprivnicu, Zagreb, Petrinju i Karlovac.”⁵⁰ Već kad je bio negdje oko Ptuja, tako se prolomilo nebo, da je onesposobilo ionako loše održavane puteve i prelazak preko Drave postade nemoguć, tako da se u nedostatku drugoga naš junak okrene na zapad i otiđe vidjeti što je preostalo od Atilina pohoda po Akvileji.

Slučaj ima zadnju riječ. “Homo proponit, Deus disponit” – rekao bi Nikola Zrinski; a Bog je, kako proizlazi iz kataloga knjižnice, rijetko posjećivao čakovečku knjižnicu.

⁴⁹ Njihovo je dopisivanje djelomično objavljeno u Conring, Hermann. *Operum* tom. VI. rec. Goebel, Johann W. *Brunsvigae*: Meyer, 1730.

⁵⁰ Pismo Boineburga Conringu (Venecija, 4. 11. 1660.): Herzog August Bibliothek, *Extravagantes* 149.6, 137r-1383.

SAŽETAK

Gledajući građu političke teorije, knjižnica Nikole Zrinskog (danas u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu), spada među najznačajnije i najmodernije stručne knjižnice tadašnje srednje Europe. Prema svjedočanstvu njegove knjižnice, Zrinski je s osobitom pozornošću pratio izdanja jednog venecijanskog libertinskog kruga, takozvane "Accademia degli Incogniti". Tu su se okupljali intelektualci protušpanjolske, a frankofilske političke orijentacije, koji su zagovarali vjersku snošljivost u znaku teorije *ragion di stato*, koji su se u 50-im i 60-im godinama raspršili po Europi, ulazeći u službu raznih, često međusobno suprotstavljenih snaga, koristeći svoju literarnu naobrazbu kao pamfletisti i dvorski povjesničari. Nikola Zrinski na vrhuncu svoje političke karijere, za vrijeme rata protiv Turaka godine 1663.-1664., nastavlja svoju općepoznatu široku propagandnu djelatnost. Organizirao je pravu modernu kampanju, s ciljem da rat eskalira i da se izvojuje konačna pobjeda nad Turcima (to je nastavio nakon njegove smrti Petar Zrinski). Članak pokušava posvjedočiti pomoću nekoliko primjera, da je Akademija Nepoznatih, literarni krug koji je igrao značajnu ulogu i u Nikolinu ranijem duhovnom traganju, bio jedna od najvažnijih baza političke propagande Zrinskih.

BIOGRAFIJA

Sándor Bene je rođen 13. 09. 1964. u Budimpešti, u Mađarskoj. Diplomirao je 1989. klasičnu filologiju i mađarski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti. 1988. kod izdavačke kuće "Helikon" izašla je njegova prva monografija "Zrinski i vepar", u suradnji sa koautorom Gellertom Borianom. Između 1996. i 1999. radio je i na Hrvatskom institutu za povijest, baveći se komparativnom studijom hrvatske i mađarske historiografije u 17-om stoljeću; suradnik je bio kritičkog izdanja povijesna djela "Memoria regum et banorum" Jurja Rattkaya. Doktorirao je na Mađarskoj akademiji 1997. disertacijom "Theatrum politicum: nyilvánosság, közvélemény és politika a korai újkorban" (Kazalište politike: javnost, javno mišljenje i književnost u prvom novijem razdoblju). Od 1999. zaposlen je na Institutu za književnost mađarske akademije, gdje kao viši znanstveni suradnik, jedan od urednika I. svezka nove Povijesti mađarske književnosti i član uredništva časopisa instituta "Irodalomtörténeti Közlemények" (Povijest književnosti). Od 2006. je zamjenik glavnog tajnika IAHS-a (International Association of Hungarian Studies).

Ivica Zvonar
Knjižnica Odsjeka za povijesne znanosti
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

RUKOPISNA OSTAVŠTINA IVANA KOSTREŃČIĆA U ARHIVU HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI U ZAGREBU

Uvod

Ivan Kostrenčić rođen je 16. studenog 1844. u Crikvenici, gdje je započeo školovanje. Gimnaziju je pohađao u Rijeci i Senju, a glede daljnjeg obrazovanja sam je zapisao: «Podpuno svršeni nauci: bogoslovni na bogoslovnom fakultetu sveučilišta u Budapešti (1866., op. I. Z.), ..., filozofski-struke historičeske, pomoćnih histor. nauka i slavistike - na bečkom sveučilištu (1868., op. I. Z.), ..., te za službu bibliotečnu iza propisanog pokusnog službovanja usljed predlaga ces. kr. dvorske biblioteke u Beču».¹ U Dvorskoj (današnjoj Austrijskoj nacionalnoj) knjižnici je radio od 1868. do sredine 1875., kada odlazi za ravnatelja novoutemeljene Kraljevske sveučilišne (danas Nacionalne i sveučilišne) knjižnice u Zagrebu. Nakon umirovljenja 1911., Kostrenčić se preselio u rodnu Crikvenicu, gdje je i umro 9. ožujka 1924. godine.

Živo svjedočanstvo o Kostrenčiću kao osobi dala je Elza Kučera, njegova nekadašnja suradnica u Zagrebu i prva hrvatska knjižničarka. Premda je pod njegovom upravom radila tek nešto više od godine dana, zanimljiva su njezina zapažanja, jer je po temeljnom obrazovanju bila psiholog. Po njezinu sudu Kostrenčić je bio ozbiljan i strog, ali prijazan. Budno je pazio na rad i red u knjižničnom poslovanju, te je svaki posao osobno dosljedno i pomno nadgledao. Pažljivo je raspolagao novcem za nabavu knjiga, te je «beskompromisnom objektivnošću» nabavljao ono, što je držao najvažnijim. Nije dozvoljavao sveučilišnim profesorima, koji su mu bili pretpostavljeni, «da mu se miješaju u zanat», te je u tom smislu «željeznom energijom održavao svoj autoritet» prema podređenima i nadređenima.²

¹ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa, Ivan Kostrenčić, Osobni dokumenti 1903.-1908., R 6247 (dalje: R 6247).

² Kučera, Elza. Bibliotekarsko spominjanje. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 2, 1-4(1951), 19-31.

U hrvatskom znanstvenom i kulturnom okružju ima malo radova koji tematiziraju Kostrenčićevo djelovanje³, ali o njegovoj snažnoj aktivnosti na kulturnom, znanstvenom i političkom polju zorno svjedoči njegova rukopisna ostavština, koja se danas kao zasebni fond «*Ivan Kostrenčić, Korespondencija*» čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Ta građa ukupno sadrži korespondenciju s 29 osoba čiji je identitet utvrđen, 12 pisama s nečitljivim potpisima, Kostrenčićev dnevnik, te nekoliko listova raznih dokumenata i bilježaka. Većina pisama je na hrvatskom jeziku, ali ima ih nekoliko i na njemačkom, talijanskom, mađarskom i latinskom jeziku. Već je na prvi pogled vidljivo da je Kostrenčić surađivao, prijateljevao i dopisivao se s najpoznatijim osobama hrvatskog znanstvenog, crkvenog, političkog i kulturnog života posljednje četvrtine 19. i početka 20. stoljeća. Tako su među njegovim pismima sačuvani dijelovi korespondencije s Franjom Račkim i Josipom Jurjem Strossmayerom, Metelom Ožegovićem, Matijom Mesićem, Ivanom Kukuljevićem, Šimom Ljubićem, Bogoslavom Šulekom, Ivanom Danilom i mnogim drugima. Također, nekoliko pisama iz Kostrenčićeve ostavštine govori o danima njegova mladenaštva i školovanju nakon svršetka gimnazije. Tako se iz pisma kojemu nije moguće utvrditi pošiljaoca, kao ni točno mjesto i vrijeme nastanka, dobiva kratka informacija o Kostrenčićevoj odluci da pođe na studij bogoslovlja i potom se posveti svećeničkom zvanju, te da se usavrši u znanju slavenskih jezika, a posebno staroslavenskoga.⁴ U tom kontekstu i pismo Kostrenčićeva kuma i prijatelja Ljudevita otkriva prijepore privatnog karaktera između Ljudevita i Kostrenčićeva ujaka glede nastavka Ivanova školovanja.⁵

Pojedini fragmenti građe koja se spominje u ovome članku tek su prije nekoliko godina po prvi puta korišteni u znanstvenim istraživanjima, a pružaju dragocjene podatke za bolje poznavanje života i rada Ivana Kostrenčića, vrijednog hrvatskog kulturnog pregaoca, koji je danas u javnosti gotovo zaboravljen.

Treba upozoriti da u Arhivu HAZU, uz pisma koja se nalaze u fondu «*Ivan Kostrenčić, Korespondencija*» i koja su predmet ovoga rada, postoji i nešto Kostrenčićevih pisama u drugim fondovima. Tako se u kazalu ostavština može vidjeti da je on po jedno pismo uputio Tadiji Smičiklasu, Matiji Mrazoviću i Dragutinu Hircu, te tri pisma Ladislavu Mrazoviću. Najveći broj Kostrenčićevih pisama sačuvan je u ostavštini Franje Račkoga i ostavštini Josipa Jurja Strossmayera. Račkome je Kostrenčić od 1866. do 1892. uputio 52 pisma. U razdoblju od 1871. do 1888. Strossmayeru je poslao 16 pisama te posjetnicu. Uz to, sačuvana su i 2 brzojava i 2 brzojavne čestitke koje su biskupu Strossmayeru uputili Ivan i Zlata Kostrenčić. Najviše pisama u ostavštini Račkoga i Strossmayera obuhvaća razdoblje od druge polovine šezdesetih do

³ O tome usp. Zvonar, Ivica. Pregled literature o Ivanu Kostrenčiću. // Rijeka 9, 1(2004), 47-54.

⁴ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, fond: Ivan Kostrenčić, Korespondencija (dalje: AHAZU), Pisma s nečitljivim potpisima, XV-40 / 6., bez mjesta i datuma.

⁵ AHAZU, Ivan Danilo, XV-40 / 1. Pismo Ljudevita upućeno I. Kostrenčiću, Rieka (?), 05.02.1862. Nisam mogao točno utvrditi tko je Ljudevit.

sredine sedamdesetih godina 19. st., a u velikom broju slučajeva ih je Kostrenčić uputio navedenima iz Beča. Pisma iz ovdje tek kratko spomenutih ostavština nisu analizirana u ovome radu, ali svakako zaslužuju istraživačku pozornost i primjerenu obradu jer će zasigurno nadopuniti postojeće spoznaje vezane uz Kostrenčićevo djelovanje te donijeti nove podatke za njegovu biografiju.

Život i aktivnosti u Beču (1868.-1875.)

Rukopisna ostavština Ivana Kostrenčića u Arhivu Hrvatske akademije predstavlja ponajprije prvorazredan izvor za uvid u njegovo djelovanje tijekom boravka i rada u Beču, gdje je stekao znanja, vještine i poznanstva koja su mu uvelike koristila po povratku u Zagreb. Na prijedlog sveučilišnog profesora i poznatog slavista Franca Miklošiča bio je Kostrenčić primljen 1868. na dvomjesečni probni rok kao «Hilfsarbeiter der kk. Hofbibliothek...» u Dvorsku knjižnicu u Beču. Kasnije je dobio stalno namještenje kao 'amanuensis' (pomoćno znanstveno osoblje), a tijekom rada u Beču, gdje je proveo nešto više od sedam godina u knjižničarskoj službi, napredovao je do prvog amanuensisa u Dvorskoj knjižnici. Pored knjižničarskoga posla, zauzeto se angažirao na obrazovnom i kulturnom planu - bio je docent za hrvatski jezik na «kk. Grenz-Verwaltungs-Curse» (1869.-1871.) i učitelj hrvatskog jezika na Terezijanskoj akademiji u Beču (1869.-1875.). Bavio se još prevodenjem i književnim radom, te je u državnoj nakladi za izdavanje udžbenika vršio «izpravljanje hrvatskih školskih knjiga» od 1871. do 1875.⁶ U Beču je 1869. objavio djelo *Uspomena Mirka bar. Ožegovića Barlabaševačkoga biskupa senjskoga i modruškoga ili krbavskoga*, te 1874. djelo *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Suedslaven in den Jahren 1559-1565*. Godine 1871. u Zagrebu je izdao zbirku pjesama *Vrtić* Frana Krste Frankopana.

U doba Kostrenčićeva boravka u Beču, tamo su boravili i drugi hrvatski intelektualci: August Šenoa, Ivan Dežman, Ivan Zajc, Vatroslav Jagić, Franjo pl. Marković. U Ministarstvu unutarnjih poslova je savjetnik bio Metel Ožegović, koji je nastojao pomoći svojim sunarodnjacima iz domovine, a u Beču je tada živjela i obitelj generala i pjesnika Petra Preradovića. Zbog političkih dogovora i istupa u austrougarsku prijestolnicu su dolazili predstavnici hrvatskih narodnjaka Matija Mrazović, Nikola Krestić, Franjo Rački, Ivan Vončina, Antun Jakić, kao i hrvatski političari iz Dalmacije Ivan Danilo, Konstantin Vojnović i drugi, te pojedini unionisti poput Kolomana Bedekovića, Petra Pejačevića, Mirka Šuhaja i Antuna Vakanovića. Svjedočanstvo o vezama i odnosima među članovima ove, uvjetno rečeno, 'hrvatske kolonije' pružaju pisma iz Kostrenčićeve ostavštine, kao i sačuvani zapisi iz njegova dnevnika.

⁶ R 6247. Također, o Kostrenčićevu životu i radu u Beču usp. Petrović, Stevo. Hrvatska kr. sveučilišna biblioteka (historijski prikaz sa 7 slika). Zagreb : Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1913., 10.

O Kostrenčićevu interesu za politička gibanja u domovini zorno govori sačuvana korespondencija s prijateljima, koji su ga izvještavali o društvenim događanjima i političkim zbivanjima. Tako je hrvatski polihistor i narodni preporoditelj Bogoslav Šulek u jednom pismu iz 1867. javio Kostrenčiću u Beč političke novosti iz Sabora, gdje su mađaroni «sasvim poraženi i poklopljeni», pa stoga Hrvati neće «s Ugarskom nikakva dogovora započeti» dok se ne udovolji nekim njihovim zahtjevima.⁷ O teškim političkim prilikama u Hrvatskoj Kostrenčić se dopisivao i s publicistom i političarom Josipom Miškatovićem.⁸ Također, kratku informaciju o Kostrenčićevu zanimanju za politička zbivanja u domovini, osobito nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe, pruža 6 sačuvanih pisama iz korespondencije s Jurjem i Ivanom Murgićem u razdoblju od od 1866. (ili 1869.?) do 1871.⁹ Njihova korespondencija otkriva da je Kostrenčić povremeno koristio svoja poznanstva u Beču da bi u tisku promovirao i podupirao političke zahtjeve Hrvata.

Kostrenčićev prijatelj Erazmo Barčić, političar i odvjetnik iz poznate riječke obitelji, pokušao je 1871. zajedno sa skupinom svojih istomišljenika nagovoriti i istaknuti I. Kostrenčića kao kandidata za zastupnika kotara Vinodol za novi saziv Hrvatskog sabora.¹⁰ Kostrenčić je u konceptu svojega odgovora Barčiću napisao da je polaskan ponudom, ali da smatra da takvom zahtjevnom poslu zbog svoje mladosti i neiskustva nije dorastao. No, izrazio je spremnost da u okviru svoje službe i znanja pomogne Barčiću i prijateljima u borbi za boljitak hrvatskog naroda. Ovom prigodom Kostrenčić je iskazao nezadovoljstvo prilikama u domovini u kojoj je zavlдалo stanje «bezakonja i javnog nasilja», «kukavno materijalno blagostanje našega naroda», također, zapuštene su prosvjeta, znanost i umjetnost, a postoji i niz drugih potreba koje «izranjeno narodno tijelo tako grdno pritišću i (...) koje izvidati treba i moramo, da ionako zaostali nezaostanemo još gore za drugimi narodi».¹¹

Znanci s raznih strana su Kostrenčića izvještavali o političkim zbivanjima u domovini, te o djelovanju pojedinih političara u Dalmaciji (npr. Mihovila Pavlinovića, Matije Mrazovića i dr.).¹² U kojoj mjeri je Kostrenčić poznao političke odnose u Dalmaciji govori i pismo njegova dobrog prijatelja i istaknutog političara Ivana Danila. On je Kostrenčiću u jednom sačuvanom pismu iz 1872. pisao o političkim prilikama u Dalmaciji, te se tom prigodom prilično negativno izrazio o političkom djelovanju M. Mrazovića i M. Pavlinovića. Također, složio se s Kostrenčićevom prosudbom da je «naš grijeh što sami po novinama ne pišemo», jer bi se tako u tisku

⁷ AHAZU, Bogoslav Šulek, XV-40 / 1. Pismo B. Šuleka upućeno I. Kostrenčiću, Zagreb, 29.05.1867.

⁸ AHAZU, Josip Miškatović, XV-40 / 1. Pismo J. Miškatovića upućeno I. Kostrenčiću, V. Sisak, 01.04.1870.

⁹ AHAZU, Juraj i Ivan Murgić, XV-40 / 1-6.

¹⁰ AHAZU, Erazmo Barčić, XV-40 / 1. Pismo E. Barčića upućeno I. Kostrenčiću, bez mjesta i datuma.

¹¹ Isto, XV-40 / 3. Koncept odgovora I. Kostrenčića, Beč, 15.04.1871.

¹² AHAZU, Joso, XV-40 / 1. Pismo Jose upućeno I. Kostrenčiću, Beograd, 11.09.1872.

stvorila bolja slika o Hrvatima, odnosno neutraliziralo bi se pisanje protivnika. Razlog što hrvatski rodoljubi sami ne pišu, Danilo nalazi u tvrdnji da je trenutno «nestašica sila», a mnogi su i zauzeti raznim poslovima.¹³

Relativno dobar uvid u razne segmente Kostrenčićeva djelovanja u Beču pružaju pisma povjesničara i političara Franje Račkoga¹⁴ upućena Kostrenčiću u razdoblju od 1868. do 1875. Ukupno je sačuvano 15 pisama te koncept Kostrenčićeva pisma Račkom. Iz pisama saznajemo da se Rački obraća Kostrenčiću najčešće u svezi pomoći oko istraživanja i pribavljanja građe iz bečkih arhiva za potrebe Jugoslavenske akademije, te ga poziva na suradnju na kulturnom i znanstvenom području, posebice u Akademijinim edicijama. Osim toga, povremeno je Kostrenčić nabavljao Račkome arhivsku građu za njegove radove, kupovao literaturu, posuđivao i slao knjige iz bečkih knjižnica te kontaktirao u njegovo ime pojedine stručnjake zbog historiografskih istraživanja i restauracije umjetničkih djela. Također, prenosio je i njegove poruke i pozdrave Baltazaru Bogišiću, Metelu Ožegoviću, Tadiji Smičiklasu, Ivanu Danilu, kao i mnogim drugim Hrvatima koju su u ovom razdoblju boravili u Beču. U pismima Rački u nekoliko navrata izvještava Kostrenčića o društvenoj klimi, kulturnim i političkim prilikama u hrvatskom društvu.¹⁵

Kratke informacije o Kostrenčićevu životu i aktivnostima u Beču pružaju pisma koja mu je iz Đakova uputio biskup Josip Juraj Strossmayer.¹⁶ Sačuvano je ukupno 16 pisama i jedna bilješka. Tek jedno pismo je iz 1899., dok ostala korespondencija obuhvaća razdoblje od 1869. do 1874. Ta pisma, poput onih iz korespondencije Rački – Kostrenčić, svjedoče o Kostrenčićevoj spremnosti da na razne načine (npr. oko pribavljanja arhivske građe i knjiga, prenošenja poruka sunarodnjacima u Beču, nekim vidovima privatnih usluga i dr.) pomogne Strossmayeru i drugim zemljacima na kulturnom i znanstvenom planu. Također, ta pisma donose sažete Strossmayerove komentare o političkim prilikama u hrvatskom društvu (npr. u svezi držanja dalmatinskih političara i dr.), te opetovano potvrđuju Kostrenčićev interes za političke prilike na hrvatskom prostoru (npr. njegovi istupi u «Obzoru» i dr.) početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća.¹⁷

Među građom u Akademijinu arhivu sačuvan je dnevnik koji je Kostrenčić pisao u razdoblju od 27. prosinca 1871. do 6. siječnja 1872. godine.¹⁸ Ti zapisi predsta-

¹³ AHAZU, Ivan Danilo, XV-40 / 1. Pismo I. Danila upućeno I. Kostrenčiću, Pest, 14.10.1872.

¹⁴ O životu i djelu F. Račkoga usp. Gross, Mirjana. Vijek i djelovanje Franje Račkoga. Zagreb : Novi Liber, 2004.

¹⁵ AHAZU, Franjo Rački, XV-40 / 1-15.

¹⁶ O Strossmayerovu djelovanju usp. Tomljanovich, William Brooks. Biskup Josip Juraj Strossmayer : nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj. Zagreb : Dom i svijet : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2001.

¹⁷ AHAZU, Josip Juraj Strossmayer, XV-40 / 1-17.

¹⁸ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, fond: Ostavština Ivana Kostrenčića, Iz dnevnika Ivana Kostrenčića od 27.XII.1871. do 6.I.1872., sign.: XV 40.

vljaju prilog za bolje poznavanje «hrvatskog pitanja» početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća. Iako dnevnik obuhvaća vrlo kratko razdoblje, on je važan jer pridonosi boljem poznavanju prilika tijekom pregovora predstavnika Narodne stranke s ugarskim ministrom-predsjednikom Melchiorom Lónyayem glede revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe. Osim toga, zapisi iz dnevnika, kao i dosada spominjana korespondencija, zorno govore o Kostrenčićevu interesu za politička pitanja, te pokazuju njegovu zabrinutost u svezi položaja hrvatskog naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Premda se Kostrenčić nije aktivno bavio politikom, iz njegova dnevnika jasno je da je u određenoj mjeri, ponajprije kroz osobne kontakte s pojedinim hrvatskim političarima, participirao u političkim zbivanjima u ovom razdoblju.¹⁹

Zanimljive podatke o 'bečkom razdoblju' Kostrenčićeva djelovanja pruža njegova korespondencija s književnikom, filozofom i političarom Franjom pl. Markovićem²⁰, s kojim je bio dobar prijatelj, kolega i suradnik. Ukupno je u ostavštini Franje Markovića sačuvano 5 pisama koje je Kostrenčić u raznim prigodama uputio iz Beča Markoviću. Četiri pisma su iz 1872., a jedno je iz 1873. godine. Ta građa pruža uvid u manje poznate pojedinosti iz privatnog života ove dvojice hrvatskih intelektualaca, pa tako saznajemo ponešto o njihovim interesima, karakternim osobinama i prijateljskom odnosu. Također, djelomično dobivamo uvid u opseg njihova djelovanja na kulturnom i književnom planu, te upoznajemo neka njihova razmišljanja u svezi s političkim položajem hrvatskoga naroda i Hrvatske u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pisma koja je Kostrenčić uputio Markoviću su važna, jer pokazuju relativno živu komunikaciju među članovima 'hrvatske kolonije' u Beču (npr. krugova bliskih M. Ožegoviću i udovici generala P. Preradovića), kao i njihovu povezanost s domovinom.²¹

U Arhivu HAZU sačuvano je ukupno 5 pisama baruna Metela Ožegovića²², člana Državnog savjeta i tajnog savjetnika u Beču, koja je on u raznim prigodama u razdoblju od svibnja 1872. do svibnja 1874. iz svojega imanja u Hietzingu uputio Kostrenčiću. Korespondencija između Ožegovića i Kostrenčića u kratkim crtama ilustrira pojedine događaje vezane ponajprije za njihov privatni život (npr. Kostrenčićeve usluge Ožegoviću i obratno), svjedoči o njihovu prijateljskom odnosu, te daje

¹⁹ Detaljnije o Kostrenčićevu dnevniku usp. Zvonar, Ivica. Dnevnički zapisi Ivana Kostrenčića o reviziji Hrvatsko-ugarske nagodbe (1871.-1782.) iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. // Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 23(2005), 259-271.

²⁰ Za kratki prikaz života i rada F. Markovića usp. Leksikon hrvatskih pisaca. Zagreb : Školska knjiga, 2000. Str. 456-458.

²¹ O korespondenciji Kostrenčić - Marković usp. Zvonar, Ivica. Pet pisama Ivana Kostrenčića Franji pl. Markoviću. // Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 21(2003), 267-275.

²² Detaljnije o Ožegovićevu djelovanju usp. Šidak, Jaroslav. Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848.-49. Zagreb : Centar za povijesne znanosti - Odjel za hrvatsku povijest, 1979., i Isti. Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1973.

uvid u njihovu komunikaciju s pojedinim osobama u domovini (npr. političarom M. Pavlinovićem). Pisma, također, pružaju uvid u Ožegovićeve i Kostrenčićeve društveni život u Beču u prvoj polovini sedamdesetih godina 19. stoljeća.²³

U Kostrenčićevoj rukopisnoj ostavštini sačuvana su i 3 pisma koja je rektor Zagrebačkog sveučilišta Matija Mesić²⁴ iz Zagreba uputio Kostrenčiću koncem 1874. i u prvoj polovini 1875. godine. Pisma u kratkim crtama govore o zbivanjima oko utemeljenja Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. U organizaciji Sveučilišta je Kostrenčić, kao stručnjak i domoljub, pružio Mesiću 'logističku' potporu (npr. oko pripreme rektorskoga govora i pribavljanja informacija kako je na Bečkom sveučilištu riješen odnos s knjižarima, prijepisa Leopoldove diplome za Zagrebačku akademiju i dr.). Uz to, Kostrenčić je bio zainteresiran za mjesto ravnatelja zagrebačke Sveučilišne knjižnice, a Mesić ga je, kao prijatelj, obavještavao o tome kako se razvijaju stvari na tom planu.²⁵

Tijekom Kostrenčićeva službovanja u Dvorskoj knjižnici u Beču, mnogi iz domovine su mu se obraćali za pomoć i od njega se nadali «uslišanju molbe radi knjigah».²⁶ Najčešće su mu pisali radi pribavljanja znanstvene literature i prijepisa arhivske građe za njihova istraživanja, pa je tako u njegovoj rukopisnoj ostavštini sačuvano nekoliko kratkih pisama koja su mu u prvoj polovini sedamdesetih godina 19. stoljeća iz Zagreba uputili geograf Petar Matković²⁷, filolog Đuro Daničić²⁸, prirodoslovac Josip Torbar²⁹, povjesničari Ivan Kukuljević³⁰ i Šime Ljubić³¹, te filozof Julije

²³ AHAZU, Metel Ožegović, XV-40 /1-5.

²⁴ Za opširan prikaz raznih segmenata Mesićeva djelovanja usp. Matija Mesić – prvi rektor Sveučilišta u Zagrebu : zbornik radova sa znanstvenog skupa o Matiji Mesiću u povodu 170. obljetnice njegova rođenja 1826.-1996. Zagreb : Sveučilište ; Slavonski Brod : Hrvatski povijesni institut, Odjel za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1997.

²⁵ AHAZU, Matija Mesić, XV-40 / 1-3.

²⁶ AHAZU, Julije Šajatović, XV-40 / 1. Pismo J. Šajatovića upućeno I. Kostrenčiću, Zagreb, 03.05.1874.

²⁷ AHAZU, Petar Matković, XV-40 / 1. Pismo P. Matkovića upućeno I. Kostrenčiću, Zagreb, 03.07.1870.

²⁸ AHAZU, Đuro Daničić, XV-40 / 1. Pismo Đ. Daničića upućeno I. Kostrenčiću, Zagreb, 24.05.1872.

²⁹ AHAZU, Josip Torbar, XV-40 / 1. Pismo J. Torbara upućeno I. Kostrenčiću, Zagreb, 01.11.1872.

³⁰ AHAZU, Ivan Kukuljević, XV-40 / 1. Pismo I. Kukuljevića upućeno I. Kostrenčiću, Zagreb, 20.04.1873.

³¹ AHAZU, Šime Ljubić, XV-40 / 1. Pismo Š. Ljubića upućeno I. Kostrenčiću, Zagreb, 22.11.1873.

Šajatović³². Kostrenčić je nastojao svima pomoći, ali su ga raznorazni zahtjevi ponekad i previše opterećivali.³³

Kostrenčić je, kako je već spomenuto, pribavljao za sunarodnjake u domovini i određene dokumente jer su mnogi znali za njegovu «pripravnost priskočiti u narodnih potrebah». ³⁴ U nastojanjima da se «narodno kazalište (u Zagrebu, op. I. Z.) preustroji i prema duhu vremena i prema novčanim silama», te da se osnuje kazališna akademija, trebalo je pribaviti pravila i statute sličnih institucija u inozemstvu.³⁵ Tako su Kostrenčića zamolili da im nabavi i pošalje pravila i statute sličnih institucija u Beču. Također, Kostrenčić je svojim prijateljima i sunarodnjacima pomagao u raznim privatnim poslovima - dočekivao ih prigodom dolaska u Beč³⁶, prenosio pisma³⁷, rezervirao im karte za put³⁸, organizirao davanje poduka za pojedine školske predmete.³⁹

Iz domovine je Kostrenčić dobivao pisma svojih prijatelja koji su ga obavještavali o nekim pitanjima privatne naravi (npr. vijestima o prijateljima i znancima)⁴⁰, a javljali su mu i vijesti koje su išle u prilog njegovim nastojanjima da sazna što više informacija o mjestu knjižničara u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici.⁴¹

Ivan Kostrenčić (1844.-1924.)

³² AHAZU, Julije Šajatović, XV-40 / 1. Pismo J. Šajatovića upućeno I. Kostrenčiću, Zagreb, 03.05.1874.

³³ AHAZU, Franjo Rački, XV-40 / 16. Koncept Kostrenčićeva odgovora F. Račkom, Beč, 16.01.1871.

³⁴ AHAZU, I. (Ivan?) Dežman, XV-40 / 1. Pismo I. Dežmana upućeno I. Kostrenčiću, Zagreb, 25.04.1873.

³⁵ Isto.

³⁶ AHAZU, Ivan Zmajić, XV-40 / 1. Pismo I. Zmajića upućeno I. Kostrenčiću, bez mjesta i datuma.

³⁷ AHAZU, Gjuro Gemprel, XV-40 / 1. Pismo G. Gemprela upućeno I. Kostrenčiću, Djakovo, 25.02.1872.

³⁸ AHAZU, Joso, XV-40 / 1. Pismo Jose upućeno I. Kostrenčiću, Beograd, 11.09.1872.

³⁹ AHAZU, Tomaš, XV-40 / 1. Pismo Tomaša upućeno I. Kostrenčiću, Währing, 22.02.1874. Nisam mogao točno utvrditi tko je Tomaš.

⁴⁰ Npr. usp. AHAZU, B. Šulek, I. Dežman. Također, usp. AHAZU, L. Vončina, XV-40 / 1., Pismo L. Vončine upućeno I. Kostrenčiću, bez mjesta, 05.02.1872.

⁴¹ AHAZU, Pisma s nečitljivim potpisima, XV-40 / 9., Zagreb, 07.05.1875. Čini se da nedostaje svršetak pisma.

Povratak i djelovanje u Hrvatskoj

Za rekonstrukciju života i rada Ivana Kostrenčića u Hrvatskoj, ponajprije u knjižničarskoj sferi, najznačajniji izvor predstavlja arhivska građa koja se danas čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, kao i njegovi dopisi i izvještaji o radu koji se nalaze u Arhivu Rektorata Sveučilišta u Zagrebu. Kostrenčićeva rukopisna ostavština u Arhivu HAZU u manjoj mjeri, nego je to slučaj s njegovim boravkom i djelovanjem u Beču, otkriva njegove aktivnosti u domovini, jer sačuvanih pisama iz vremena njegova života i rada u Zagrebu ima tek nekoliko – po jedno pismo koje su mu uputili Franjo Petračić, nadbiskup Josip Stadler, biskup Strossmayer, te Ivan Trnski. No, među 12 pisama u Kostrenčićevoj ostavštini za koje se ne može točno utvrditi pošiljatelj ili pak mjesto i datum njihova slanja, postoji nekoliko pisama za koja se gotovo sigurno može reći da su nastala u vrijeme Kostrenčićeva boravka i rada u Zagrebu, a to je razdoblje od druge polovine 1875. do 1911. Iako pisama iz tog doba ima tek nekoliko, ona su važna jer svjedoče o Kostrenčićevu prijateljstvu s visokim crkvenim poglavarima Stadlerom⁴² i Strossmayerom⁴³, te u određenoj mjeri pružaju uvid i u njegov rad u Matici hrvatskoj. Osobito je u tom kontekstu važno pismo koje mu je uputio I. Trnski u srpnju 1901., kao i koncept Kostrenčićeva odgovora iz kolovoza iste godine.

Ravnatelj Kraljevske sveučilišne knjižnice u Zagrebu (1875.-1911.)

Sveučilište Franje Josipa I. u Zagrebu bilo je osnovano 1874. godine. Kraljevski zemaljski vladin Odjel za bogoštovlje i nastavu je poradi održavanja sveučilišne nastave odredio da se objedinjavanjem knjižnice Pravoslavne akademije s knjižnicom Narodnog muzeja uredi sveučilišna knjižnica.⁴⁴ Zato je Sveučilište tražilo sposobnog knjižničara koji će moći organizirati rad nove sveučilišne knjižnice. Na poziv bana Ivana Mažuranića, te zalaganjem Tadije Smičiklase, predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Franje Račkoga, rektora Matije Mesića i biskupa Josipa Jurja Strossmayera na to mjesto je bio banskim dekretom od 20. srpnja 1875. godine

⁴² AHAZU, Josip Stadler, XV-40 / 1. Pismo J. Stadlera upućeno I. Kostrenčiću, Sarajevo, 29.10.1898. Vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler je uputio 1898. Kostrenčiću čestitku za imendan uz želju da učini «što više na slavu a i domovini na korist».

⁴³ AHAZU, Josip Juraj Strossmayer, XV-40 / 16. Pismo J. J. Strossmayera upućeno I. Kostrenčiću, Djakovo, 21.03.1899. U ovom pismu Strossmayer se zahvalio Kostrenčiću na čestitki koju mu je ovaj uputio za imendan.

⁴⁴ Spisi u arhivi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (dalje: S. NSK), 41/1875., 42/1875. Također, o tome usp. Fancev, Franjo. Sveučilišna knjižnica. // Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924 : Spomenica akademickoga senata. Zagreb : Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina, 1925. Str. 203.

imenovan Ivan Kostrenčić. On je tada, iako je imao samo 31 godinu, već bio poznat kao obrazovan i sposoban knjižničar Dvorske knjižnice u Beču.⁴⁵

Ivan Kostrenčić je bio naš prvi samostalni i profesionalni sveučilišni knjižničar s potrebnom stručnom spremom.⁴⁶ 'Knjižničarski zanat' je naučio u Dvorskoj knjižnici u Beču, pa je tijekom svojega trideset petogodišnjeg rada u Zagrebu nastojao primijeniti sva ona znanja i sustav rada koji je ondje naučio (npr. pri izradi kataloga, u pozicioniranju uloge knjižnice i knjižničara u društvu, kadrovskoj politici, osiguranju međuknjižnične posudbe iz srednjoeuropskih knjižnica, pokretanju dostave školskih, crkvenih i drugih izvješća, izradi odgovarajućih pravila za rad knjižničara i ustroj knjižničnog poslovanja i dr.).⁴⁷ U vrijeme njegova upravljanja Kraljevska sveučilišna knjižnica u Zagrebu počela je, po uzoru na njemačke znanstvene knjižnice, razvijati dvojnju funkciju (nacionalnu i sveučilišnu) svojega poslovanja. U skladu s tim, Kostrenčić je nastojao izgrađivati fond u svrhu potpore znanstvenom istraživanju i odvijanju sveučilišne nastave, ali i prikupljati «sve književne proizvode, koji se tiču hrvatskoga života».⁴⁸ Uz to, Kostrenčić je radi svojega velikog stručnog znanja i bogatog iskustva, te dobrog poznavanja situacije u okviru struke u drugim europskim zemljama, bio uključen u izradu planova za izgradnju nove zgrade Knjižnice na Marulićevu trgu u Zagrebu.⁴⁹

Tijekom svojega dugogodišnjeg upravljanja zagrebačkom Sveučilišnom knjižnicom Kostrenčić je uporno, kako je vidljivo iz niza njegovih dopisa nadležnima, nastojao osigurati određeni dignitet knjižničarskoj struci, te je u skladu s najboljom srednjoeuropskom tradicijom težio stručno utemeljiti sveukupnu organizaciju Knjižnice. Ovdje valja napomenuti da je u zagrebačkoj sredini postojalo stanovito nerazumijevanje za zahtjeve Knjižnice, a napose za traženje da se namjeste potrebni kadrovi i unaprijedi društveni položaj knjižničnih djelatnika. Zbog nerazumijevanja Vlade

⁴⁵ Rojnić, Matko. Nacionalna i sveučilišna biblioteka (pretisak). // Pravni fakultet u Zagrebu, knj. 2: sv. 1: Prilozi za povijest katedri i biblioteke Fakulteta. Zagreb : Pravni fakultet, 1996. Str. 555.

⁴⁶ O recepciji Kostrenčićeva djelovanja od strane suvremenika i nasljednika usp. Zvonar, I. Pregled literature o Ivanu Kostrenčiću. // Rijeka 9, 1(2004), 47-54.

⁴⁷ R 6247, i S. NSK 79/1902. Također, usp. o tome i građu u Arhivu Rektorata Sveučilišta u Zagrebu (dalje: ARSZ), npr. vidi br. 34-1881. Ovdje želim najsrdajnije zahvaliti kolegici mr. sc. Tihani Luetić, koja je ovu građu prikupila i nesebično mi ustupila na korištenje.

⁴⁸ O tome usp. ARSZ, br. 69-1884. Na ovom mjestu treba upozoriti da je D. Sečić u svojoj doktorskoj disertaciji istraživala razvoj Kraljevske sveučilišne knjižnice u Zagrebu u razdoblju od 1874. do 1918. godine, upravo s obzirom na njenu dvojnju funkciju. Usp. Sečić, Dora. Kraljevska sveučilišna knjižnica u Zagrebu 1874.-1918. (doktorska disertacija), Zagreb : vlast. nakl., 1996.

⁴⁹ Više o tome usp. Zvonar, Ivica. Prilog poznavanju njemačkog knjižničarstva i doprinos Ivana Kostrenčića razvoju hrvatskog knjižničarstva u 19. i početkom 20. stoljeća. // Časopis za suvremenu povijest 33, 3(2001), 747-778., te Isti. Nastojanja Ivana Kostrenčića oko poboljšanja statusa knjižničara u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. // Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti 20(2002), 269-286.

nije bilo na odgovarajući način riješeno pitanje stručnog osoblja, kao ni ustrojeno redovito školovanje knjižničara, ali je Kostrenčić svojim izvještajima i prijedlozima ipak uspio proširiti shvaćanje i razumijevanje knjižničkih pitanja u javnosti.⁵⁰ Također, i on sam je bio nezadovoljan svojim položajem. Primjerice, Kostrenčiću je iz Senja 1884. pisao prijatelj Franjo Petračić, kojemu se on prethodno povjerio u svezi svojega nezadovoljstva poslom koji je obnašao u Zagrebu. Iz ovoga relativno kratkog pisma proizlazi da je Kostrenčić težio promjeni, pa je čak želio napustiti Knjižnicu i nastaviti studijsko usavršavanje na sveučilištu.⁵¹

Ilustrativan primjer Kostrenčićeve skrbi za knjižnično osoblje pruža njegovo pismo upućeno 6. prosinca 1910. iz Crikvenice, neposredno pred umirovljenje, knjižničnim pristavima Milutinu Kriškoviću i Branku Gavelli. Ono daje upečatljivu sliku Kostrenčićeve borbe za bolji status knjižničara u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, jer je tu on gotovo programatski istaknuo zadaće koje knjižničari u svom radu trebaju ispuniti, te koje osobine trebaju steći. U tom smislu je svoje suradnike pozvao na slogu te im, među ostalim, poručio: «...*ujedno uprite, da po mogućnosti si i sve ono znanja i nauke pribavite, što kao bibliotekari nužno trebate. Budite točni i savjestni,- strogi: spram sebe i drugih,- da Vam nebude opravdana prigovora, ...*».⁵²

Kostrenčić je i nakon umirovljenja pratio stanje u struci i razvoj Knjižnice, a svojem nasljedniku dr. Velimiru Deželiću je savjetovao da sastavi nova knjižnična pravila koja će važiti za nove prilike i dužnosti te za novo osoblje, jer se Knjižnica u međuvremenu preselila u novu zgradu na Marulićevom trgu. Posebice mu je preporučio opreznost, taktičnost i odlučnost u upravljanju, promišljenost u promjenama, te urednost u knjižničnom poslovanju.⁵³

Na kraju, gledajući Kostrenčićevo službovanje u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, može se reći da je on bio dobar stručnjak, sposoban organizator i spretan menadžer svojega doba. Neadekvatan prostor, «malena bibliotečna dotacija i pomanjkanje pomoćnoga bibliotečnoga osoblja»⁵⁴ bili su velika i otežavajuća prepreka u njegovu djelovanju, ali on je svojom upornošću, zalaganjem i predanim radom uspio svladati te poteškoće. Unatoč nedostatnim financijskim sredstvima uspijevao je osigurati novac za kupovanje potrebnih knjiga i časopisa, a pokazao se i kao dobar pregovarač i trgovac u kontaktima s privatnim darovateljima i antikvarima. Uz to, uspio se izbo-

⁵⁰ Isto. Str. 246-247. Također, usp. ARSZ, br. 53-1884, 95-1885. O ovoj problematici su pisali i kasniji Kostrenčićevi nasljednici na mjestu ravnatelja Knjižnice, Franjo Fancev (1916.-1926.) i Matko Rojnić (1945.-1976.). Usp. Fancev, Franjo, Nav. dj. Str. 208, 213-214., 218., i Rojnić, Matko, Nav. dj. Str. 563-564.

⁵¹ AHAZU, Franjo Petračić, XV-40 / 1. Pismo F. Petračića upućeno I. Kostrenčiću, Senj, 26.06.1884.

⁵² Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa, Kostrenčićeva pisma drugima, R 6248a (dalje: R 6248a), Kostrenčićevo pismo Milutinu Kriškoviću i Branku Gavelli; Crikvenica, 6.12.1910.

⁵³ R 6248a, Kostrenčićevo pismo Velimiru Deželiću; Crikvenica, 30.04.1915.

⁵⁴ ARSZ, br. 53-1884.

riti za zapošljavanje prijeko potrebnoga knjižničnog osoblja, koje je potom sam po-
učio za rad.

Rad u Matici hrvatskoj (1877.-1902.)

Pored mnogih obveza u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Kostrenčić se aktivno uključio u kulturni život zemlje te je 1877. godine postao tajnikom i blagajnikom Matice hrvatske. Niz godina je aktivno djelovao u Matičinu odboru za izdavanje narodnih pjesama, a to je tada bio jedan od najvećih projekata u okviru Matice. Pored toga, bio je cenzor Matičinih izdanja, a zabilježeno je da se revno brinuo i za izgradnju Matičine kuće u Zagrebu.⁵⁵ Kostrenčićev požrtvovni rad u okviru administrativno-financijskih, organizacijskih i uredničkih poslova u Matici hrvatskoj je bio cijenjen od strane njezina vodstva, i pozitivno percipiran u javnosti, jer se pokazao kao «vrijedan, okretan i radišan» čovjek.⁵⁶ U tom smislu u njegovoj korespondenciji nailazimo na pohvale glede njegova doprinosa za «hrv. knjigu i hrv. misao».⁵⁷

Zanimljivu informaciju u svezi prestanka Kostrenčićeva angažmana u Matici donosi kratko pismo koje je 1901. godine Kostrenčiću uputio pjesnik i prevoditelj Ivan Trnski u svezi prijedloga da on umjesto Kostrenčića preuzme mjesto Matičina tajnika i blagajnika. Naime, Kostrenčić je zbog zdravstvenih tegoba odlučio odstupiti, a Trnski mu se obratio za savjet da li da prihvati ponudu za taj posao, i zdvojno ga zapitao da li je potrebno da se «baš ja novoj eri žrtvujem; jer kako svaka hrvatska vatra obično jenjava, gdje nema odrješita jaritelja, tako se i ja u Matičinim poslovima bojim fiaska i molim Vas svesrdice, da mi iskreno kažete, koji je izvan redni razlog bio mome izboru i bi li mi se u velike zamjerilo kad bi se zahvalio?»⁵⁸ Opširan odgovor na dvojbe I. Trnskoga, ali i slikovit uvid u Kostrenčićevo samoprijegorno djelovanje u okviru Matice, pruža Kostrenčićev koncept odgovora Trnskome. Kostrenčić je smatrao da ne može i ne zna Trnskoga u tom pogledu savjetovati, te ga uputio «da će biti možda najbolje, da Vi u ovoj stvari tek onda svoju konačnu odluku stvorite, - pošto se vratite u Zagreb i pošto se u stvari o svemu informirate.»⁵⁹ Također, on je istaknuo da je njegovo odstupanje s mjesta tajnika i blagajnika Matice «stvar već odavna odlučena, a biva s razloga, pošto mi je zdravlje veoma narušeno, te je sada na moju po redu treću molbu (prva je bila pred pet godina, druga pred tri god.) odbor

⁵⁵ Sečić, Dora. Ivan Kostrenčić : prvi hrvatski sveučilišni bibliotekar = der erste Kroatischer Universitätsbibliothekar = first Croatian university librarian. Lokve : Naklada Benja, 2000. Str. 8-9.

⁵⁶ Ravlić, Jakša. Povijest Matice hrvatske. // Matica hrvatska 1842-1962. Zagreb : Matica hrvatska, 1963. Str. 124.

⁵⁷ AHAZU, Pisma s nečitljivim potpisima, XV-40 / 2., Dvor, 15.04.1889.

⁵⁸ AHAZU, Ivan Trnski, XV-40 / 1. Pismo I. Trnskoga upućeno I. Kostrenčiću, Na jezerima, 28.07.1901.

⁵⁹ AHAZU, Ivan Trnski, XV-40 / 1 (a). Koncept Kostrenčićeva odgovora I. Trnskom, Zagreb, 04.08.1901.

'Matice' pristao'.⁶⁰ U tom kontekstu je naglasio: «Ja sam iza 25-godišnjeg teška rada u Matici tako iznemogao, da više moja snaga absolutno nedostječe, da veliki rad i odgovornost, koja je skupčana sa 'Matič.' radom i dulje nosim; ...».⁶¹ No, Kostrenčić je napisao Trnskom da će urediti sve poslove oko tiskanja devet knjiga za 1901. godinu, kao i izvještaj i imenik za prošlu godinu, koji će potom biti poslani povjerenicima. Također, pristao je da nakon odstupanja još godinu dana bude «na uslugu i upitu svojim nasljednicima».⁶²

Zaključak

Rukopisna ostavština iz fonda «*Ivan Kostrenčić, Korespondencija*», koja se čuva u Arhivu HAZU, pruža vrijedne podatke za bolje poznavanje njegova života i djelovanja. Ponajprije, donosi niz dosad nepoznatih informacija o njegovu boravku i radu u Beču u razdoblju od 1868. do 1875., gdje je radio kao knjižničar u Dvorskoj knjižnici te predavao hrvatski jezik na «kk. Grenz-Verwaltungs-Curse» i Terezijanskoj akademiji. Također, tada se vrijedno bavio znanstvenim i kulturnim radom. U vrijeme 'bečkog razdoblja' održavao je intenzivne kontakte s članovima tamošnje 'hrvatske kolonije'. Tijesno je surađivao s mnogim istaknutim javnim osobama u domovini (npr. F. pl. Markovićem, F. Račkim, J. J. Strossmayerom, M. Mesićem i drugima), kojima je u više navrata pružio dragocjenu 'logističku' potporu oko istraživanja i pribavljanja knjiga i arhivske građe iz Beča za potrebe njihova znanstvenog rada. Uz to, kontaktirao je u njihovo ime pojedine stručnjake glede historiografskih istraživanja i restauracije umjetničkih djela, a svoj obol je dao i u utemeljenju Sveučilišta u Zagrebu. Uvidom u Kostrenčićevu korespondenciju može se zaključiti da je kao rodoljub sa zanimanjem i željom da pomogne sudjelovao s određene distance u političkom životu hrvatskog naroda u Monarhiji. Premda se nije aktivno bavio politikom, bio je, prvenstveno kroz osobne kontakte s pojedinim hrvatskim političarima, uključen u politička zbivanja u domovini, posebice tijekom svojega života u Beču.

Kostrenčićeva rukopisna ostavština u Arhivu HAZU u manjoj mjeri, nego je to slučaj s njegovim boravkom i djelovanjem u Beču, otkriva njegove aktivnosti u domovini, jer sačuvanih pisama u vrijeme njegova života i rada u Zagrebu ima tek nekoliko. No, ona su važna jer svjedoče o Kostrenčićevu prijateljstvu s visokim crkvenim poglavarima Stadlerom i Strossmayerom, te u određenoj mjeri pružaju uvid u njegov dugogodišnji požrtvovni rad u Matici hrvatskoj.

Dolaskom Ivana Kostrenčića u Zagreb 1875. godine, i utemeljenjem Kraljevske sveučilišne knjižnice Hrvatska se aktivnije uključila u opće razvojne pravce modernog knjižničarstva, jer Kostrenčić je u svom tridesetpetogodišnjem radu u domovini nastojao primijeniti ona znanja i sustav rada koji je naučio u Dvorskoj knjižnici u

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

Beču. Njegova borba za razvoj zagrebačke Sveučilišne knjižnice, te niz dopisa upućenih nadležnima u cilju poboljšanja statusa knjižnične struke i osoblja, zorno svjedoče o njegovoj ustrajnosti, ali i o određenoj uspješnosti tih nastojanja. Zato se može konstatirati da je hrvatsko sveučilišno knjižničarstvo zahvaljujući upravo Kostrenčićevu znanju i zalaganju nastojalo slijediti ono najbolje iz europske knjižnične misli i prakse. Svojim predanim radom na knjižničarskom području, te doprinosom na kulturnom polju, posebice u okviru Matice hrvatske, Kostrenčić je zavrijedio da u povijesti ostane zabilježen kao istaknuta i zaslužna osoba hrvatskoga znanstvenog i kulturnoga života posljednje četvrtine 19. i početka 20. stoljeća.

SAŽETAK

Fond «*Ivan Kostrenčić, Korespondencija*», koji se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, predstavlja kvalitetan izvor za uvid u pojedine događaje vezane za privatni život i društvenu aktivnost istaknutog hrvatskog sveučilišnog knjižničara Ivana Kostrenčića u razdoblju od šezdesetih godina 19. st. do početka 20. st. Autor na temelju građe iz Kostrenčićeve rukopisne ostavštine donosi nove podatke o njegovu djelovanju. Najveći dio ostavštine odnosi se na pisma koja je Kostrenčić dobio od poznatih osoba iz kulturnog, znanstvenog i političkog života hrvatskog naroda (npr. korespondencija s Erazmom Barčićem, Ivanom Danilom, Metelom Ožegovićem, Matijom Mesićem, Franjom Račkim, Josipom Jurjem Strossmayerom i drugima) u doba njegova službovanja u Dvorskoj knjižnici u Beču od 1868. do 1875. godine. U Kostrenčićevoj korespondenciji, također, ima i par pisama iz razdoblja njegova mladenaštva i školovanja, a sačuvano je i nekoliko pisama iz vremena njegova boravaka i rada u Zagrebu od 1875. do 1911. godine.

BIOGRAFIJA

Ivica Zvonar rođen je 1972. u Kopivnici. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1996. diplomirao filozofiju i povijest, magistrirao 2001. na poslijediplomskom studiju informacijskih znanosti – smjer bibliotekarstvo, a 2005. obranio doktorsku disertaciju iz područja povijesne. U znanstveno zvanje znanstveni suradnik u znanstvenom području humanističkih znanosti – polje povijest izabran 2006. godine.

Na Odsjeku za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu zaposlen od 1999. kao knjižničar. Sudjeluje na stručnim i znanstvenim projektima “Sustav znanstvenih informacija Republike Hrvatske, tematski podsustav - Humanistika”, “Politički život u hrvatskom društvu od 1840-ih do 1940-ih godina”, i “Knjižna baština u fondovima hrvatskih knjižnica: izazovi otkrivanja i interpretacije”. Vanjski je suradnik Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža u Zagrebu.

Bavi se istraživanjem tema iz hrvatske crkvene i političke povijesti, te povijesti knjižnica i knjižne baštine na srednjoeuropskom i hrvatskom prostoru od sredine 19. do sredine 20. stoljeća. Objavio je tridesetak znanstvenih i stručnih radova u hrvatskim znanstvenim časopisima, te časopisima za kulturu.

Branko Tomečak

O SADRŽAJU I OKOLNOSTIMA DAROVANJA ZNAČAJNIJE I STARIJE KNJIŽNIČNE GRAĐE IZ POVIJESTI NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU PRIJE 1920. GODINE

Uvod

Darovanja i ostavštine značajnije knjižnične građe podsjećaju na stvaraoce i darovatelje takvih zbirki. One se knjižnicama ustupaju iz više razloga i povoda.

Tijekom stvaranja knjižničnog fonda današnje Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (NSKZ), neki primjeri darovanja daju više uvida u to.

Kolegijska knjižnica u Zagrebu: Istvánffyjeva donacija 1615. godine

Nikola (Miklós) Istvánffy (1538.-1615.), bivši ugarski propalatin i hrvatski vlastelin, spominje se kao dobročinitelj prve isusovačke zajednice u Zagrebu. Velik dio svoje knjižnice darovao je Isusovačkom kolegiju u Zagrebu 1615. god.¹ Međutim, o toj se Istvánffyjevoj knjižnici vrlo malo znade.²

N. Istvánffy je dio svojih studija proveo u Padovi (1552.-1556.), gdje mu je područavatelj bio humanist Joannes Sambucus (János Zsámboky, 1531.-1584.), kasnije liječnik i dvorski historiograf u Beču. Posljednjih desetak godina svoje službe Istvánffy se više bavio pisanjem velikog djela o povijesti Ugarske od 1490.-1606.³

Kronika Zagrebačkog kolegija za god. 1615. opisuje njegovo darovanje riječima: “Moriens magnam nobis Bibliothecae suae partem Zagrabiam transcripsit, uti vide-

¹ Prus, Ivan Krst. Memoria beneficiorum a Collegio Societatis Jesu Zagrabiensi acceptorum... Zagrabiae : Typis Joannis Weitz, 1733. str. 55-56.

² Mandušić, Iva. O Nikoli Istvánffyju, Vinici, isusovcima i knjižnici. // Biobibliographica. Zagreb. 1(2003), 96-98.

³ Istvánffy, Miklós. Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae : sump-tibus Antonij Hierati, 1622.

re est in iis libris, quos ad tanti viri memoriam ejus liberalitate nos accepisse fatemur in Bibliotheca.”⁴

Preostatak Istvánffyjeve zbirke kasnije je, vjerojatno krajem osamdesetih godina 18. stoljeća, uz ostalu vrijednu knjižnu građu iz Knjižnice Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, završio u knjižnici Peštanskog sveučilišta.⁵

Dio pak Istvánffyjeve knjižnične građe (posebno rukopisi) po njegovoj je smrti pripao njegovim kćerima pa je kasnije dospio u druge knjižnice u današnjoj Mađarskoj.⁶

Može se ukazati na sastav drugih knjižnica iz Istvánffyjeva vremena kojima bi njegova tada mogla biti nalik. Ovdje se mogu navesti knjižnice koje su nekoć posjedovali Istvánffyjevi suvremenici J. Sambucus, te humanist i historiograf Giovanni Michele Bruto (1517.-1592.).

Nakon Sambucusove smrti, Dvorska knjižnica u Beču preuzela je glavninu njegove knjižnice s 2.600 jedinica građe koja je sadržavala djela iz medicine, farmacije, astrologije, prirodnih znanosti, matematike, teologije, filozofije, filologije, zemljopisa, povijesti, prava, politike i glazbe. Bilo je tu i 60 inkunabula.⁷

Građa koju je ostavio G. M. Bruto popisana je 1592. god. u bečkoj Dvorskoj knjižnici, a sadržavala je 750 tiskanih knjiga te još 15 rukopisnih cjelina. Djela pripadaju latinskoj i grčkoj književnosti, povijesti, politici, pravu, retorici, filozofiji, vjerskim sadržajima, medicini, prirodnim znanostima i općim priručnicima.⁸

Istvánffyjeva je knjižnica mogla uvelike sličiti Brutovoj i po sastavu, a donekle i po obimu pa je očito u njoj bilo dosta povijesnih djela te sigurno knjiga iz filozofije, teologije, prava i književnosti. Isusovac G. Forro, koji se zanimao za knjižnicu, mogao se zato izraziti: “Auxit quoque mors magnifici domini Nicolai Istvanffi libris opportunis nostram bibliothecam”.⁹ Stoga se daje zaključiti da je Zagrebački kolegij D. I. mogao od Istvánffyja, kao velik dio njegove knjižnice, dobiti nekoliko stotina knjiga.

Može se još dodati da i danas katalog NSKZ, iako je ova knjižnica davno lišena Istvánffyjeve donacije, bilježi publikacije 50-tak autora, koje su tiskane od kraja 15.

⁴ Fancev, Franjo. Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606-1772). // Starine. Knj. XXXVII. Zagreb, 1934., str. 35.

⁵ Nagy, Iván. Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest : Ráth Mór, 1859. Kötet 5, str. 260. ; Verona, Eva: Prinosi povijesti Sveučilišne knjižnice u Zagrebu i njena uređenja (1773-1814). // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 4, 1/4(1955/1957), 437.

⁶ Berlász, Jenő. Istvánffy Miklós könyvtáráról. // Az Országos Széchényi könyvtár évkönyve : 1959. Budapest, 1961., str. 230-232.

⁷ Gulyás, Pál. Sámboéry János könyvtára = Bibliotheca Joannis Sambuci. Budapest, 1941., str. 32, 119-120, /381/; (popis građe te knjižnice: str. 121-362).

⁸ Iványi, Béla. Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331-1600. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára, 1937. str. 105-124.

⁹ Laszowski, Emilij. Povijest zagrebačkih isusovaca od g. 1608-1618. // Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva. 15(1913), 173. /Kroniku bilježio György Forro./

stoljeća, pa do 1610., a čiji bi tekstovi bili upotrebljivi za obradbu teme glavnoga Istvánffyjeva djela.

Već je I. Nagy 1859. god. upozorio¹⁰ da je dio građe iz Istvánffyjeve knjižnične zbirke u peštanskoj Sveučilišnoj knjižnici bio vidno označen Istvánffyjevom grbom. J. Berlász je opisao da takvo obilježje, tzv. super-ex-libris s imenom N. Istvánffyja, imaju još neki uvezani rukopisi koji potječu iz te knjižnice.¹¹

Stoga se tako bolje može razumjeti već prije spomenuti navod iz Kronike Zagrebačkog kolegija D. I.: “uti videre est in iis libris...”¹² To znači da se po oznakama grba na knjigama vidjelo da potječu iz Istvánffyjeve knjižnice.

U požaru u kojem je 1645. god. izgorio i Zagrebački kolegij, stradao je i velik dio knjižnice.¹³ Tom je prigodom mogao nestati i dio knjiga iz Istvánffyjeva darovanja. Ipak postoji mogućnost da bi se prema super-ex-librisima u Mađarskoj još moglo pronaći dio Istvánffyjeve knjižnične zbirke.

Može se na kraju reći da je N. Istvánffy dobrohotno darovao zagrebačkim isusovcima oveći dio svoje knjižnice i na ovaj način htio podržati njihovu djelatnost u Hrvatskoj na polju odgoja i znanosti.

Knjižnica Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu

1. Darovanje knjižnice Baltazara Adama Krčelića

Baltazar Adam Krčelić (1715.-1778.) značajna je osoba sjeverne Hrvatske od četrdesetih godina 18. stoljeća nadalje.

B. A. Krčelić bio je upućen na korištenje iscrpnije literature za vrijeme svojih viših studija iz filozofije, teologije i prava na Bolonjskom sveučilištu (1734.-1738.). Boraveći tada kao pitomac u bolonjskom Ugarsko-ilirskom kolegiju, bio je neko vrijeme i knjižničarom toga zavoda.¹⁴

Krčelić je počeo nabavljati knjige iz svojih skromnih sredstava još u Italiji.

Kao pristaša prosvijećenog austrijskog apsolutizma brzo je stekao povjerenje bečkog dvora, pa je tako dobio vrijednu rukopisnu građu Pavla Rittera-Vitezovića. Pripremao se na pisanje hrvatske povijesti. Konačni cilj toga rada trebalo je biti dokazivanje prava Habsburgovaca kako na užu Hrvatsku tako i na susjedna joj područja koja su prisvojili Mlečani i Turci.¹⁵

¹⁰ Nagy, Iván. “Nav. dj.,” str. 260.

¹¹ Berlász, Jenő. “Nav. dj.,” str. 202-203, 205, 223.

¹² Fancev, Franjo. Građa..., str. 35.

¹³ “Isto”, str. 63-64. ; Vanino, Miroslav. Isusovci i hrvatski narod. Zagreb : Filozofsko-teološki institut D. I., 1969. I, str. 425-426.

¹⁴ Krivošić, Stjepan. Baltazar Adam Krčelić (1715-1778). // Rad J.A.Z.U. Knj. 375. Zagreb, 1978. str. 139-140. ; Shek Brnardić, Teodora. B. A. Krčelić kao pitomac Ugarsko-ilirskog kolegija u Bologni 1734-1738. // Zaprešićki godišnjak 8/1998, 98-100, 112-113.

¹⁵ Krivošić, Stjepan. “Nav. dj.,” str. 109, 204.

Vrativši se B. A. Krčelić za stalno u Zagreb, bio je razočaran jer dugo nije mogao napredovati u crkvenoj službi. Tijekom niza godina, uz ne baš male žrtve, Krčelić je stvorio oveću osobnu knjižnicu.

Iz Krčelićevih se važnijih povijesnih djela također vidi da se služio i raspoloživim mu knjigama, tiskanim od početaka 16. stoljeća pa do njegova vremena.¹⁶

Nakon objavljivanja svojih glavnih povijesnih djela, a pomalo i pritisnut bolešću, počeo je brinuti kome bi ostavio svoju knjižnicu i rukopisnu građu.

U srpnju 1777. godine podnio je ponudu Kraljevskom hrvatskom vijeću radi darovanja svoje knjižnične zbirke Knjižnici zagrebačke Akademije znanosti. Pritom je naveo i neke uvjete. Krčelić, naime, traži da njegova knjižnična građa bude trajno dostupna korisnicima željnima znanja te da se ona brižno čuva. Ipak Krčelić pridržava na tu građu pravo vlasništva do smrti, a tek potom ona postaje javno vlasništvo, koje će se koristiti prema propisanim pravilima. Njegovi rođaci obojega spola neka imaju pravo da se koriste darovanom zbirkom. Rukopisna građa mora se strože čuvati i može se koristiti uz posebno dopuštenje Vijeća. Krčelić je uz to zatražio novčane kazne za one koji ne bi poštivali pridržana prava i zahtijevao je da se naplati šteta od onih koji bi razvlačili građu.

Protivno stavu zagrebačkog Kaptola, Krčelić smatra da kao kanonik ima pravo raspolagati svojom knjižničnom imovinom u korist Akademije, pa moli da i državna vlast to odobri. On, naime, ne želi da njegove knjige i rukopisi završe u takvoj kaptolskoj knjižnici, koja njemu nije bila pristupačna, a i stalno je zatvorena za javnost.

Kraljevsko hrvatsko vijeće je u srpnju 1777., prihvativši Krčelićevu ponudu, preporučilo kraljici Mariji Tereziji da je odobri, što je ona i učinila mandatom od 9. kolovoza 1777. Ovo je Nikoli Škrlecu, vrhovnom ravnatelju školskog okružja u Zagrebu, a potom i samom B. A. Krčeliću Vijeće dalo do znanja otpravkom od 21. kolovoza 1777.¹⁷ Tako je Krčelićeva ponuda o darovanju postala konačno i pravno obvezujućom.

Iz Krčelićeve se ponude o darovanju vidi koliko on drži do važnosti svoje osobe kao i do vrijednosti građe koju ustupa Akademijinoj knjižnici za javnu upotrebu. I zapriječene su kazne, kojima je on htio osigurati dostupnost i očuvanje građe, kod nas tada bile neuobičajene.

¹⁶ Krčelić, Baltazar Adam. *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae Notitiae praeliminares periodis IV distinctae. Zagrabiae, /1769.//Additamentum: / Scriptores...adhibiti, list F 1.*

¹⁷ Laszowski, Emilij. *Krčelićeva knjižnica. // Prosvjeta, 6, 17(1898), 544-546. ; Krčelić, Baltazar Adam. Annuae 1748-1767. Prooemio de vita operibusque scriptoris praemisso digessit T/ade/ Smičiklas. Zagrabiae : in Taberna libraria... Societatis typographicae, 1901. (Donatio bibliothecae, I), str. 581-582. ; Catalogus librorum quos Academiae Regiae Zagrabiansi donaverunt : Balthasar Adamus Kerceselich anno 1777;... Comitissa Eleonora Patachich anno 1818; Maximilianus Verhovacz Eppus Zagr. anno 1818. /NSKZ – riznica, rukopis R 3559, list 2. (prijepis isprave Kralj. hrv. vijeća od 21. 8. 1777.)/*

Uz to, Krčelić je prvi kod nas u jednom posve muškom zavodu, kakva je bila tadašnja Akademija, uspio makar i djelomično u tome, da i ženski rod dobije pravo na korištenje knjižnice.

Franjo Fancev navodi kako je Krčelić prvi tražio da se njegovim darovanjem doista kod nas oživotvori "bibliotheca publica", radi čega je vjerojatno i dobio nadimak "fundator Bibliothecae Regiae Academiae Zagrabienensis" iako je bio samo njezin veliki dobrotvor.¹⁸

Matko Rojnić smatra Krčelićev dar znatnim radi veličine i vrijednosti poklonjene građe.¹⁹

Za hrvatsku su znanost i kulturnu baštinu posebno vrijedni rukopisi i arhivska građa koju je Krčelić poklonio Akademijinoj knjižnici.

Poslije Krčelićeve smrti, krajem ožujka 1778. N. Škrlec se pobrinuo da se u travnju 1778. kanonikova knjižnična građa, uz tada sastavljeni popis, priključi knjižnici Kraljevske akademije u Zagrebu. U tom je popisu bilo navedeno 677 tiskanih djela. U popisu rukopisne građe nalazi se 50 jedinica.²⁰

Ustanovilo se i da je Krčelićeva knjižnica u 1778. godini brojila 757 svezaka knjiga.²¹

Ubrzo je, međutim, Krčelićeva zbirka u Akademijinoj knjižnici bila smanjena. Naime, uz drugu brojnu građu, krajem osamdesetih godina 18. stoljeća Akademijina je knjižnica u Zagrebu, prema odredbama viših vlasti, morala prepustiti i dio iz Krčelićeve zbirke Sveučilišnoj knjižnici u Pešti.²²

Da bi se Krčelićevu zbirku bolje zaštitilo u Akademijinoj knjižnici u Zagrebu, nešto nakon 1789. tu se građu tada posebno popisalo i držalo odvojeno od ostale knjižnične imovine. Prema tome posebnom popisu Krčelićeva je zbirka malo poslije 1789. godine brojila 607 svezaka.²³

Pretežni dio preostalih knjiga Krčelićeve zbirke prema tom popisu spada u područje vjere, obreda i crkvenog ustroja (226 sv.), dok pravo broji 68 sv., filozofija 17 sv., lingvistika-filologija 82 sv., a povijest obuhvaća 214 sv.²⁴

Rukopisni Catalogus librorum Academiae regiae Zagrabienensi annis 1777. et 1818. donatorum (NSKZ, riznica R 3559), uključuje i popis knjiga Krčelićeve knji-

¹⁸ Fancev, Franjo. Kr. Sveučilišna knjižnica u Zagrebu. U Zagrebu : Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina, 1925. str. 3.

¹⁹ Rojnić, Matko. Nacionalna i sveučilišna biblioteka. // Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, 1969. Sv. 1, str. 581.

²⁰ Laszowski, Emilij. Krčelićeva knjižnica..., 546-549. ; Krčelić, Baltazar Adam. Annuae... 1901. (Donatio bibliothecae, II : conscriptio manuscritorum), str. 583-585. /U uvodu istog djela navodi T. Smičiklas, da je Krčelićeva knjižnica brojila 673 djela. Ibidem, str. XLI./

²¹ Verona, Eva. Prinosi ... (1773-1814)..., 12.

²² Verona, Eva. Jozefinske bibliotečno-političke mjere s osobitim osvrtom na sudbinu Knjižnice Kr. Akademije (današnje Nacionalne i sveučilišne biblioteke) u Zagrebu. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 24, 1/4(1979-1980), 11, 33.

²³ Verona, Eva. Prinosi...(1773-1814)..., 27.

²⁴ "Isto".

žnice. Međutim, to nije popis njegove knjižne građe iz 1777./8., nego one koja je preostala u Akademijinoj knjižnici nakon 1789. U spomenutom katalogu (R-3559) Krčelićeva knjižna zbirka broji 385 djela s točno 609 svezaka.²⁵ Po tome bi izlazilo da je u posljednjih 30-tak godina (1790.-1819.) stanje Krčelićeve zbirke u Akademijinoj knjižnici bilo zapravo neizmijenjeno.

Tiskana Croatica u tom katalogu broji svega 23 jedinice. Uostalom, od Krčelićevih tiskanih djela u tom katalogu (R 3559) uočava se samo: De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae Notitiae praeliminare, /1769./²⁶

Krčelićeva zbirka, unatoč njegovoj namjeri, ipak kroz dugi niz godina nije bila pristupačna širem krugu korisnika jer je Akademijina knjižnica bila sve do 1818. zatvorena za javnost.

Ipak se stalno pamtilo značenje i željenu javnu namjenu te donacije što je veoma došlo do izražaja u Akademijinu proglasu "Slavna domovina" od 18. 3. 1819. god. upućenom hrvatskoj javnosti.²⁷

Kasnije se tijekom vremena u poslovanju ove knjižnice izgubilo još nešto od Krčelićeve zbirke, pa se računa da je od nje ostalo u NSKZ oko 400 svezaka knjiga.²⁸ Vrijedna Krčelićeva rukopisna zbirka sada je u velikoj mjeri očuvana u NSKZ.

2. Donacija knjižnične građe grofice Eleonore Patačić

Grofica Eleonora Patačić (1770.-1834.), udovica grofa Bartola Patačića (1766.-1817.) svojom je darovnom latinskom ispravom datiranom 5. ožujka 1818. u Varaždinu pred čazmanskim kaptolom, putem zagrebačkoga školskog okružja, velik dio od zaslužnih predaka naslijeđene priručne knjižnične građe, ustupila knjižnici zagrebačke Akademije, koja u to vrijeme, kako ona veli, poprima značaj nacionalne knjižnice.

U toj ispravi grofica E. Patačić uz to zahtijeva: a) da ustupljena knjižnična građa ostane trajno vlasništvo Nacionalne knjižnice u Zagrebu, pa i u slučaju da sama Akademija promijeni sjedište; u takvu bi se slučaju zbirku onda moralo pohraniti kod zagrebačkog Kaptola, b) da se Akademijinoj knjižnici povjerena knjižnična građa dobro čuva i daje uslužno na korištenje u čitaonici čestitim domorocima željnim obrazovanosti.²⁹

²⁵ Catalogus librorum...1818. / NSKZ – riznica R 3559/ list. 3-8.

²⁶ "Isto".

²⁷ Proglas "Slavna domovina" od 18. 3. 1819. (NSKZ, riznica R II D-2°-1.: vidi i reprodukciju te transkripciju toga proglasa: Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 1969. Sv. 1, str. 60-61, 320-324.)

²⁸ Verona, Eva. Prinosi... (1773-1814)..., 31.

²⁹ Catalogus librorum..., 1818. (NSKZ R-3559. / Prijepis isprave E. Patačić od 5. 3. 1818./ list 12. v.-13 r.)

9. 3. 1818. poklonjenu knjižničnu građu Eleonore Patačić počeo je Josip Sermage predavati Akademijinom knjižničaru Ladislavu Žužiću uz popise sastavljene u više dijelova.³⁰

Naknadno je u Akademijinoj knjižnici za tu građu napravljen sređeni abecedni popis.³¹ Sermageov i taj Akademijin popis međusobno se upotpunjavaju.

Treba ovdje dodati da se ono, što se obično naziva knjižnicom Patačić, zapravo sastojalo, do pred samo izumiranje obitelji, od dviju, dulje vremena usporedno postojećih, knjižnica različitih grana toga roda. To se ustanovilo pregledavanjem knjižnične građe koja je dijelom označena ex-librisima i/ili posebnim signaturama.

Po nastanku je starija knjižna zbirka koju je imao Matija Patačić (1665.-1715.), te potomci njegova brata Baltazara Patačića (1663.-1719.), koji su 1735. dobili grofovski naslov. Tu knjižnu zbirku znatno je povećao Baltazarov unuk grof Ivan Patačić (1729.-1773.). Ovaj je, s obzirom na svoje veće zanimanje za pravo, politiku i povijest, dosta nabavljao suvremenu, ali očito i nešto stariju takvu literaturu. Ime Ivana Patačića kao vlasnika zapisivano je, naime, i na dosta knjiga koje potječu i iz drugih starijih zbirki. Na nekim se knjigama iz Patačićeve knjižnice vidi da su prije pripadale B. A. Krčeliću.

Knjige su za knjižnicu I. Patačića uvezivane u korice obložene kožom, često u zlatotisku, a bile su označene brojčanim mjesnim signaturama.

Ivanov sin grof Bartol Patačić u toj je knjižnici uveo slovačno-brojčane mjesne signature. On se potpisivao na nekim starijim i dijelu novonabavljenih knjiga.

Bartol Patačić je krajem osamdesetih godina 18. stoljeća naručivao preko knjižara J. T. Trattnera u Beču tada suvremenu političku literaturu, te ponešto raspoloživih starijih povijesnih djela iz istoga stoljeća.³² Ta su djela bila vrlo često uvezana u kartonske korice ili čak samo broširana. Posljednje knjige koje su se našle u njegovoj knjižnici tiskane su 1814. U toj je knjižnici bilo i nešto rukopisa i kartografske građe od 17. do 19. stoljeća. Ovelik broj knjiga u knjižnici Ivana odnosno Bartola Patačića ipak nije bio označen zapisima njihovih imena, pa čak ni signiran.

Postankom je mlađa, pa i manja knjižnica iz grane Stjepana Josipa Patačića (1699.-1758.). Tu su knjižnicu posebno stvarali njegov sin Franjo (1738.-1776.) i supruga mu Katarina Patačić, rođ. Keglević (oko 1743.-1811.). Ovaj bračni par od šezdesetih godina 18. stoljeća pribavljao je tada lakšu beletristiku, ali ubrzo potom i knjige iz filozofije, duhovne literature, pedagogije, gospodarstva i tehnike, politike i povijesti te enciklopedistike. Zastupljeni su tu i autori prosvjetiteljskih i liberalnih nazora. Knjižnica te grane Patačića više je služila za rasonodu i za praktične svrhe,

³⁰ *Consignatio librorum e Bibliotheca Patatichiana Varasдино pro Bibliotheca publica ZagrabienSI devectorum*, 9a Martii 1818.../Arhiv NSKZ 1818, No. 1, rukopis, s potpisom: C. Jos. Sermage...

³¹ *Catalogus librorum...* 1818. (NSKZ, riznica R 3559 /Popis Patačićkinih knjiga/, list 13 r-34 r.)

³² *Trattner, Johann Thomas. Correspondentia... cum Comite Bartholomaeo Patachich 1787-1789.* (NSKZ riznica R 3521.)

bila je modernija i skromnija po opremi. Posljednje su knjige u tu knjižnicu, koja je sadržavala i nešto periodike, ušle u prvom desetljeću 19. stoljeća.

Na pribavljenim knjigama za knjižnicu te druge grane loze Patačića potpisivao se Franjo Patačić. Kasnije je bilo na knjigama gotovo jedino upisivano ime njegove supruge Katarine koja je najviše uvećala zbirku. Samo na ponekima potpisan je njihov sin Fridrik Patačić. Knjige u toj knjižnici nisu bile signirane.

Početak drugog desetljeća 19. stoljeća knjižnica te grane Patačića pripala je Eleonori Patačić, kćeri Franje i Katarine. Tek kad je 1817. umro Eleonorin muž Bartol Patačić, postala je ona vlasnicom obiju knjižnica toga roda. Može se procijeniti da je prema naslovima knjižnica Bartola Patačića obuhvaćala barem dvije trećine u ukupnom knjižničnom fondu, dok je knjižnica Eleonorina roda obuhvaćala oko jedne trećine.

U poklonu koji je grofica Eleonora Patačić dala Akademijinoj knjižnici u Zagrebu god. 1818.,³³ građa (675 djela u 932 sv.) je potjecala najviše iz knjižne zbirke starije grofovske grane Patačića. Udio pojedinih znanosti i stručnih skupina bio je 1818. god. u tome sljedeći: povijest i politika 27 posto, pravo 25 posto, teologija 18 posto, književnost i jezik 10 posto, prirodne i primijenjene znanosti 5,5 posto, filozofija 4,5 posto, ostalo zajedno 10 posto. Preko 90 posto te građe bilo je na latinskom jeziku, a ostalo na francuskom, njemačkom, talijanskom i hrvatskom jeziku. Od te već tada pretežno starije građe može se istaknuti na pr.: Rolandino de' Passagèri. Flos ultimarum voluntatum... Venetiis, 1551., koji u privezu ima i nekoliko priloga tiskanih prije 1500. god., zatim Pergošićev prijevod: Decretum koterogaie Verbewczi Istvan diachki popisal... U Nedelischu, 1574.

Za korisnike Akademijine knjižnice osobito je bila dobrodošla prinova 1818. god. iz knjižne zbirke (vjerojatno mlađe grofovske grane) Patačića: Diderot-ova Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences... /incl.:/ Recueil... Livourne, 1770.-1778. u 28 sv.

Tek je jednom rečenicom u svojoj oporuci Eleonora Patačić 1828. godine odredila da se preostale knjige koje se pronađu nakon njezine smrti ustupe zagrebačkoj Akademijinoj knjižnici.³⁴ Nakon grofičine smrti i sva ta preostala knjižnična građa ušla je u sastav Akademijine knjižnice, o čemu je 1835. god. sastavljen posebni popis.³⁵ Taj popis bilježi 88 posto djela na suvremenim jezicima, a 12 posto na latinskom jeziku, te obuhvaća 778 djela u 1.777 svezaka.

Kada se uzmu zajedno obje donacije knjižnične građe Patačića (1818.-1834.) najznatnija je skupina povijest i politika s barem četvrtinom udjela, dok su od ostalih još oveće: književnost, pravo, teologija, filozofija i gospodarstvo. Oko 49 posto od toga je na latinskom, a ostalo na suvremenim jezicima.

³³ Catalogus librorum...1818. (NSKZ riznica R 3559).

³⁴ Hrvatski državni arhiv. Obiteljski fond Patačić 752.

³⁵ Cathalogus librorum per denatam illustrissimam dominam Eleonoram e comitibus Patachich Bibliothecae Regiae Academiae Zagrabienensis legatorum, conscriptus 1835. (Arhiv NSKZ, 1776-1842, a. 1835, nr. 35).

Cjelokupni knjižnični fond Patačića iznosio je 1.453 djela u 2.709 svezaka. Stoga je to u stogodišnjem postojanju Akademijine knjižnice (1773.-1874.) njezina najveća i značajna prinova. U cijelome tome fondu Croatica je bila zastupljena s oko 50 jedinica i to na latinskom, hrvatskom i njemačkom jeziku.

Raznolikim interesima u prikupljanju određene knjižnične građe unutar dviju grana roda Patačića postignuta je na kraju veća raznovrsnost unutar ukupno pribra-
nog fonda, koji je potom za Akademijinu knjižnicu u Zagrebu bio od širega znač-
nja.³⁶

3. Darovanje knjižne zbirke biskupa Maksimilijana Vrhovca

Značajni dobrotvor Knjižnice Akademije znanosti u Zagrebu bio je u 1818. go-
dini i Maksimilijan Vrhovac (1752.-1827.). Vrhovac se kao zagrebački biskup (1787.-
1827.) brinuo za svestrani odgoj i napredak klera kao i za podizanje kulturne razine
naroda, pa je zaslužio opće poštovanje.³⁷

Od školskih studija, pa nadalje kao odgojitelj i visokoškolski nastavnik, stalno
je bio upućen na knjigu i knjižnice.

Kada je 1786. bio na službi u Ugarskoj, zatražio je od Ugarskog namjesničkog
vijeća “da se teološke knjige, koje Akademiji u Zagrebu više ne će biti potrebne, pre-
nesu u Peštansko sjemenište”. To je bilo odobreno, pa je iz zagrebačke Akademijine
knjižnice tada poslano istom sjemeništu 115 svezaka publikacija.³⁸

Biskup Vrhovac je početkom 1789. saznao da se za peštansku Sveučilišnu knji-
žnicu iz Akademijine knjižnice u Zagrebu mora odaslati velik broj knjiga. Tada je
predložio da bi dio tih knjiga on otkupio za biskupsku knjižnicu. To mu je odobreno
pa je za nešto preko 400 fl. kupio 174 sveska od kojih je sada većina u zagrebačkoj
Metropolitanskoj knjižnici.³⁹

Za tzv. Martinovićeve urote, Vrhovca se 1794. optuživalo da u biskupskoj knji-
žnici drži i revolucionarnu literaturu koju daje na čitanje mlađim svećenicima.⁴⁰
Vrhovac je doista u to vrijeme iz inozemstva naručivao povijesna djela, političku li-
teraturu, pa i onu o francuskoj revoluciji, zatim publikacije o otkrićima novih zemalja
i sl.⁴¹

³⁶ Autor ovoga priloga, posebno u odnosu na brojčane podatke u gornjem tekstu, koristio se i svojim elaboratom dat. 10. 2. 2004: Opis knjižnice Patačića, što je izrađen za NSKZ i nalazi se u njezinu arhivu.

³⁷ Kolarić, Juraj. Maksimilijan Vrhovac 1787-1827. // Zagrebački biskupi i nadbiskupi. Zagreb : Školska knjiga, 1995. Str. 427-428, 443.

³⁸ Verona, Eva. Jozefinske..., 18-19.

³⁹ “Isto”, 27-30.

⁴⁰ Kolarić, Juraj. “Nav. dj.”, str. 430-431.

⁴¹ Kolanović, Josip. Dopisivanje Nikola Škrlec – Maksimilijan Vrhovec. // Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799. Zagreb : Pravni fakultet /etc./, 2000. Sv. 2, str. 178, 180.

Dosta je knjiga Vrhovac dobivao iz biskupske tiskare koju je 1794. otvorio u Zagrebu. Tu je tiskaru 1796. prepustio Antunu Novoselu, zadržavši ipak u tiskari i dalje svoj utjecaj. Kada je ljubljanski biskup Mihael Brigido doznao da se Vrhovac zanima za knjige na slovenskom jeziku, šalje mu 1803. nešto takvih knjiga.⁴²

Vrhovac je 26. 6. 1813. izdao posebnu okružnicu radi sabiranja narodnog blaga te pribiranja starih knjiga i rukopisa.⁴³

Nakon poklona dijela knjižne zbirke Patačića koji je u ožujku 1818. Eleonora Patačić namijenila za Knjižnicu zagrebačke Akademije znanosti, i biskup M. Vrhovac je ocijenio kako je potrebno da i on potpomogne tu ustanovu općenarodnog značaja. Tako je u travnju 1818. darovao knjižnici dio svoje knjižne zbirke.⁴⁴

Naknadno je u toj knjižnici sastavljen popis knjiga koje joj je 1818. poklonio Vrhovac. On je darovao 707 djela u 825 svezaka.⁴⁵ Najstarije su knjige izdane iza polovice 18. stoljeća, a najmlađe su izašle do polovice 2. desetljeća 19. stoljeća, za Vrhovčeva života.

Približno u tom poklonu pojedina područja zauzimaju u postocima: teologija 20 posto; filologija i književnost 20 posto; druge humanističke i društvene znanosti 35 posto, matematika i prirodne znanosti 5 posto, primijenjene znanosti 20 posto. Dakle, to je predstavljalo omanju knjižnicu općeg značaja.

Croatica u tom daru broji oko 80 jedinica. Zato se u cjelini Vrhovčevu knjižnu zbirku poklonjenu Akademijinoj knjižnici 1818. može smatrati obogaćenjem u suvremenoj literaturi, pa i u nacionalnom pogledu.

Sveučilišna knjižnica u Zagrebu : poklon knjižnice Nikole Tomašića

Nikola Tomašić (1864.-1918.) kroz niz je godina stvorio veliku osobnu knjižnicu. Njegovu su knjižnicu sredili i izradili joj katalog tada još mladi E. Laszowski i Velimir st. Deželić.⁴⁶ V. Deželić je utjecao na N. Tomašića da svoju knjižnicu daruje Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.⁴⁷

N. Tomašić je u svojoj oporuci od 10. 12. 1917. u pogledu svoje knjižnice odredio sljedeće: "Moja biblioteka u Zagrebu neka se daje Kr. Sveučilišnoj biblioteci, ipak uz obvezu, da se duplo ne prodaju, jer sam dosta često sam iskusio, kako je neugodno kad je knjiga posudjena, a nema više eksemplara. Neće li sveučilišna knjižnica na taj uvjet pristati, tada ostavljam knjižnicu gradu Zagrebu, pod istim uvjeti. Neće li ona

⁴² Kidrič, Francè. Brigido Mihael... // Slovenski biografski leksikon. V Ljubljani : Založila Zadržna gospodarska banka, 1925-1932. Knj. 1, str. 60.

⁴³ Kolarić, Juraj. "Nav. dj.", str. 437.

⁴⁴ Fancev, Franjo. Kr. Sveučilišna..., str. 5.

⁴⁵ Catalogus librorum...1818. (NSKZ R 3559, list 35 r-54 r.)

⁴⁶ Sečić, Dora. Kraljevska sveučilišna knjižnica u Zagrebu 1874-1918. Doktorska disertacija. Zagreb : /Vlastita naklada/, 1996. str.214.

⁴⁷ "Isto".

/!/ na taj uvjet pristati, neka se knjižnica porazdijeli na srednje učevne škole.” Odio za bogoštovlje i nastavu kr. Zemaljske vlade odobrio je za Sveučilišnu knjižnicu prihvaćanje uvjeta iz Tomašićeve oporuke, pa je u srpnju 1918. Tomašićeva knjižnica preuzeta.⁴⁸

Tomašićeva knjižnica obuhvaćala je oko 11.500 svezaka knjiga i periodike te nešto rukopisa.⁴⁹ Danas se najvećim dijelom drži u spremištu NSKZ na okupu.

N. Tomašić je u razdoblju 1892.-1903. kao redovni profesor na Pravo- i državoslovnom fakultetu u Zagrebu predavao više predmeta: nacionalnu ekonomiju, financijalnu znanost (i zakonoslovlje), te ustavnu i upravnu politiku.⁵⁰ Istodobno, a i kasnije kao saborski zastupnik, bavio se Tomašić politikom. Upravivši svoje istraživanje na povijesne i pravne temelje hrvatskoga državnog uređenja i na početak odnosa unutar ugarsko-hrvatske državne zajednice, zauzeo se za ravnopravan položaj Hrvatske.⁵¹

Svoj je nastavnički i znanstveni rad zasnivao na proučavanju brojne literature i izvora.

Knjige je Nikola Tomašić kupovao, ali je dosta toga dobivao i na poklon, osobito izdanja ustanova. U sklopu njegove knjižnice nailazi se i na knjige iz drugih knjižničkih zbirki kao na pr.: Eleonore cont. Orssich, François conte Vojkffya itd. Ima mnogo stranih knjiga.

U Tomašićevu knjižničnom fondu ima preko 1.000 svezaka izdanih prije kraja 18. stoljeća.⁵² Stara Croatica pa i Serbica do 1860. broji oko 500 svezaka.

Tomašićeva je knjižnica općenitijeg sadržaja. Ipak pretežni dio toga fonda ide u pravo i povijest.

U Tomašićevoj knjižnici ima i mnogo domaće i strane periodike koja dijelom upotpunjuje ostali redovni takav fond u NSKZ.

Rukopisna ostavština N. Tomašića čuva se u riznici NSKZ.

Nikola Tomašić je dio svojih knjiga dao označiti ex-librisima, od kojih su neki na ilustriranim tiskanim naljepnicama, a drugi su poput žigova: u svakoj od tih vrsta ima i onih s glagoljskim zapisima o vlasništvu.

Svakako treba spomenuti Rojnićevu prosudbu: “Knjižnica koju je ban Tomašić ostavio oporukom biblioteci g. 1918. spada po svojoj veličini i vrijednosti u najznatnije darove koje je biblioteka primila otkad postoji.”⁵³

⁴⁸ Spis Kr. Zem. vlade br. 16.812/1918. od 26. VI 1918. (Arhiv NSKZ br. 586/1918.)

⁴⁹ Navodilo se i veće brojke o količini te darovane građe (od 15.000 do čak 30.000 svezaka).

Takve međutim pretjerane brojke ne odgovaraju ni onome što je popisano u katalogu NSKZ, a ni stvarnom stanju u spremištu.

⁵⁰ Tintić, Nikola. Pravni fakultet u Zagrebu. // Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, 1969. <1970.> Sv. II., str. 27.

⁵¹ Tomašić, Nikola. Temelji državnog prava Hrvatskoga kraljevstva. Zagreb : Tisak Kralj. zemaljske tiskare, 1910.; “Isto”. 2. znatno popunjeno izd., 1915.; (njem. prijevod, Ivan Bojničić: Fundamente des Staatsrechtes des Königreiches Kroatien. Zagreb, 1918.)

⁵² Od toga ima 1 svezak s inkunabulama iz 1481. i 1482. te 1 iz 1493.

⁵³ Rojnić, Matko. “Nav. dj.,” str. 614.

Zaključak

Kroz prvih 300 godina rasta knjižničnih cjelina utjelovljenih u današnju NSKZ pojavljuju se pripadnici viših društvenih slojeva kao njezini najznačajniji donatori.

Oni su tu knjižnicu najvećma obdarivali knjižničnom građom iz povijesti, prava, teologije, te književnosti i filozofije. Naime, neki od darovatelja ili njihovih predaka bavili su se, bilo profesionalno, bilo iz nagnuća, ili kao autori, aktivnostima za koje su odgovarale knjige baš iz tih područja. U takvim zbirkama ne nalazimo stoga uočljivijeg udjela literature za prirodne i primijenjene znanosti ili za šira praktična umijeća.

Nešto više literature iz gospodarstva bilo je u poklonjenoj knjižničnoj građi iz mlađe grofovske loze Patačića, u Vrhovčevoj zbirci, te u Tomašičevoj knjižnici. U Tomašića su došle do izražaja i bibliofilske ambicije.

Humanističko obrazovanje i vezanost većeg dijela tadašnje inteligencije u Hrvatskoj na njihova zanimanja u duhovništvu, upravi ili pravosuđu, u dobroj su mjeri, dakle, određivali sadržaj onoga što se pribiralo u njihovim knjižničnim zbirkama. Pa ipak, prema plemenitim željama darovatelja, ono što su oni poklonili bilo je trajno dano na upotrebu ovoj knjižnici, koja se sve više otvarala javnosti.

SAŽETAK

U prilogu se prikazuje neke od većih donacija knjižnične građe kroz prvih 300 godina stvaranja knjižničnog fonda današnje Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (NSKZ). Poblje se opisuju darovanja koja su u tom razdoblju izvršili bivši propalatin Miklós Istvánffy (1615.), kanonik Baltazar Adam Krčelić (1777.), grofica Eleonora Patačić i biskup Maksimilijan Vrhovac (1818.) te bivši ban Nikola Tomašić (1918.) – sve pripadnici viših slojeva hrvatskog društva. U darovanoj građi pretežu publikacije iz povijesti, prava, filozofije, teologije i književnosti. Takva struktura donacija odražava ujedno i bliskost ovim područjima tadašnjih društvenih elita u Hrvatskoj. Navode se i posebni uvjeti koje su prigodom darovanja postavljali neki donatori.

BIOGRAFIJA

Branko Tomečak rođen je 7. 10. 1923. u Mirnovcu (Samobor). Završio klasičnu gimnaziju 1942. te postigao diplomu Pravnog fakulteta u Zagrebu 1947. godine. U pravnim službama građevinarskih tvrtki i ustanova u Zagrebu bio je zaposlen 1947.-1950. U Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu radio kao bibliotekar 1950.-1958. Godine 1958.-1964. bio na čelu pravne službe u karlovačkoj tvornici turbina. Upravitelj Knjižnice Pravnog fakulteta u Zagrebu bio je od 1965. do umirovljenja 1989. Sudjelovao je u izradbi hrvatske bibliografije knjiga. Objavljivao je radove iz knjižničarstva, te posebno priređivao pravne bio-bibliografije u različitim časopisima i zbornicima.

István Monok
Nacionalna knjižnica Széchényi, Budimpešta, Mađarska

NACIONALNE KNJIŽNICE U VREMENIMA PROMJENA

*Stat rosa pristina nomine,
nomina nuda tenemus*
(Bernard de Morval) [† 1140]

Citat koji sam izabrao za moto svoga predavanja nalazi se u djelu *De contemptu mundi* Bernarda de Morvala (I, 952). Njegovo je značenje složeno, može ga se različito interpretirati. Po mom mišljenju, u njemu se izražava svezremenski, vječni smisao knjižnica, a u široj interpretaciji i smisao javnih zbirki. I Umberto Eco je uzeo dio iz ovog citata za naslov svoga romana o knjižnici i knjižničarima "Ime ruže". Nadam se da moje predavanje, uz ostalo, objašnjava i smisao ovoga citata.

Pisanje i čitanje imaju dvostruko porijeklo. S njihovom pojavom, s jedne strane, ispunila se želja pojedinaca i zajednica za očuvanjem svojih sjećanja i za buduće naraštaje, a s druge strane, zahvaljujući njoj pronašli su način za oglašavanje sporazuma (zakona) kojima se regulirao život zajednica. Nastanak knjižnice kao ustanove nije se dogodio jednostavno zbog porasta količine pisanih dokumenata koje je trebalo sačuvati. Kako su se izgradile ustanove u kojima su se čuvali zakoni i gospodarski zapisi, započelo je i skupljanje pisanoga kulturnog blaga, a nastala je zbirka dobila naziv koji danas prevodimo ili kao arhiv ili kao knjižnica. Te su se dvije ustanove tek onda razdvojile kada se zadaća arhiviranja (čuvanja spisa) dopunila i pravnom djelatnošću koja je donosila prihode. Od toga je trenutka knjižnica bila nezavisna, a polako su se pojavili i predmeti uz knjige (studiolo, komora kuriosum). Prvi muzeji su nastali osamostaljenjem tih predmeta, a muzeji su kasnije ponovno dobili svoje vlastite knjižnice.

Obrazovanje je od početaka pretpostavljalo pismo i knjigu, a knjižnica je postala mjesto snalaženja u gomili znanja. Vladari koji su cijenili znanost htjeli su u svojim knjižnicama imati cjelinu tradicije. Aleksandrijska, kao prva velika univerzalna knjižnica, također je nastala s tom namjerom. Pitanje je, je li zaista jedino to bilo namjera osnivača. Sljedeće je pitanje koja je bila namjera onih koji su 2002. ponovno osnivali Aleksandrijsku knjižnicu? Kako su novi osnivači ostvarili svoje ciljeve? Ima li razlike u osnivanju izvorne i sadašnje knjižnice? Ima li razlike u namjeri i ciljevima u osnivanju aleksandrijske i nacionalnih knjižnica?

Nisu samo knjižničari jedne knjižnice ili jedne zemlje razmišljali o izgradnji strateških zamisli nove zbirke. Pregledavajući rasprave koje su se odvijale oko osni-

vanja nove aleksandrijske knjižnice, može se zamisliti kako o ulozi knjižnica razmišlja knjižničar, političar ili općenito zastupnik intelektualnih krugova na prekretnici trećeg tisućljeća. Unaprijed bih spomenuo samo to da se, u tim zamislima, djelatnost knjižnice ni blizu ne ograničava na tehničku ulogu informacijskih središta. Rasprave su se vrtjele oko četiri veća pitanja: što je cilj osnivanja (osnivati), kakva treba biti knjižnica kao ostvarena zgrada i radno mjesto i kao radni proces (koordinirati), kako se brinuti o čuvanju dokumenata (sačuvati) i na koji način upotrijebiti skupljeno blago (stvarati).

Osnivati

Antička je Aleksandrija ostvarila zamisao jednoga ambicioznog vladara i njegovih znanstvenika da pisani spomenici, tada znanog svijeta, dospiju u jednu knjižnicu, te da tako budu za upotrebu užem sloju znanstvenika. Ne smije se, nadalje, zaboraviti niti onu ulogu koju je knjižnica odigrala u reprezentaciji vladareve vlasti. Vidik nove Aleksandrije ipak je širi i u prostoru i, razumije se samo po sebi, u vremenu također. Skupljaju se spomenici tekstualne tradicije židovske i kršćanske Biblije, Veda, klasičnog starog vijeka, konfucijevskih klasika i Kur'ana. Dokumentira se povijest njihova nastanka, unutarnji raspored tekstova, proces njihove kanonizacije, povijest njihovoga vjerskoga, društvenoga, političkog i duhovnog djelovanja. Skupljeni je fond od četiri milijuna dokumenata bio, dakle, enciklopedijske naravi (nije se radilo o nacionalnoj knjižnici Egipta). Osnivanje je, naravno, nosilo i ozbiljnu političku poruku. Suprotno od političkog udaljavanja raznih zemalja koje pripadaju različitim kulturnim zajednicama, ono je pružalo alternativu jedinstvenih tradicija, koje su se često međusobno nadograđivale.

One koji prate međunarodnu stručnu literaturu povijesti knjige ne iznenađuje činjenica da ne postoji monografija koja bi bila naslovljena kao "Povijest knjižnica". S druge strane, nastala je pozamašna literatura s naslovima poput "Povijest knjige", "Povijest knjigotiska", "Povijest trgovine knjigama" ili "Povijest čitanja". Premda povijest knjižnica ima zajedničke elemente, njihovo osnivanje, društvena uloga i uporaba, ipak su u sebi imali neke crte karakteristične samo za pojedine zajednice. Osnivanje nacionalnih knjižnica također se odvijalo na različite načine, te su čak nastale i mnogovrsne zamisli o samom osnivanju pojedinih nacionalnih knjižnica. Ova zadnja činjenica posebno postaje važna u našoj svakodnevnici, onda kada se slave obljetnice osnivanja. Naime pitanje – što je nacionalna knjižnica? – danas je opet postalo aktualno iz raznih vidova. Njegovu aktualnost, na zanimljiv i vrlo poseban način, dokazuje "osnivanje" njemačke nacionalne knjižnice 2006. Frankfurtska "Deutsche Bibliothek" je, naime, prošle godine, zbog novih zakonskih odredbi, promijenila svoj naziv u "Deutsche Nationalbibliothek". Prije donošenja parlamantarne odluke odvijala se izrazito oštra polemika o tome, ima li uopće Njemačka, politički ujedinjena od Bismarcka, nacionalnu knjižnicu. Trebaju li Nijemci uopće nacionalnu knjižnicu? Općenito je poznato da su se na njemačkom tlu osnivale prve knjižnice u vrijeme

ranog kršćanstva i da su njemački kneževi zasebno osnovali vlastite pokrajinske (nacionalne?) knjižnice, koje su na njemačkom obično nazivane Landesbibliothek, a u Bavaraca i Prusa Staatsbibliothek. Ne namjeravam prekinuti svoj misaoni tijek naznačen u uvodu, ali smatram potrebnim primijetiti da nije bio slučajan čitav niz izjava koje su povezivale pojavu njemačke nacionalne samosvijesti, povodom nogometnoga svjetskog prvenstva 2006, s pitanjem nacionalne knjižnice. Ni to nije slučajno da, i povodom osnivalačkih svečanosti nacionalnih knjižnica u deklarativno ujedinjenoj Europi, treba revidirati pojam “nacije” kao što se to i čini u svakoj zemlji. Zaključujući svoju misaonu stranputicu, želim naglasiti da otvoreno raspravljanje vođeno o tom pitanju, smatram jako pozitivnim, jer ono svakako doprinosi očuvanju kulturne mnogovrsnosti Europe.

Vraćajući se na povijest osnivanja nacionalnih knjižnica, treba govoriti o problematici koju vrlo točno izražava naslov konferencije o Matiji Korvinu, organizirane 2008. u Parizu: *Mathias Corvin et les bibliothèques princieres a l'origine de l'État moderne*. Kneževske su knjižnice, naime, za vrijeme quattrocenta i cinquecenta, uz to što su bile izvrsna sredstva za reprezentaciju vlasti, jasno ukazivale na tendenciju koju povijest politike opisuje kao pojavljivanje moderne države. Uzgred ću navesti tek nekoliko primjera mnogovrsnih povijesnih tradicija. U Italiji je tijekom 15.-16. stoljeća, nastao niz kneževskih knjižnica (Sforza, Medici Este, Aragon itd.), koje su, što se tiče njihovih zbirki, i zasebno mogle biti podobne za utemeljivanje nacionalne knjižnice u ujedinjenoj Italiji, ali su bile previše vezane za obiteljske i mjesne tradicije, te su tako osnovane (izgrađene na sustavu obveznih primjeraka, u duhu modernističkih nazora) dvije druge – nacionalne – zbirke: u Rimu i u Firenzi. Ideja o obveznim primjercima već pokazuje, osim reprezentacije vlasti, i nastanak nacionalne države, točnije namjeru za njezino osnivanje. Ni to nije slučajno da se ona prvi put pojavila u Francuskoj i Engleskoj (Franjo I, Henrik VIII) gdje su kraljevske knjižnice s vremenom postale temeljem nacionalnih knjižnica. Ujedinjenje iberijskih kraljevina, potiskivanje Maura s poluotoka, dogodilo se onog trenutka kada je jedna ambiciozna obitelj, Habsburgovci, ujedinila brojna europska područja pod svojom vlašću. U Habsburškim – ako smijem to tako reći – središnjim zemljama (Španjolska i Austrija) kraljevska (carska) knjižnica nije mogla postati nacionalnom knjižnicom svih naroda ujedinjenih pod krunom. Raspršila se kraljevska zbirka Nizozemske (obitelj Oranje-Nassau), njezinim skorim odcijepljenjem pa nije mogla postati temeljem nizozemske nacionalne knjižnice, koju je bilo potrebno ponovno osnivati (1798). Nacionalna knjižnica Belgije i danas se naziva “Kraljevska Knjižnica”, a svoje je ime dobila po prvom nacionalnom kralju (Bibliothèque Royale Albert Ier) usprkos tome što je njezin temelj stvorila udovica hrvatsko-ugarskog kralja, Marija Habsburška, kao namjesnica povijesne Nizozemske, kada je zbirke knjiga koje su bile smještene u njenom raznim dvorcima, ujedinila u Brüsselu s knjižnicom Margarite Austrijske u Mecheleu. Povijest nacionalnih knjižnica srednjoeuropskih i baltičkih naroda gotovo se nigdje nije vezala uz vladareve zbirke knjiga. Za vrijeme švedske, njemačke, habsburške, ruske ili pak ugarske vladavine organizirale su se manje školske, sveučilišne ili druge institucionalne knjižnice koje bi u 19. stoljeću obično dobile nacionalni značaj

i postale temeljem nacionalnih knjižnica osamostaljenih država. Zato je za konferenciju, održanu u Budimpešti 2002., koja se bavila tim pitanjem, izabran naziv *Les bibliothèques centrales et la construction des indentités collective*. Bilo je primjera i gdje su se osnovale prve zbirke uz potporu osvajača, a to su prihvatili i u razumijevanju današnje nacije. Dobar je primjer za to povijest finske nacionalne knjižnice. Trupe švedskog kralja Gustava Adolfa odvele su prašku samostansku knjižnicu Strahov reda premonstratenaca u Turku, za vrijeme tridesetogodišnjeg rata, gdje je na temelju njezine zbirke osnovano sveučilište (1640.). Premda je ova knjižnica 1827. – zajedno s gradom – izgorjela do temelja i tek je godinama nakon toga ponovno osnovana, ovaj put u Helsinkiju – u središtu tadašnje ruske velike kneževine – uz značajnu carsku potporu, finska nacionalna knjižnica, kao godinu svoga osnivanja, slavi 1640., tj. godinu kada je osnovano sveučilište u Turku.

Želio bih posebno govoriti o nacionalnim knjižnicama Karpatske doline. Matija Korvin je krajem 15. stoljeća stvorio u tom kraju jednu od najvećih europskih knjižnica, Bibliothecu Corvinianu. Njegove carske ambicije dovele su ga, na kraju života, do osvajanja Beča gdje je – čak i prema nekim austrijskim povjesničarima – imao ulogu u osnivanju carske knjižnice. Budimska zbirka nije, međutim, mogla postati temeljem nacionalne knjižnice nijednog naroda nastanjenog u Karpatskoj dolini, a zanimljivo je da ni danas nitko nema ambiciju vezati osnivanje svoje nacionalne knjižnice uz Corvinianu.

Kada je Ferenc Széchenyi svoju knjižnicu, uključujući i svoje muzejske zbirke, ponudio za ciljeve nacionalne kulture (1802.), točno je odredio i njezinu svrhu: od toga je vremena skupljanje rukom pisanih ili tiskanih kulturnih spomenika mađarske tematike osnovna zadaća naše knjižnice. Osnivanje je i tada imalo svoje političke poruke koje su osjetili, ne samo povjesničari 20. stoljeća, nego su to točno znali i suvremenici.

Ugarsko se plemstvo (ne samo ono mađarske nacionalnosti) u 18. stoljeću suočilo s namjerama Habsburške vlasti koje su bile usmjerene prema univerzalizaciji ogranaka državnog upravljanja unutar carstva, te je, usporedo s tim, iskusilo i znakovite germanizacijske tendencije. Protestanske aristokrate čekala je, kao najveća zadaća, potpora ustanova vlastitih crkava. Bilo da se zbivalo u Erdelju (obitelj Teleki, Betlehen itd.), bilo u Ugarskoj (obitelj Ráday, obitelj Radvánszky itd.), ovo podržavanje uvijek je bilo vezano uz promicanje knjižnica. U 18. stoljeću, aristokrati i visoki svećenici, knjigoljupci, bili su svjesni i toga da njihove knjižnice nisu samo sredstva za stvaranje blaga niti znanstvene radionice ili kulturno-organizacijska središta, nego su i spremišta pisanih spomenika nacionalne kulture. I kao takve, one su često, u jednom postojećem primjerku ili u njegovoj kopiji, sačuvali misli predaka. Godina 1802. mogla bi čak biti i prekretnica u povijesti knjižnica Karpatske doline. Naime, dva stoljeća prije toga, aristokratski dvorovi i povijesne crkve dali su dobar primjer za organizaciju kulture kao moguć nadomjestak snazi kraljevskog dvora koji je nedostajao, te stvorili temelje za modernu središnju (nacionalnu) knjižnicu i za mrežu javne knjižnice, nastale tek u 19. stoljeću. Zamisao o osnivanju mađarske nacionalne knjižnice odvijala se usporedo s namjerom o osnivanju nacionalnoga znanstvenoga

društva, tj. znanstvene akademije. Razumije se da su, u nedostatku nacionalnog vladara, ugarske aristokratske obitelji prihvatile ovaj zadatak. Neke su od njih osnivale visoke škole (kao Festetich) ili javne knjižnice (kao Klimó), a druge pak akademsku knjižnicu (kao Teleki).

Dokument “mađarske tematike” (hungaricum) značio je i za Széchényija i za njegove suvremenike, rukom pisane ili tiskane izvore koji su, na neki način, bili povezani s područjem Ugarske. Széchényi nije osnovao “Bibliotheca nationalis”, već “Bibliotheca Regnicolaris”, tj. knjižnicu naroda Ugarskog kraljevstva. To je razlog zbog čega je Zemaljska Széchényijeva knjižnica postala središnjom zbirkom naroda Karpatske doline. A bilo je tako i kasnije, premda su u prvoj polovici 19. stoljeća i ostali narodi Ugarske redom osnovali svoje središnje zbirke (knjižnice, muzeje) kao pozadinske ustanove nacionalne kulturne samosvijesti, a koje su u proteklih skoro dvjesto godina i ispunile svoj zadatak. U Erdelju su te središnje zbirke osnivali Rumunji u Blaju (Blasendorf, Balázsfalva) i Saksonci u Sibiuu (Cibinum, Hermannstadt, Nagyszében: Muzej Bruckenthal), a Srbi, pak, u Novom Sadu, Hrvati u Zagrebu te Slovaci u Martinu (Turčiansky Svätý Martin, Turócszentmárton). Ove zadnje zbirke, međutim, i same imaju zanimljivu povijest koju današnja nacionalna svijest nerijetko smatra prethodnicom sadašnje nacionalne knjižnice. To vrijedi i za Nacionalnu knjižnicu u Zagrebu.

Koordinirati

Zgrada aleksandrijske knjižnice u starom vijeku poznata je iz pisanih izvora. Znamo i to da je ona služila kao radionica znanstvene stvarateljske djelatnosti gdje su znanstvenici i njihovi studenti zajedno živjeli. Sadašnja aleksandrijska zgrada (80 tisuća m²), uključujući i njezinu unutrašnjost, projektirana je i izvedena tako da zaista postane mjestom knjižnice i rada, radno mjesto knjižničara i znanstvenih istraživača gdje je organiziran i doktorski studij (iz područja povijesti knjižnice i informacijskih tehnologija). Informiranje je osigurano pomoću elektroničkih kataloga, bibliografija i stručnih sustava stvorenih informatičkim sredstvima. Prema uvjerenju novih osnivača, knjižnica se bavi tekstovima, informira o njima, i to u svrhu čitanja. Knjižnica je radionica koja potiče čitanje u, danas, već širem smislu te riječi (nakladnička djelatnost te različiti načini umnožavanja: kopiranje, snimanje na mikrofilm, digitalizacija). Vremenom su se mijenjale samo količina i tehnologija, ali se njezina bit nije promijenila. Primjer novoostvarene aleksandrijske knjižnice znači i priznanje novog stanja u povijesti publiciteta knjižnica u kojem je internet taj koji je osigurao najširi publicitet, a knjižnica, kao zgrada i radionica, postala muzej za knjige, mjesto znanstvenih studija i istraživačka radionica. Knjižnica je, prema tome, mjesto gdje se čuva tradicija, simbol kontinuiteta obiteljske, dinastijske, institucionalne ili nacionalne kulture. Aleksandrijska je knjižnica tako simbol kontinuiteta općeljudske kulture.

Nacionalne su knjižnice u Europi mjesta čuvanja kontinuiteta vlastitih nacionalnih kultura te ujedno i njezini simboli. Njihov publicitet, mogućnost uporabe

njihovih knjiga u znanstvene svrhe, organski su vezani uz proces izgrađivanja sustava javnih knjižnica u pojedinim zemljama. Europski je model moguće sažeti u trojstvu humanističke inicijative, prosvjetnog programa reformacije te programa potpore nacionalnoj kulturi nekih vladara, savjesnih aristokrata i crkvenih vođa. Čitalački su se kružoci, kao i knjižnice za posudbu, formirali tek krajem 18., odnosno u prvoj polovici 19. stoljeća.

Svaka nacionalna knjižnica treba imati pred sobom, kao odlučan cilj, suradivanje s visokoškolskim i akademskim ustanovama. Njihov cilj, također, treba biti i to da postanu bibliotečna i bibliološka radionica u duhu koji je najavila i nova aleksandrijska zbirka.

Sačuvati

Kulturno nasljedstvo društava, zasnovanih na pismenosti, manje-više je neprekinuto. Ključnu ulogu u tom procesu igraju scriptori (tiskari, nakladnici), stvaratelji koji stoje iza njih, interpretatori samih djela kao i sami knjižničari. Sada se moram vratiti na moto svoga predavanja. Uloga knjižničara u osiguravanju neprekinutosti kulture važna je prije svega zato, jer je knjižničar dužan dokumente koji su mu povjereni, sačuvati "poimence", bez njihovih vrednovanja. Knjižničar ne interpretira tekst, ne bavi se otkrivanjem njegova enigmatskog značenja, ne diskutira o njegovom sadržaju ni sa znanstvenog, ni sa političkog, a niti s moralnog gledišta.

U povijesti je knjižnicâ uvođenje službe za obvezne primjerke značilo početak mogućnosti čuvanja građe bez njene selekcije. Čuva se sam dokument i njegovo "ime", pri tome, naravno čuvanje znači jako složenu zadaću. Konzerviranje dokumenata već samo po sebi zahtijeva dubinsko znanje, razvojnu tehnologiju i financijsku potporu. Sačuvati "ime" jedan je od klasičnih knjižničarskih zadataka tj. izgrađivanje kataloga i bibliografija. U isti skup zadataka očuvanja spada, također, i prenošenje primjeraka. Danas, zbog brojnosti pojedinih dokumenata, to više nema tako veliku ulogu kao što je imalo u prošlim stoljećima, kada se znatan dio tekstova sačuvao na takav način. Potvrđivanje "imena" dokumenta često nije jednostavno i zahtijeva stručnu spremu.

Stvarati

Za svrhe starovječne aleksandrijske knjižnice odvijala se značajna prepisivačka djelatnost, i u samoj knjižnici su stvoreni brojni novi tekstovi o čijem se kopiranju također brinulo. Nova se aleksandrijska knjižnica, također, namjerava pokazati kao znanstvena radionica, a uz to se baviti i nakladničkom djelatnošću na spomenutim stručnim područjima.

Javne zbirke nisu samo mjesta odvijanja pionirskih istraživanja povijesne vrste. Znanstveno obrađivanje u javnim zbirkama je sveobuhvatna, ali ne i vrednujuća djelatnost ("nomina nuda tenemus"). Rezultati zato i mogu služiti drugima, odnosno

svima. Znanstveno istraživanje u javnim zbirkama trebalo bi dobiti na vrijednosti u našim danima kada se tehnološke mogućnosti humanističkih istraživanja vrlo brzo mijenjaju. Tehnološke je mogućnosti, međutim, bez sadržaja, nemoguće testirati. Pionirska istraživanja i sadržajna ponuda su, prema tome, usko povezana područja. Javne zbirke mogu jamčiti njihovo jedinstvo. S jedne strane zato jer su one obvezne prikazati cjelinu sadržaja, a s druge, pak, strane zato jer su tehnički sposobne obaviti taj posao.

Vraćajući se na prijašnji misaoni krug (“sačuvati”), podsjećam na najnovije poglavlje istraživanja o palimpsestima. Danas već postoji takva digitalna tehnologija koja sastrugane dijelove teksta može rekonstruirati do tri sloja tako da sada možemo upoznati mnoge tekstove kasne antike i ranog srednjovjekovlja. Ovaj je posao, međutim, moguć jedino uza znanstveno obrađivanje građe koje se odvija u knjižnicama.

Iza pojedinih tipova javnih zbirki djeluje razvijena disciplina (znanstveni predmet) i njen sustav ustanova koji je i u međunarodnim razmjerima dobro organiziran (muzeologija, arhivalistika, knjižničarstvo). Prakticiranje tih znanosti također se općenito odvija u pojedinim javnim zbirkama.

Na završetku želim opet nastaviti na ime ruže: “Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus” – knjižnice će tek tada moći ostvariti zadaće koje se nisu promijenile od njihovih osnivanja, ako će povjerene im dokumente čuvati u njihovim cjelinama, uz nepristano sudjelovanje u prenošenju, u širem smislu, tih dokumenata. Knjižničari ne žele biti pisci, polemizirajući filozofi ili političari. Oni ispunjavaju svoju zadaću na vlastitim položajima u podjeli posla na području prenošenja kulturnog nasljedstva. Pomoću modernih sredstava omogućit će slobodnu dostupnost informacijama (ime ruže), bez njihove prethodne selekcije, a u poslu obrađivanja (imevanja) sve više će si postavljati znanstvene zahtjeve.

Ipak, nacionalne knjižnice su pozvane napraviti više od svega toga. Budući da se pisano nasljedstvo pojedinih kulturnih zajednica pojavljuje koncentrirano u obliku zbirke, jedinstvenost je te zbirke moguće, a čak i poželjno, interpretirati i samu po sebi, pa će stoga članovi zajednice to i činiti. Ta im jedinstvena zbirka čuva i predodčuje temelje njihove uzajamne pripadnosti, koja se, pak, ne odnosi samo na etničku zajednicu. Povijest nacionalnih knjižnica, od svojih osnutaka, dobro ilustrira mnogovrsnost međusobno pripadajućih zajednica. Moderna aleksandrijska knjižnica će vjerojatno tek u dalekoj budućnosti postati nacionalna knjižnica svijeta, a Europska knjižnica (The European Library) će, također, morati nadići ideju o tome da postane stranica za zajedničko pretraživanje kataloga europskih nacionalnih knjižnica. Ti planovi mogu se ostvariti tek onda ako pojedine nacionalne knjižnice uspiju preživjeti i sačuvati svoje kulturne različitosti. Ako u tome uspiju, i sama Europa će dobiti stabilnije temelje, jer se sadašnja politička i gospodarska zajednica temelji na globalno zamišljenim i određenim vrijednostima koje ne mogu postojati bez konkretne samostalnosti pojedinih nacija. Ta se samostalnost pak temelji na sustavima ustanova s vlastitom prošlošću, koju su oni spremni i prikazati. Takvi su sustavi ustanova i same nacionalne knjižnice.

S mađarskog prevela: Jolán Mann

BIOGRAFIJA

István Monok doktorirao je 1983. godine na Sveučilištu József Attila u Segedinu, a 1992. dobio je titulu doktora znanosti za književnost Mađarske akademije znanosti.

Radio je u Središnjoj knjižnici Sveučilišta József Attila i predavao knjižničarstvo prije no što je 1999. godine imenovan glavnim ravnateljem Nacionalne knjižnice Széchényi.

Predaje i objavljuje radove o povijesti kulture i knjige. Kao pozvani gost profesor predavao je u razdoblju 2000.-2001. i 2006.-2007. na École Pratique des Hautes Études à la Sorbonne u Parizu.

Predsjednik je Odbora za povijest europske civilizacije Mađarske akademije znanosti. Dobio je visoka odličja Chevalier dans l'Ordre des Arts et des Lettres de la République Française i Cavaliere dell'Ordine al Merito della Repubblica Italiana u 2004. godini.

Daniel Barić
Sveučilište u Toursu, Francuska

NASTANAK I RAZVOJ DVOJNOSTI NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U EUROPSKOM KONTEKSTU (19.-20. stoljeće)

Istraživanje povijesti knjižnica ponajprije je bavljenje nastankom jedne zbirke. Pored toga važan je status zbirke u institucionalnom okviru, sam prostor ustanove, te njezina uporaba i predodžbe koje se razvijaju o knjižnici. Zasigurno treba istaknuti da je “knjižnica prije svega zbirka (ne samo) knjiga, te da se također organizira prema nizu vrlo raznovrsnih funkcija i predodžbi – dakle prema jednoj lepezi u kojoj simbolika nije zanemariv faktor.”¹ Simbolika je utoliko veća što ustanova ima političku funkciju, a školstvo je postalo politički i gospodarski relevantna tema u 19. stoljeću. Knjižnice s dvojnou funkcijom, u visokom školstvu i kao središnja ustanova zadužena za čuvanje knjižnog fonda, stoga imaju posebnu ulogu, budući da u sebi ujedinjuju program i očekivanja šireg kruga zainteresiranih korisnika. Knjižnice upravo postaju “nacionalne” od kraja 18. stoljeća, kad se otvaraju prema korisnicima u skladu s političkim promjenama.²

U europskom kontekstu, knjižnice njemačkoga govornog područja zauzimaju središnje mjesto, kao središta razvitka profesionalnoga knjižničarskog rada i razvoja dvojnosti uslijed mnogobrojnih državnih entiteta. Veliki broj inačica središnje funkcije knjižnice zrcali se u nazivu: državna, pokrajinska, kantonalna, znanstvena, središnja, nacionalna, dvorska, ako nabrajamo samo dio mogućnosti (Staats-, Landes-, Kantons-, Studien-, Zentral-, National-, Hofbibliothek). Prijelaz od privatne dvorske u ustanovu otvorenog tipa, koji je počeo krajem 18., dovršen je početkom 20. stoljeća.³ Proces preimenovanja središnjih knjižnica, od kraljevske ili dvorske do nacionalne ili pokrajinske, odvija se prema načelu sve veće pristupačnosti: Minhenska

¹ Barbier, Frédéric. Autopsie d'une façade. // Des palais pour les livres. Labrouste, Sainte-Geneviève et les bibliothèques / sous la dir. de Jean-Michel Leniaud. Paris : Maisonneuve & Larose, Bibliothèque Sainte-Geneviève, 2002. Str. 83.

² Barbier, Frédéric; Istvan Monok. Les Bibliothèques centrales et la construction des identités collectives. Leipzig : Leipziger Universitätsverlag, 2005.

³ Buzas, Ladislaus. Deutsche Bibliotheksgeschichte der neuesten Zeit (1800-1945). Wiesbaden : Reichert, 1978. Str.16.

se dvorska knjižnica od 1829. zove “Hof- und Staatsbibliothek”, a od 1918. “Bayerische Staatsbibliothek.”⁴

Pored institucionalizacije središnje funkcije knjižnice, koja je izraz kontinuiteta regionalne nezavisnosti sve do današnje Savezne Republike Njemačke, uočljivo je oblikovanje niza knjižnica kao popratne ustanove novonastalih sveučilišta, koje se onda priključuju starijim, upravo pokrajinskim ustanovama.⁵ Pored takva linearnoga procesa, dvojnost može, međutim, nastati i prije nego što se prizna u nazivu. U tom slučaju javno je prepoznavanje dvojnosti tek zaključni čin jednoga dužeg procesa.⁶

Göttingen kao uzor

Godine 1737. obilježeno je svečano otvaranje sveučilišta.⁷ Fond sveučilišne knjižnice sastojao se od dubleta kraljevske knjižnice u Hannoveru, gimnazijske knjižnice u Göttingenu te darovane privatne zbirke od 9.000 svezaka visokog činovnika Joachima Heinricha von Bülowa (1650.-1724.). Zbog važnosti te privatne ostavštine, knjižnica je trebala i nositi ime “Bibliotheca Buloviana”. Međutim, pošto je knjižnica usko rasla uz sveučilišnu ustanovu, prezime Bülow pomalo je iščezlo iz uporabe. Stvaranje fonda razlikovalo se od drugih sveučilišnih knjižnica po tomu što su utemeljitelji i kasniji knjižničari mislili na jednu sveopću knjižnicu, koja je trebala biti na raspolagnaju daleko većem krugu korisnika, a ne tek akademskom svijetu u Göttingenu. “U Njemačkoj nema sveučilišta koje se može dičiti time da ima tako bogatu i probranu knjižnicu o svemu što se može znati.”⁸

Jacob Grimm to potvrđuje jedno stoljeće kasnije u izvješću za vladu Hannovera 1833. kad piše da se “podigla iznad sveučilišta”; poseban položaj zauzima po tome što ne samo posjeduje najvažnija djela koja se mogu nabaviti i u drugim knjižnicama, nego njeguje “sve discipline i sve književnosti”, te “uživa ugled jednoga sveopćega

⁴ Kao uvod u povijest njemačkih knjižnica može služiti: Jochum, Uwe. *Kleine Bibliotheksgeschichte*. 2. Ausg. Stuttgart : Reclam, 1999. Za promjene koje su uslijedile u 19. stoljeću, vidjeti napose str. 114-129.

⁵ Vidjeti, na primjer, slučaj u Hamburgu: Gerecke, Richard. *Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky*. // *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*. (Band 1. Schleswig-Holstein, Hamburg, Bremen) / Hrsg. von Bernhard Fabian. Hildesheim : Olms-Weidmann, 1996. Str. 189-194.

⁶ Kind-Doerne, Christiane. *Die niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: ihre Bestände und Einrichtungen in Geschichte und Gegenwart*. Wiesbaden : Harrasowitz, 1986.

⁷ Isto., str. 145.

⁸ “... in Teutschland keine Universität ist, welche sich rühmen kann, mit einer so nombreusen und selecten Bibliothek in omni scibili versehen zu seyn.” Gerlach Adolph von Münchhausen u pismu namijenjenom kralju Engleske, 6. travnja 1734. Isto, str. 3.

europskog zavoda”: “bogatstvo nije samo na raspolagnaju ovim profesorima, nego svim učenjacima Europe, napose Njemačke.”⁹

Međutim, sve do 1949. knjižnica nosi naziv “Universitätsbibliothek zu Göttingen”. Onda postaje “Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek”. Promjena naziva u “Donjosaksonska državna i sveučilišna knjižnica” tumači se kao prepoznavanje obima fonda (trećeg poslije Bavarske državne u Münchenu i Državne pruske knjižnice u Berlinu) i značajne uloge u posluživanju knjiga u cijeloj Donjoj Saksoniji. K tomu, od 1957. knjižnica je zadužena za izradu središnjeg kataloga za cijelu saveznu državu Donje Saksonije (Niedersächsischer Zentralkatalog).¹⁰

Dakle, knjižnica u Göttingenu postepeno je stekla nacionalni i međunarodni status izvanredno bogate ustanove, koja je obluživala znanstvenike izvan sveučilišta, premda joj u nazivu dugo nije bio priznat natprosječan stvarni udio u razmjeni znanja.

Organizacija na njemačkom modelu dvojnosti, u smislu funkcioniranja ujedno za sveučilište i kao knjižnična središnjica za određeno područje, nije ostala bez snažnog učinka i na rubovima njemačkoga govornog područja. Upravo na marginama Njemačke i Austrije razvili su se hibridni oblici dvojne knjižnice koji su stjecajem povijesnih promjena dobili nova obilježja. Primjeri Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Strasbourgu i Zagrebu pokazuju kako se dvojnost, od jedne srodne ideje pri utemeljenju, može razviti sa sasvim drugačijim oznakama.

Njemačko-francuski primjer Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Strasbourgu

U Francuskoj je Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Strasbourgu (Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg, BNUS) jedinstvena dvojna ustanova pored Nacionalne knjižnice u Parizu (Bibliothèque nationale de France, BnF). Jedinstvena je po tome što je zadržala obilježja srednjoeuropskog modela dvojne knjižnice u jednom sasvim drugom okviru, strogo centraliziranom, kao što je Francuska. Naizgled je opstanak jedne druge knjižnice s nacionalnim karakterom izvan Pariza proturječan povijesnom razvoju knjižnica u Francuskoj. Razlog za tako dugo trajanje dvojnosti u Strasbourgu leži u tome što su se političke vlasti morale suočiti sa lokalnim partikularizmom.

Povijest dvojnosti knjižnice počinje događajima u kolovozu 1870., kada Gradska knjižnica biva uništena za vrijeme artiljerijske ofenzive pruskih snaga koje su opkolile Strasbourg tijekom prusko-francuskog rata 1870.-1871. godine. Druga najveća knjižnica u Francuskoj izgubila je 300.000 jedinica, koje nisu bile smještene na

⁹ Vier Dokumente zur Geschichte der Universitäts-Bibliothek Göttingen / hrsg. von Karl Julius Hartmann. Göttingen, 1937. Str. 28, prema Kind-Doerne, Christine. Isto, str. 7.

¹⁰ Isto, str. 8, 146.

sigurnom, i tako su izgorjele.¹¹ Odmah nakon rata i pripajanja Elzasa novoutemeljenom Njemačkom Carstvu, krenulo se u izradu studije o načelima i funkciji buduće knjižnice, koja je trebala nadomjestiti prvotnu, tragično izgubljenu. Odlučeno je da se knjižnica treba organizirati prema postojećemu njemačkom modelu ujedinjene akademske i zemaljske ustanove. Carsko sveučilište (Kaiser-Wilhelms-Universität) utemeljeno je na zahtjevu Reichstaga u travnju 1872., kratko prije službenog utemeljenja knjižnice.¹²

Za ponovno utemeljenje sveučilišne knjižnice zauzeli su se njemački knjižničari poput Karla Augusta Baracka.¹³ Već u siječnju 1871. pruska je vlada odlučila da buduća knjižnica odmah dobije sve dublete “kraljevskih javnih knjižnica”. Lokalne novine uskoro javljaju da će “nova sveučilišna knjižnica ujedno postati spomenik njemačkoga nacionalnog duha i internacionalnog, na koji Strasbourg, iako iz drugih razloga, neće biti manje ponosan nego na onu uništenu.”¹⁴ Zaista je odziv bio velik diljem svijeta, zahvaljujući između ostalog poduzetnome njemačkom knjižaru Nikolausu Trübneru, koji uspijeva iz Londona, gdje vodi uspješnu tvrtku, zadobiti simpatije za Strasbourg kao drevni njemački grad.¹⁵

Nacrt statuta za carsku sveučilišnu i pokrajinsku knjižnicu predviđa da joj cilj bude sabiranje i sređivanje građe za upotrebu “najviših obrazovnih ustanova u zemlji”, vlasti i izobražene publike.¹⁶ Dvojna funkcija je, dakle, odlučena u vrlo krat-

¹¹ Najbolji uvod u povijest NBUS je: Dubled, Henri. *Histoire de la bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg*. Strasbourg : Publications de la société savante d'Alsace et des régions de l'Est, 1964. Sažeci: Burton, Margaret. *Famous Libraries of the World : Their History, Collections and Administration*. London : Grafton, 1937. Str. 141-161. Wenzel, Sarah. *Bibliothèque Nationale et Universitaire de Strasbourg*. // *International Dictionary of Library Histories* / ed. by David H. Stan. 2. dd. Chicago : Fitzroy Dearborn. Str. 459-461.

¹² L'Université de Strasbourg, XIIIe-XXe siècle : La ville, la région, l'Europe / sous la dir. Paul Allieux. Strasbourg : Contades, 1988. Str. 46.

¹³ Barack, Karl August. *Zur Wiederbegründung der Straßburger Bibliothek*. Donaueschingen, 1871.

¹⁴ *Straßburger Zeitung und amtliche Nachrichten für das General-Gouvernement Elsaß*, 21. kolovoza 1871. Arhiv BNUS, AL 50-141.

¹⁵ “We hope that our appeal will be liberally responded to, in as much as Strassburg has always been conspicuous for fostering German Culture, German Art and German Science, as long as it formed part of the German Empire, and has never ceased to be the spiritual interpreter between Germany and its old provinces (...) The question is not of political sympathy, but simply of giving one of the oldest University towns in Germany a new Library, such as is essential in the existence of a great Educational Institute. It need not be suggested that to remove the traces of war, and to restore to a suffering city something of what constituted her formal pride, are deeds in which every generous heart will gladly co-operate.” *Acta betreffend Geschenke aus London bis zum 1. Januar 1873* (Trübners Comité) Nicolaus Trübner, Paternoster Row, London, Appel for the foundation of a new Library at Strassburg : Arhiv BNUS, AL 51-63.

¹⁶ “der höchsten Lehranstalten des Landes” : Entwurf eines Statuts für die kaiserliche Universitäts- und Landesbibliothek, 1872., Arhiv BNUS, AL 50-141.

kom roku, s time što prima od početka njemačko nacionalno obilježje, iako se fond djelomično sastoji od dara iz cijelog svijeta. Ravnatelj nove ustanove je K. A. Barack, koji može kroz nekoliko godina bilježiti ogromno povećanje prvotnoga fonda. Ubrzo se postavlja problem zaštite od požara tih dokumentata, tako da Barack 1876. posjećuje knjižnice uzorne po tom pitanju (Firencu, Pariz, Grenoble, Torino, Milano, Veneciju, Beč, München, Stuttgart i Karlsruhe) :¹⁷ vidokrug u tehničkim pitanjima ne zaustavlja mu se na granicama Njemačke i Austrije.

Godine 1895., nova zgrada je svečano otvorena u središtu grada. Tim povodom rektor i senat sveučilišta izrazili su zahvalnost pokretaču akcije obnove knjižnice poslije propasti tijekom rata.¹⁸ Dvojna uloga knjižnice je podvučena: od samoga početka knjižnica je bila više od obrazovne ustanove (in weitem Umkreise). “Novi, dostojanstveni dom” trebao bi biti “ponos sveučilišta, blagoslov pokrajine i tvrđava njemačke znanosti”. Dimenzije lokalnoga, regionalnog i nacionalnog značenja isprepliću se u predodžbi o jednoj ustanovi koja se seli u reprezentativnu zgradu. Uistinu, sve do 1918., Carska sveučilišna i pokrajinska knjižnica u Strasbourgu dobiva redovito najviše sredstava poslije Državne berlinske knjižnice. Pošto je kulturna dimenzija njemačkog identiteta srž definicije njemačke nacije, pisana riječ dobiva posebnu težinu.¹⁹ Njemačka nacionalna dimenzija je nedvojbeno prisutna i u vanjskom oblikovanju, pogotovu ako se uzme u obzir da je cijeli predio grada u kojemu je sagrađena knjižnica od početka dobio znakove njemačke kulture. Na glavnom pročelju, s lijeve strane su vidljiva poprsja “svjetskih” književnika Molière-a, Calderona, Dantea, Shakespearea, s druge su u kronološkom redoslijedu postavljeni Gottfried von Strassburg, Lessing, Goethe i Schiller, čime se sugerira da je francuska književnost, kao dio “Weltliterature” zasigurno zastupljena, ali ne integrirana na počasnom mjestu.

¹⁷ Dubled, Henri. Nav. dj. Str. 16.

¹⁸ Dem Direktor der Strassburger Universitäts- und Landesbibliothek Herrn Prof. Dr. K. August Barack widmen mit freudiger Erinnerung an den Tag, da er vor 25 Jahren das deutsche Volk und die ganze gebildete Welt aufrief, für die Neuschöpfung einer Büchersammlung an der ehrwürdigen, vom Sturm des Kriegs heimgesuchte Kulturstätte den Grund zu legen, in dankbarer Anerkennung der unermüdlichen Fürsorge, der ordnenden Gestaltung, der hochsinnigen Liberalität, womit er die reichlich zusammenströmenden Schätze verwaltete und nicht für die wissenschaftliche Arbeit der jungen Hochschule, sondern auch für das Geistesleben in weitem Umkreise fruchtbar machte, zur herzlichen Begrüßung beim Einzuge in das neue würdige Heim, in welchem die Bibliothek immerdar fortfahren möge ein Stolz unserer Universität, ein Segen für unser Land, eine Hochburg deutscher Wissenschaft zu sein die aufrichtigsten Glückwünsche, Rektor und Senat der Kaiser-Wilhelms-Universität, Strassburg, im Herbst 1895. Jedan list, BNUS, M 22081.

¹⁹ Barbier, Frédéric. A propos de l'espace du livre et de la fonction symbolique des bibliothèques en Allemagne au XIXe siècle. // Qu'est-ce qu'une littérature nationale? Approches pour une théorie interculturelle du champ littéraire / sous la dir. de Michel Espagne et Michael Werner. Paris : M.S.H., 1994, (Philologiques III), 315-329.

Knjižnična građa katalogizira se prema pruskim pravilima,²⁰ na njemačkom jeziku, kako stoji izričito u “pravilima za katalogizaciju za Carsku sveučilišnu i pokrajinsku knjižnicu u Strasbourgu” iz travnja 1911.: sve neophodne dopune koje se ne nalaze na naslovnoj stranici moraju se uvesti na njemačkom jeziku i njemačim slovima, dakle goticom.²¹ Problema s tim u vezi nije bilo umeđu osobljem, koje u potpunosti dolazi iz Njemačke. Naime, nijedan knjižničar nije bio porijeklom iz Elzasa, sve dok pokrajinski zastupnici nisu počeli oko 1900. tražiti da se zaposle i lokalni knjižičari, što je uslijedilo 1907., kad ih je uprava zaposlila dvoje.²²

Dakle, tek je postupno i relativno kasno knjižnica, iako “pokrajinska”, postala uvjetno pristupačna i za lokalno osoblje. Ravnatelji su, međutim, svi dolazili iz Njemačke do 1918. Je li u tim okolnostima knjižnica igrala ulogu na nacionalnom planu? Zsigurno nije služila cijeloj njemačkoj naciji. Pošto su se lokalni čitatelji žalili da knjige prečesto nisu dostupne zbog posudbe izvan grada i pokrajine, dolazi da strože kontrole posudbe, te i do polemike s knjižnicom u Freiburgu, koja ne shvaća da joj kolege iz Strasbourga ne stavljaju na raspolaganje izdanja nedostupna tamošnjim čitateljima. Tom prilikom ravnateljstvo daje objašnjenje da “knjižnica nije Carska knjižnica (“Reichsbibliothek”), i to usprkos darovima koji su joj uručeni.”²³ Time knjižnica određuje granice posudbe, koje su u svakom slučaju restriktivnije od prakse knjižnica u Berlinu i Göttingenu.

S krajem Prvoga svjetskog rata situacija se stubokom mijenja. Strasbourg i Elzas ponovno ulaze u sastav Francuske. Njemačko knjižnično osoblje odlazi, i s njima uvriježeni običaji, kao katalogizacija, koja sad prelazi na francuski model (ne stručni, nego kronološki).

Uskoro se čuju glasovi negodovanja na novonastalo stanje. Jedan zastupnik 1923. žali što knjižnica, k tome i regionalna budući da je najaktivnija među francuskim knjižnicama, sudjeluje u posudbi knjiga, ali “sveučilišna” ona ostaje “nažalost po svemu drugome.”²⁴

Uvjeran da bi bilo teško naći odgovarajući status za ovu knjižnicu, jedinstvenu u Francuskoj, zahvaljujući karakteru javne “na način nacionalne” u Parizu, i s nalogom da bude i “laboratorij sveučilišnog obrazovanja”, predlaže da zastupnici pokrajine izglasaju pravni okvir koji će knjižnici osigurati potpunu slobodu u razvitku, što znači osamostaljenje od sveučilišnog savjeta i rektora. Bivši knjižničari također zah-

²⁰ Dubled, Henri. Nav. dj., str. 15-16.

²¹ “Alle für die Vollständigkeit des Titels unentbehrlichen Zusätze, welche sich nicht auf dem Titelblatte befinden, sind in eckige Klammern einzuschließen. Diese Zusätze sind in *deutscher* Sprache und in *deutscher* Schrift wiederzugeben.” Katalogisierungsregeln für die Kaiserliche Universitäts- und Landesbibliothek in Straßburg im Elsaß. Straßburg : 1911. Bez paginacije.

²² Dubled, Henri. Nav. dj., str. 20.

²³ Dubled, Henri. Nav. dj., str. 25.

²⁴ Frey, Charles. La Bibliothèque universitaire et régionale de Strasbourg, Strasbourg, 1923.

tijevaju da knjižnica ne bude obična sveučilišna knjižnica francuskog tipa.²⁵ Posebno negativno gleda se na napuštanje abecednog i stručnog kataloga, koje su znanstvenici rabili, jer su se time dobivala već gotova sredstva za rad.²⁶ Jedini izlaz vidi se u novom statusu, neovisno o nazivu : “Nije važno ime koje će se dati drugoj od velikih knjižnica u Francuskoj, bilo to *Sveučilišna i nacionalna knjižnica* ili *Sveučilišna i regionalna knjižnica*, ako joj se omogući da ostaje po struci *znanstvena* knjižnica i da joj nadalje bude vlastit moto koji krase pročelje Sveučilišta *Litteris et Patriae*”.²⁷

G. Wolf, autor teksta o problemu Elzasa, piše u istom tonu da “objektivno između naše knjižnice i potpuno manje vrijedne jedne takozvane francuske sveučilišne knjižnice, ne postoji nikakav trag prave srodnosti.”²⁸

Novi je statut donesen 1926. Udovoljio je zagovornicima veće samostalnosti knjižnice, koja postaje, ne više pokrajinskom, nego nacionalnom ustanovom, s pravom dobivanja obveznog primjerka u tri departmana istočne Francuske (Elzasa i sjeverne Lotaringije) koji su bili u sastavu Njemačkog carstva. Tom odredbom knjižnica postaje financijski samostalna, te su

potvrđeni rješenje iz 1871. i propis iz 1872.

Od toga statuta stvari se tek nakratko mijenjaju za vrijeme Drugoga svjetskog rata kada Karl Julius Hartmann, koji je već bio na čelu uzorne sveučilišne knjižnice u Göttingenu, postaje i ravnateljem strazburške knjižnice, koja nanovo dobiva njemački naziv “*Universität- und Landesbibliothek*”. Tim povodom, novi ravnatelj piše u stručnom njemačkom časopisu da “pri ponovoj izgradnji strazburške knjižnice ne treba ispuniti samo lokalnu, nego opću njemačku zadaću posebne vrste.”²⁹ Riječ je dakle o potpuno novom početku u očima ravnateljstva, koji se zasniva na iskustvima prvog utemeljenja knjižnice kao dvojne ustanove. Njemačko obilježje očituje se, na primjer, prijevodima na njemački, stavljenima na raspolaganje korisnicima u jednom zapisniku, omogućujući korisnicima koji nisu vješti francuskom da se služe katalogom. Za fond dobiven poslije 1942., stručni katalog je napravljen, logično, prema uzoru na Göttingen. Po istoj logici, knjižnica ulazi u njemački jugozapadni sustav posudbe knjiga (*Südwestdeutscher Ring*). Taj povratak u njemačko poimanje dvojnosti prekinut je s krajem rata.

²⁵ Dubled, Henri. Nav. dj., str. 34.

²⁶ Klein, Ch. La Bibliothèque universitaire et régionale de Strasbourg d'avant-guerre et la recherche scientifique, Strasbourg, 1924. Str. 16

²⁷ Isto., str. 22.

²⁸ Wolf, G. Das elsässische Problem, Leipzig, 1926. ; prema: Borchardt, Peter. Deutsche Bibliothekspolitik im Elsass. Zur Geschichte der Universitäts- und Landesbibliothek, 1871-1944. // Staatliche Initiative und Bibliotheksentwicklung seit der Aufklärung / hrsg. von Paul Kaegbein und Peter Vodosek. Wiesbaden : Harrassowitz, 1985. Str. 176

²⁹ “Bei dem Neuaufbau der Straßburger Bibliothek ist keine örtliche, sondern eine gesamtdeutsche Aufgabe besonderer Art zu leisten” : Hartmann, Karl Julius. Die Universitäts- und Landesbibliothek Straßburg nach der Wiedervereinigung. // Zentralblatt für Bibliothekswesen, 59(1942), 452.

Nakon ponovnog spajanja s Francuskom, knjižnica opet dobiva svoje francusko dvojno ime i zasigurno poseban položaj u Francuskoj, i po statusu i po bogatstvu fonda.³⁰

S političkom potporom knjižnica je na kraju dobila novi statut koji joj je dodijelio sasvim posebnu ulogu u francuskom kontekstu. Rad na bibliografiji Elzasa i Lotaringije pokazuje kako jedna uloga preuzeta iz njemačkog razdoblja dobiva u francuskom kontekstu posebno značenje. Rad na bibliografiji Elzasa na početku se sastoji od niza privatnih inicijativa. 1871. počinje otkupom knjižnice (koja ima 27.500 jedinica, rukopisa, tiskanih djela i karata) Frédéric-a Charles-a Heitza (1798.-1867.), tiskara i knjižara iz Strasbourga. Katalog te zbirke je izrađen u razdoblju od 1908. do 1929. zahvaljujući zakladi koja je nastala upravo u tu svrhu na inicijativu obitelji Gustave-a Muhla, knjižničara koji je vodio ovu zbirku od 1874. do smrti 1880.³¹ Zbog oskudice u osoblju i sredstvima, međutim, dodaci tom katalogu još i podosta kasnije nisu tiskani.³² Od 1887. bilježi se pokušaj sastavljanja što je moguće potpunije bibliografije pokrajine.³³

Predgovor *Bibliografije Elzasa* 1970. bilježi da “bibliografski rad nije nikad stao u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici”, jer je njezina uloga “da u odjelu Alzatica bude bibliograf Elzasa očigledna.”³⁴ Retrospektivno, redakcija *Bibliografije Elzasa* u povijesnom osvrtu koji uvodi svezak za 1965.-1966. godinu podvlači prirodni kontinuitet i očitu zadaću knjižnice, upravo zato što je nacionalna i sveučilišna, da bude sastavljač bibliografije Elzasa, neovisno od toga da li je taj rad objavljan ili nije.³⁵

Iz te perspektive dvojnost knjižnice u Strasbourgu izgleda kao nametnuta u njemačkom kontekstu, ali i priželjkivana kad je ustanova u sastavu francuskih knjižnica, s tim što je “nacionalna” komponenta onda mogućnost njegovanja velikog stupnja regionalne autonomije. Srodnosti u ovom povijesnom procesu očituju se u Poznańu, gdje su njemačke vlasti odobrile utemeljenje dviju knjižnica, pokrajinsku 1894. (Landes-Bibliothek zu Posen), te veliku carsku knjižnicu 1902. (Kaiser Wilhelm-Bibliothek), upravo po uzoru na Strasbourg.³⁶ Kao u Strasbourgu, dvojnost (posebice nacionalna komponenta) različito se interpretirala, ovisno o pripadnosti grada Njemačkoj ili Poljskoj.

³⁰ Dubled, Henri. Nav. dj., str. 34.; str. 38-44.

³¹ Catalogue de la section alsacienne et lorraine.

³² Alsatica, Cent ans d'acquisitions. Strasbourg : BNUS, 1971. Str. 14.

³³ Marckwald, Ernst. Elsass-lothringische Bibliographie, I. 1887. Strassburg : Heitz, 1889.

³⁴ “La vocation de la Bibliothèque nationale et universitaire d'être, en sa section des Alsatiques, le bibliographe de l'Alsace est évidente.” Bibliographie alsacienne (1965-1966). Strasbourg : BNUS, 1970. Str. VII.

³⁵ Isto.

³⁶ Serrier, Thomas. Bibliothèque régionale et mission nationale : le cas de Posen/Poznań aux XIXe-XXe siècles. // Frédéric Barbier; Istvan Monok. Nav. dj., str. 197-228.

U Zagrebu, postepeno građenje dvojnosti NSK

Kao i u slučaju Strasbourga, u Zagrebu je također jaka uloga carskoga središta. Zagreb postaje sveučilišnim gradom (Franz-Josephs-Universität) tri godine nakon što je Strasbourg dobio visokoškolsku ustanovu (Kaiser-Wilhelms-Universität). Knjižnica Pravoslavne akademije, preteče sveučilišta, postaje početnim fondom za sveučilišnu knjižnicu. Za razliku od strazburške, zagrebačka knjižnica ne nosi na početku naziv pokrajinske, iako prema zakonu o tisku od 17. svibnja 1875. prima obvezne primjerke iz Hrvatske i Slavonije. Kasnijom banskom naredbom trebalo je kupovati i knjige iz Dalmacije, Istre i drugih hrvatskih krajeva, ako nisu bile darovane. Time je knjižnici osigurano djelomično nacionalno obilježje.³⁷

Okružnica same knjižnice o obveznom primjerku pravilno navodi da je ustanova koja šalje pismo “knjižnica Pravoslavne akademije, sada sveučilišta u Zagrebu”.³⁸ Ali pošiljka koja je istog mjeseca otišla iz Novog Sada navodi kao adresu Biblioteku “hrvatskoga Universiteta”.³⁹ između javnog i priželjkivanog naziva gradi se druga funkcija sveučilišne knjižnice u Zagrebu, naime funkcija središnje knjižnice u hrvatskom okviru.⁴⁰ U toj postupnoj gradnji središnje narodne funkcije, važnu ulogu igraju i knjižničari, posebice ravnatelji, kao i korisnici, i državni organi.

Darovi knjižnici idu u prilog kolektivne izgradnje ustanove s narodnim obilježjem. Izjava izvjesnoga “poštanskog oficira” (A. Vukovac), koji poklanja “svoje vlastite knjige – rječnike (...) knjižnici hrv. sveučilišta u Zagrebu” tek je jedan primjer u nizu darovatelja.⁴¹

Nameće se pitanje u kojoj mjeri je svakom darovatelju nacionalna funkcija knjižnice važna?

Lakše je zasigurno pratiti ravnateljstvo po tom pitanju, jer se ono redovito u tom pogledu izjašnjava, posebice svojim djelom, ali i posredno, pišući ponekad o naoko drugim temama. Ravnatelj Ivica Kostrenčić nabavlja starija hrvatska, u manjoj mjeri i srpska izdanja, tek pošto je postalo očigledno da Knjižnica JAZU ne može funkcionirati kao prava nacionalna knjižnica po nabavi i po dostupnosti.⁴² A pitanje osiguranja zbirke u slučaju požara, koje zagrebačko ravnateljstvo obrađuje upravo kad i Barack iz Strasbourga zbog toga obilazi velike knjižnice, daje mogućnost raspravljanja o materijalnoj, ali i o emotivnoj vrijednosti fonda. U dopisu namijenjenom zemaljskoj vladi, odjelu za bogoštovlje i nastavu, čitamo: “Vriednost ovakovih zbirakah je doista za razne osobe i stališe razna, nu smatrajuć ove kao što je svi napredni narodi i smatraju, kao zrcalo svietske i napose narodne naobrazbe, kao dokaz i

³⁷ Rojnić, Matko. Nacionalna i sveučilišna biblioteka. Zagreb, 1974. Str. 607.

³⁸ Arhiv NSK, godina 1875/br. 7., 19. veljače.

³⁹ Arhiv NSK, 1875/br. 6., 16. veljače.

⁴⁰ Barić, Daniel. L'exemple croate : de la Bibliothèque de l'Académie à la Bibliothèque universitaire de Zagreb, 1818-1913 // Frédéric Barbier; Istvan Monok. Nav. dj., str. 169-182.

⁴¹ Arhiv NSK 1875/br. 24., 21. srpnja.

⁴² Rojnić, Matko. Nav. dj., str. 608.

svjedočanstvo prošlih stoljeća, kao plod umnoga rada tolikih pokolenjah, to im stanoviti cene udariti nije moguće. Ovdašnja kralj. universitetska biblioteka, kako sad postoji, neobiluje doista na takvih unikah i raritetah, koji se nebi dali (...) nadomjestiti, nu ipak ima i tu već sad stvari, rukopisah i knjigah, ako i u malom broju, koje pokorno podpisani nebi znao točno cieniti, uvažio: da su to po nas "unica" i "rara", i da nam predstavljaju bar ponješto, ako i malen, al nam uvijek mili znanstveni rad naših djedovah, nad kojimi se svaki Hrvat mora ponositi, i u njemu živu želju pobudjivati, da ota zaostavština bude posle nas našim nasljednikom što veća."⁴³ Ova obrana nacionalnog fonda ne znači da je Sveučilišna knjižnica mogla preuzeti sve funkcije nacionalne knjižne središnjice. Posuđivanje, na primjer, nije se moglo osigurati izvan dopuštenog pravila za biblioteku kr. Sveučilišta Franje Josipa I., koje je Kostrenčić propisao po uzoru na sveučilišne knjižnice u Austriji. Posuđivanje izvan Zagreba bilo je moguće jedino ako se pojedinac obraćao zagrebačkoj knjižnici putem "sriednjega učilišta nalazeće ga se u istom mjestu ili kotaru, gdje on obično stanuje."⁴⁴ Ali Ravnateljstvu Velike Realke Banje Luke knjižnica mora objasniti da "biblioteka ne može, na žalost, slati ni na srednje škole u Hrvatskoj i Slavoniji pošiljke službene, a kamo li u Bosnu i Hercegovinu".⁴⁵ Sveučilišna knjižnica, naime, redovito mora objasniti prema kojim pravilima hijerarhije u znanosti i pokrajinskim granicama postupa. Moguća zona posudbe u svakom je slučaju više željena nego što to propis dopušta, u Strasbourgu, kao i u Zagrebu. U više navrata su ravnatelji pokušali da upravo dimenzija posudbe izvan grada Zagreba bude uvažena u nazivu ustanove. Deželić je 1916. dao prijedlog da Sveučilišna biblioteka postane "zemaljska i sveučilišna". 1921. Fancev je predložio naziv "Kraljevska narodna i univerzitetska biblioteka u Zagrebu". Pri tim pokušajima osnovna je misao bila da dvojni naziv pokaže realnost opće upotrebe knjižnice.⁴⁶ Tek s naglašenijom autonomijom Hrvatske postupno su vlasti odobravale te promjene u nazivu.⁴⁷ U slučaju Sveučilišne knjižnice u Zagrebu očit je austrijski carski model znanstvene knjižnice u upravnim središtima, to jest javne knjižnice s nalogom skupljanja i čuvanja tiskanih predmeta na administrativnom području jedne pokrajine (ali ne na etničkom prostoru jednog naroda). U političkom okviru koji priznaje narodnu pripadnost, knjižnica ovog tipa, kao što je ljubljanska državna, postaje 1938. "Univerzitetna biblioteka", a 1945. dobiva naziv "narodna i univerzitetna knjižnica".⁴⁸ Funkcija (pokrajinska, reprezentativna) pretходи zvanju "nacionalne" knjižnice. Nisu međutim sve pokrajinske i sveučilišne knjižnice Austrije i Austro-Ugarske postale i nacionalne. Središte Bukovine, Czernowitz, kao i Zagreb dobiva sveučilište 1875., i sveučilišnu knjižnicu, koja je postala

⁴³ Arhiv NSK1876/br. 4., 26. siječnja.

⁴⁴ Rojnić, Matko. Nav. dj., str. 603.

⁴⁵ Arhiv NSK, 1913/br.190., 31. siječnja.

⁴⁶ Rojnić, Matko. Nav. dj., str. 614-5.

⁴⁷ Isto, str. 619-620.

⁴⁸ Berčić, Branko. O knjigah in knjižničarstvu: razvojne študije in analize. Ljubljana : Filozofski fakultet, 2000. Str. 170-176.

središnjom knjižničnom ustanovom za cijelu pokrajinu, preuzimajući odgovornost i za pokrajinsku knjižnicu Bukovine (Bukowinaer Landesbibliothek), koja je utemeljena 1851.⁴⁹ U nedostatku razvoja jedne nacionalne svijesti oko središnje pokrajinske i sveučilišne knjižnice, nestaje i impuls za osnutak nacionalne funkcije.

Proces koji još traje

1995. pokrajinski sabor savezne države Saksonije odlučio se za sjedinjenje saksonske pokrajinske knjižnice (Sächsische Landesbibliothek) s novom knjižnicom, osnovanom za potrebe Tehničkog sveučilišta (Technische Universität Dresden), na kampusu sveučilišta u novoj zgradi.⁵⁰ Ova je odluka naišla na određenu opoziciju, jer za dio stanovništva očuvanje više od 450 godina starog, u kulturnopovijesnom pogledu razvijenog i zaokruženog fonda pokrajinske knjižnice Saksonije, išlo je protiv povijesnog razvitka i interesa Saksonije. Peticióna koju su potpisali umjetnici i profesori nije spriječila da se nova dvojna knjižnica utemelji i sagradi. Ali regionalni partikularizam nije bio zaboravljen u novom nazivu ustanove, "Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden", koji joj je dodijeljen iste godine odlukom vlasti. Simbolika kontinuiteta pokrajinske knjižnice, dakle, za dio stanovništva i same pokrajine, sadržana je u nazivu.

Nedavni saksonski primjer potvrđuje da simbolična funkcija knjižnica odgovara određenoj konjunkturi. "Politički prostor" knjige je nezaobilan, u prošlosti, kad su za novonastalo Njemačko Carstvo u 19. stoljeću bile važne pokrajinske i sveučilišne knjižnice, kao i u sadašnjosti, kada regionalna svijest vidi u pokrajinskoj knjižnici znak vlastitog identiteta.⁵¹

Nacionalne i sveučilišne knjižnice nisu se razvijale bez potpore državnih ili pokrajinskih vlasti. Ali simbolika potpore u nazivu i u pravnom položaju centralne knjižnice ne mora značiti da ustanova u potpunosti razvija sve središnje funkcije. Tek manji dio pokrajinskih knjižničnih ustanova razvija sve funkcije.⁵² Da bi došlo do punog razvitka, potrebna je, naime, trajna potpora i vlasti, i korisnika i knjižničara.

⁴⁹ Handbuch der Bibliothekswissenschaft / hrsg. von Georg Leyh. Bd. 3/II. 2. Aufl. Wiesbaden : Harrassowitz, 1975. Str. 535.

⁵⁰ Hering, Jürgen. Fusion - Sünde oder Chance? Der etwas schwierige Weg zum Dresdner Bibliothekskonzept / Bücher, Menschen und Kulturen. Festschrift für Hans-Peter Geh zum 65. Geburtstag. München : Saur, 1999. Str. 147-160

⁵¹ Barbier, Frédéric. A propos de l'espace du livre et de la fonction symbolique des bibliothèques en Allemagne au XIXe siècle. // Qu'est-ce qu'une littérature nationale? Approches pour une théorie interculturelle du champ littéraire / sous la dir. de Michel Espagne et Michael Werner. Paris : M.S.H., 1994, (Philologiques III), 315-327.

⁵² Buzas, Ladislaus. Nav. dj., str. 17.

SAŽETAK

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Europi pod utjecajem su njemačkih (npr. iz Göttingena) i austrijskih modela. Rad se usredotočuje na dva slučaja poticanja sveučilišnih knjižnica u sedamdesetim godinama 18. stoljeća od strane njemačkog i austrijskog carstva. Knjižnica u Strasbourgu primjer je (ponovne) integracije grada u Njemačku. Njezino ustrojstvo trebalo je odgovarati zahtjevima njemačkog carstva. Kada je pokrajina ponovno vraćena Francuskoj, status francuske sveučilišne knjižnice nije zadovoljavao potrebe stanovništva. Dvojni status koji je dobila 1926. godine bio je prilika za razvoj regionalnog identiteta.

Korisnici i knjižničari u Zagrebu smatraju Knjižnicu repozitorijom nacionalnih blaga, a ona je dvojni naziv dobila tek na kraju Habsburške monarhije.

Dvojne knjižnice u početnom obliku iz 19. stoljeća doživjele su različite sudbine. Neke su razvile sve mogućnosti koje im je njihov status omogućavao. Takve su knjižnice preživjele samo zbog podrške politike, korisnika i knjižničara u različitim kontekstima. Kao što pokazuje nedavni saksonski primjer dvojne knjižnice nastaju i dalje ako tome pogoduje kombinacija događaja.

BIOGRAFIJA

Daniel Barić rođen je 1972. u Parizu. Studirao povijest, germanistiku, slavistiku i hungarologiju u Parizu, Berlinu, Pizi i Budimpešti. Doktorirao 2004. na Ecole pratique des hautes études u Parizu temom o ulozi njemačkog jezika u hrvatskom društvu u prvoj polovici 19. stoljeća. Od 2005. docent na Odsjeku za germanistiku na sveučilištu u Toursu, gdje predaje povijest Njemačke i Austrije.

Stjepan Matković
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U POVIJESNOM KONTEKSTU OD POČETKA 19. STOLJEĆA DO RASPADA AUSTRO-UGARSKE

Dugotrajnim zalaganjem nositelja javnoga života za modernim hrvatskim identitetom, stvoren je novi okvir za sustavno djelovanje prema ustrojavanju domaćeg sveučilišta i njemu pripadajuće knjižnice u Zagrebu. Pojava nacionalnog pokreta u prvoj polovini 19. stoljeća pobudila je nade u promjene. Velika su očekivanja bila u razvoju znanosti i kulture, koji su trebali biti jedna od podloga za stjecanje nacionalnog samopouzdanja i ravnomjernijeg povezivanja s dostignućima europske kulture. Kao i u ostalim nacionalnim pokretima širom Europe, tako i u hrvatskom slučaju, izobrazba zapuštenog naroda i izgrađivanje modernog građanstva bile su važne odrednice u vođenju politike.

Sveučilišno pitanje od početka je bilo usko povezano s nacionalnim identitetom.¹ Osnivanje i razvoj sveučilišta nije imalo samo visokoškolsku i znanstvenu zadaću, nego je istodobno sadržavalo i šire značenje, odnosno potrebu za podizanjem nacionalne institucije koja je trebala obrazovati sve društvene slojeve. Zbog toga je neizbježno sagledavati sveučilišni kompleks pitanja kao sastavni dio razvoja moderne hrvatske nacije, ali i kao političko pitanje kojim se definirao hrvatski status u sklopu Habsburške Monarhije.

Većina prvaka u javnome životu bila je svjesna da se viši stupanj neovisnosti i odgovarajuće organiziranosti nacionalne zajednice ne može ostvariti bez domaćih institucija. Zagrebačka Kraljevska akademija znanosti i njezina usko specijalizirana knjižnica nisu mogle zadovoljiti nacionalne potrebe. Takve aspiracije nije ispunjavao ni Narodni muzej (osnovan 1846.) sa svojim skromnim knjižnim fondom. Stoga je jedino rješenje bilo stjecanje najviše visokoškolske ustanove sa svestranijim programima nastave. Najviši stupanj izobrazbe i širenje znanosti smatralo se jednim od preduvjeta za priznanje nacionalne posebnosti Hrvata.²

¹ Dobronić Lelja. Zagrebačka akademija. *Academia Zagrabiensis* : visokoškolski studiji u Zagrebu 1633.-1874. Zagreb : Dom i svijet, 2004. ; 141-142; Horvat, Rudolf. Iz prošlosti hrvatskoga Sveučilišta. // *Alma Mater Croatica*, Zagreb travanj, 8, 1(1938), 217-222; Isti. Osnivanje hrvatskoga Sveučilišta. // *Alma Mater Croatica*, Zagreb svibanj 9, 1(1938), 249-255; Isti. Otvorenje hrvatskoga Sveučilišta. // *Alma Mater Croatica*, Zagreb lipanj 10, 1(1938), 278-288.

² Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. Prema hrvatskome građanskom društvu. Zagreb : Globus, 1992., 415.

Kao i u ranijim razdobljima sudbina sveučilišnog života bila je zakonski povezana sa Saborom Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, nastupima vodećih osoba parlamentarnog života i odlukama vrhova Habsburške Monarhije, prije svega vladara. Ključno je pitanje bilo pretvaranje zagrebačke Kraljevske akademije znanosti u Sveučilište. O tome se povela načelna rasprava na početku 1840-ih godina, kada su saborski zastupnici uvidjeli da se zadovoljenje nacionalnih potreba, prije svega predavanje i polaganje ispita na hrvatskom jeziku te omogućavanje školovanja širem broju mladeži može ostvariti jedino otvaranjem vlastitog sveučilišta. Uz to, s hrvatskim sveučilištem ne bi više bilo razloga za isključivim odlaskom "domaćih sinova" na strana sveučilišta. Stoga su tijekom narodnoga preporoda, a napose za vrijeme vrhunca hrvatskoga nacionalnog pokreta početkom 1848., bili istaknuti zahtjevi za utemeljenjem Sveučilišta u Zagrebu, o čemu svjedoči sedma točka "Zahtjevanja naroda" koje je donio odbor skupštine Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 25. ožujka 1848. i poslao kralju na potvrdu. Izbijanje revolucije u Habsburškoj Monarhiji i uspostava neoapsolutizma zaustavili su proces rada na stvaranju Sveučilišta.

Projekt pokretanja Sveučilišta ušao je u fazu prekretnice nakon pada neoapsolutizma i obnove ustavnosti u Habsburškoj Monarhiji. Nove političke okolnosti omogućile su da Sabor, na poticaj đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, istakne 29. travnja 1861. zahtjev za osnivanjem Sveučilišta u Zagrebu. Zbog odluke kralja Franje Josipa da raspusti Sabor, osnivanje je produženo za četiri godine. Sabor je na sjednici, održanoj 19. prosinca 1865., predložio kralju da potvrdi zaključak o osnivanju. Pri tome je ustrojen "znanstveno-naukovni odbor" u kojemu su bili predstavnici raznih političkih stranaka, uključujući narodnjaka Franju Račkoga i pravaša Antu Starčevića. Važnu su ulogu imali pristaše Narodne stranke i njihovi naponi u poticanju narodnog obrazovanja. Narodnjaci su radili na tome da Zagreb postane kulturno i gospodarsko središte Hrvata iz svih pokrajina, napose iz nesjedinjenih pokrajina Dalmacije i Istre, čime bi se ispunio jedan od ciljeva hrvatske nacionalne integracije. Planovi narodnjaka bili su nadopunjeni ambicioznim ciljem da buduće sveučilište, bude i okupljalište pripadnika svih južnoslavenskih naroda ("onostrane braće"). Stoga je prvotno planirano osnivanje Sveučilišta u Zagrebu s jugoslavenskim imenom. Prvaci Narodne stranke afirmirali su ideju kulturnog jedinstva "slavenskog Juga" i na njezinom tragu važnu ulogu imalo je, uz Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti, i zagrebačko Sveučilište. Nositelji koncepcije slavenske uzajamnosti polazili su od činjenice da "nije bilo institucije za visoko obrazovanje kakve bi djelovale na nekom od južnoslavenskih jezika."³ Nova ustanova promatrana je u kontekstu interesa kršćansko-europske civilizacije i s motrišta da se "danas vojuje više i odlučuje oružjem duha, nego oružjem materijalnim".⁴

³ Tomljenovich, William Brooks. Biskup Josip Juraj Strossmayer : nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj. Zagreb : Dom i svijet, 2001., 312.

⁴ Strossmayer Josip J.; Rački, Franjo. Politički spisi. Prir. V. Koščak. Zagreb : Znanje, 1971., 94.

Politička klima u Monarhiji nije dopuštala osnivanje Sveučilišta sve do usvajanja Hrvatsko-ugarske nagodbe i imenovanja Ivana Mažuranića banom. Budući da je Franjo Josip morao sankcionirati zakonske osnove, povjesničari drže da je tek nakon što je Sabor prihvatio nagodbu s mađarskom stranom i prihvatio dualistički sustav, vladar odlučio poduprijeti hrvatske težnje za Sveučilištem.⁵ Kralj je 5. siječnja 1874. odobrio zakonske osnove o osnivanju Sveučilišta, koje je bilo organizirano po modelu ostalih sveučilišta u Monarhiji. Uz Sveučilište osnovano je sljedeće godine i posebno mjesto knjižničara koji je odmah sjedinio knjižnice Pravoslavne akademije i Narodnog muzeja. Na izbor Ivana Kostrenčića kao voditelja Knjižnice presudno su utjecali rektor Matija Mesić, biskup Strossmayer i profesori Tadija Smičiklas i Franjo Rački.⁶

Nakon osnivanja Sveučilišta prvaci Narodne stranke i dalje su se u Saboru isticali kao glavni zagovornici njegova podupiranja. Franjo Rački je zatražio, u proračunskoj raspravi, da se Sveučilišnoj knjižnici dodijele dodatna sredstva "izvan potrebe". Iz njegova saborskog govora uočljivo je siromašno stanje knjižnog fonda za područja istraživanja koja su odgovarala političkoj misli Narodne stranke. "Da samo jedan primjer navedem, kakova je knjižnica sadanja tako zvana sveučilišna, dosada pravoslavne akademije, kazati ću vam to, da je profesor komparativne filologije slavenske, što je najvažnija naša filologička katedra, našao u toj knjižnici cigle dvie knjige za ovu struku."⁷ Unatoč takvome zahtjevu, odjelni predstojnik Pavao Muhić, profesor prava, nije podržao prijedlog Račkoga, ali je Odjel za bogoštovlje i nastavu povećao fond iz filozofske struke. Uz to, prema odredbi "zakona o štampi" od 17. svibnja 1875. Knjižnica je dobila obvezne besplatne primjerke domaćih tiskovina čime je zadobila obilježje nacionalne knjižnice.

Rački je i kasnije kritizirao odnos zemaljske vlasti prema Knjižnici, držeći da u njoj vlada "loša situacija". Zbog nedostatne nabave novih knjiga zaključio je: "Mladež ne može pratiti napredak pojedinih struka koje sluša na sveučilištu. Gubi volju za čitanje u obće ili se baci na efemernu dnevnu literaturu, koja bi joj inače imala biti podređene naravi."⁸ Kritika je bila dijelom vezana i uz ponašanje dijela studenata koji su se sve više upuštali u političke demonstracije. Riječ je o pravaškim akademiciarima koji su, slijedeći političku misao Ante Starčevića, otvoreno istupali protiv postojećeg poretka i držanja narodnjačke elite. Ipak, Rački je držao da sveučilištarina mladež mora biti uključena u rasprave o javnim poslovima, čime je glavnu krivnju za nepovoljnu situaciju stavio na nagodbeni režim koji je bio brana uspostavi samouprave banske Hrvatske.⁹

⁵ Gross; Szabo. Nav. dj., 416.

⁶ Rojnić, Matko. Nacionalna i sveučilišna biblioteka. // Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 1969., 601.

⁷ Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, god. 1872/75, sv. II., Zagreb 1875., sjednica od 31. prosinca 1874., 1781.

⁸ Rački, Franjo. Naše sveučilište. II. // Obzor. Zagreb 6. 9. 1881.

⁹ Gross, Mirjana. Vijek i djelovanje Franje Račkoga. // Novi liber, Zagreb, 2004., 256.

Prema kronici posvećenoj razvoju sveučilišnog života do prve veće nabave iz izvanrednih zemaljskih sredstava dolazi u razdoblju od 1892. do 1895., u vremenu vladavine bana Khuena-Héderváryja i njegove tadašnje desne ruke, odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu Isidora Kršnjavija.¹⁰ U tom razdoblju došlo je do bržeg gospodarskog razvoja banske Hrvatske, koji je omogućio da se više novca investira u visoko školstvo i znanost. Khuen je navodno bio sklon izgradnji nove zgrade sveučilišne knjižnice, ali su incidenti sa sveučilištarcima prigodom dolaska Franje Josipa u Zagreb “omeli to nastojanje”.¹¹ Pod Khuenovim režimom objavljena je *Spomenica o 25-godišnjem postojanju sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu* u kojoj je istaknuto da je zadaća sveučilišne zajednice da “privede [narod, op. a.] u kolo prosvijetljenih naroda” i da mu “uzgoji pomladak za sve domaće potrebe”.¹² Time je bila i naznačena glavna tendencija vladajućeg političkog sustava koji je težio bržem gospodarskom razvoju kako bi opravdao dualističku upravu, a da je istodobno želio izbjegnuti raspravu o ključnom političkom pitanju – hrvatskoj nacionalnoj integraciji i višem stupnju državopravne autonomije. Zato nije čudilo Khuenovo poštovanje prema podupiranju Sveučilišta, ali i istodobno zadiranje u sveučilišnu autonomiju zbog političke borbe s protivnicima nagodbenog sustava. U suton “mađaronske” Narodne stranke saborski zastupnik Josip Šilović otvorio je pitanje stanja u Sveučilišnoj knjižnici izjavivši, da su dotacije za njezinu djelatnost “vanredno neznatne”, a potaknuo je i problem sigurnosti jer je držao da postoji vrlo velika opasnost od požara.¹³ Time je iznova otvorena rasprava o podizanju nove zgrade koja nije predstavljala izvor spora među pripadnicima različitih političkih skupina, jer su u poticanju znatnosti svi vidjeli pozitivni znak modernizacije.

U vrijeme početka vladavine Hrvatsko-srpske koalicije intenzivirao se rad oko izgradnje nove zgrade Sveučilišne knjižnice. Osnivački proglas Koalicije (1905.) donio je u petoj točki sljedeće gledište: “Radit će [Koalicija, op. a.] na tome, da se na što široj i jačoj podlozi zavedu ustanove, koje će biti vrstne da podignu pravu narodnu prosvjetu i društvenost, kao što će podpomagati i svaki smišljen rad u tom pravcu.”¹⁴ Ubrzo nakon dolaska na vlast Koalicije, Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije stavio je 14. prosinca 1906. na dnevni red osnovu zakona o gradnji nove zgra-

¹⁰ Hrvatski državni arhiv, Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade, V. Deželić, Knjižnica kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, fascikl: Muzeji i knjižnice u Hrvatskoj i Slavoniji, IX-2/1916.

¹¹ Fancev, Franjo. Sveučilišna knjižnica. // Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu : 1874-1924: spomenica Akademickog senata. Zagreb : Zaklada tiskare Narodnih novina, 1925., 215. i Polić, Martin. Banus Karl Graf Khuen-Héderváry und seine Zeit. Osiijek, 1901., 236.

¹² Spomenica o 25-godišnjem postojanju sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. // Akademicki senat kr. Sveučilišta, Zagreb, 1900. 3.

¹³ Stenografski zapisnici i prilozi Sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, sv. V. dio I., Zagreb 1905., sjednica od 26. siječnja 1905., 221.

¹⁴ Cipek, Tihomir; Matković, Stjepan. Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina. Zagreb : Disput, 2006., 506.

de za Sveučilišnu knjižnicu i dostavio ju na pretres saborskom Odboru za bogoštovlje i nastavu. Većinom glasova Odbor je prihvatio vladin prijedlog. Kada je izvješće Odbora podvrgnuto generalnoj raspravi jedino se javio za riječ zastupnik Đuro Šurmin, sveučilišni profesor i istaknuti pripadnik vladajuće Hrvatsko-srpske koalicije. Njegov se govor većim dijelom odnosio na povijesne reminiscencije u kojima je istaknuo ulogu "hrvatskih Ilira" i biskupa Strossmayera prigodom zastupanja ideje o podizanju Knjižnice. Šurmin je istaknuo da je u Odboru "pala rieč i o većim potrebama narodnim, nego li je gradnja biblioteke, pa bi eventualno bilo dobro, da se počeka, dok se namire veće potrebe i veće nevolje". Time je naznačeno da je bilo glasova i za odgodu izgradnje Sveučilišne knjižnice. U kontekstu pitanja oko podizanja zgrade kao glavni oponent javio se Iso Kršnjavi, bivši unionist koji je prešao u redove naj snažnije oporbene stranke, frankovačke Starčevićeve hrvatske stranke prava. Predlagao je da se adaptira postojeća sveučilišna zgrada, čime je sugerirano da se ne gradi nova zgrada Sveučilišne knjižnice. Na raspravu su vjerojatno utjecale i trzavice između Kršnjavija i Ivana Kostrenčića, ravnatelja Knjižnice, koja je zapravo zrcalila sukobe među hrvatskim intelektualnim klikama, a ne među političkim strankama.¹⁵ Šurmin je iznio više argumenata u prilog izgradnje. Svoj je govor zaključio riječima:

"Kod te zgrade reći ću i ovo, jerbo ne znam, hoće li na skoro zato biti zgrade, da kažem, reći ću, da je po mome mišljenju dosadašnja dotacija premalena. Nema valjda ni jedne sveučilišne biblioteke, koja uživa tako malu dotaciju za nabavu knjiga i to, gospodo, gdje se mora voditi račun o različitim jezicima i o različitim zahtjevima baš zbog položaja grada Zagreba i našega samoga sveučilišta. Mi stojimo ovdje na medji, pak moramo računati sa svim evropskim narodima i jezicima kulturnoga svijeta, ali napose moramo računati i sa slavenstvom, jer se ono brine ne samo za se, već i za nas, a na to se ne moraju da obaziru drugi narodi, koji ili imaju sami svoju znanstvenu literaturu tako bogatu, da se moraju njom zadovoljiti, ili tek, ako im je potrebno, da se sa jednim jezikom posluže. Kod nas toga nema, nego se moramo obazirati i lievo i desno, i sprieda i s traga, da zadovoljimo onomu pozivu, koji je toliko puta na svim stranama ovoga sabora istaknut i koji imade da ga drži grad Zagreb, kao kulturno središte."¹⁶ Nakon tog istupa odjelni predstojnik Milan Rojc pohvalio je Šurminov govor i predložio da se provedba zakona povjeri banu. Zakon o gradnji zgrade donesen je 14. svibnja 1907. godine u Saboru. U međuvremenu je došlo do sloma prve vladavine Hrvatsko-srpske koalicije, ali ne i do prekida namjere za gradnjom nove zgrade. Za vrijeme bana Pavla Raucha (1908.-1910.), otvorenog protivnika Koalicije,

¹⁵ Kršnjavi, Iso. Zapisnici : iza kulisa hrvatske politike, knj. 2., Zagreb : Mladost, 1986., 722-723.

¹⁶ Stenografički zapisnici i prilozi Sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije – petogodište 1906.-1911., sv. II. dio II., sjednica od 14. ožujka 1907., Zagreb 1907. U rukopisnoj ostavštini Đ. Šurmina nalaze se rukopisi Osnove zakona o uređenju Kr. hrvatske zemaljske i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, te predstava knjižničara Sveučilišne biblioteke radi uređenja plaćevnih odnosa i sistema napredovanja. (HDA, fond Šurmin, k. 2)

započele su pripreme za izgradnju.¹⁷ Raspisan je natječaj i izabran izvedbeni projekt Rudolfa Lubynskog. Ban je uputio, zbog kvalitetnije izgradnje, stručnjake u Budimpeštu, Kološvar, Lavov i Berlin. Rauch je želio pokazati da se Hrvatska može povoljno razvijati u sklopu Austro-Ugarske i zato su projekti izgradnje bili u središtu njegove pozornosti.

Sveučilišna knjižnica dobila je novu zgradu, koja je otvorena 1. prosinca 1913. za banovanja Nikole Tomašića. Javnost je s odobravanjem popratila taj čin i otvaranje velebne secesijske zgrade. Jedine primjedbe bile su vezane uz troškove izgradnje. Prigovori su stigli iz radićevske Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS). Ta je stranka, u skladu s njezinim programatskih načelima, više pozornosti posvećivala pučkom školovanju. Tomo Jalžabetić, saborski zastupnik HPSS-a, interpelirao je u siječnju 1914. u pogledu novogradnje sveučilišne knjižnice.¹⁸ Držao je da su velike gradnje, uz Sveučilišnu knjižnicu naveo je zgradu Medicinskog fakulteta i adaptaciju sabornice, bile izvedene bez utemeljenja u zemaljskom proračunu. Vlada je odgovorila da je rastući broj sveučilišnih slušatelja, instituta i seminara zahtijevao novi prostor. Stoga je odlučeno da se izgradi nova zgrada Sveučilišne knjižnice, a pravno uporište za njezinu izvedbu bile su saborske rasprave (1904., 1905. i 1907.) i sankcionirani zakon o izgradnji (14. 5. 1907.). Vlada je tvrdila da je reprezentativna zgrada Sveučilišne knjižnice "imala služiti u svrhu da pokaže kulturni stepen toga doba."¹⁹ Ta je tvrdnja poslužila i za opravdanje prekoračenja predviđenih troškova (oko 25%): "Znatni troškovi se mogu pregorjeti jer se zgradom može ponositi cijela zemlja i to je građevina svoje vrste, među prvima u monarhiji, izvedena skroz praktično, ukusno i monumentalno, tako, da ćemo je moći svakom s ponosom pokazati, naročito prigodom narodnih svečanosti, znanstvenih kongresa i inih svečanosnih zgoda"²⁰

Početak Prvoga svjetskog rata dobiva Sveučilišna knjižnica dodatnu zadaću. Prema naredbi Odjela za bogoštovlje i nastavu, unutarnjih poslova i pravosuđa propisan je postupak rada sa zabranjenim tiskopisima koji su pohranjeni u Sveučilišnoj knjižnici.²¹ U ratnim okolnostima vrlo je lucidno reagirao predstojnik knjižnice V. Deželić st. On je u dvama dopisima zamolio predsjedništvo Zemaljske vlade da je "nužno za izučavanje domaće povijesti da se u nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici saberu dokumenti, koji sadrže podatke o razvoju i tečaju u ratu." Stoga je zatražio od arhiva da se "oglasi, proglasi i limitacije" u jednome primjerku ustupe Knjižnici, ali isto tako da sličnu vrstu dokumenata predaju županijske, kotarske i redarstvene oblasti, vladini povjerenici te gradska i općinska poglavarstva. Osim toga, držao je važnim

¹⁷ Kolar-Dimitrijević, Mira. Ban Pavle Rauch i Hrvatska u njegovo vrijeme. // Povijesni prilozi 18, (1999.), 297.

¹⁸ HDA, nav. fond, XII-38/1914. i Stenografski zapisnici Sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije – petogodište 1913.-1918., sv. I, sjednica od 21. siječnja 1914., Zagreb 1914.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ HDA, nav. fond, IX-1/1915., Čuvanje zabranjenih djela.

da se prikupljaju takvi izvori i u “okupiranim dijelovima neprijateljskih zemalja”, misleći pri tome na kraljevine Srbiju i Crnu Goru pod austro-ugarskom upravom.

Tijekom 1917. iznova je potaknuta rasprava o promjeni naziva ustanove u Kraljevsku hrvatsku sveučilišnu i narodnu knjižnicu. Time se trebalo zadovoljiti “zemaljsku” ili narodnu potrebu po kojoj bi knjižnica dobila demokratskiji oblik i ne bi bila više samo mjesto za sveučilišne nastavnike i studente.²² Sljedeće godine Sabor je donio treći Zakon o ustrojstvu Sveučilišta, kojim je hrvatski jezik proglašen isključivim nastavnim jezikom, a ženama je dopušten upis na sve svjetovne fakultete.

Kretanja za vrijeme Prvoga svjetskog rata upozorila su da Hrvatska ne može težiti za istinskim razvitkom bez svoje vlastite znanosti i kulture. Izolacija i trajnije odricanje suradnje s ostalim zemalja bile su prepoznate kao opasnost koju treba izbjeći. Premda je svjetska konflagracija više odvajala nego zbližavala, ostala je jasno zacrtana težnja za nastavkom izgradnje nacionalne sveučilišne zajednice u sklopu srednjoeuropskog obrazovnog sustava. Svijest o važnosti znanosti ostala je trajno nazočna u promišljanjima vodećih ljudi Sveučilišne knjižnice i cjelokupnog sveučilišnog života.

²² HDA, nav. fodn, IX-53/1914. U raspravi su sudjelovali rektor Ernest Miler, I. Kršnjavi, Fran Barac, Antun Sović, Milivoj Maurović, Branimir Dimitrijević, Stjepan Ivšić i V. Deželić.

SAŽETAK

Osnivanje i razvoj Sveučilišta imali su važno mjesto u promišljanjima svih političkih uprava i vodećih ljudi u hrvatskom javnom životu. Držeći da se modernizacija društva i integracija hrvatske nacije ne mogu provesti bez visokog školstva, svi su se sudionici javnoga života zalagali za stvaranje Sveučilišta. Osobiti prilog u tumačenju važnosti utemeljenja modernog sveučilišta dali su u početku pristaše hrvatskog narodnog pokreta i njegovi nastavljači. Međutim, ovisnost hrvatske politike o vanjskim središtima političke moći Monarhije ometala je bržu provedbu zamišljenih planova. Osnivanje Sveučilišta (1874.) omogućilo je sustavniju izgradnju hrvatske kulture i njezinu učinkovitiju komunikaciju s ostalim zemljama Europe.

BIOGRAFIJA

Stjepan Matković (Zagreb 1966.), doktor povijesnih znanosti (doktorirao 1999. tezom „Čista stranka prava 1895.-1903.“ na odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu). Od 1992. zaposlen u Institutu za suvremenu povijest (danas: Hrvatskom institutu za povijest), u kojem je od 2007. ravnatelj. Od 2001. glavni je urednik *Časopisa za suvremenu povijest*. Autor je monografije *Čista stranka prava 1895.-1903.* (Zagreb 2001.). U razdoblju 2000.-2004. tajnik Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti. Uredio je knjigu *Kroničarski spisi Ivana Peršića* (Zagreb 2002.), a trenutno uređuje *Leksikon Stjepana Radića* (izdanje Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža). Zajedno s Tihomirom Cipekom napisao je sveučilišni priručnik *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.* (Zagreb 2006.). Suautor je udžbenika za treći razred gimnazije *Povijest 3* (Zagreb 2000.). Autor je više znanstvenih i stručnih članaka u domaćim i inozemnim časopisima. Suradivao je u *Hrvatskom leksikonu* i *Hrvatskom biografskom leksikonu*.

Od 2001. predaje kolegij „Hrvatska politička misao u 19. i 20. stoljeću“ na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, a od 2006. kolegij „Hrvatska povijest 20. stoljeća“ na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

Snješka Knežević

URBANISTIČKA RAZMATRANJA LOKACIJA NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE 1882. – 1910.

Već 1876., dvije godine poslije osnutka zagrebačkog Sveučilišta, ravnatelj Sveučilišne i nacionalne knjižnice Ivan Kostrenčić zatražio je da se za nju podigne nova zgrada, želi li joj se osigurati razvoj. Potrebu o gradnji nove zgrade spoznaje dvadesetak godina kasnije i Zemaljska vlada te 1899. godine o tome podnosi prijedlog Hrvatskom saboru.

Od 1882. knjižnica je u sjedištu Sveučilišta na Sajmištu (današnjem Trgu maršala Tita), u zgradi namijenjenoj Općoj bolnici (1857/1859.) koja u tu svrhu nikada nije uređena, pa su se u njoj smjenjivali različiti sadržaji sve dok 1869. nije iznajmljena za tvornicu duhana koja tu ostaje do 1879. godine. Godine 1882. obnovljena je i adaptirana za potrebe Sveučilišta koje je premješteno ovamo iz Gornjega grada, iz stare zgrade Akademije (Katarinski trg 4-5) gdje je bilo od svog osnutka.

Novogradnja sveučilišne biblioteke aktualizirana je u prvom desetljeću 20. stoljeća, kad Zemaljska vlada razmatra pitanje izgradnje zgrada za niz kulturnih ustanova, među njima Sveučilišta i njegovih zavoda. Lokacije za njih uglavnom se predviđaju na perivojnim trgovima, tzv. Zelenoj potkovi, bilo na praznim parcelama uređenih dionica, bilo na još neuređenim trgovima, kao što su u to doba trgovi I. A. V. Mažuranića i M. Marulića koji tada nose zbirni naziv Zapadni perivoj. Svoj višestruko reprezentativni karakter dotad su potvrdili trgovi N. Š. Zrinskoga, Akademički (J. J. Strossmayera), Sveučilišni (maršala Tita) te Franje Josipa I. (kralja Tomislava).

Napose je urgentan smještaj naraslih zbirki prirodoslovnog odjela Narodnog muzeja.¹ Od 1900. Prirodoslovni muzej predmet je studija vladinoga Građevnog

Kratice:

DAZ = Državni arhiv u Zagrebu (fond: GPZ = Gradsko poglavarstvo Zagreba; SZ = sjednica gradskog zastupstva ili gradske skupštine)

ZV = zemaljska vlada, BiN = Odjel za bogoštovje i nastavu

NN = Narodne novine

¹ Od njegova utemeljenja (1846.) zbirke su smještene u neprikladnim prostorijama, što se ne mijenja ni njegovim proglašenjem zemaljskim zavodom (1866.) ni zakonskom odredbom iz 1873. kada ingerenciju nad muzejom preuzima vlada. Rješenje za Arheološki odjel nađeno je 1880. premještanjem u palaču Akademije na Trgu N. Š. Zrinskoga, dok prirodoslovni odjel ostaje na Gornjem gradu. Od 1895. razmatra se mogućnost izgradnje palače za sve zbirke Narodnog muzeja na Akademičkom (Strossmayerovom) trgu na mjestu Kemijskog laboratorija Sveučilišta koji bi se porušio.

odsjeka, od kojih je ostao očuvan projekt zgrade Stjepana Podhorskog iz 1900/1901. predviđene na neizgrađenom dijelu parcele tzv. Petrinjske vojarnje na Trgu N. Š. Zrinskoga. No 1903. godine, pošto je Petrinjska vojarna prethodne godine prešla u vlasništvo grada, vlada je uočila drugu lokaciju, na Zapadnom perivoju i zatražila od grada da joj ustupi zemljište. Zahtjev je povjeren na ekspertizu predstojniku gradskoga Građevnog ureda Milanu Lenuciju. On utvrđuje lokaciju na južnom dijelu prostranoga, tek provizorno uređenog područja koje tada služi sportskim aktivnostima, “južno od ceste, vodeće preko zapadnog perivoja... onako kako je na trgu Franje Josipa smješten umjetnički pavillon ... Na sjevernoj strani navedenog cestovnog poteza, na naprotiv gradilištu muzealnog, skicirano je gradilište za kakav pendant muzeju.”² Gradska skupština prihvaća Lenucijevu zamisao i odlučuje darovati zemljište.

Godine 1906. vlada objavljuje naum da na Zapadnom perivoju uz muzej sagrađi i zgradu za sveučilišnu biblioteku te traži od grada čitavi njegov južni dio (današnji Trg M. Marulića).³ U zahtjevu se naznačuje smještaj obiju zgrada: “stajale bi svaka za sebe sama sa frontom na četiri strane u jednom pravcu” te obrazlaže izbor mjesta: “Dotični predjel pokazuje se za tu zgradu najprikladnijim, već obzirom na blizinu sveučilišta, osim toga biti će obje gore spomenute zgrade monumentalne građevine, koje će služiti doista na ukras gradu Zagrebu.”

Zahtjevu prethode tri vladine studije koje propituju tri neuređena prostora donjogradskog središta, namijenjena trgovima: čitav Zapadni perivoj, nadalje prostor zapadno od zgrade srednjih škola na Trgu Khuena Héderváryja (Rooseveltova trga) i srednjoškolskog igrališta, tzv. Ciglanu, gdje je nakon potresa 1880. sagrađen sklop vojničkih baraka te također neuređen Trg G (Svačićev trg).⁴ No još prije vladinoga službenog zahtjeva, upoznat zacijelo s navedenim studijama, Lenuci je izradio nacrt uređenja Zapadnog perivoja u kojem, međutim, nema muzeja. Knjižnicu postavlja na teren ustupljen 1903. za muzej, uz ulicu koja Zapadni perivoj dijeli u dva dijela, a južno od nje, sve do Mihanovićeve ulice predviđa klizalište. Očita je tendencija da spasi svoju viziju Zapadnog perivoja, koji je još 1901. namijenio urbanom sportskom parku. (Slika 1, 2). No vlada je, također prije službenog zahtjeva gradu, raspisala natječaj za izradu nacrtu knjižnice – i muzeja.⁵

Grad će ustupiti gradilište “između četiriju cesta, koje omeđuju južni dio Zapadnog perivoja”, i to samo za knjižnicu.⁶ O muzeju nema riječi, a nema vijesti ni o ishodu natječaja. Ustup gradilišta uvjetuje se time da gradnja započne najkasnije do kraja 1908. godine.

² DAZ, GPZ, op. spis 148/1907. (GPZ 18.153/1903. Vladin zahtjev: ZV BiN, 5.891, d0. 3. 1903.).

³ DAZ, GPZ, op. spis 248/1907. (ZV BiN II, 3.369, 19. 11. 1906.).

⁴ S. Knežević, *Zapadni perivoj // Zagrebačka Zelena potkova*, Zagreb 1996. str. 200-242 (sl. 193, 194, 195, 197, 198).

⁵ NN, 30. 4. 1906. “Razpis natječaja za izradbu nacrtu za gradnju Hrv. zem. muzeja i sveučilišne knjižnice u Zagrebu”. (Spominju se tri nagrade i rok od šest mjeseci.)

⁶ SZ, 3. 12. 1906. čl. 231.

Potkraj 1906. vlada je poduzela odlučne korake za gradnju sveučilišne knjižnice.⁷ Akademski senat Sveučilišta poziva da podnese prostorni program, Franjo Kostrenčić ubrzo završava opširnu ekspertizu koju će prihvatiti saborski Odbor za bogoštovje i nastavu te uputiti zakonsku osnovu u proceduru. Ona je završena u prvoj polovici 1907. godine.

Dvogodišnji zastoj koji slijedi povezan je s novim vladinim planovima o novoj zgradi sveučilišta i zgradama za ostale sveučilišne institute iz 1907. godine.⁸ Oni računaju na Ciglanu: područje između zgrade srednjih škola i tvornice duhana koje bi se izgradilo “monumentalnim zgradama... u istom stilu... kao i sada postojeće... Sve ove zgrade bila bi sama visoka učilišta i to sveučilište, kemički laboratorij, sveučilišna knjižnica i ostali visoki učevni zavodi”.

Posrijedi je revitalizacija ideje Ise Kršnjavoga iz 1894. godine o velikom reprezentativnom trgu na tom mjestu, koji bi sadržavao različita učilišta, konvikt, Glazbeni zavod, nekoliko muzeja i crkvu sv. Blaža, a imao bi oblik “zatvorena foruma”, sa samostojećim zgradama u stilu talijanske renesanse, nanizanima uz rubove zemljišta, povezanim porticima i kolonadama, s vodenim parterom u sredini. Forum je jedan od najvećih Kršnjavijevih projekata i zacijelo najveća artikulirana ideja poznog historizma inspirirana postignućima monumentalnog urbanizma, poglavito u srednjoj Europi.⁹ Ona se sada, još u duhu svjetonazornoga i kulturnog kontinuiteta sredine, prilagođava viziji novoga sveučilišnog centra.

U raspravama o njoj postala je upitnom već utvrđena lokacija za biblioteku. Ona se sada povezuje s projektom cjelovitoga sveučilišnog centra, a napose pitanjem zgrade Sveučilišta. Postavljaju se pitanja bi li se zgrada za njega gradila u sklopu novoga središta ili bi se ono premjestilo u zgradu srednjih škola, ali postoji suglasnost da se premjesti iz dotadašnje zgrade na Sveučilišnom trgu. No u njoj bi ipak ostala sveučilišna knjižnica. U komentaru vladinog plana Izidor Kršnjavi podržava premještaj sveučilišta – ali i knjižnice, te iznosi ideju da se srednje škole premjeste u tadašnju zgradu sveučilišta “kraj koje ima još gradilište za dogradnju”, a na “Foru” (Ciglanu) “ima mjesta, da se u savezu sa sveučilištem sagrađe muzeji, laboratoriji i politehnika”.¹⁰ A što se tiče Ciglane, u zahtjevu za njezin ustup, gradu se izrijeком poručuje neka “nadje drugo prikladno gradilište” za crkvu sv. Blaža, iako je lokacija nakon višegodišnjih razmatranja 1905. napokon utvrđena ovdje.¹¹

Zamašan projekt osujetila je gradska volja. Već prva reakcija gradske skupštine na vladin zahtjev izražava negodovanje. Traži se uvid u “detaljni program” kako bi se

⁷ S. Petrović. Hrvatska kr. sveučilišna biblioteka. Zagreb, 1913.; F. Fancev. Kr. sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zagreb, 1925.; M. Deželić. Velimir Deželić i Sveučilišna knjižnica u Zagrebu // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske, 1/4, Zagreb, 1990.

⁸ Obzor, 4. 4. 1907. Gradnja sveučilišne knjižnice.

⁹ O povijesti Ciglane vidi S. Knežević. Ciglane – izgubljeni trg // Zagrebu u središtu. Zagreb, 2003. Str. 129-155.

¹⁰ Dr. I. Kršnjavi. Strossmayerov spomenik // Koledar Strossmayer, 1907.

¹¹ SZ, 8. 4. 1907. čl. 100. (ZV BiN 3.891, 19. 2. 1907.).

“mogla ustanoviti osnova, koja bi jednako zadovoljavala interese gr. općine i kr. zem vlade”, iz načelnih se razloga odbija prenamjena školske zgrade i neuvijeno daje na znanje da grad ima druge planove.¹² Nakon gotovo godinu i pol dana rasprava – u skupštinskim odborima i javnim anketama – odbija se besplatno ustupiti gradsko zemljište, ostavlja doduše mogućnost pregovora, ali vladu se moli da raspravu privede kraju.¹³ Još prije vlada je odbila ponudu grada da sveučilišni centar sagradi na Sajmištu (prostor između današnje Draškovićeve, produljene Đorđićeve, Bauerove i Branimirove ulice, na dijelu kojeg je tada stočno sajmište), dakle, na gotovo neurbaniziranom području istočno od Donjega grada, kojemu tek predstoji razvoj.¹⁴

Umjesto periferiji, kako vladini eksperti ocjenjuju područje visokoga razvojnog potencijala koje se tada intezivno studira u Gradskom građevnom uredu, a budući da joj je uskraćena Ciglana, vlada ipak prednost daje Zapadnom perivoju koji je, doduše neuređen, u samom središtu grada. Početkom 1909. godine grad potvrđuje ustup zemljišta, namijenjenog 1903. gradnji muzeja i biblioteke, “u svrhu sukcesivne izgradnje isključivo nastavnih zgrada”, i to besplatno.¹⁵ No premda je tada riječ tek o dijelu Zapadnog perivoja (današnjem Trgu M. Marulića), iz natječajnog se programa za biblioteku, objavljenog ubrzo nakon toga, razabire da se ubuduće računa i na sjeverni dio Zapadnog perivoja, dakle, na današnji Trg I. A. V. Mažuranića.

Svi planovi o smještaju kulturnih ustanova, reprezentativnih javnih zdanja, u prvom desetljeću 20. stoljeća računaju zapravo na sve perivoje zelenog okvira donjogradskeg središta, a najviše je kombinacija vezano za tada neuređeni Zapadni perivoj. Štoviše, neki ga gotovo izgrađuju. Ti planovi napuštaju urbanističku ideju koju je utemeljiteljsko doba namrlo moderni, a monumentalni perivojni okvir napadaju na mjestima koja nisu zaštićena, to jest uređena. No neki se usmjeruju i na uređene parkove poput Zrinjevca i Akademickog trga. Pragmatični duh, koji je Ciglani nakon vojničkih baraka namijenio stambene kasarne, nije umio dovršiti djelo koje je koncipirala i djelomično ostvarila prethodna generacija, a nije uspio ni zasnovati prostor (trg) koji bi bio prikladan prihvatiti nove javne, reprezentativne sadržaje.

Nesigurnost i neodgovornost kojom se u cijelome prvom desetljeću poigravalo s najdragocjenijim središnjim gradskim prostorom, ipak nije promakla kritici. Ishod natječaja za knjižnicu bio je Obzorovu kritičaru povod za komentar urbanističke “pozadine” projekta.¹⁶ Nedovoljnu kakvoću radova izvodi iz nedostajanja prostorne i sadržajne definicije Zapadnog perivoja. Od natjecatelja se zahtijevalo da utvrde koncept same zgrade, potom odnos prema zgradi sveučilišta “za koje se uopće na zna ka-

¹² Nakon dugogodišnjih pregovora s vojnim vlastima napokon su sa Ciglane uklonjene barake, a još prije nego što se odustalo od gradnje donjogradske župne crkve sv. Blaža (SZ, 1. 6. 1908. čl. 122) gradonačelnik dr. Milan Amruš najavio je da bi se na većem dijelu prostora, od 1894. namijenjena trgu, gradio kompleks socijalnih stanova.

¹³ SZ 3. 8. 1908. čl. 175.

¹⁴ Vidi bilj. 8.

¹⁵ SZ, 4. 1. 1909. čl. 10.

¹⁶ Obzor, 10. 1. 1910. Sveučilišna biblioteka u Zagrebu.

kovo će biti” (u programu je tek naznačen mogući položaj na sjevernom dijelu Zapadnog perivoja) i napokon da predlože uređenje okoliša biblioteke. Odviše, s obzirom na premalo obvezujućih određenja. A svemu je krivo to što Zagreb nema generalne regulacijske osnove koja bi morala sadržavati koncept trgova.¹⁷ Zapadni perivoj upravo je primjer: obodi mu se izgrađuju, a nema izvjesnosti o samom trgu. Najprije se snovalo o kontinuiranom zelenom pojasu od Zrinjevca preko Botaničkog vrta do kazališta; potom o “športskom platou”, pa dječjem igralištu. A vlada je jednostavno posegnula za “prvim trgom, koji joj se činio praznim i neizgrađenim”.

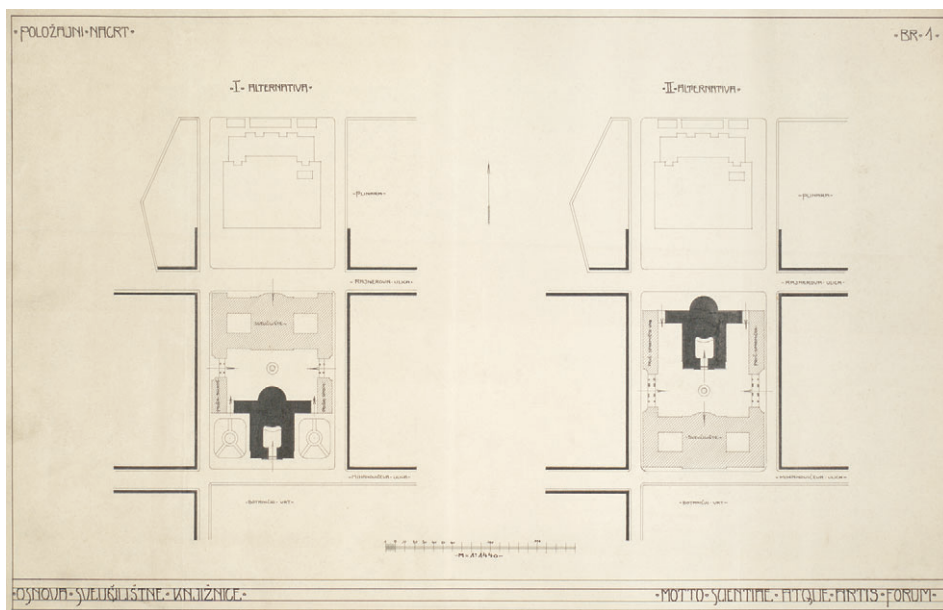
Uistinu, prigodom raspisivanja natječaja za njega nije postavljen ni generalni, a kamoli detaljni koncept. Projektantima je prepušteno da ga postavljaju sami. Tako su neki, težeći izvesti palaču iz konteksta koji im nije bio zadan, pokušali odnosom biblioteke i sveučilišta definirati prostor velikoga dvodjelnog trga, a neki su to tek naznačili orijentacijom knjižnice.

Kao što je to u pravilu, nisu sačuvani svi natječaji radovi, a ocjenjivači su se ponajviše bavili funkcionalnim obilježjima projekata, kako to svjedoče opširni izvještaji u dnevnim novinama, a napose u časopisu “Viesti hrvatskog društva inženjera i arhitekta”. No ipak, zahvaljujući redakciji koja je Dionisa Sunka i Rudolfa Lubynskoga kao prvonagrađene autore pozvala da opišu svoje radove, sačuvane su važnije naznake o njihovim urbanističkim prijedlozima. Obojica su u kompoziciju trga, uz biblioteku, uključili i skicu očekivane zgrade Sveučilišta, očito težeći da trg oblikuju cjelovito.

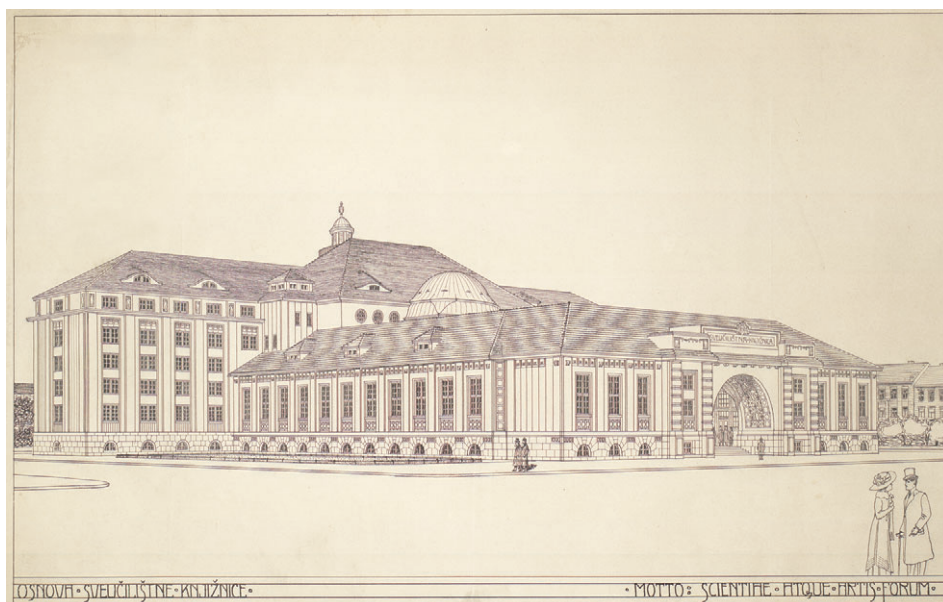
Sunko je predložio dvije alternative položaja knjižnice. (Slika 3, 4) U prvoj varijanti, kako je to program tražio, palaču je smjestio na južni dio današnjeg Marulićeva trga. Reprezentativni joj je ulaz na Mihanovićevoj ulici, a stražnja strana okrenuta prema Sveučilištu. U drugoj varijanti postavio je biblioteku na sjeverni, a zgradu Sveučilišta na južni dio, pročeljima jednu prema drugoj, stvorivši tako bolji dijalog dvaju solitera. Optočene s istoka i sa zapada “monumentalno zamišljenim portalima u formi arkada”, palače čine zatvoreni trg: “forum univerze”.

Rudolf Lubynski također je razmišljao o dvije varijante. U prvoj je, kao i Sunko, biblioteku smjestio na južni dio, ali pročeljem prema gradu, odnosno očekivanoj zgradi Sveučilišta. No u realističnoj perspektivi dogradnje spremišta u skoroj budućnosti pomaknuo ju je prema sredini trga. To ga je navelo na zaključak da trg neće biti dovoljno prostran za dvije palače. Stoga je u drugoj varijanti predložio da se zgrada Sveučilišta sagradi na današnjem trgu Mažuranića, uz mogućnost rušenja Hrvatskog doma (sjedišta pjevačkog društva “Kolo” i sportskoga “Hrvatski Sokol”). Detaljnu

¹⁷ Revizija regulatorne osnove grada iz 1887. razmatra se od 1890. i ne ostvaruje zbog niza ozbiljnih razloga, kao što su rješenje željezničkog čvora, regulacija Save, neodlučnost o urbanizaciji Trnja i Trešnjevke, odnosno premještanje težišta urbanizacije. Godine 1907. Milan Lenuci izradio je skicu nove regulacijske osnove, koja uključuje vizionarsko rješenje željezničkog čvora i prometa uopće te novu, golemu industrijsku zonu istočno od Maksimira. Unatoč podršci stručne elite, osnova nije imala izgleda za realizaciju zbog protivljenja Ministarstva rata i Uprave kr. ugarskih željeznica; točnije, odbačena je upravo 1909. godine.

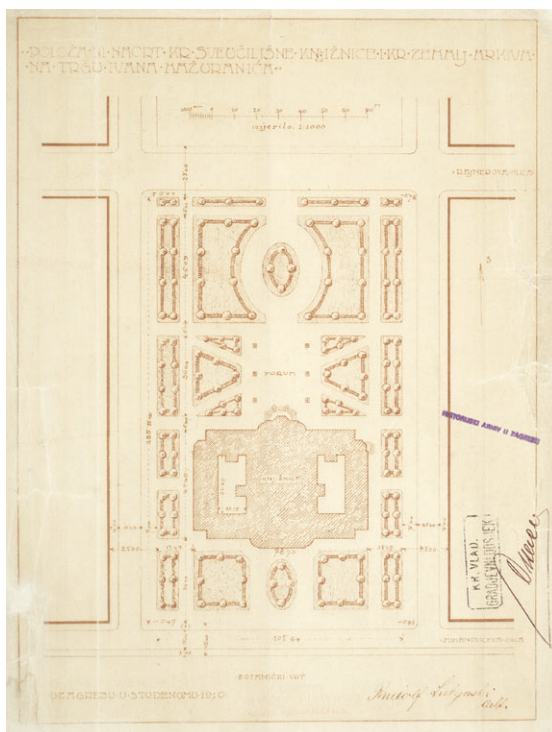
Slika 3. Dionis Sunko. Položajni nacrt knjižnice, natječajni rad, 1909.

Slika 4. Dionis Sunko. Perspektivni prikaz knjižnice, natječajni rad, 1909.

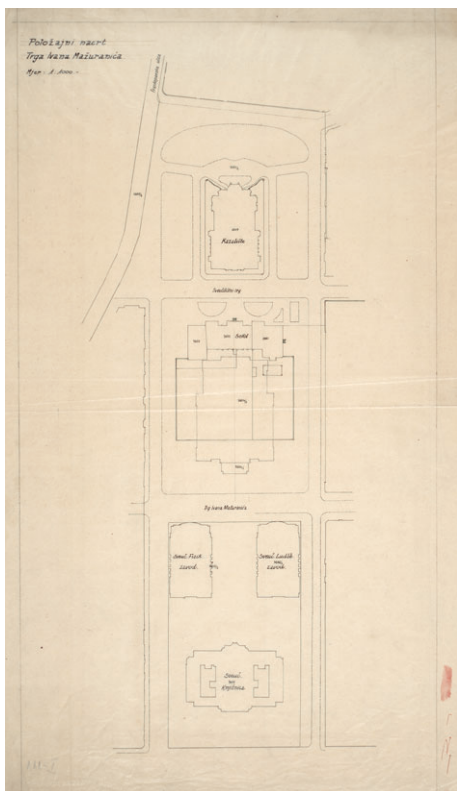
regulaciju Zapadnog perivoja odredit će, misli on, tek budući prostorni program Sveučilišta. Nisu sačuvani položajni nacrti natečajnoga rada s kojim je povezano ovo objašnjenje, no postoje dva položajna nacrti Rudolfa Lubynskoga iz studenog 1910., kad mu je već povjeren projekt biblioteke. U jednom od njih Lubynski iznosi prijedlog uređenja cijeloga Zapadnog perivoja, s knjižnicom i arhivom na južnoj strani današnjeg Marulićeva trga, te golemom zgradom Sveučilišta sjeverno od njega, dijelom na današnjem Trgu Mažuranića.

U drugom sačuvanom položajnom nacrtu nema zgrade Sveučilišta. (Slika 5) Biblioteka s arhivom postavljena je na južni dio današnjeg Marulićeva trga, pročeljem prema sjeveru. Ispred njega Lubynski predviđa “forum” – interni trg, definiran s obje strane trima točkama, namijenjenima vjerojatno spomenicima, te uokviren zelenim površinama. Na sjevernom dijelu predlaže pravilan geometrijski perivoj, površine jednake površini biblioteke. Posrijedi je varijanta osnovnog modela oblikovanja perivoja Zelene potkove: perivojni parter na većem dijelu trga, s arhitektonskim soliterom na obodu, u središnjoj osi. Tim je nacrtom Lubynski dao svoj doprinos kontinuitetu razmišljanja o cjelovitom oblikovanju perivojskog okvira donjogradskog središta. Biblioteka je sagrađena prema tom nacrtu.

Slika 5. Rudolf Lubynski. Položajni nacrt knjižnice, 1910.

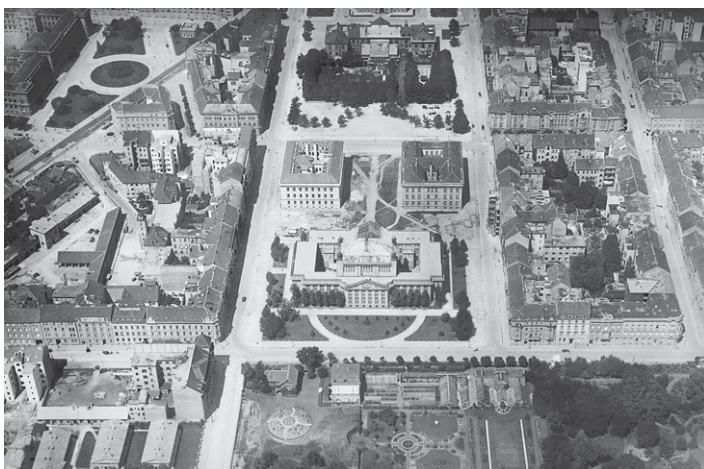
Trg Ivana Mažuranića, kako se Zapadni perivoj zove od 1900. godine, bio je urbanistički potpuno definiran tek 1913. godine kad je knjižnica već bila izgrađena. (Slika 6) Za njega je formuliran program sveučilišnog centra, manje ambiciozan od onoga iz 1907. kada se snovalo da se Cigłana uobliči kao monumentalni arhitektonski trg. Reduciran je na biblioteku i dva sveučilišna instituta koji su poslije nje izgrađeni na Marulićevu trgu te zgradu Sveučilišta na čitavu Trgu I. A. V. Mažuranića koja pak nije sagrađena. Bio je to kraj urbanističke slagalice kojom su se stručnjaci igrali deset godina kao da je posrijedi akademsko, a ne javno i gradsko pitanje: muzej, knjižnica

Slika 6. Položajni nacrt Trga I. Mažuranića s lokacijama Sveučilišta i sveučilišnih instituta, 1913.

+ muzej, knjižnica, knjižnica + sveučilište, knjižnica + instituti + sveučilište... Zapadni perivoj doslovno je “potrošen” projektom koji mu nije donio osobitu vrijednost. Marulićev trg posve je izgrađen, a Trg Mažuranića, decenijima rezerviran za Sveučilište, provizorno se uređivao, a ni po čemu se ne može usporediti s ostalim trgovima cjeline koje je dio. (Slika 7)

No mjesto, utvrđeno za sveučilišnu biblioteku, uvelike je utjecalo na njezino arhitektonsko oblikovanje, dekorativnu i simboličku opremu. Prešutno, od nje se očekivalo da se nosi s arhitektonskim soliterima, kao što su, primjerice, palača Akademije, Umjetnički paviljon, kazalište, Obrtna škola s muzejom za umjetnost i obrt. Drugim riječima, da zadovolji očekivanja o reprezentativnosti i estetskom identitetu, kakva su razvili utemeljiteljsko doba i kultura historicizma. A Rudolf Lubynski potpuno ih je zadovoljio. U hrvatskoj arhitektonskoj kulturi Biblioteka ima važno mjesto kao skupno umjetničko djelo ostvareno znanjem i talentom lokalnih umjetnika i majstora, koje se može nositi s općim, europskim konceptima i ostvarenjima svoga doba.

Slika 7. Mažuranićev trg, zračna snimka, 1926.

SAŽETAK

Izgradnja Sveučilišne i nacionalne knjižnice razmatra se od 1903. do 1909. i povezuje se s izgradnjom ostalih sveučilišnih obrazovnih i kulturnih ustanova. Lokacija je najprije uočena na neuređenom dijelu perivojnog okvira središta (tzv. Zelene potkove), na današnjim trgovima I. A. V. Mažuranića i M. Marulića, a potom se propituju druge lokacije te se najposlije planira u sklopu velikog sveučilišnog centra na također neuređenu području zapadno od zgrade srednjih škola i srednjoškolskog igrališta, na tzv. Ciglani. Taj plan onemogućila je gradska uprava zbog vlastitih planova. Sveučilište se vraća prvotnoj lokaciji, no traži ustup oba spomenuta trga te reducira program. Knjižnica je sagrađena na prvotno planiranom mjestu, na Trgu M. Marulića, a 1913. sveučilište je formuliralo program koji uključuje i Trg I. A. V. Mažuranića, što grad prihvaća. Zbog toga plana, dijelom nerealiziranog, dio perivojnog okvira nije oblikovan u skladu s idejom perivojnog okvira koja potječe još iz 1882. godine. Razmatranja o lokaciji knjižnice, potom sveučilišnog centra svjedoče o urbanističkim nedoumicama na početku 20. stoljeća, a napose o nesklonosti izlaska iz područja središta grada, odnosno o neodlučnosti spram novih područja.

BIOGRAFIJA

Snješka Knežević (1938.), povjesničarka umjetnosti, znanstvena savjetnica; stalna vanjska suradnica Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. Gimnaziju i studij povijest umjetnosti te njemačkog jezika i književnosti završila na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je i doktorirala. Težišta znanstvenog rada: urbanizam i arhitektura 19. i 20. stoljeća, napose Zagreba. Objavila četiri knjige, stotinjak znanstvenih radova i isto toliko publicističkih. Za monografiju Zagrebačka Zelena potkova (Školska knjiga i FotoSoft, Zagreb 1996.) dobila je Nagradu grada Zagreba za 1996. godinu, a za ukupni znanstveno-istraživački rad na hrvatskoj i zagrebačkoj arhitektonskoj baštini nagradu «Neven Šegvić», Udruženja hrvatskih arhitekata za 2002. godinu.

Nenad Fabijanić
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet

STARA ZGRADA NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE KROZ SLOJEVE KLASICIZMA I SECESIJE

L. Tolstoj: *“Kad bi ljudi samo mogli naučiti, da ne sude, da ne prave oštre i pozitivne zaključke i da ne odgovaraju na pitanja, koja su stavljena samo zato, da opet ostanu pitanja. Kad bi oni samo razumjeli, da svaka misao može biti u isto vrijeme i prava i kriva. Kriva uslijed jednostranosti čovjeka, uslijed njegove nesposobnosti da shvati cijelu istinu, a ispravna kao izraz jedne strane stremljenja čovjekova”*.

Važnost arhitekture za naše povijesno, društveno i profesionalno okruženje na primjeru Nacionalne i sveučilišne biblioteke Rudolfa Lubynskog, o kojoj je ovdje riječ, jest neupitno dokazana na različitim razinama kroz priloge mnogih analitičara.

Zahvaljujući osobnom istraživanju o arhitekturi i akterima zaslužnim za gradnju, danas već i za stogodišnju postojanost zgrade NSB, interno elaboriranih u radnim verzijama kroz 3 knjige (1985.), pored znanstvenih činjenica provjera i elaboracija, bilo je aktualno i inspirativno (vezano na trend 80-ih) uspostaviti komparacije s recentnim tezama i dilemama arhitekture s kraja prošlog stoljeća.¹

¹ Fabijanić, Nenad. Rudolf Lubynski – Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu – Knjiga 1, 1985.

- I. Zagreb na prijelazu stoljeća (Prikaz i analiza centralnog urbanog prospekta zagrebačkog Donjeg grada)
- II. Pregled važnijih biblioteka 19. i 20. stoljeća
- III. Prije novog početka (Problem reference – slučaj i namjera)
- IV. Kroz slojeve klasicizma i secesije

Fabijanić, Nenad. Rudolf Lubynski – Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu – Knjiga 2, 1985.

- V. Od ideje do realizacije (Rekonstrukcija gradnje NSB-e)
- VI. Urbanistički položaj i značenje NSB-e
- VII. Arhitektura i interijer NSB-e

Fabijanić, Nenad. Rudolf Lubynski – Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu – Knjiga 3, 1985.

- I. Dr. Vera Kružić Uchytel. Likovni opus u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici
- II. Karmen Gagro. Obrtnički radovi na Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu
- III. Božidar Šneler. Analiza konstrukcije zgrade NSB-e
- IV. Josip Stipanov. Povijest i značenje Nacionalne sveučilišne biblioteke.

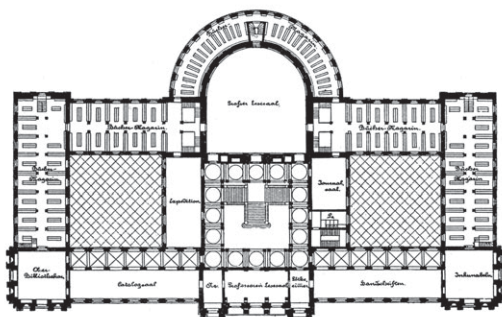
Na primjeru NSB Rudolfa Lubynskog (1873.-1935.) razložit ću, selektiranu za ovu priliku, komparativnu građu, ponekad uvjetno i vremenski daleku, spoznatu slučajno ili traganjem, a na asocijativnoj razini moguće samo subjektivno relevantnu.

Proučavanjem smjerova i individua, kroz primjere podudarnih kreativnih ritmova, otkrit ćemo tragove klasicizma i secesije u različitim slojevima arhitekture, potvrđujući njihovo stalno prožimanje i interakciju.

Odabir je ovdje tendenciozno koncipiran, u širem vremenskom rasponu da bi se, uz oblikovnu raznolikost, predstavio tipološki temelj mogućih arhitektonskih kompozita i njihovih varijacija u odnosu na fragment prostora ili širi urbani kontekst.

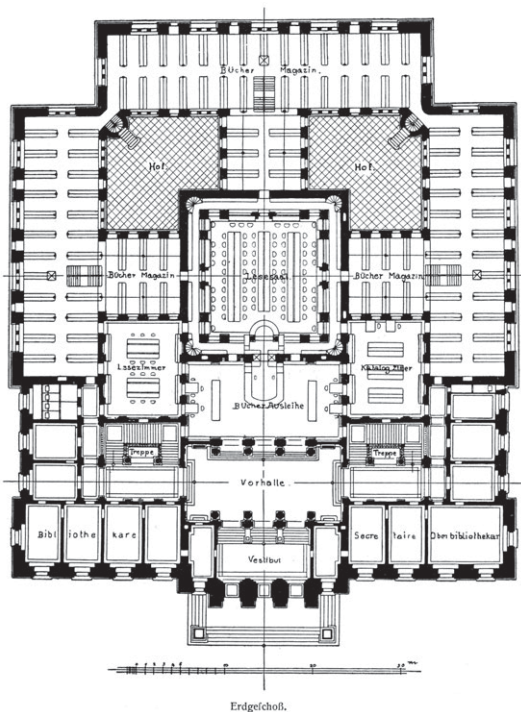
Arhitektonski natječaj za izradu osnova za Sveučilišnu biblioteku raspisan je 12. ožujka 1909. Rok za predaju radova bio je 20. lipnja iste godine, no on je na zahtjev Kluba hrvatskih arhitekata bio produžen do 15. prosinca. Isticanjem dvaju radova, arhitekta Dioniza Sunka pod mottom *Scientiae atque artis forum* i arhitekta Rudolfa Lubynskog *Proprio Marte*, kao jednako dobrih, rezultiralo je korekcijom projekata zbog funkcionalnih razloga, tj. odgađanjem konačnog rješenja i odabira projekata za realizaciju. Projekt knjižnice s arhivom povjeren je Lubynskom u jesen 1910. godine.

U prilog tezi da "vrijeme čini svoje" etabliraju se vrijednosti potvrđene kriterijem odmaka i postojanosti bez obzira na brzoplete, individualne ili opće društvene demonstracije ekstremnih raspoloženja

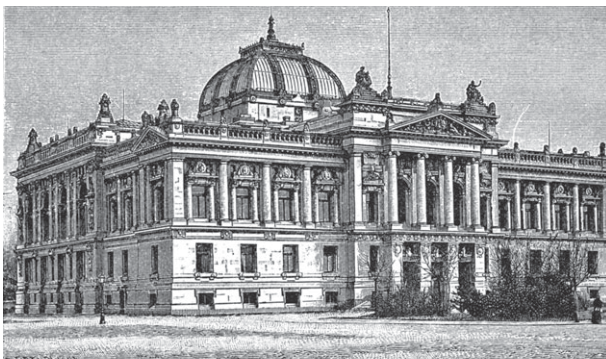

Univerfitäts-Bibliothek zu Leipzig.
I. Obergesch. 1888.

Univerzitetska biblioteka, Leipzig (Bibliotheca Albertina), 1888.-1891.; arh: Max Arwed Roßbach. Tlocrt kata

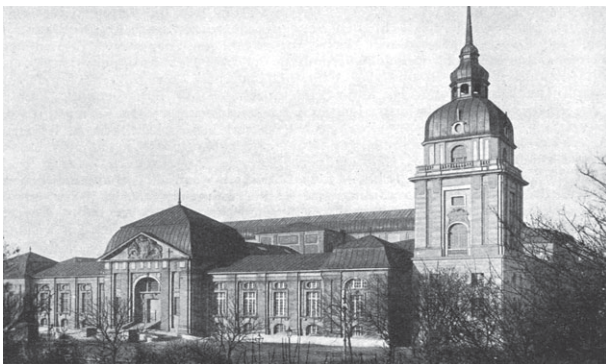

Univerzitetska biblioteka, Strasbourg, 1889.-1894.; arh: Sigurd Neckelmann i August Hartel. Tlocrt prizemlja

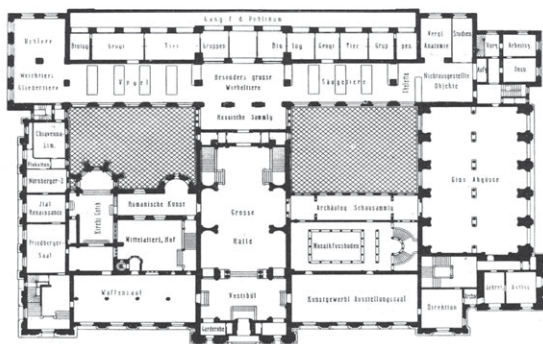

Univeritäts- und Landesbibliothek zu Straßburg¹²⁷⁾.

Univerzitetska biblioteka, Strasbourg, 1889.-1894.; arh: Sigurd Neckelmann i August Hartel

Anficht.
Fig. 594.

Erdgeschoss¹²⁸⁾.
v. u. w. Or.

Arch.:
Messel.

Neues Landesmuseum zu Darmstadt.

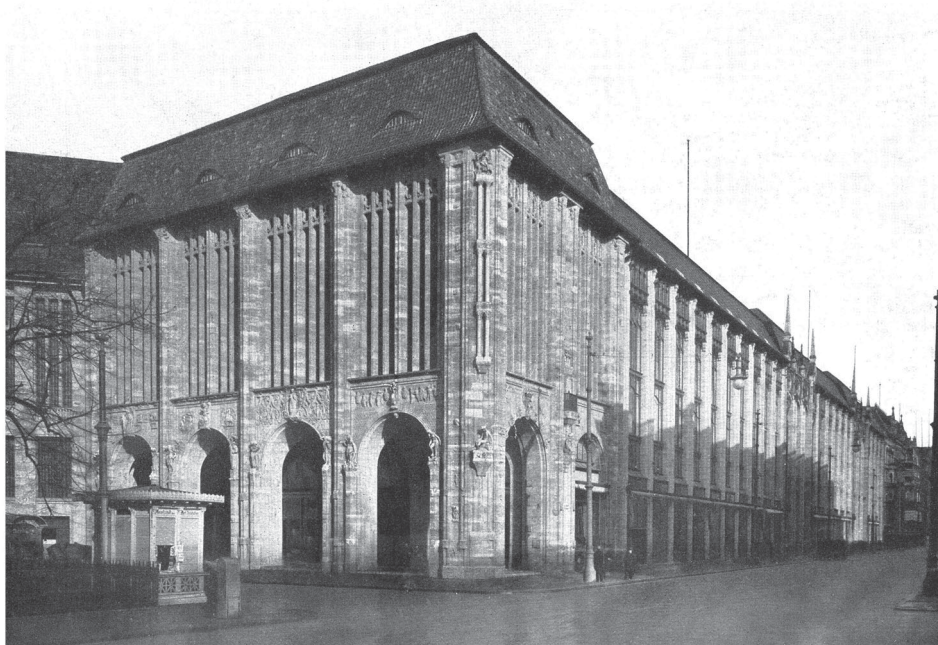
Landesmuseum, Darmstadt, 1897.-1906.; arh: Alfred Messel. Tlocrt prizemlja

svoga tipa i vremena koje ve-
ličaju ili se obaraju na arhi-
tekturu i njene protagoniste.
Današnja iskustva, osjetljivi-
vosti, opći i profesionalni dis-
kursi, socijalni fenomeni i
reakcije na urbo arhitekton-
ske teme tome samo govore
u prilog. Kao uvijek, svagdje
i u svemu muče nas procesi i
krajnji rezultati.

Kako to obično biva,
istaknuti natječajni rad Lu-
bynskog imao je oštih pro-
tivnika. Kosta Strajnić po-
četkom 1913. godine, nepo-
sredno pred završetak gra-
dnje Sveučilišne biblioteke,
koja je bila predmet njego-
vih tada žestokih polemika i
kritika, osvrće se na praksu i
rezultate natječaja za gra-
dnju Sveučilišne biblioteke.

“... Kako može pogriješiti
domaći jury, vidi se na jednoj
jedva dočekanoj gradjevini,
naime na novoj Univerzitetskoj
biblioteci koja je jedna od
najviše reprezentativnih gra-
djevina u Zagrebu. Našim
domaćim stručnjacima uspjela
je, i pored sudjelovanja jednog
priznatoga inostranca, da iz-
glasaju nacrt jednog netale-
ntiranog arhitekta. Kako se go-
vori, naši su “stručnjaci” mislili
da glasaju za nacrt poznatog
arhitekta Kovačića, a kad tamo
mjesto Kovačića izašao Rudolf
Lubynski.

Arhitekt Lubynski, koje-
mu je povjerena izvedba nove
biblioteke, nije nikako dorastao

Alfred Messel: Warenhaus Wertheim, Berlin. 1904. Ansicht vom Leipziger Platz

Robna kuća Wertheim, Berlin, 1903.-1906.; arh: Alfred Messel

teškoj zadaći da sagradi monumentalnu građevinu na slobodnom otvorenom prostoru. On je sagradio, doduše, priličan broj privatnih kuća, pokazavši spremu i vještinu da udovolji ne samo estetičkim zahtjevima već i financijskim potrebama vlasnika. Njegove gradnje imaju, većim dijelom, ugodnu i dosta harmoničnu vanjštinu, iako naravno ne kriju jak utjecaj njemačkih i austrijskih arhitekata. Lako je moguće kompilirati lijepu fasadu za privatnu kuću, ali za veliku monumentalnu građevinu treba, osim kompilatorskog talenta, imati samostalnosti i shvatanja, koje arhitektu Lubynskomu manjka. Niko ne niječe da Nova biblioteka neće po svom unutrašnjem uređenju potpuno odgovarati praktičnim potrebama i da će sve biti na najmoderniji način uređeno, što sve može ispuniti svaki inženir. Od arhitekta se traži mnogo više”²

Natječajno probrani i istaknuti konkurenti Sunko, a posebno Lubynski i njihova rješenja potvrđuju da je mjesto utvrđeno za gradnju sveučilišne knjižnice uvelike utjecalo na formiranje arhitektonske kompozicije i oblikovanje, dekorativnu i simboličku opremu i obradu.

² Kosta Strajnić: Nova univerzitetska biblioteka. Hrvatski pokret 4. siječnja 1913 br. 3, Tjednik god. 9.

Alfred Messel: Warenhaus Wertheim, Berlin. 1904. Lichthof

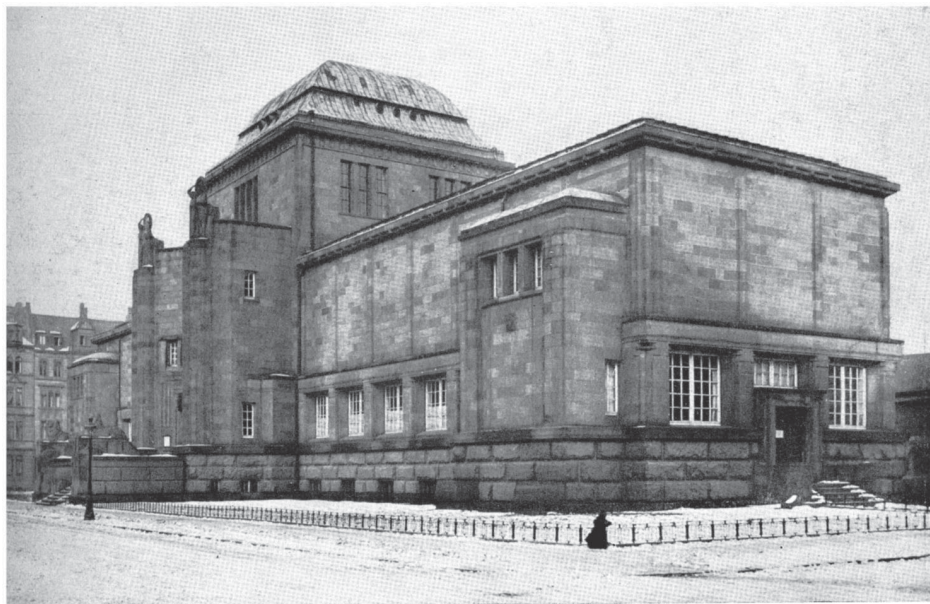
Robna kuća Wertheim, Berlin, 1903.-1906.; arh: Alfred Messel. Lichthof

(spremnik znanja i memorije) i namjene (mjesto učenja i spoznaje), te uvjetovane lokacijom koju zgrada zahvaljuje svojoj svrsi. Poput svih solitera u sklopu Zelene potkove, ne samo onih koji se predstavljaju "hramovima" (kulture, umjetnosti, znanosti), ona je koncipirana kao aksijalna, simetrična struktura, u poštovanju temeljne urbanističke ideje cjeline kojoj pripada. Iz tih ishodišnih odrednica razvijena je arhitektonska forma koje su odlike kompaktan, suzdržljivo razveden korpus sa snažnom dominantom, visoko uzdignutom, monumentalnom kupolom i dva naglaska, rizalita, na glavnom, sjevernom, te južnom pročelju na Mihanovićevoj ulici; jedinstvenost, veliko mjerilo i vertikalna artikulacija pročelja ostvarena ritmičkom izmjenom otvora i pilastara u punoj visini zida; redukcija arhitektonskog dekora na minimum plastičke nužnosti i stilske legitimacije, a simboličke opreme na nužnu karakterizaciju sadržaja i namjene (reljefi s alegorijskim prikazima na rizalitima, sove na sva četiri ugla kupole).

Pristupom, reprezentativnim za historicizam, Rudolf Lubynski iskazuje pripadnost onom kraku ranomoderne arhitekture prvog desetljeća XX. stoljeća, pripadnici kojega zna-

Gledano iz današnje vizure, čini se nevjerojatnim, gradnja knjižnice trajala je kratko. Započeta 27. ožujka 1911. godine, završena je i predana upravi 29. rujna 1913. Sasvim izvjesno, veliki građevinski pothvat svjedoči o organizacijskoj kulturi i graditeljskom iskustvu svoga vremena. Angažmanom i odabirom najboljih domaćih tvrtki, majstora i umjetnika stvoreni su uvjeti da se pod vodstvom i nadzorom autora – arhitekta kontinuirano u cijelosti i do danas evidentno kvalitetno, izgradi NSB.

"Kao i arhitektonski monumenti sagrađeni u XIX. stoljeću na perivojskim trgovima što uokviruju središte grada – zgrade Akademije, kazališta, Umjetničkog paviljona – i ova palača s početka XX. stoljeća monumentalna je i reprezentativna u duhu i poimanju historicizma. Te karakteristike uvelike su određene sadržajem

Hermann Billing: Kunsthalle, Mannheim. 1907

Kunsthalle Mannheim, Mannheim, 1905.-1907.; arh. Hermann Billing

FRONTANSICHT VON DER ECKE BAZARSTRASSE UND ALLEESTRASSE

Robna kuća «Tietz», Düsseldorf, 1907.-1909.; arh. Joseph Maria Olbrich

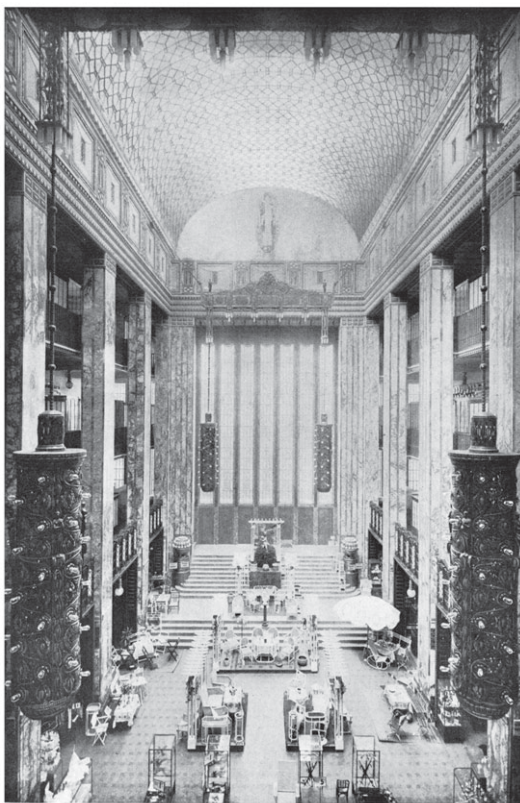
čenja (simboliku, stil) crpu dijelom još primjenom i preradom povijesnih motiva i tipova – dakako, slobodno i subjektivno, u oslonu na emancipatorski rad art nouveaua i secesije. I na tom se putu, slično kao prije, sinteza najvažnijih sastojaka arhitektonske forme doseže retorikom forme. Njoj se pridaje elitna, komunikacijska i medijatorska funkcija. Zato joj je usmjeren tolik dio koncentracije arhitekta. Upravo time Lubynski demonstrira rascijepljenost – odanost idealističkoj viziji misije arhitekture minule epohe određenoj opsesijom kontinuiteta i, ipak, odrješitim odazivom izazovima nadolazećega.

Poput velikih, znamenitih biblioteka XIX. i početka XX. stoljeća, i ambijent zagrebačke Sveučilišne i nacionalne biblioteke ima ekskluzivnost poprišta profanog kulta čiji se rituali odvijaju u pročišćenju atmosferi estetskog rezervata.

Svim svojim elementima biblioteka je svjedočanstvo epohe – kompleksnosti i proturječja općeg razvoja arhitekture na putu prema moderni. U hrvatskoj arhitektonskoj kulturi ona ima važno mjesto kao skupno umjetničko djelo ostvareno znanjem i talentom lokalnih umjetnika i majstora koje se može nositi s općim, europskim konceptima i ostvarenjima svoga doba.”³

“U razvoju umjetnosti, u sferi kreativnog, dvije koncepcije povijesti možemo danas izdvojiti kao dominantne. One su primjenjive i potvrđene kako na području, primjerice, književnosti tako i u domeni likovnog stvaralaštva.”⁴

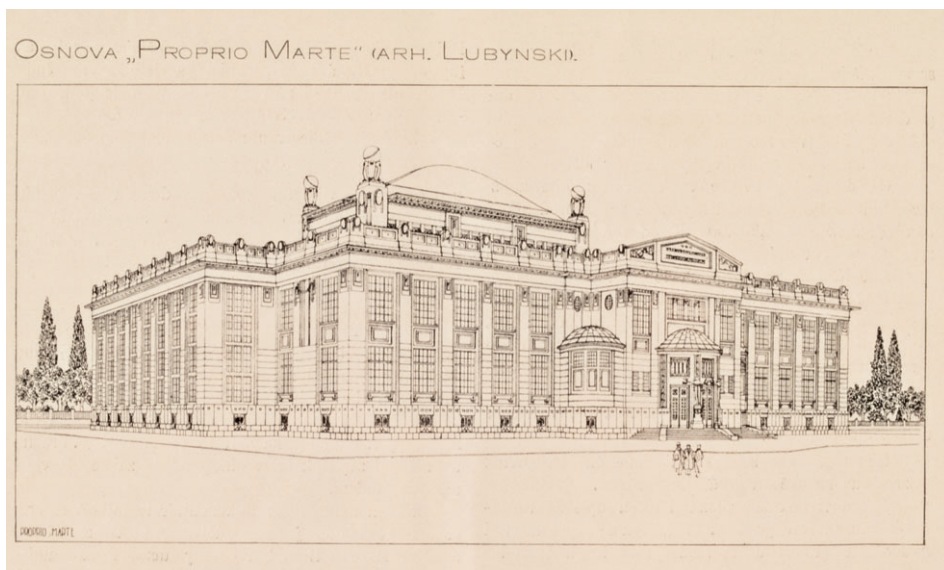
Potvrdu i parafrazu nalazim i u fenomenu arhitekture. Jedan od pristupa vidi povijest arhitekture kao u načelu beskonačno otvoren i kvalitativno beskrajno raznolik slijed arhitektonskih pojava u vremenu (arhitektonske pojave podrazumijevaju

Robna kuća «Tietz», Düsseldorf, 1907.-1909.; arh. Joseph Maria Olbrich

³ Snješka Knežević: Zgrada nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. // Secesija u Hrvatskoj : [katalog izložbe]. Zagreb : Muzej za umjetnosti i obrt, 2003./2004., str. 92-106.

⁴ Analiza iz predgovora knjizi Osipa Mandeljštama “Pjesme i eseji” uvodničara Josipa Užarevića.

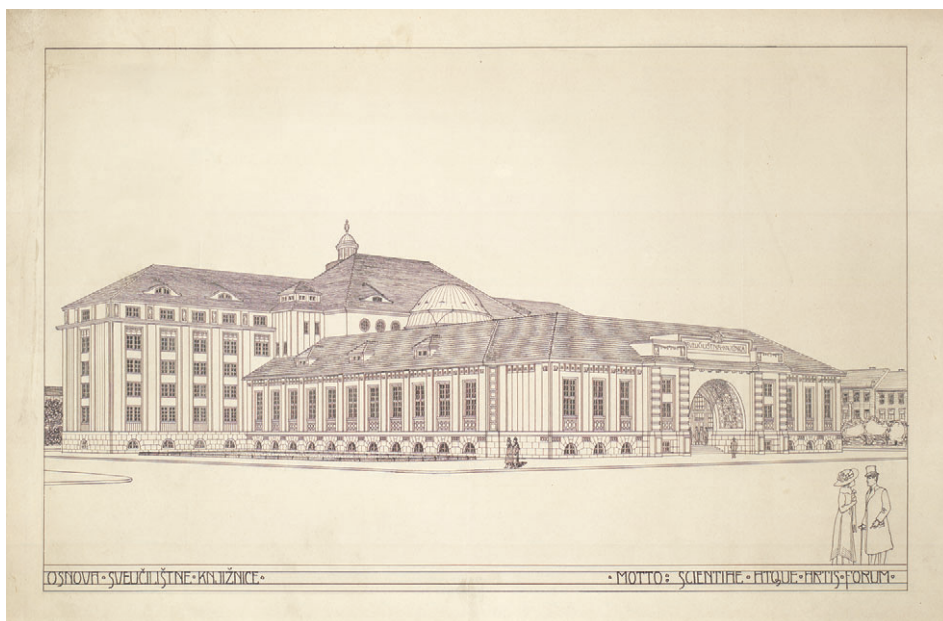

Sveučilišna biblioteka, 1909.; arh. Rudolf Lubinsky

arhitektonska djela, osobe, arhitektonske struje, pravce, razdoblja, stilske komplekse i formacije i sl.). Druga koncepcija dinamiku arhitektonskih pojava u vremenu nastoji zasnovati kontrastno-tipološki. Za nju je povijest arhitekture najčešće smjenjivanje dvaju tipova arhitektonskog ponašanja, gdje se smjenjivanje vrši po načelu kontrasta.

Na području arhitekture ta će teza biti očita posebno u razdoblju od baroka do danas zbog učestalijih, kratkotrajnih konceptualnih i formalnih mijena. Izmjenična gibanja karakteriziraju bezstilsko vrijeme 20. stoljeća koje ritmičkim oscilacijama arhitektonskih opredjeljenja, u smjenama “gardi” i “izama”, postaje najdinamičnije razdoblje arhitektonskih smjerova i mogućnosti. Te su kontrastne oscilacije i divergentna opredjeljenja, pored općeg fenomena, moguće i unutar individualnih, trendovskih transformacija i autorskih opusa, o čemu govore primjeri niza naših i svjetskih arhitekata (arhitekt James Stirling, arhitekt Michael Graves, arhitekt Phillip Johnson!). Danas se ta teza opravdava “kompleksnošću i kontradikcijama individualnih traganja, unutar kojih umjetnik (arhitekt) nije svemoguć, već uvijek nezadovoljan, stalno traži novo”.

Složena i proturječna kretanja suvremene arhitekture sve češće nameću usporedbu s arhitektonskim zbivanjima na prijelomu 19. u 20. stoljeće. Uz ostalo, nalazim tome dva razloga: prvi je – jasan i automatski – sjećanje i povratak prvome prošlom vremenu, u odnosu na 20. stoljeće i modernu; drugi – bitan i zanimljiviji – jesu česti osvrti na razdoblja poslije “čistih” stilova: na manirizam, neostilove 19. stoljeća i posebno secesiju, upravo u današnje vrijeme kada se odbacuju isključivosti i tolerira pluralitet umjetničkog izraza.

Sveučilišna biblioteka, 1909.; arh. Dionis Sunko

Zauzeti mjesto, skladno nadomjestiti prazninu, poistovjetiti se s ambijentom, potvrditi razlog intervencije, otkriti skriveno, maštom i senzibilitetom kreirati nove vrijednosti u cjelini i kroz detalj, zadovoljivši načela struke – to je moguća interpretacija stvaranja arhitekture.

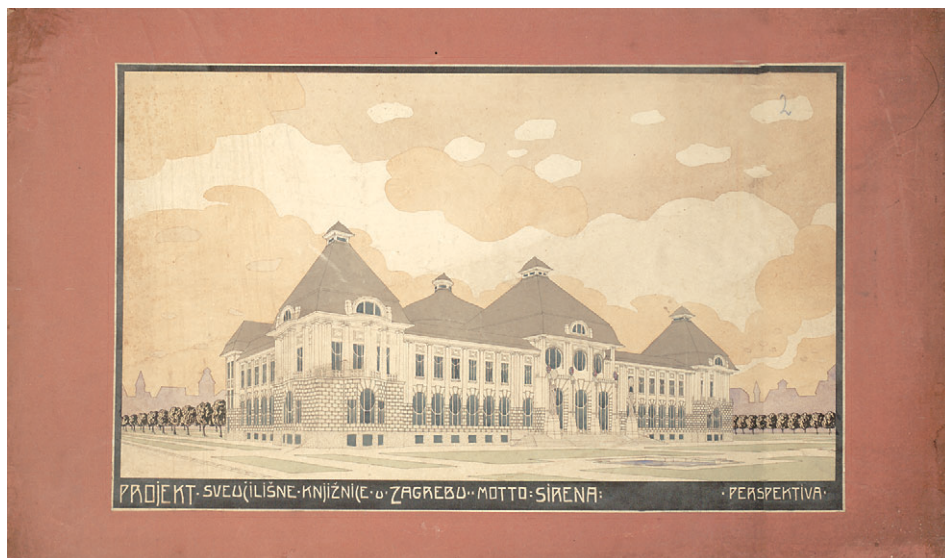
Satkana s namjerom da generira grad, namjerno ili slučajno i spontano, svaka arhitektura postaje jedinstveni, ponekad i ponegdje amblemski uzorak, svjedok vremena i stanja.

Osim namjene, osnovnog razloga njezina postojanja, arhitekturu, pojednostavljeno, bitno obilježuje ono vanjsko i svima vidljivo, izraženo kompozicijom volumena koji je definira u ambijentu i ono unutrašnje, zatvoreno – struktura. Raspon stručnih i znanstvenih analiza mnogo je veći, ako se uzme u obzir prvenstveno razina poruke ili namjere, ali i analitičko raslojavanje fenomena i načela arhitekture.

Ovdje je namjera još jednom potvrditi tezu po kojoj je egzistencija, razvoj i nadgradnja bilo koje civilizacijske funkcije ili aktivnosti uvjetovana vrijednosnim dometa udomljenog sadržaja u habitusu arhitekture.

Kao u svemu, iskustvo je formirano znanjem o prošlom i kroz prošlo, u arhitekturi zasigurno i kroz već viđeno.

Koristeći se čitanjem arhitekture u širokom rasponu kroz neophodne temeljite usporedbe, radi utvrđivanja provjerenih znanstvenih i stručnih istina i dometa arhitekture, osoba i djela, valja uspostaviti korelaciju s poznatim i postojećim arhitektonsko relevantnim ishodišnim djelima, kako u sadržajnom tako i oblikovnom smislu. Valja utvrditi genezu djela.

Sveučilišna biblioteka, 1909.; arh. Svetomir Šimunec-Volčanšek

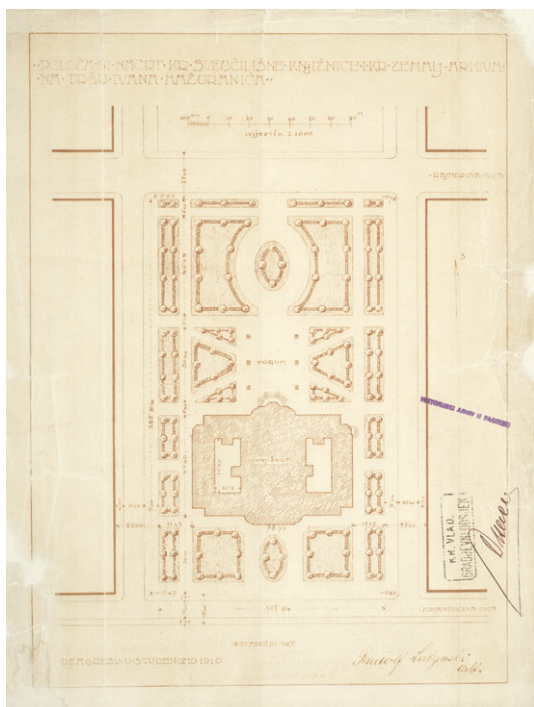
“Ima djela koja su se rodila da budu monumentalna, a ima i takvih koja nikada neće postati monumentalna. Znači da su za stvaranje monumentalne arhitekture potrebne određene predispozicije, određena svojstva:

- *pravilno odabiranje arhitektonskog standarda za monument, društvena namjena objekta i njegova funkcionalnost;*
- *prostorni smještaj objekta u određenom kompleksu;*
- *vrsta dominacije, njezin radijus;*
- *selekcioniranje forme i njezina redukcija;*
- *dodavanje objekta ambijentu ili suprotstavljanje;*
- *detaljiranje oblika;*
- *trajnost objekta i plemenitost upotrijebljenih materijala”.*⁵

Dodajući tome i komponentu postojanosti u vremenu, jasno su definirani kriteriji monumentalnosti, koji se ne zasnivaju na pukom isticanju čestih volumenskih hipertrofija, nego na sugestivnosti i dokazanoj trajnosti i postojanosti koncepta i oblika.

Znanje o mjestu (ambijentima) i tradiciji polazna je pretpostavka za svaki proces stvaranja arhitekture. Selekcija referentnih, ishodišnih djela, iskustveno i po intuiciji, početni je korak u individualnome stvaralačkom procesu nastajanja nove arhitektonske teme. Referentna građa služi kao provjera valjanosti postupka i dometa konačnog rješenja.

⁵ Neven Šegvić: Stvaralačke komponente arhitekture FNRJ. // 5/6(1950), Arhitektura – Urbanizam.

Položajni nacrt s bibliotekom, 1910.; arh. Rudolf Lubinsky

jansi i nizanjem asocijacija, oslanjajući se prvenstveno na posebnost mjesta, doseže nova vrijednosna razina. Riječ je o temama koje upotpunjuju i definiraju umjetničku komponentu u arhitekturi. U projektnom procesu asocijativni potencijal podvrgnut je svim razinama stvaralačkog napora, a konzumenta ili sljedbenika, ovisno o individualno senzibiliziranom traganju, potiče na nove paralele i moguća čitanja.

Proces definiranja europskoga civilizacijskog, odnosno kulturnog miljea, utemeljen prije svega na antičkim etičkim i estetskim načelima, registrira se u cikličkim ponavljanjima ili derivacijama prateme – od rane antike do novog klasicizma 20. stoljeća i postmodernog eklektičkog recidiva. Monumentalna kompozicija glavnog pročelja NSB evocira klasični, simbolični i formalni arhetip.

U historicizmu 19. stoljeća, usmjerenom prema neoklasicizmu, formirala su se tri glavna interpretativna pravca.

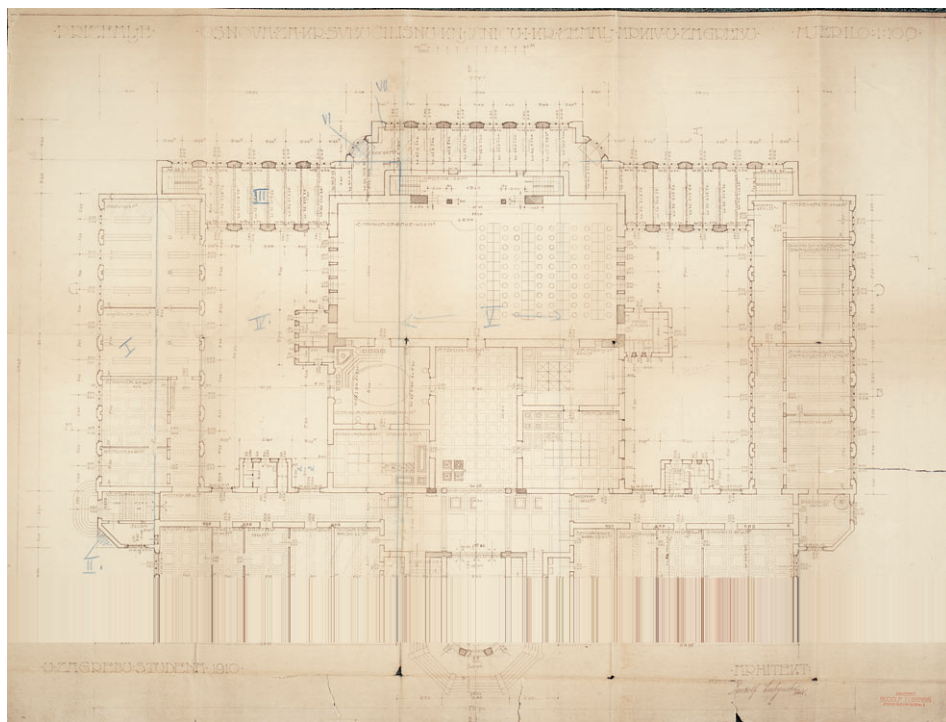
Najhermetičniji je tzv. funkcionalistički klasicizam Karla Friedricha Schinkela (1781.-1811.), formiran na načelima Durandove autonomnosti arhitekture (J. N. L. Durand, 1760.-1834.) s elementima helenističke antike (“plemenite jednostavnosti i tihe veličine” – J. J. Winckelmann, 1717.-1768.).

Drugi pravac, koji bi se mogao označiti kao “negirajući helenizam” teži za uspostavljanjem novoga, ali ne shvaća potpuno antičke uzore i njima manipulira. Pred-

Iako je upotreba referentnog fundusa korisna, time i obvezna, u svakom stvaralačkom procesu, čini se nužnom, ali ne i dovoljnom.

Upotreba direktnih citata kao polazišta i jedine “inspiracije”, lišava nas pravih napora i mogućih zadovoljstava, jer nizanje simboličkih elemenata ne podrazumijeva i ne stvara novu metaforu, naročito ne u svojoj oblikovnoj pojavnosti. Upotrebom posredničke “produžene ruke”, metodom “spasonosne” posudbe, u rasponu od arhitektonskih koncepata do pojedinosti, podastire se niz pokušaja i surugata u spomenarskom fundusu s kraja 20. stoljeća, ali i danas, gotovo i uvijek.

Opreku u pristupu potvrđuju primjeri koji su također rezultat manipuliranja citatima simboličkih vrijednosti, ali u njima se kreativnim, maštovitim suponiranjem i transformacijama metaforičnih ni-

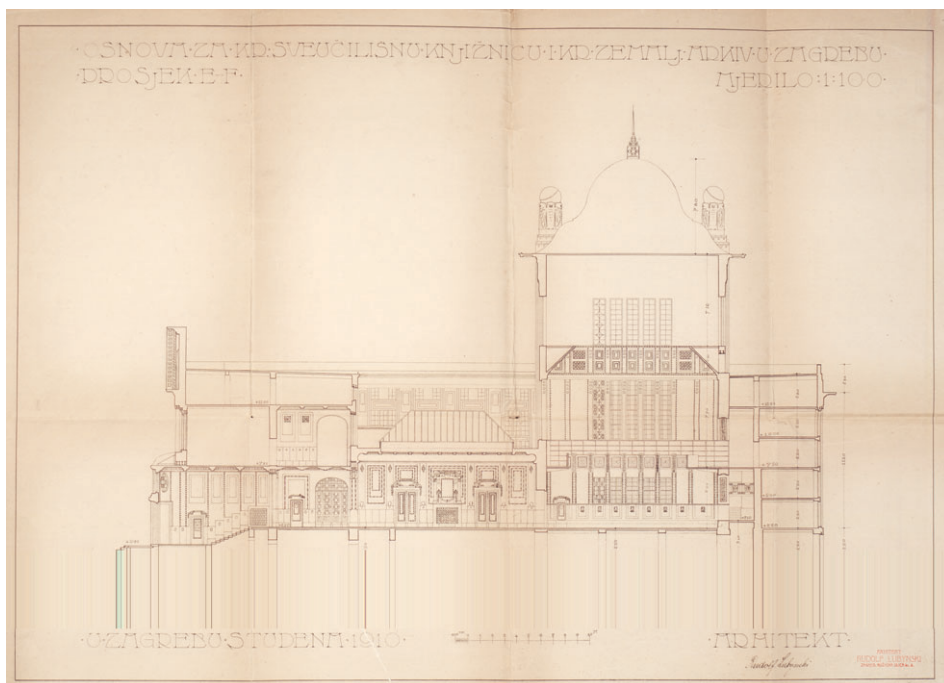

NSB; tlocrt prizemlja, 1910.; arh. Rudolf Lubinsky

stavljaju ga individualno različiti arhitekti: F. Gilly u Berlinu (1772.-1800.), C. N. Ledoux u Francuskoj (1736.-1806.) i A. D. Zaharov u Petrogradu (1761.-1811.). U fragmentima “autonomne arhitekture” i funkcionalne simbolike, Ledouxovi će snovi doživjeti emanaciju tek u arhitekturi 20. stoljeća, povezujući istovremeno oblikovne teme u rasponu od Palladija preko impresionizma, kubizma i neoplasticizma do arhitekture Arate Isozakija.

Treći je pravac neoklasicizma najrealniji i najbogatiji primjerima, a uvjetovan je građansko-buržoaskom ideologijom. Arhitekturu koja naoko ne nastaje s nekom dubljom namjerom obilježuje specifična profilacija i liričnost.

Cjelovitost ambijenta i atmosfere ostvaruje se nizanjem arhitektonskih fragmenata, koji je, svaki za sebe, jasno definirana cjelina, lišena klasicističkog shematizma, patosa i automatizma “tvrđog klasicizma”. Individualitet je ovdje, obzirom na graditelja ili pojedinu građevinu, redovito neovisan u usporedbi s atmosferom koju stvara cjelina ambijenta. Taj neoklasicistički sloj nalazimo i u prostoru zagrebačkoga Gornjega grada u dominantnim djelima Bartola Felbingera (1785.-1871.) i djelima drugih zagrebačkih graditelja onoga vremena. To je ambijent lokalnoga zagrebačkog urbaniteta i atmosfere koji izvjesno, arhitektima povratnicima kojima pripada i Lubynski, predstavlja novi razlog i potrebu identifikacije.

NSB; uzdužni presjek, 1910.; arh. Rudolf Lubinsky

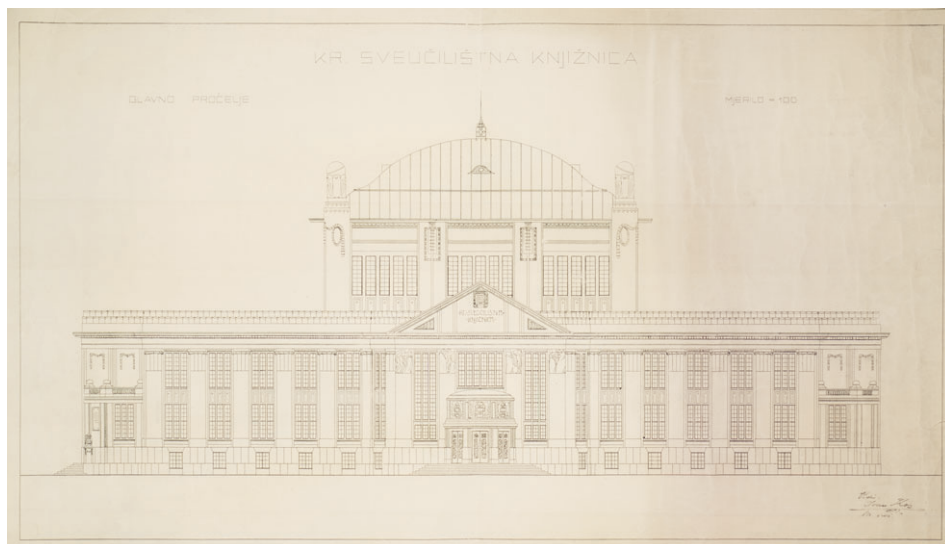
Druga i moguća ambijentalno suprotna inspiracija i orijentir svoje će izvore pronaći u kasno barokno-klasicističkim dvorcima sjeverozapadne Hrvatske (Virovitica, Gornja Bistra, Daruvar, Donje Oroszlavlje, Novi Marof...).

Neoklasični obrazac i registar kao svojevrzni klasični recidiv s težnjom k estetskom apsolutu, upotrijebljen s razlogom sigurne upotrebe provjerenih vrijednosti, javlja se na hrvatskoj arhitektonskoj sceni i u kasnijim djelima V. Bastla, V. Kovačića, H. Ehrlicha, J. Denzlera. Priklanjajući se srednjoeuropskoj arhitekturi s početka stoljeća, klasičnoj tradiciji i utilitarnim rješenjima, stvorit će se protomoderna grupacija i smjer koji će dostojanstvom, ali i svojevrsnom čvrstoćom govoriti jezikom konzervativne estetske retorike.

Kasniji Meštrovićev graditeljski opus, intenziviran u razdoblju 1927.-1938. i odlučujuće zavisn o arhitektima Haroldu Biliniću i Lavoslavu Horvatu, bit će u nas posebna i izolirana manifestacija istog.

Prilog temi upotpunit će odabrane ilustracije nekih važnijih knjižnica iz razdoblja druge polovice 19. stoljeća, dakle posredno i neposredno mogućih referentnih ishodišta Sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Relevantnom se ističe biografska činjenica da je Rudolf Lubynski studirao na Visokoj tehničkoj školi u Karlsruheu kod Josefa Durma (1837.-1919.), u čijem ateljeu surađuje, između ostalog, i na projektiranju Sveučilišne knjižnice u Heidelbergu. Lubynski se vraća u Zagreb 1907. godine s graditeljskim iskustvom. U sredini iz koje

NSB; sjeverno pročelje, 1910.; arh. Rudolf Lubinsky

dolazi, bio je svjedokom novih arhitektonskih traženja koja kroz jasna konstruktivna rješenja, ornamentalnu redukciju eklektičke palete i monumentalnu klasicističku postavu, daju jasan profil njemačkoj arhitekturi ranoga 20. stoljeća. Izdvojiti ću arhitekta Alfreda Messela (1853.-1909.) i dvije, za nas relevantne kuće. I za jednu i za drugu vrijedi isto načelo. Estetskom rafiniranošću i istovremeno sublimiranim historicističkim oblicima trebalo je komponirati skladnu cjelinu. Monumentalni mir postaje simbolom discipline i kulture samoga graditelja. Pod baroknim mansardnim krovom Landes muzeja u Darmstatu (1897.-1906.) nalazimo kompoziciju neoklasicističke sustavnosti, a na primjeru Berlina i robne kuće Wertheim (1903.-1906.) eksterijer čine, s pozicija čistih stilova, reklo bi se, gotovo nespojivi fragmenti Jugendstila, kasne gotike pod kapom baroknog mansardnog krova. Sličnost s NSB očituje se u podjednakom pročelnom načelu superiornog vertikaliteta, kao negacija stvarnog presjeka koji se razvija uglavnom u horizontalnom smjeru po katovima. Sasvim je izvjesno da je klasični kompozit opstao i postao podloga za novi dekorativni izraz arhitektonskog oplošja. Taj će nas trag dovesti do atraktivnog, na svoj način hermetičnog i elitnog, puta secesije koja se, formirana na zasadama umjetničke raznolikosti i tolerancije, s inspiracijom u dalekim i raznovrsnim vremenskim i ambijentalnim izvorištima, želi lišiti isključivosti i estetskih dogmi.

Negirajući pozicije bilo kojega stilskog hiperkulta, secesija otkriva bogatu inspirativnu lepezu oblikovnih ishodišta i time jasno definira svoj odnos prema slijepom slijeđenju klasičnosti, koristeći se istodobno jasnim načelima klasičnog monumentalizma.

NSB; pogled sa sjevera

“... Ovo razdoblje kojemu se osporava drama i koje se smatra razdobljem sretne površine nosi dramu u dubini svoje dijalektičke strukture: to je doba djelatne sumnje i u tome smislu možda najmanje samozadovoljno vrijeme ovoga stoljeća”.⁶

Iako je Lubynski blizak bečkom miljeu, maštoviti i suptilni izraz bečke secesije ostavlja samo indirektno pečat na zagrebačkoj Sveučilišnoj biblioteci. Razvojnu liniju “velikog učitelja” Otta Wagnera – koja počinje površinskim renesansizmom, zatim doživljuje bitnu redukciju površinskog sjaja, i završava nagovještajem novih putova arhitekture 20. stoljeća – slijedi, u nizu varijacija, skup biranih arhitekata. U njihovim djelima formalna tema secesijskih građevina – osna gradacija prostora pri čemu je središnji prostor nadstvođen kupolom – različito je interpretirana i s nejednakim dometom.

Iz bečkoga secesijskog miljea, njegove raskošne arhitektonske produkcije i ornamentalne, uglavnom naturalističke poetike, izdvojit će se osobnosti izrazitih individualiteta i osobite estetske profilacije, s jakim utjecajem na aktere, smjerove i trendove arhitekture 20. stoljeća: Josef Hoffmann (1870.-1956.) i Jože Plečnik (1872.-1957.). Sublimiranu klasicističku monumentalnost, koju dovodi gotovo do elementarnog, Hoffmann suptilno i elegantno demonstrira austrijskim paviljonom na izložbama u Rimu 1911. i Kölnu 1914. Te su teme (simetrija i monumentalna jednostavnost) jasno anticipirane i na skicama za austrijski paviljon u Veneciji 1934. godine. Hoffmannov suptilni rafinman za stilizaciju očit je i na vili Skywa-Primavesi u Beču

⁶ Ž. Čorak. Između svijeća i sunca. // Život umjetnosti, br. 14 (1971).

NSB; pogled iz zraka

(1913.-1915.). Složeni arhitektonski individualizam Jože Plečnika (1872.-1957.), koji se očituje u preplitanju i sintezi klasicističnog kanona, izvornim i metaforičnim dekorativnim elementima, suvremenoj tektonici i mističnoj inspiraciji – dovođi ga u svojevrsnu izolaciju spram jasnih, manifestnih pokreta i grupacija.

Prostor njemačkog Jugendstila na svoj način drugačiji, tvrdi i čitkiji u maniri stilskog kolaža,

posebno je važan kad je riječ o Lubynskom. Joseph Maria Olbrich (1867.-1908.), ostavljajući Beču simbolični Paviljon secesije (1898.), odlazi u Darmstadt koji je, uz München, snažno žarište novog pokreta.

Tomu vremenu i našem interesu pripadaju i glavna djela Hermana Billinga (1867.-1946.), koji živi i radi u Karlsruheu. Osjećajući malo srodnosti s doktrinarnom neorenesansnom obnovom ideja svog učitelja Josefa Durma, inspiracije je tražio na putovanjima, načinom uobičajenim za svoje vrijeme. Kunsthallu u Mannheimu (1907.) pokazuje da je Lubynskom bilo blisko njegovo shvaćanje arhitekture.

NSB; velika čitaonica

Godine 1908. otvorena je u Düsseldorfu robna kuća "Tietz", po projektu J. M. Olbricha, "koja je detaljima pročelja, ritmom vertikalne raščlambe, fenestracijom, te osobito repertoarom interijera srodna nekim elementima Sveučilišne biblioteke u Zagrebu".⁷

Motivi interijerske obrade, "čvrsti" ornament, oprema, materijali i način ugrađbe potvrđuju tu paralelu.

Kad govorimo o arhitektu Lubynskom i arhitektonskim izvorištima NSB, krug mogućih asocijacija zatvara se prvom i najjačom generacijom Wagnerove škole, ali valja istaknuti, svoj će arhitektonski profil potpuno i posebno udomaćenog iskustva pronaći u njemačkom povijesno-kulturnom i graditeljskom ambijentu.

Integralno gledano, arhitektura NSB homogenizira jedinstvo koncepta usklađenih i komponiranih arhitektonskih oblika i sadržaja, drugim riječima, riječ je o zdanju monofunkcionalne strukture, jasne i jedinstvene prostorne i sadržajne hijerarhije koja isključuje i ostaje neprilagodljiva za adaptacije i preinake. Mora (morala bi) potvrđivati trajnost svoje tipološke i sadržajne izvornosti, funkcionirati i dalje kao knjižnica nacionalne važnosti, kao spomenik kontinuirano emanirati duh vremena i znanja, obrazovnog i intelektualnog interesa. Drugim riječima, trebala bi držati vrata širom otvorena.

Tijekom, ali i pri samom kraju 20. stoljeće baštini projekte i realizacije knjižnica, ponekad i konzervativno tradicionalno, koje podržavaju kontinuitet kako u tipološkom, tako i sadržajno strukturalnom smislu (G. Asplund, (1885.-1940.), J. Plečnik, (1872.-1957.).

Prijelaz milenija, ekstremnim razvojem i promjenom medija i tehnologija sa svrhom brze i točne informacije, uvjetovat će pri programiranju i gradnji knjižnica nove sadržaje, dimenzioniranja i uvjete koji će sasvim izvjesno najaviti i potvrditi nove mogućnosti, tipologiju, kompoziciju, funkciju, organizaciju i estetiku. Iza toga kriju se izazovi i dileme koje provociraju aktualne rasprave o možda zanimljivim, ali sigurno neproduktivnim proricanjima o opstanku knjige.

⁷ Biserka Jakac. Sveučilišna biblioteka u Zagrebu. // Peristil, zbornik radova za povijest i umjetnost, br. 5/1962.

SAŽETAK

U vještini sjedinjavanja mnogozvučja ozidanih prostora samo poneka zdanja imaju ulogu i moć da postanu vertikale duha i datog mjesta. U Zagrebu se to dogodilo s palačom Nacionalne i sveučilišne biblioteke. Ne prvi ni posljednji put, već ponovo u pravo vrijeme i na pravom mjestu 1913. godine i za dugi rok. Te je godine u gradskom prostoru višeg reda arhitekt Rudolf Lubynski završnim akcentom još jednom obogatio niz jedinstvenih arhitektonskih repera na zelenim površinama proširenoga gradskog areala.

Ta je kuća nedvojbeno spomenik nacionalne povijesti i kulture. To je prva knjižnica u nas koja je dobila posebnu zgradu. Zadovoljivši svojim otvaranjem, 1913. godine, utilitarnu svrhu i razlog građenja, ona doseže i višu razinu širokih kulturnih perspektiva i ambicija. S današnje pozicije NSB se opravdano smatra spomenikom arhitekture najvišeg ranga.

To je jedinstveni "Gesamtkunstwerk" unutar hrvatske moderne, cjelina koja na svim razinama integrira sve strukturne i oblikovne komponente prostornog i likovnog fenomena: na razini urbo-arhitektonskog koncepta, kompozicije i prizora koji formira, zatim oblikovanja pojedinosti, likovnih elemenata i djela umjetničkoga primijenjenog obrta.

Arhitektura Sveučilišne biblioteke integrira elemente monumentalnog historicizma, rane faze secesije i europskih iskustava s prijelaza stoljeća, posebno njemačke arhitekture ranoga 20. stoljeća.

Biblioteka se svojim postankom javlja kao antologijski primjerak svoga tipa i vremena. U svemu je postala dostignuće i uzor, od napora i razumijevanja ondašnjeg društva do svakog smišljeno i dosljedno izvedenog sastojka monumentalnog korpusa. Njeno trajanje u prostoru i vremenu uvijek iznova potvrđuje već skoro cijelo stoljeće sveopću povezanost u njenom tijelu sjedinjenih umijeća i funkcija, položaja i značenja, razuma i ljepote ovih prostora. Postala je međaš i mjera nezaobilaznog dometa.

BIOGRAFIJA

Nenad Fabijanić rođen je 1951. u Zagrebu. Diplomirao na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu (1974.). Suraduje s prof. Nevenom Šegvićem kojemu postaje asistentom 1977. Od 2000. godine redoviti je profesor na Katedri za arhitektonsko projektiranje zagrebačkoga Arhitektonskog fakulteta ("Zgrade za kulturu").

Od 1992. predaje "Interieur" na Interfakultetskom studiju dizajna.

Od 1999. do 2003. bio je predsjednik Udruženja hrvatskih arhitekata.

Profesionalno je aktivan na području urbanizma i arhitekture, interijera, dizajna, televizijske i kazališne scenografije.

Dobitnik je brojnih domaćih i međunarodnih stručnih i društvenih nagrada i priznanja.

**SUVREMENI ASPEKTI I RAZVOJ KNJIŽNICE I
KNJIŽNIČARSTVA U BUDUĆNOSTI**

Josip Stipanov

NOVA ZGRADA NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU*

Uvod

Gradnja nove zgrade nacionalne knjižnice prvorazredan je ne samo kulturni već i općedruštveni događaj za svaki narod. Razumljivo kada se zna što nacionalna knjižnica znači jednom narodu: prikupljanjem i čuvanjem pisane baštine bez obzira na njezin civilizacijski i tehnološki oblik i pojavnost, nacionalna knjižnica predstavlja pamćenje određenoga naroda jer svjedoči o njegovom ukupnom stvaralaštvu kroz stoljeća, koje ima svoj izraz u pisanoj odnosno tiskanoj riječi. To se s posebnim razlogom može reći za hrvatsku nacionalnu knjižnicu. Naime, zbog povijesne sudbine hrvatskoga naroda upravo je kultura, i to poglavito njezin pisani dio, odigrala presudnu ulogu u zaštiti i očuvanju njegove nacionalne samobitnosti i samosvijesti. Stoga je posve razumljivo da ustanova koja čuva tu pisanu baštinu ima povlašteno mjesto u hrvatskoj nacionalnoj svijesti i javnosti uopće. Primjera za to ima bezbroj u četiristoljetnoj povijesti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Ta tema zavređuje poseban ogleđ. Ovdje ćemo samo pripomenuti da se to povlašteno mjesto, ljubav i privrženost očitovala, među ostalim, i kroz bezbroj donacija knjiga i druge knjižnične građe, od osnutka Knjižnice, pa sve do današnjih dana.

Ipak, bez pretjerivanja se može reći, da je najveća potvrđa povlaštenog položaja nacionalne knjižnice u hrvatskoj nacionalnoj svijesti i privrženosti hrvatskoga naroda toj ustanovi zacijelo to što je hrvatski narod dva puta u istom (prošlom) stoljeću sagradio zgradu za tu svoju stožernu kulturnu ustanovu. Prvi put na početku, a drugi na samom njegovom kraju. Time se ne mogu podičiti ni veći i bogatiji narodi koji su imali sretniju povijest od hrvatskoga naroda. To tim više imaju li se na umu sve povijesne i društvene okolnosti u kojima su se odgovarajuće odluke donosile i zgrade gradile. Pritom posebno ističemo relativno skroman nacionalni dohodak te činjenicu da Hrvatska tada nije bila samostalna država. No svijest o značenju te ustanove, o važnosti baštine koju čuva, te o značenju pisane riječi za kulturu, znanost i obrazovanje kao i opći društveni probitak u oba je slućaja nadvladala skromne gospodarske

* Budući da se Knjižnica sada službeno naziva Nacionalna i sveučilišna knjižnica, u ovom se izlaganju rabi taj naziv osim kad se navode dokumenti ili tijela u kojima je službeni naziv bio Sveučilišna knjižnica odnosno Nacionalna i sveučilišna biblioteka.

mogućnosti i ne baš povoljne političke pa i opće društvene okolnosti. Hrvatski je narod znao kako sačuvati baštinu i urti čvrstu i pouzdanu stazu za budućnost. Uostalom takve odluke širokih vidika i dalekih obzora može i donijeti jedino narod duboke povijesne ukorijenjenosti kojemu je kultura bitno obilježje. Što su korijeni dublji i plemenitiji, to su odluke utemeljenije i dalekovidnije. Na jedinstveni se, a s obzirom na sve okolnosti, i neponovljivi način, to posebno očitovalo u vrijeme donošenja ključnih odluka glede izgradnje sadašnje zgrade Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

U ovom ćemo izlaganju ukratko, kroz glavna događanja, prikazati kroniku nastajanja odnosno izgradnje nove zgrade Knjižnice.

Prve inicijative i odluke

Utvrđivanje programa

Povijest izgradnje nove zgrade Nacionalne i sveučilišne knjižnice, od prvih inicijativa i odluka do dovršetka gradnje, duga je skoro pedeset godina i po mnogočemu je oslikala ne samo kulturnu politiku u tadašnjoj Hrvatskoj, već i njen politički i uopće društveni položaj.

Pitanje nove zgrade Knjižnice, nakon što je već od 1945. u više navrata upozoravano na pomanjkanje prostora, pokrenuto je još 1947. godine, kada je već postalo jasno da ne samo spremište, već i ostali (korisnički i radni) prostori Knjižnice, postaju pretijesni za odgovarajući smještaj knjižnične građe i djelotvorno odvijanje njenih funkcija. U posebnom elaboratu Matko Rojnić, tadašnji ravnatelj Knjižnice, izlazi iz te situacije vidi u dvjema mogućnostima: iseljenju Hrvatskog državnog arhiva (koji je zauzimaio manji dio zgrade) i proširenju spremišta nadogradnjom na južnoj strani zgrade (gdje je spomenik don Frani Buliću), te u preuređenju drugih prostora ili u podizanju nove zgrade Knjižnice kao dugoročnom rješenju, iako se to “možda u prvi mah čini odveć smionim”.¹ U skladu s time, u Knjižnici se već tada započela sustavno proučavati literatura o novim zgradama većih knjižnica, što je upotpunjavano posjetima i upoznavanjem velikih knjižnica u mnogim europskim zemljama i u Sjedinjenim Američkim Državama.

Napomena: Dokumenti navedeni u bilješkama, ako nije drukčije označeno, nalaze se u pismohrani Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

¹ Rojnić, Matko. Pitanje prostora Sveučilišne knjižnice i potrebe njenog poslovanja. Zagreb, dne 5. travnja 1947.

S tim u svezi valja napomenuti da je prostor na kojemu je kasnije podignut spomenik don Frani Buliću, bio pri projektiranju odnosno izgradnji Knjižnice predviđen za kasniju nadogradnju njene zgrade. Zato kupola i nije na sredini zgrade.

Budući da su s vremenom problemi prostora postali još izrazitiji, te da se unatoč nastojanjima Knjižnice ništa u svezi s tim nije poduzimalo a kamoli riješilo, početkom 1958. godine ravnatelj Knjižnice ponovno upozorava na stanje i obrazloženo iznosi isti prijedlog: iseljenje Hrvatskog državnog arhiva i dogradnju zgrade odnosno podizanje nove zgrade kao dugoročno rješenje, naročito ako bi raščlamba, uključujući i procjenu ukupnih troškova dogradnje, pokazala da nikakve pregradnje i dogradnje nisu dugoročnije rješenje prostornih potreba Knjižnice.²

Zamisao o dogradnji naišla je gotovo posvuda na velik otpor. Razlozi protiv dogradnje zgrade prema jugu bili su kako urbanistički tako i arhitektonski, a nije baš bilo posve uvjerljivo da bi to bilo rješenje prostornih poteškoća s kojima se Knjižnica suočavala.³ Nakon toga planovi za proširenjem prostora Knjižnice, zasnovani na dogradnji zgrade i iseljenju Hrvatskog državnog arhiva, napušteni su za svagda. Doduše, mnogo kasnije, početkom osamdesetih godina, došlo se na ideju da se Knjižnica prostorno proširi, ali prema sjeveru, i to tako da se ispod (Marulićevog) trga sagrade dva podzemna kata i da se tako možebitno u budućnosti zgrada spoji sa zgradama Prirodoslovno-matematičkog (zapadna strana) i Kemijsko-tehnološkog fakulteta (istočna strana). No, samo na ideji je i ostalo.

Početkom šezdesetih godina počelo se ozbiljnije nastojati oko podizanja nove zgrade Knjižnice kao jedinog dugoročnog i kvalitetnog rješenja. Knjižnica upućuje molbu gradu Zagrebu radi osiguravanja prostora za novu zgradu Knjižnice te predstavlja Savjetu za nauku i kulturu NR Hrvatske o problematici prostora Knjižnice.⁴

Savjet Knjižnice raspravlja u više navrata o izgradnji nove zgrade te osniva i poseban Odbor za izgradnju Knjižnice.⁵ Rasprave o podizanju nove zgrade Knjižnice zaredale su u tadašnjem Republičkom savjetu (ministarstvu) za kulturu odnosno Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, a i u javnosti se govorilo i pisalo o teškom stanju glavne knjižnice Hrvatske i opasnosti koja uslijed toga prijete hrvatskoj kulturi i znanosti.

Nakon svih tih rasprava Knjižnica je 1963. godine izradila elaborat o temeljnim postavkama građevnog programa njezine nove zgrade. Elaborat je upućen Rektoratu Sveučilišta u Zagrebu na mišljenje, s molbom da se s njim upoznaju i fakulteti. U povodu toga Rektorat Sveučilišta obavijestio je upravu Knjižnice „da je Sveučilišno vijeće na svojoj sjednici od 30. rujna 1963. godine zaključilo jednoglasno da podupre akciju za podizanje nove zgrade”.⁶ Budući da se i Izvršno vijeće Sabora (Vlada) složilo

² Rojnić, Matko. Sveučilišna knjižnica - problem prostora. Zagreb, 14. veljače 1958.

³ Sekretarijat za građevinarstvo i urbanizam Gradskog narodnog odbora Grada Zagreba svojim je rješenjem br. 7704-VIII-1 od 20. ožujka 1958. godine i službeno odbio molbu Knjižnice br. 1054 od 15. travnja 1957. za dobivanje dozvole proširenja zgrade Knjižnice prema jugu. Bez učinka je ostala i žalba Knjižnice odgovarajućem republičkom tijelu.

⁴ Dopis Sveučilišne knjižnice br. 120/1-1960. od 16. lipnja 1960.

Pitanje prostora Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. Zagreb, 24. travnja 1961.

⁵ Zapisnici sjednica Savjeta Nacionalne i sveučilišne biblioteke od 1960. do 1963.

⁶ Dopis Rektorata Sveučilišta u Zagrebu od 6. listopada 1963. upućen Knjižnici.

s prijedlogom o podizanju nove zgrade Knjižnice, 1964. godine odobreni su i prvi novčani iznosi za pripreme radove. Urbanistički zavod grada Zagreba odredio je lokaciju nove zgrade na prostoru između željezničke pruge i zgrade Elektrotehničkog fakulteta (poslije Fakultet elektrotehnike i računarstva).

U skladu s prihvaćenim temeljnim postavkama Knjižnica je 1964. godine izradila građevni program nove zgrade.⁷ Program je izrađen na temelju višegodišnjeg proučavanja stručne literature i iskustava s novim zgradama većih knjižnica u Europi i Sjedinjenim Američkim Državama, ali su u obzir uzete i dobre strane tadašnje zgrade Knjižnice. Na temelju toga Arhitektonski fakultet, pod vodstvom arhitekta Drage Galića, izrađuje idejni projekt nove zgrade Knjižnice⁸ i 1966. godine dostavlja Knjižnici.⁹ Nakon toga naprasno prestaju sve aktivnosti oko izgradnje nove zgrade. U aktivnostima koje su kasnije uslijedile s tim se projektom više nije računalo.

Aktivnosti oko izgradnje nove zgrade Knjižnice obnavljaju se 1970. godine. U povoljnom ozračju „hrvatskog proljeća” sve se upornije isticala potreba podizanja nove zgrade Knjižnice zajedno s nastojanjem oko podizanja zgrada za Arhiv Hrvatske, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu i Muzej sakralnih umjetnosti u Zadru. No, s obzirom na to da je ipak proteklo određeno vrijeme, u Knjižnici je ocijenjeno da građevni program valja dopuniti novim spoznajama i dostignućima o gradnji suvremenih velikih knjižnica, vodeći računa o proširenju djelatnosti knjižnica, a osobito o primjeni nove informacijske i druge tehnologije. U isto vrijeme su se iz kruga Sveučilišta pojavili prigovori na postojeći građevni program. Radi usklađivanja mišljenja bio je sastavljen odbor od četiri predstavnika Sveučilišta i četiri predstavnika Knjižnice.¹⁰

Većina članova Odbora izjasnila se za postojeći građevni program nove zgrade Knjižnice, s time da se program dopuni prema najnovijim poimanjima i dostignućima u izgradnji i uređenju velikih knjižnica. To se napose odnosilo na uvođenje informacijske tehnologije i proširenje djelatnosti informacijske službe, uključivanjem dokumentacije i znanstvenih informacija. Odvojeno mišljenje iznio je prof. dr. sc. Božo Težak i to u obliku pismenog podneska “Konceptija za novu zgradu Nacionalne i sveučilišne biblioteke”.¹¹ Takav stav potvrđen je i prihvaćen krajem godine na

⁷ Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. Zagreb, 1964.

⁸ Zapisnici sjednica Savjeta Nacionalne i sveučilišne biblioteke od 3. veljače i 17. travnja 1964.

⁹ Investicijski program izgradnje Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu i Podloge za idejni projekt (mapa nacрта). Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1966.

Rojnić, Matko. Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke. Zagreb, 31. listopada 1970.

¹⁰ Predstavnici Sveučilišta bili su: prof. dr. Božo Težak, Branimir Mekanec, Mira Mikačić i prof. dr. Zvonimir Vrkljan, a predstavnici Knjižnice: Milan Ivanušić, Aleksandar Stipčević, Branko Hanž i dr. Pavao Zelenka. Matko Rojnić, ravnatelj Knjižnice, zbog bolesti nije sudjelovao u radu Radne skupine.

¹¹ Rojnić, Matko. Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke. Zagreb, 31. listopada 1970.

sastanku predstavnika Sveučilišta i mjerodavnih državnih ustanova te Knjižnice, a konačno ga usvaja i potvrđuje i Savjet za biblioteke Hrvatske.¹²

U ovom izlaganju ne možemo podrobnije izložiti te dvije koncepcije, niti iznijeti njihovu sustavnu raščlambu, pa stoga ni utemeljeni sud. To zasigurno završuje posebno istraživanje pa stoga i zaseban ogled, što bi nedvojbeno bio doprinos povijesti suvremenog hrvatskog knjižničarstva pa i informacijskih djelatnosti uopće.

Potom Savjet za naučni rad, jedan od investitora izgradnje, prihvaća stavove Znanstveno-nastavnog vijeća Sveučilišta u Zagrebu o građevnom programu Knjižnice uz dopunu da ne daje suglasnost "na definitivni projekt izgradnje", nego samo na globalni građevni program, s time da se vodi računa o maksimalnoj fleksibilnosti i nesmetanom unutarnjem rasporedu i uređenju.¹³

Time je koncepcija odnosno građevni program nove zgrade Knjižnice bio u osnovi prihvaćen. Potrebno je bilo osigurati izvore financiranja, odnosno potreban novčani iznos.

Nešto ranije od tih dviju ključnih sjednica u 1972. godini, točnije 18. lipnja 1971., u sklopu nove cjelovite hrvatske kulturne politike u povoljnom ozračju probudene hrvatske nacionalne svijesti, Sabor donosi Odluku o sudjelovanju Socijalističke Republike Hrvatske u financiranju izgradnje četiriju kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja. Riječ je o Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, Hrvatskom državnom arhivu, Muzeju sakralne umjetnosti u Zadru te Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.¹⁴ Bili su to objekti u kojima je trebalo pohraniti glavninu hrvatske kulturne baštine, zbog neprimjerenog smještaja zapravo i najugroženiju. Istodobno Sabor osniva i Odbor za izgradnju četiriju kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja. Tom Odlukom Sabora konačno je osigurano i financiranje izgradnje. Kasnija zbivanja i događaji oko izgradnje nove zgrade Knjižnice, uključujući i zbivanja na širem političkom i društvenom planu sve do osamostaljenja Hrvatske, pokazat će da je ta Odluka bila ključna i presudna za izgradnju nove zgrade Knjižni-

¹² Zapisnik sjednice Savjeta za biblioteke Hrvatske od 21. studenog 1970. Poseban tematski broj časopisa Informatologia Yugoslavica, INYU Sep. spec. 3 (1970) posvećen je toj raspravi pod nazivom: Prilozi za raspravu izgradnje nove zgrade Nacionalne i sveučilišne biblioteke i Arhiva Hrvatske. Sve je to ponovljeno, uz male dopune, u INYU Sep. spec. 5 (1977). Stručno utemeljen kritički osvrt na koncepciju Bože Težaka iznio je Matko Rojnić u studiji "Elaborat - Idejna koncepcija zgrade Nacionalne i sveučilišne biblioteke", koja nije objavljana u gore navedenom časopisu. Rojnić, Matko. Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke. Informacija o dosadašnjim pripremnim radovima. Zagreb, 19. listopada 1971. Bilješka sa sastanka koji je održan 2. VII. 1970. kod rektora Sveučilišta u svezi s Nacionalnom i sveučilišnom bibliotekom, Referalnim centrom i Sveučilišnim računskim centrom.

¹³ Dopis Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu br. 396/1-1972. od 10. veljače 1972.

Zapisnik sjednice Znanstveno-nastavnog vijeća Sveučilišta u Zagrebu od 28. veljače 1972. Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, Napomene uz Građevni program za novu zgradu Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu od 1971. god. (dodatak). Zagreb, siječanj 1975., str. 2.

¹⁴ Narodne novine, 26/1971., str. 192-193.

ce. Naime, sve kasnije odluke, zaključci i akcije oko financiranja i izgradnje izravno ili neizravno zasnivali su se na toj Odluci. Usprkos povremenim i privremenim za-
stojima, ipak je očuvan kontinuitet u radovima, pa je zgrada praktički dovršena go-
tovo dvadeset pet godina nakon te Odluke.

Budući da su prioritet u izgradnji dobili Muzej sakralne umjetnosti u Zadru
(kasnije pod nazivom Stalna izložba crkvene umjetnosti) i Muzej hrvatskih arheo-
loških spomenika u Splitu, vrijeme koje je slijedilo proteklo je uglavnom u rasprava-
ma, u stručnim i društvenim krugovima, oko koncepcije nove zgrade Nacionalne i
sveučilišne knjižnice. Bio je to zapravo nastavak prijašnjih rasprava.

Nakon svih tih rasprava, pa i polemika, iskristaliziralo se polazište na kojem se
zasnovala osnovna koncepcija nove zgrade Knjižnice, koja je u određenoj mjeri „po-
mirila” neke suprotstavljene stavove. Uz određenu ogradu može se reći da je prihva-
ćena osnova bila kreativni ishod dviju spomenutih koncepcija. Važnu, u određenom
trenutku čak presudnu ulogu u tome, odigrao je Savjet za biblioteke Hrvatske, koji
je u više navrata sudjelovao u raspravama i upozoravao na „urgentnost gradnje nove
zgrade” te osnovao posebnu Komisiju za izgradnju nove zgrade Knjižnice.¹⁵

Za daljnji tijek odluka svakako je presudna bila sjednica Savjeta za biblioteke
od 24. prosinca 1974. godine na kojoj je, nakon opširne i temeljite rasprave, na pri-
jedlog njegove komisije za izgradnju Knjižnice, prihvaćena (kao osnovica za izradu
„idejnog projekta”) koncepcija nove Nacionalne i sveučilišne knjižnice, koja je izra-
đena i usvojena u Knjižnici, sa zahtjevom da se pojasne pitanja smještaja i korištenja
kompjutora i ostalih najsuvremenijih tehničkih uređaja, zatim da se pobliže definira
smještaj i korištenje tzv. nekonvencionalne građe te da se naglasi potreba i mogućnost
kooperativnog povezivanja Knjižnice s nizom srodnih institucija znanstvenog, kul-
turnog i informacijskog karaktera. Savjet je ujedno za gradnju Knjižnice prihvatio
lokaciju Brezje te istaknuo da više nema racionalnog razloga da se produžuju raspra-
ve o koncepciji i lokaciji nove zgrade Knjižnice.¹⁶ Bio je to u biti isti stav koji je zauzet
i na spomenutom sastanku u Rektoratu Sveučilišta u srpnju 1970. godine i koji je
kasnije u više navrata potvrđen. Time su nakon više godina uglavnom prestale ra-
sprave oko temeljne koncepcije nove zgrade Knjižnice i sve su se stručne i društvene
snage i tijela mogle konačno usredotočiti na konkretne pripreme za gradnju. Pokušaj
ponovnog otvaranja rasprave o temeljnoj koncepciji 1977. godine nije uspio.¹⁷

¹⁵ Kronološki pregled rada Savjeta za biblioteke Hrvatske. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 20, 1/4 (1974), str. 31. Članovi Komisije bili su: Vjera Rašković-Zec (predsjednik), Vjekoslav Mikecin, Vera Mudri-Škunca, Matko Rojnić i Božo Težak.

¹⁶ Zapisnik sjednice Savjeta za biblioteke Hrvatske od 24. prosinca 1974.

¹⁷ Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke. Zagreb, siječanj 1975.

Rojnić, Matko (razgovor). 4.000.000 svezaka na okupu. // *Studentski list*, 29, 6 (1973), od 30. 10.

Težak, Božo (razgovor). Biblioteka treba nametati informacije. // *Studentski list*, 29, 6 (1973), od 30. 10.

Težak, Božo. Uvodne napomene i Da li ukorak s vremenom ili vremenu usprkos? // *Informatologia Jugoslavica*, INYU, Sep. spec. 5 (1977), str. 1-5.

Koncem siječnja 1975. godine Savjet upozna je sa svojim zaključcima Odbor za izgradnju četiriju kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja i dostavlja mu u skladu s navedenim zaključcima redigirani dokument „Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu”.¹⁸ Ta se koncepcija potom u susljednim fazama doradivala i dopunjavala te u cijelosti ili pojedinim dijelovima oblikovala u različitim dokumentima.

Lokacija

U skladu s temeljnom dvojnog funkcijom Knjižnice, njenim zadacima i djelatnostima, trebalo je odrediti i najpovoljniju lokaciju za izgradnju nove zgrade. Kad je riječ o nacionalnim knjižnicama, stručna literatura kao ključne kriterije za izbor lokacije navodi prije svega, da zgrada mora biti podignuta na istaknutom mjestu u gradu i da prometno bude što lakše dostupna. Kad je pak riječ o zgradama sveučilišnih knjižnica, u prvi plan dolazi kriterij blizine drugim sveučilišnim ustanovama (fakultetima i institutima), ako sveučilište nije izgrađeno kao campus. Tada se zgrada središnje sveučilišne knjižnice treba nalaziti u sredini campusa.

U slučaju Nacionalne i sveučilišne knjižnice valjalo je dakle, koliko je moguće, pomiriti oba glavna kriterija za izbor lokacije, dakako u okvirima raspoloživih urbanističkih mogućnosti grada Zagreba.

Prema analizi Urbanističkog zavoda grada Zagreba za novu zgradu Knjižnice u obzir su dolazile tri lokacije: Prigrad (između željezničke pruge i Elektrotehničkog fakulteta), Brezje (zapadno od Ulice Hrvatske bratske zajednice) i Prudi (uz lijevu obalu Save nedaleko od Mosta slobode).

Urbanistički zavod grada Zagreba podrobno je razmotrio sve tri lokacije i to na temelju prirodnih (geotehničkih, hidrotehničkih, mikroklimatskih), ekonomskih, socioloških, prometnih i urbanističko-arhitektonskih kriterija. Na temelju takve analize kao lokacija za novu zgradu Knjižnice utvrđena je kasetna Brezje. O tome je konačnu i službenu odluku donijela Skupština grada Zagreba u listopadu 1976.¹⁹ Time je i lokacija bila konačno utvrđena.

Ostali dio ovoga broja časopisa su pretisnuti tekstovi iz Sep. spec. 3 (1970).
Pitanja, 9 (1977), 1/2, str. 13-79.

Osim članka Nenada Preloga (Kako gradimo Biblioteku?, str. 13-16.) te članka Ivana Pađena (Nacionalna i sveučilišna biblioteka - nacionalni informacijski centar, str. 17-43.) u časopisu se iznosi Kronologija važnijih događaja u svezi s izgradnjom novih zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke i Arhiva Hrvatske u Zagrebu (str. 43-53) te Dokumentacija - pregled najvažnijih dokumenata (str. 54-79).

¹⁸ Dopis Savjeta za biblioteke Hrvatske Odboru za izgradnju četiriju kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja br. 15/1 - 1975. od 31. siječnja 1975.

¹⁹ Službeni glasnik grada Zagreba 24/1976, str. 1378.

Dopis Sekreterijata za komunalne poslove, građevinarstvo i saobraćaj, Odjel za urbanizam i građevinarstvo Grada Zagreba br. 05/3-2052/1-1975. od 8. srpnja 1976.

U ocjenjivanju podobnosti i konače odluke za lokaciju Brezje prevagnulo je to što ta lokacija nije daleko od gradske jezgre kao ni od niza znanstvenih, kulturnih i sveučilišnih ustanova. Predviđena površina činila se dovoljnom za izgradnju Knjižnice pa i za njezino proširenje u budućnosti.

Pripremne radnje

Konkretne aktivnosti na pripremama za izgradnju otpočinju tek nakon što je Sabor početkom srpnja 1976. donio Odluku o sudjelovanju SR Hrvatske u financiranju izgradnje kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja.²⁰ Podloga je bio investicijski program s troškovnikom i cijenama s kraja 1975. godine. Valja na ovome mjestu istaknuti da je u tom investicijskom programu, dakle već u samome početku, ukupan iznos predviđen za izgradnju nove zgrade Knjižnice bio podcijenjen, što je kasnije u svim proračunima stvaralo određene poteškoće. Po toj Odluci, koju Sabor donosi nakon završetka radova na kapitalnim objektima kulture od nacionalnog značenja u Zadru i Splitu, u financiranju izgradnje nove zgrade Knjižnice sudjeluju: Sabor - 60%, Republička samoupravna interesna zajednica odgoja i usmjerenog obrazovanja - 10% i Skupština grada Zagreba - 30%.

Svoja investitorska prava donošenja odluka i praćenja izgradnje, Sabor i Skupština grada Zagreba prenijeli su na Odbor za izgradnju kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja Sabora SR Hrvatske (koji je Sabor u istom sastavu obnovio početkom 1977. i za predsjednika imenovao akademika Ivana Jurkovića), odnosno na Odbor za izgradnju Nacionalne i sveučilišne biblioteke i Arhiva Hrvatske u Zagrebu Skupštine grada Zagreba, koji djeluje od kraja 1976., a na čelu kojega je bio akademik Andrija Mohorovičić.²¹ Od početka 1977. oba se odbora redovito sastaju i to pretežno na zajedničkim sjednicama sve do prestanka njihova rada u prvoj polovini 1986. godine.

Odbor za izgradnju četiriju kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja, još u starom sazivu, prihvaća zaključke koje mu je krajem siječnja 1975. uputio Savjet za biblioteke Hrvatske, a potom ih prihvaća i novoosnovani Odbor za izgradnju Nacionalne i sveučilišne biblioteke i Arhiva Hrvatske Skupštine grada Zagreba.²² Na sjednici potonjeg Odbora održanoj 8. prosinca 1976. zaključeno je da se dokument „Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu”, koji je izrađen i usvojen u Knjižnici, pojasni i dopuni u smislu navedenih zaključaka. Taj je zadatak povjeren Knjižnici.²³

²⁰ Narodne novine, 31/1976., str. 415-416.

²¹ Narodne novine, 10/1977., str. 148.

Službeni glasnik grada Zagreba, 24/1975, str. 1260-1261., 5/1976. str. 188.

²² Zapisnik sjednice Saborskog i Gradskog odbora od 25. studenog 1976.

²³ Zapisnik Gradskog odbora od 8. prosinca 1976.

Dopunjeni program (poglavito što se nove informacijske tehnologije i nekonvencionalne građe tiče) prihvaćen je na sjednici Savjeta Knjižnice 10. veljače 1977.²⁴ i dostavljen odborima na usvajanje.

Odbor za izgradnju kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja 29. ožujka 1977. usvaja dokument pod nazivom „Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke - Građevni program” kao valjanu osnovu za izradu projektnog zadatka te zaključuje da projektni zadatak valja nadopuniti, posebice s obzirom na informatizaciju. Odbor ujedno prihvaća i usvojenu lokaciju Brezje. Potom i Odbor grada Zagreba prihvaća u potpunosti stavove i zaključke Saborskog odbora u odnosu na građevni program, a vođenje stručno-tehničkih poslova pripreme i izgradnje nove zgrade Knjižnice povjerava Zavodu za izgradnju grada Zagreba.²⁵ Zajednički rad obaju odbora kao i koordinacija ostalih sudionika označili su i završetak razdoblja višegodišnjih rasprava o lokaciji, koncepciji, nadležnostima i sl. Ponovni pokušaj otvaranja rasprave o temeljnoj koncepciji i lokaciji, odbori su odbacili, ali su u navedenim zaključcima prihvatili neke kvalitetne prijedloge, kojima se program kasnije dopunjavao.

Srednjoročni planovi razvoja Hrvatske i Zagreba predviđali su izgradnju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u razdoblju 1976.-1980.²⁶

Time su stvoreni svi institucionalni, organizacijski i financijski preduvjeti da se planski, organizirano i sustavno krene u pripreme za izgradnju. Nakon višegodišnjih predradnji bio je to početak pravih pripremnih radnji. Usporedo se krenulo na čišćenje zemljišta na kojem se predviđalo izgraditi novu zgradu Knjižnice i na izradu stručnih podloga odnosno projektnog zadatka za arhitektonski projekt nove zgrade Knjižnice.

Da bi se taj zadatak stručno obavio, u travnju 1977. godine osnovana je posebna Radna skupina pri Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu sastavljena od knjižničara, arhitekata, informatičara i strojarških stručnjaka.²⁷ Ta skupina, po potrebi proširivana i drugim stručnjacima, postaje trajno stručno savjetodavno tijelo obaju odbora.

Prvi i najvažniji zadatak Radne skupine bila je izrada projektnog zadatka nove zgrade Knjižnice. Hrvatski knjižničari, poglavito članovi Radne skupine, našli su se pred nsvakdašnjim zadatkom i izazovom. Bili su svjesni toga da rješenjima u projektnom zadatku umnogome određuju ne samo zgradu nego i Knjižnicu za buduća desetljeća. Trebalo je izraditi stručne podloge za razmjerno veliku knjižnicu, koja uz to

²⁴ Zapisnik sjednice Savjeta Nacionalne i sveučilišne biblioteke od 10. veljače 1977.

²⁵ Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke - Građevni program. Zagreb: Odbor za izgradnju Nacionalne i sveučilišne biblioteke i Arhiva Hrvatske u Zagrebu Skupštine grada Zagreba, ožujak 1977.

Zapisnik sjednice Saborskog odbora od 29. ožujka 1977.

Zapisnik sjednice Gradskog odbora od 13. travnja 1977.

²⁶ Narodne novine, 35/1976., str. 561.

Službeni glasnik grada Zagreba, 34/1976., str. 1818.

²⁷ Zapisnik sjednice Gradskog odbora od 20. travnja 1977.

ima dvije temeljne funkcije (funkciju nacionalne knjižnice i funkciju središnje sveučilišne knjižnice). Osim toga valjalo je voditi računa o nizu novih funkcija i sadržaja kao i o novoj informacijskoj tehnologiji i novim medijima, te imati na umu neprekidne promjene koje su obilježje knjižničarstva kao i informacijske djelatnosti općenito, o suvremenim dostignućima i tendencijama, uključujući i bitnu odrednicu nove Knjižnice, naime da je ona i središte hrvatskoga knjižničnog sustava. Kako je vrijeme odmicalo sve više je rasla svijest da koliko god se u danom trenutku postave optimalna i otvorena rješenja, izazov promjena ostaje trajan. Vrijeme je to samo potvrđivalo. Tim je više bilo potrebno postaviti takva temeljna rješenja koja će omogućavati buduće promjene. Hrvatski knjižničari do tada jedva da su imali iskustva u gradnji knjižnica, pogotovo tako velikih, funkcionalno i tehnološki složenih. Zato su stručnjaci, članovi Radne skupine, svoje znanje i iskustvo obogatili konzultacijama s drugima, kako domaćim tako i inozemnim stručnjacima. Nenadoknadivo je u tom pogledu bilo više studijskih putovanja u veće i novije, nacionalne i sveučilišne, knjižnice u Europi. Rezultat takvog rada bio je Projektni program²⁸ koji je dovršen koncem srpnja 1977., praktički u nepuna četiri mjeseca, jer su to iziskivali postavljeni rokovi. Po ocjeni mjerodavnih stručnjaka, Projektni program je s obzirom na pristup, razrađenost i način obrade bio do tada gotovo bez premca u nas, posebice s gledišta njegove osnovne namjene.

Na zajedničkoj sjednici obaju odbora održanoj 12. rujna 1977. prihvaćen je Projektni program i na temelju ranijih odluka raspisan javni natječaj za idejno arhitektonsko i urbanističko rješenje nove zgrade Knjižnice. Na istoj je sjednici imenovan i Ocjenjivački sud.²⁹

Valja ovdje napomenuti da su se pred izazovom našli i arhitekti, također bez većeg znanja i iskustva u projektiranju velikih knjižnica, a koji su uz to imali kao izazov prekrasnu secesijsku ljepoticu na Marulićevom trgu, podignutu početkom 20. stoljeća, koja je bila i prva zgrada namijenski izgrađena za knjižnicu u ovom dijelu Europe.

²⁸ Projektni program NSB. Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Radna grupa za izradu projektnog programa za Nacionalnu i sveučilišnu biblioteku u Zagrebu, lipanj-srpanj 1977.

Izvještaj o posjetu bibliotekama u Bruxellesu, Edinburghu, Bremenu i Dortmundu, Zagreb, rujan 1977.

²⁹ Zapisnik zajedničke sjednice odbora od 12. rujna 1977.

Natječaj je objavljen u listu Vjesnik od 18. rujna, a isti dan i u glavnim dnevnim listovima drugih republika i pokrajina.

Uz Projektni program kao obvezne podloge u obliku posebnih publikacija bile su i Urbanističke propozicije te Uvjeti raspisa natječaja.

Članovi Ocjenjivačkog suda bili su: Ivo Vrhovec, predsjednik, Ivan Jurković, Boris Bakrač, Josip Stipanov, Andrija Mohorovičić, Veseljko Velčić, Jurij Jenšterle, Nikola Saičić, Branko Vasiljević, Edo Šmidihon, Mladen Vodička, te zamjenici: Božo Težak, Branko Hanž, Igor Lunaček i Tomislav Odak.

Do propisanog roka (27. ožujka 1978.) na natječaj je pristigao 41 rad. Ponudena rješenja bila su doista različita u svakom pogledu. No, kvalitetom urbanističkih, arhitektonskih i naročito u knjižničnom pogledu funkcionalnih rješenja jedan se rad ipak izdvajao. Prvonagrađeni rad, prema odluci Ocjenjivačkog suda, bilo je djelo četvori-ce zagrebačkih arhitekata iz Urbanističkog instituta Hrvatske: Marijana Hrzića, Zvonimira Krznarića, Davora Mancea i Velimira Neidhardta.³⁰ Tu odluku potom prihvaćaju i oba odbora. Prvonagrađeni rad ujedno je bio i rad za izvođenje.

Odmah se pristupilo doradi prvonagrađenog rada, u što su bili uključeni kako autori tako i knjižničari i drugi stručnjaci, poglavito informatičari. Uvažavajući preporuke Ocjenjivačkog suda kao i razvojne planove izrađene u samoj Knjižnici, odbori su na zajedničkoj sjednici u studenome zaključili da treba izraditi dopunu Projektnog programa, posebice što se tiče informatizacije i novih audiovizualnih medija, informacijske djelatnosti te uloge Knjižnice u hrvatskom knjižničnom sustavu. Što se potonjeg tiče zaključeno je da se izradi odgovarajući elaborat u okviru Republičkog savjeta za naučni rad.³¹

Knjižničari i arhitekti našli su se pred novim izazovom. No, konzultacijama s domaćim i inozemnim stručnjacima te iskustvima stečenima na studijskim putovanjima (Sjedinjene Američke Države, Kanada, Japan) došlo se do kvalitetnih rješenja. Konzultacije s uglednim inozemnim stručnjacima za izgradnju, opremanje i funkcioniranje knjižnica kao i studijska putovanja i posjeti nastavljani su i u kasnijim fazama dorade i dopune pojedinih stručnih podloga i izrade prostorno-funkcionalnih rješenja i praktički su trajale do kraja izgradnje.³² Tada je započela, a trajala je s različitim intezitetom do kraja izgradnje, vrlo uspješna i djelotvorna suradnja arhitekata i drugih projekatana s knjižničarima i drugim stručnjacima iz Knjižnice. Taj je plodotvoran rad bio presudan za kvalitetu brojnih prostorno-tehničkih i funkcionalnih rješenja u novoj zgradi Knjižnice.

Na temelju dopune Projektnog programa i dokumenta o knjižničnom sustavu te primjedbi arhitektonske i urbanističke naravi, autori prvonagrađenog rada izradili su novelirano idejno arhitektonsko rješenje nove zgrade Knjižnice, što je značilo i pove-

³⁰ Zapisnik Ocjenjivačkog suda jugoslavenskog, anonimnog natječaja za izradu idejnog rješenja Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, Zagreb, svibanj 1978.

Arhitektonski natječaj 1979. Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1981. U ovoj su publikaciji uz uvodne tekstove i tekstove zapisnika Ocjenjivačkog suda (nagrade, otkupni radovi pristigli na natječaj, šifra kojom su bili označeni, kratki opis odnosno ocjena rada) objavljene i fotografije maketa svih radova.

³¹ Zapisnik zajedničke sjednice odbora od 21. studenog 1978.

³² Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu. Projektni program - Prva dopuna (1979.). Maričić, Siniša; Prelog, Nenad; Sarajlić, Dino; Stipanov, Josip; Velčić, Veseljko. Osnove koncepcije bibliotečno-informacijskog sistema SR Hrvatske i uloga Nacionalne i sveučilišne biblioteke. // *Informatika* 5 (1979), 13, str. 39-42. Ovaj dokument nije toliko utjecao na prostorna rješenja u novoj zgradi Knjižnice, ali je sljedećih godina postao svojevrsna programska osnova i početak sustavne akcije preobrazbe i razvoja NSK i drugih knjižnica u Hrvatskoj, kao i knjižničarstva u cjelini.

ćanje ukupne površine Knjižnice s 41.600 m² (iz Projektnog programa) na 44.700 m². To su rješenje odbori prihvatili na zajedničkoj sjednici 23. svibnja 1979. godine.³³

Time je Knjižnica u osnovi, u prostorno-funkcionalnom pogledu, uključujući i prostorne parametre, odnosno veličinu (kvadraturu) pojedinih dijelova bila uglavnom definirana. Kasnije dorade donijele su samo manje promjene i nadopune, dakako, osim značajnih promjena, koje su kasnije nastale zbog odluke da se Knjižnica gradi u dvije faze, te uslijed izmjene postavki Generalnog urbanističkog plana grada Zagreba.

Otada pa sve do kraja izgradnje stručno djelovanje Knjižnice bilo je usmjereno u dvama glavnim pravcima: suradnji s autorima i projektantima različitih struka (arhitektima, građevinarima, strojarima, elektrotehničarima...) na razradi projekta u cijelosti i pojedinim dijelovima sve do izvedbenih rješenja, planiranju razvoja i djelatnosti, ustroju i funkcioniranju Knjižnice u novoj zgradi odnosno djelatnoj pripremi za novu zgradu. Taj dio povijesti Knjižnice zaslužuje poseban kritički osvrt, što u ovom izlaganju nije moguće. Pripomenimo samo da je u tome sudjelovalo više stručnjaka iz Knjižnice i vanjskih suradnika različitih struka. Na ta se dva pravca petnaestak godina radilo usporedo, iako ne uvijek na oba jednakim intenzitetom.

S tim u svezi valja istaknuti i one poslove koji u knjižničnom i informacijskom smislu nisu stručni, a koje je Knjižnica, posebice od 1986. kada je i formalno postala investitor, morala neprekidno obavljati. Riječ je prije svega o zalaganju da se osiguraju novčana sredstva za izgradnju, te o trajnoj suradnji, usklađivanju i nadziranju svih sudionika, kako projektanata tako i niza izvođača, u izgradnji uključujući i donošenje investitorskih odluka.

U međuvremenu, od 1978. do 1980., riješena su gotovo sva imovinsko-pravna pitanja glede zemljišta. Nakon izradbe tender-dokumentacije sredinom 1981. godine, planiralo se zatražiti građevinsku dozvolu i ostale potrebne suglasnosti, izabrati natječajem izvođače radova i ugovoriti gradnju, usvojiti Investicijski program i tako praktički okončati pripreme radove za izgradnju nove zgrade Knjižnice.

No, umjesto očekivanog i planiranog početka gradnje, dolazi najprije do usporavanja, štoviše i do prestanka odnosno zamiranja značajnijih aktivnosti oko izgradnje nove zgrade Knjižnice. Glavni razlog tome je činjenica što su Sabor i Skupština grada Zagreba prestali biti investitori, jer se uslijed društvenih i zakonskih promjena koje su u međuvremenu nastale, takav objekt više nije mogao graditi sredstvima iz proračuna Hrvatske i grada Zagreba. Stoga, budući da je prestao koliko-toliko redovit dotok novca na temelju Odluke Sabora iz 1976., praktički su zamrle i aktivnosti.

U tim okolnostima aktivnosti i zauzimanje obaju odbora usmjerene su ponajvećma na pronalaženje novih načina i oblika financiranja izgradnje nove zgrade Knjižnice, a što je sve trebalo biti u skladu s ondašnjim društvenim uređenjem i zakonskim propisima. Međutim naknadnim donošenjem Zakona o privremenoj zabrani investiranja u neprivredne i neproizvodne djelatnosti, otpala je i mogućnost da

³³ Zapisnik zajedničke sjednice odbora od 23. svibnja 1979.

Odbori su u zaključku istaknuli da je „idejno rješenje bitno usavršilo koncepciju funkcije“.

se posebnim Samoupravnim sporazumom, što su sredinom 1981. godine predložili odbori,³⁴ osiguraju sredstva za izgradnju Knjižnice.

Da bi se u društvu ipak održala svijest o potrebi izgradnje Knjižnice 1983. odbori donose odluku da izgradnji nove zgrade Knjižnice treba dati prioritet u planovima društveno-ekonomskog razvoja Hrvatske. Zaključuju da izgradnju valja započeti po mogućnosti već 1984., a najkasnije početkom planskog razdoblja 1986.-1990. Na istoj je sjednici, nakon što su razmotrene i druge mogućnosti i oblici financiranja izgradnje Knjižnice (primjerice narodni zajam) također zaključeno da se što prije izradi prijedlog i pokrene postupak za zaključivanje posebnog Samoupravnog sporazuma za izgradnju nove zgrade Knjižnice i tako osiguraju sredstva.³⁵ Te su zaključke potom potvrdili i Sabor i Skupština grada Zagreba.³⁶ Izgradnja Knjižnice „seli” iz jednoga u drugi srednjoročni plan, ali gradnja ne započinje.

Osiguranje financiranja izgradnje

U traganju za rješenjem koje bi stvarno omogućilo izgradnju, na zajedničkoj sjednici u srpnju 1985. godine, nakon konzultacija s mjerodavnim društvenim čimbenicima, odbori donose dvije odluke, bitne za daljnji tijek zbivanja glede osiguranja financiranja izgradnje: Knjižnica će se graditi u dvije etape, sada će se izgraditi prva etapa, a sredstva će se osigurati posebnim Samoupravnim sporazumom, nakon što ga prihvate i potpišu registrirani društveni (pravni) subjekti u Hrvatskoj za tekuće plansko razdoblje (1986.-1990.). Izrađen je tekst Samoupravnog sporazuma o osiguranju sredstava za izgradnju Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu kao središta bibliotečno-informacijskog sistema SR Hrvatske s obrazloženjem o značenju izgradnje Knjižnice, a tiskana je i promidžbena brošura o Knjižnici.³⁷ Aktivnostima oko izradbe prijedloga Samoupravnog sporazuma praktički je prestao gotovo desetogodišnji intezivan rad obaju odbora, kao predstavnika Sabora i Skupštine grada Zagreba, dotadašnjih investitora, na izgradnji nove zgrade Knjižnice. Glavni nositelj aktivnosti koje će uslijediti, uključujući i prava investitora, postaje Knjižnica.

Nije potrebno posebno isticati da je odluka o izgradnji samo prve etape stvorila dodatne poteškoće kako autorima i ostalim projektantima tako i knjižničarima. Naime, projekt nije bio izvorno predviđen za etapnu izgradnju, pa je određen „rez”

³⁴ Zapisnik zajedničke sjednice odbora od 25. lipnja 1981.

Prijedlog za donošenje odluke o početku izgradnje Nacionalne i sveučilišne biblioteke s okvirnim investicijskim predračunom, dinamikom izgradnje i ulaganja sredstava, Zagreb, veljača 1981.

³⁵ Zapisnik zajedničke sjednice odbora od 16. veljače 1983.

³⁶ Narodne novine, 58/1983., str. 886.

Delegatski list Skupštine grada Zagreba, 121/1983., 3-6., 125/1983., str. 2.

³⁷ Zapisnik zajedničke sjednice odbora od 16. srpnja 1985.

Prijedlog za izgradnju I. etape Nacionalne i sveučilišne biblioteke sa Samoupravnim sporazumom o osiguranju sredstava, Zagreb, lipanj, 1985.

trebalo napraviti na već prihvaćenom projektu razrađenom do razine tender-dokumentacije. Pri tome je trebalo voditi računa o tome da prva etapa u operativnom pogledu obuhvati sve što je potrebno za normalno funkcioniranje glavnih djelatnosti Knjižnice te da i zgrada može funkcionirati u građevinsko-tehničkom pogledu. No, i taj je složeni zadatak u relativno kratkom roku uspješno obavljen. Od tada izgradnja nove zgrade Knjižnice znači zapravo izgradnju prve etape, koja je iznosila više od dvije trećine ukupne površine Knjižnice.

Nastaje kritična, možda i najkritičnija faza u dotadašnjim pripremama za daljnji tijek izgradnje i odluke koje će uslijediti. Istina je da već tada gospodarska situacija nije bila baš najpovoljnija, ali ne treba zanemariti ni to da je Hrvatska tada još bila u sklopu Jugoslavije, te je bilo očito, s obzirom na ukupne društveno-političke okolnosti, da će ključna odluka ipak biti donesena u ondašnjem političkom vrhu Hrvatske. Posebno razvidno bilo je to sljedeće godine prije donošenja posebnog Zakona o izgradnji Knjižnice.

U skladu s propisanim postupkom prvi se o Samoupravnom sporazumu trebao izjasniti Sabor. Budući da je procijenjeno da bi ishod rasprave i odlučivanja u Saboru mogao biti neizvjestan, znajući i za negativan stav Izvršnog vijeća Sabora (tadašnja republička Vlada), uoči rasprave u Saboru u tisku je objavljen Apel kulturnih i znanstvenih radnika za izgradnju Nacionalne i sveučilišne knjižnice koji je potpisalo stotinu uglednih kulturnih, znanstvenih i drugih javnih djelatnika Hrvatske.³⁸ Vijeće udruženog rada Sabora na sjednici održanoj 26. ožujka 1986. podržalo je Samoupravni sporazum kao način osiguranja sredstava za izgradnju Knjižnice i suglasilo se s upućivanjem Samoupravnog sporazuma na razmatranje i prihvaćanje „u udruženi rad”, odnosno među sve zaposlene u Hrvatskoj, unatoč drukčijem, zapravo negativnom stavu tadašnjeg Izvršnog vijeća Sabora.³⁹

Koncem svibnja Knjižnica zajedno s posebnom (ilustriranom) brošurom⁴⁰ upućuje Samoupravni sporazum na prihvaćanje i potpisivanje svim ondašnjim osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama u Hrvatskoj. Praktički svim zaposlenima. O njemu se trebalo izjasniti oko 11.000 subjekata.

Time je započela velika, a po pobudama, značenju i načinu vođenja, doista jedinstvena društvena akcija u koju se uključuju brojna društvena tijela, udruge, ustanove i pojedinci. Cilj cjelokupne akcije bio je nizom informativno-promidžbenih

³⁸ Vjesnik, 22. ožujka 1986., prilog (Sedam dana - Panorama subotom), str. 3.

Večernji list, 22. i 23. ožujka 1986., str. 4.

Samoupravni sporazum o osiguranju sredstava za izgradnju Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu kao središta bibliotečno-informacijskog sistema SR Hrvatske obrazloženjem. Zagreb: Odbor za izgradnju kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja Sabora SR Hrvatske i Odbor za izgradnju Nacionalne i sveučilišne biblioteke i Arhiva Hrvatske u Zagrebu Skupštine grada Zagreba, ožujka 1986.

³⁹ Delegatski vjesnik, 337/1986., str. 8.; 339/1986., prilog, str. 1-8.

⁴⁰ Nacionalna i sveučilišna biblioteka - kakvu zajednički možemo izgraditi. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1986.

poteza i akcija animirati cjelokupnu hrvatsku javnost i stvoriti povoljno i pozitivno društveno ozračje da se Samoupravni sporazum prihvati i potpiše, te da se istodobno putem različitih kulturnih i drugih priredbi i skupova (dražbe, koncerti, radio i televizijske emisije, spotovi, letci, napisi i razgovori u tisku...) i pojedinačnim priložima u domovini i u inozemstvu (među iseljenicima i radnicima u zapadnoeuropskim zemljama) prikupe i dodatna sredstva. U tu su svrhu, osim Samoupravnog sporazuma i navedene brošure, izrađeni i tiskani i drugi informativno-promidžbeni materijali: letci, razglednice, plakati za koje su likovna rješenja izradila dvanaestorica vrhunskih hrvatskih likovnih umjetnika, dvojezična (hrvatski i engleski) ilustrirana brošura, dokumentarni film o Knjižnici, koji je bio sinhroniziran i na engleski ...⁴¹

Cijela akcija vodila se pod geslom „Svoju Nacionalnu i sveučilišnu biblioteku gradimo zajednički.” To je geslo bilo i na spomenutim plakatima koji su ukrašavali brojne prostorije i prostore i ujedno stvarali ozračje u prilog izgradnje nove zgrade Knjižnice. Akcija, koja je s različitim intezitetom trajala do početka devedesetih godina, sastojala se od brojnih, raznovrsnih, većih i manjih, priredbi, skupova, nastupa, koncerata, razgovora, u Hrvatskoj i među našim iseljenicima. Ta akcija zacijelo zavrđuje poseban osvrt i nemoguće ju je u ovom izlaganju podrobnije opisati. Ipak držimo potrebnim, više primjera radi i kao ilustraciju cjelokupnog ozračja, kratko navesti neka događanja, za koja smatramo da su reprezentativna: veliku dražbu 310 likovnih djela koju je darovalo 260 umjetnika, a odvijala se tri večeri.⁴² Od brojnih koncerata navodimo samo koncert Ive Pogorelića, hrvatskog pijanista svjetskog glasa u prepunoj Koncertnoj dvorani „Vatroslav Lisinski”, te priredbu pod nazivom „Licitarsko srce”, zapravo svojevrsnu pučku svečanost, a prema zamisli likovnog umjetnika Miroslava Šuteja, utemeljenu na pučkoj predaji Hrvatskog zagorja, koja je održana kao cjelodnevno događanje na trgu ispred stare zgrade Knjižnice. Od priredbi među hrvatskim iseljenicima navodimo gala-večer u Torontu. Sve su te kao i ostale priredbe i akcije bile posvuda primjereno medijski popraćene, a prihod namijenjen izgradnji nove zgrade Knjižnice.

Usljedili su i brojni pojedinačni i skupni novčani prilozi kako iz domovine tako i iz iseljene Hrvatske, od kojih je mnoge redovito objavljivao list „Vjesnik”, koji

⁴¹ Na razglednici je u panoramu Zagreba fotomontažom ugrađena zgrada Knjižnice (slika makete) koja domonira razglednicom.

Letak je imao tekst s glavnim podacima o Knjižnici te o značenju i potrebi izgradnje nove zgrade Knjižnice.

Autori plakata su bili: Dubravka Babić, Vojin Bakić, Dušan Džamonja, Dalibor Jelavić, Munir Vejzović, Ivan Lacković-Croata, Orden Petlevski, Dimitrije Popović, Ivica Šiško, Vilim Svečnjak, Miroslav Šutej i Matko Trebotić.

Dokumentarni je film režirao prof. dr. Radovan Ivančević u proizvodnji Filmoteke 16.

Dvojezična (hrvatsko-engleska) brošura: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, The National and University Library in Zagreb. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1987., bila je namijenjena poglavito našim iseljenicima.

⁴² Izložba umjetničkih djela za aukciju u prilog izgradnje Nacionalne i sveučilišne biblioteke (Katalog izložbe). Zagreb : Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1986.

je bio svojevrsni medijski sponzor brojnih događanja i akcija. Ti su prilozi (imena i iznosi) ubilježeni i u knjizi donatora.

Time se ujedno, ne samo simbolički, iskazala povezanost i poistovjećivanje s hrvatskom nacionalnom knjižnicom koja, kao svojevrsno pamćenje hrvatskoga naroda, svjedoči o njegovom povijesnom kontinuitetu i nacionalnom identitetu. I doista nema ustanove s kojom bi se pripadnici hrvatskoga naroda, gdje god živjeli, dublje i snažnije, i to ne samo simbolički, mogli poistovjetiti negoli je to njihova nacionalna knjižnica koja stoljećima čuva ukupnu hrvatsku pisanu baštinu, hrvatsko stvaralaštvo koje ima svoj izraz u pisanoj riječi bez obzira na vrijeme i mjesto, tehnološki i civilizacijski oblik i pojavnost njezina nastanka. A činjenica je da je Nacionalna i sveučilišna knjižnica jedino mjesto na svijetu u kojemu se ostvaruje jedinstvo onoga dijela hrvatske kulture koji ima svoj izraz u pisanoj riječi. Ta ustanova, hram i riznica hrvatske pisane riječi, knjige, kulture i znanosti doista zavređuje novo zdanje, ne samo radi očuvanja pisane baštine već i kao zalag budućnosti.

Sve to imalo je velikog odjeka, ali i željeni učinak, i polučilo je postavljeni cilj.

Početak ožujka 1987. godine Samoupravni je sporazum proglašen zaključnim, nakon što ga je prihvatilo više od polovine zaposlenih u Hrvatskoj te je objavljen u Narodnim novinama.⁴³ Budući da su bili ispunjeni i preostali uvjeti predviđeni u članku 62. Ustava SR Hrvatske, pokrenut je postupak za donošenje posebnog Zakona kojim bi se preostali dio zaposlenih obvezalo na jednako izdvajanje (0,18% od umnogog dohotka) kao i potpisnici Samoupravnog sporazuma i na isto vremensko razdoblje. Vijeće udruženog rada Sabora 24. rujna 1987. donosi Zakon o obvezi udruživanja dijela sredstava društvene reprodukcije radi sudjelovanja u financiranju izgradnje Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu kao središta bibliotečno-informacijskog sistema Socijalističke Republike Hrvatske, čime je ostvaren i posljednji preduvjet da se s izgradnjom može započeti. Kao ilustraciju gotovo plebiscitarnog raspoloženja cijele hrvatske javnosti da se Nacionalna i sveučilišna knjižnica konačno izgradi, navodimo među brojnim primjerima, činjenicu da se nakon izglasavanja spomenutog Zakona sabornicom prolomio spontani i dugotrajni pljesak (o čemu postoji i videozapis), što je po svjedočanstvu mnogih, koji su duže vrijeme pratili rad Sabora, zacijelo po prvi put da se od srca pljeskalo zakonu koji sve obvezuje na dodatna izdvajanja. Pobuda i značenje ustanove, osjećaj odgovornosti pa i ponosa za naslijeđenu kulturnu baštinu kao i za budućnost vlastite kulture pa i naroda, nadjačali su gospodarske teškoće i druga u svijesti i podsvijesti prisutna ograničenja. Bio je to veliki dan odnosno događaj za hrvatsku kulturu i znanost. Gradnja je mogla započeti.⁴⁴

⁴³ Narodne novine, 11/1987., str. 132-133.

⁴⁴ Narodne novine, 39/1987., str. 521-522.

Prijedlog Zakona bio je na sjednici Vijeća udruženog rada u srpnju, ali nije bilo propisanog kvoruma. Naime, da bi se donio takav Zakon, u skladu s Ustavom SR Hrvatske, bilo je potrebno da za njega glasuje barem dvije trećine svih zastupnika u Vijeću.

Društvenim planom SR Hrvatske za razdoblje od 1986. do 1990. izgradnja nove zgrade Knjižnice predviđa se odnosno navodi zapravo uvjetno.⁴⁵

I kada se sve sabere, sve akcije, potezi i poticaji, nastupi, nastojanja, cijelo ozračje, sva iščekivanja i gotovo navijanja, držimo da se sličan primjer u svezi gradnje jedne nacionalne knjižnice ne može naći. I to je jedna od vrijednosti te akcije. S obzirom na ukupne prilike u Hrvatskoj, valja istaknuti činjenicu da je gotovo cijela hrvatska javnost, cijeli hrvatski narod u domovini i u iseljeništvu shvatio i prihvatio Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu kao svoju u najplemenitijem smislu te riječi.

Za uspješnost cijele akcije i donošenje ključnih odluka valja svakako istaknuti i veliku ulogu i zauzetost tadašnjih društveno-političkih organizacija, drugih udruga i ustanova kao i brojnih istaknutih pojedinaca. Veliki doprinos uspješnosti cijele akcije dala su i sredstva javnog priopćavanja (novine, radio, televizija), koja su od samoga početka vrlo zauzeta i poticajno pratila cijelu akciju. Objavljeni su i emitirani brojni prilozi u glavnim dnevnim i drugim glasilima uključujući i glasila iseljene Hrvatske, te na televiziji i radiju. Njihov je udio dragocjen.

Nositelj cijele akcije bila je Nacionalna i sveučilišna knjižnica zajedno s Odborom za igradnju Knjižnice, koji je Savjet Knjižnice osnovao u svibnju 1986., a činilo ga je stotinjak uglednika iz kulturnog, znanstvenog, vjerskog, privrednog i političkog života Hrvatske.⁴⁶ Glavni je zadatak Odbora bio stvaranje povoljnog društvenog ozračja za osiguranje izvora financiranja te praćenje i usmjeravanje cjelokupne akcije izgradnje Knjižnice. Odbor je zapravo bio svojevrсни tumač i potvrda društvenog i javnog interesa da se Knjižnica konačno sagradi.

Nije to bilo prvi puta u njezinoj višestoljetnoj povijesti da se Knjižnica obraća hrvatskoj javnosti. Gotovo dva stoljeća ranije, 1819. godine, Knjižnica se, tada još u okviru Kraljevske akademije, obraća sveukupnoj hrvatskoj javnosti proglasom naslovljenim „Slavnoj domovini“ radi pomoći Knjižnici u novcu i knjigama, nakon što je već bila pokrenuta akcija upisa obveznica, od čijih je kamata duže vrijeme pristizao stalan prihod. Taj je poziv bio svojevrсна povelja o položaju i zadacima Knjižnice. I to potvrđuje kontinuitet povlaštenog položaja što ga je ova knjižnica imala u hrvatskoj javnosti.

Usp. Rojnić, Matko. Nacionalna i sveučilišna biblioteka. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1974., str. 19.

Francev, Franjo. Kr. sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zagreb: Tisak zaklade Tiskare Narodnih novina, 1925., str. 4-5.

⁴⁵ Narodne novine, 22/1986., str. 505.

„Samoupravnim sporazumijevanjem izrazit će se neposredni interes udruženog rada o inicijativama za izgradnju Nacionalne i sveučilišne biblioteke“.

⁴⁶ Zapisnik sjednice Savjeta Nacionalne i sveučilišne biblioteke od 6. svibnja 1986.

Imenovan je i Izvršni odbor te komisije Odbora: Komisija za organizaciju i funkcioniranje Biblioteke, Komisija za financije i marketing, Komisija za akciju među iseljenicima i našim građanima u inozemstvu, Komisija za informiranje i propagandu, Komisija za popratne kulturne aktivnosti, te pododbori za (ostala tri sveučilišna središta): Rijeku, Osijek i Split.

Kako su Zakon i Samoupravni sporazum (doneseni 1987.) vrijedili samo do kraja 1990. godine, Sabor je već u travnju iste godine produljio obvezu izdvajanja i za 1991. i 1992. godinu.⁴⁷

No, od početka 1991. godine, kad je Hrvatska već praktički samostalna država, sredstva za dovršetak izgradnje nove zgrade Knjižnice posebna su stavka u Proračunu Republike Hrvatske, pa gore navedeni Zakon zapravo nikad i nije stupio na snagu. No, bio je glavnom zakonskom podlogom da se financiranje izgradnje uključi u Proračun. Time je do kraja izgradnje osiguran stabilan i siguran izvor financiranja, za što više nije bilo potrebno ulagati toliko truda i vremena, kao u ranijem razdoblju.

Kao zanimljivost navodimo da se tijekom izgradnje izmijenilo više vrsta novca, pa i novčanica: jugoslavenski dinar, tzv. Markovićev dinar, hrvatski dinar i na kraju kuna. No, poteškoća je bila u tome da je u nekim razdobljima izgradnje bila vrlo visoka inflacija, koja je stvarala nemale poteškoće. Jednako tako, ili čak i više, Knjižnica se u određenim razdobljima izgradnje suočavala s teškoćama glede (ne)mogućnosti osiguravanja deviza potrebnih za ugovaranje i osiguranje uvoznih materijala i naročito opreme, posebice stoga što je glavina opreme kao i dio građevnog materijala bio iz inozemstva.

Početak izgradnje

Nakon što je sredinom 1987. izrađena prostorna organizacija odnosno početkom 1988. tehnološki projekt nove zgrade Knjižnice,⁴⁸ na temelju tih (u međuvremenu doradenih i dopunjenih) dokumenata izrađeni su novi izvedbeni projekti konačnog arhitektonskog rješenja i uređenja prostora, osim manjih izmjena do kojih je kasnije došlo, poglavito uslijed nekih organizacijskih promjena u Knjižnici.

Polaganje „kamen temeljca” uz prigodnu svečanost obavljeno je 28. ožujka 1988.⁴⁹ Bio je to s obzirom na izvedeni program, nazočnost ne samo brojnih uglednika iz različitih dijelova hrvatskog javnog života već i mnogobrojnih građana, te s obzirom na sveukupno ozračje i medijski odjek, pravi blagdan hrvatske kulture. Po-

⁴⁷ Narodne novine, 18/1990., str. 399.

⁴⁸ Radna grupa za izradu Programa i praćenje izrade tehničke dokumentacije NSB. Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu. Prijedlog prostorne organizacije I. etape izgradnje. Zagreb : Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, svibanj 1987.

Hanž, Branko; Stipanov, Josip; Šmidihen, Edo; Šercar, Tvrtko. Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu. Tehnološki projekt 1. etape izgradnje. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna biblioteka, siječanj 1988.

Prijedlog prostorne organizacije nove zgrade Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, Zagreb, travanj 1988.

Ovaj dokument sadrži opise sadržaja pojedinih prostora i prostornih jedinica navedenih u dvama gore naznačenim dokumentima.

⁴⁹ Stipanov, Josip. Polaganje kamena temeljca za novu zgradu Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 31, 1/4 (1988), 174.

tvrdi tome je i podatak da je u tradicionalnoj anketi lista „Vjesnik” krajem godine početak gradnje nove zgrade Nacionalne i sveučilišne biblioteke svrstan u sam vrh kulturnih događaja u 1988. godini.⁵⁰ Iz današnjeg vidika moglo bi se kazati da je i taj događaj, zajedno s onim što mu je prethodilo, ispisao jednu stranicu u borbi za hrvatsku neovisnost. Sami radovi započeli su 5. svibnja.

Na tragu tih dokumenata, a i kao nastavak prijašnjih aktivnosti na pripremi, početkom devedesetih godina započelo se u Knjižnici planski i sustavno raditi na dvama ključnim projektima koji su svoje polazište imali u stanju u Knjižnici (nakon izrađene analize), a kao cilj optimalno funkcioniranje nove zgrade u njezinoj dvojnoj funkciji. Prvi se projekt odnosio na planiranje djelatnosti, usluga i proizvoda, uključujući i ustroj Knjižnice, te utvrđivanje potrebnih informacijskih, kadrovskih i financijskih resursa. U okviru tog projekta nastalo je više programskih dokumenata i stručnih podloga, od kojih s razlogom ovdje spominjemo Integralni informacijski sustav Knjižnice.⁵¹ Drugi projekt se odnosio na pripremu građe za preseljenje uključujući i izradu plana preseljenja i rasporeda građe u novoj zgradi (zatvorena spremišta, slobodni pristup, zbirke).⁵² Revizija građe, prvi put nakon 1949. godine, bila je dio toga projekta.

Izgradnja Knjižnice

Kao što smo već napomenuli još je 1985. godine donesena odluka da se Knjižnica prema prihvaćenom projektu, gradi u dvije etape. Krajem 1988., nakon što je gradnja već započela, odlučeno je, na temelju novčane i građevinske raščlambe, da se i preostali dio zgrade (oko 8.000 m²) dovrši u grubim građevinskim radovima (Rohbau), uključujući i potpuni dovršetak vanjskih pročelja kao i u dijelovima zgrade iz prve etape.⁵³

Gradnja Knjižnice odvijala se uglavnom po planu ili točnije po planovima, jer je tijekom gradnje iz objektivnih razloga (nepotpuna dokumentacija, izmjene projekata, složenost objekta, raspoloživa sredstva...) dolazilo do pomicanja rokova pa i noveliranja operativnih planova gradnje. Ne ulazeći ovdje detaljnije u sam tijek izgradnje vrijedi napomenuti da je betonska konstrukcija cijele zgrade bila dovršena za nepunu godinu i pol dana. Nakon toga započeli su ostali građevinski te instalaterski i obrtnički radovi.

⁵⁰ Vjesnik, 31. prosinca 1988., 1. 2. i 3. siječnja 1989., str. 10.

⁵¹ Sažeti rezultati objavljeni u članku Dore Sečić i Vesne Turčin, Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu : realizacija knjižnice s dvojnou funkcijom. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 34, 1/4 (1991), 21-24.

Djelatnosti Nacionalne i sveučilišne biblioteke - snimka i analiza stanja. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, studeni, 1990.

⁵² Projekt preseljenja knjižničnog fonda Nacionalne i sveučilišne biblioteke u novu zgradu. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1995.

⁵³ Zapisnik sjednice Odbora za izgradnju od 31. prosinca 1988.

S tim u svezi valja istaknuti da se je od početka, znači od faze projektiranja, nastojalo iznaći najpogodnija, najkvalitetnija rješenja koja u prostorno-tehničkom smislu osiguravaju optimalno izvođenje pojedinih funkcija Knjižnice, te potom u tako zadanim okvirima i najbolja rješenja u estetskom pogledu, poštujući pri tom ograničenja koja postavljaju pojedini zakoni i propisi, poglavito čvrsti, pa i kruti propisi glede mjera zaštite, naročito kad je riječ o protupožarnim mjerama i propisima. Jednako tako, u okviru navedenih kao i novčanih ograničenja, nastojalo se izabrati i ugraditi kvalitetan i trajan materijal i opremu te osigurati kvalitetnu izvedbu, čemu se naročito pridavala važnost, ponekad i na uštrb postavljenog roka.

Budući da je financiranje izgradnje Knjižnice od 1991. godine bilo uključeno u Proračun Republike Hrvatske, osigurano je kontinuirano odvijanje radova. Bez toga, s obzirom na ono što se u gospodarskom i političkom pogledu već naziralo, a kasnije i ostvarilo sve do rata i agresije na Hrvatsku, gradnja Knjižnice bi zacijelo stala ili u najboljem slučaju bi se tako odvijala da bi to zapravo značilo prestanak radova. No, hrvatski državni vrh, iako u delikatnoj i nezavidnoj gospodarskoj i političkoj situaciji, donio je tu dalekosežnu odluku svjestan značenja Knjižnice i na tragu i nadahnuću odluka iz prethodnih godina, koje imaju svoj duboki korijen u hrvatskoj nacionalnoj svijesti. Već se tada moglo nazrijeti, što se nedugo poslije i obistinilo, da će se veći dio nove zgrade Knjižnice (po radovima i novčanom iznosu) sagraditi u samostalnoj, neovisnoj i suverenoj Hrvatskoj. Hrvatska država financira izgradnju svoje nacionalne knjižnice, kako je vrijeme poslije pokazalo, iz ratnog proračuna i za vrijeme rata i agresije na Hrvatsku, što je vjerojatno jedinstveni slučaj u gradnji nacionalnih knjižnica u svijetu. S tim u svezi valja također istaknuti, da unatoč ratu i brojnim uzbunama u Zagrebu od rujna 1991. do siječnja 1992. radovi nisu stali niti jedan dan. Još je jednom svijest da je upravo kultura, svemu u hrvatskoj povijesti unatoč, ponajvećma pridonijela očuvanju nacionalnog identiteta i samobitnosti hrvatskoga naroda, nadjačala sva ograničenja, zapreke uključujući rat i agresiju.⁵⁴

Unatoč svemu tome gradnja je uspješno privedena kraju.

Predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman uz prigodni kulturni program svečano je 28. svibnja 1995. u nazočnosti brojnih uglednika hrvatskog političkog, kulturnog, znanstvenog i javnog života, predstavnika iseljene Hrvatske te članova diplomatskog zbora akreditiranih u Hrvatskoj, u sklopu programa obilježavanja pete obljetnice hrvatske državnosti otvorio i novu zgradu Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Dan za pamćenje ne samo za nazočne, već i za cijelu hrvatsku javnost, ali i dan prisjećanja prošlosti s pogledom na budućnost. Taj je izniman događaj za Hrvatsku i cijeli hrvatski narod bio i na primjeren način medijski popraćen. Kao uostalom i cijeli tijek izgradnje Knjižnice.

⁵⁴ Više je od puke zanimljivosti činjenica da su prostori namijenjeni (glavnom) spremištu Knjižnice u mjesecima uzbuna u Zagrebu poslužili kao sklonište stanovnicima s područja Trnja. Možda i u tome ima neke simbolike.

LITERATURA

1. 4,000.000 svezaka na okupu. // Studentski list, 29, 6 (1973) od 30. listopada, str. 8.
2. Apel kulturnih i znanstvenih radnika. // Vjesnik, 22. ožujka 1986., prilog (Sedam dana - Panorama subotom), str. 3.
3. Apel kulturnih i znanstvenih radnika za gradnju nove zgrade Nacionalne i sveučilišne biblioteke. Krenimo odmah! // Večernji list, 22. i 23. ožujka 1986., str. 4.
4. Biblioteka treba nametati informacije. // Studentski list, 29, 6 (1973) od 30. listopada, str. 9.
5. Društveni plan Grada Zagreba za razdoblje od 1976. do 1980. // Službeni glasnik grada Zagreba, (1976), 34, 1769-1824.
6. Društveni plan Socijalističke Republike Hrvatske za razdoblje od 1976. do 1980. godine. // Narodne novine, (1976), 35, 524-575.
7. Društveni plan Socijalističke Republike Hrvatske za razdoblje od 1986. do 1990. godine. // Narodne novine, (1986), 22, 471-522.
8. Fancey, Franjo. Kr. sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zagreb : Tisak zaklade Tiskare Narodnih novina, 1925.
9. Godina jugoslavenskog filma. Velika Vjesnikova novogodišnja anketa 101. Kulturni događaj godine. // Vjesnik, 31. prosinca 1988., 1. 2. i 3. siječnja 1989., str. 10.
10. Kronologija važnijih događaja u vezi s izgradnjom novih zgrada Nacionalne i sveučilišne biblioteke i Arhiva Hrvatske u Zagrebu; Dokumentacija - pregled najvažnijih dokumenata. // Pitanja, 9, 1/2 (1977), 43-79.
11. Kronološki pregled rada Savjeta za biblioteke Hrvatske u 1974. godini. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 20, 1/4 (1974), 29-32.
12. Maričić, Siniša; Prelog, Nenad; Sarajlić, Dino; Stipanov, Josip; Velčić, Veseljko. Osnove koncepcije bibliotečno-informacijskog sistema SR Hrvatske i uloga Nacionalne i sveučilišne biblioteke. // Informatika, 5, 13 (1979), 39-42.
13. Odluka o imenovanju Odbora za izgradnju kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja. // Narodne novine, (1977), 10, 148.
14. Odluka o osnivanju Odbora za izgradnju Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu i Arhiva Hrvatske u Zagrebu. // Službeni glasnik grada Zagreba, (1975), 24, 1260-1261.
15. Odluka o provedbenom urbanističkom planu centra grada Zagreba i o programu za područje Gornjeg grada, Kaptola i južno od Avenije bratstva i jedinstva. // Službeni glasnik grada Zagreba, (1976), 24, 1377-1379.

16. Odluka o učešću Socijalističke Republike Hrvatske u financiranju izgradnje četiriju kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja. // Narodne novine, (1971), 26, 192-193.
17. Odluka o učešću Socijalističke Republike Hrvatske u financiranju izgradnje kapitalnih objekata kulture od nacionalnog značenja. // Narodne novine, (1976), 31, 415-416.
18. Pađen, Ivan. Nacionalna i sveučilišna biblioteka - nacionalni informacijski centar. // Pitanja, 9, 1/2 (1977), 17-43.
19. Petrović, Stevo. Hrvatska kr. sveučilišna biblioteka. Zagreb : Tisak kr. zemaljske tiskare, 1913.
20. Prelog, Nenad. Kako gradimo Biblioteku? // Pitanja, 9, 1/2 (1977), 13-16.
21. Prilozi za raspravu izgradnje nove zgrade Nacionalne i sveučilišne biblioteke i Arhiva Hrvatske. // Informatologia Yugoslavica, (1970), INYU Sep. spec. 3. i (1977), INYU Sep. spec. 5.
22. Rezolucija o politici društveno-ekonomskog razvoja Socijalističke Republike Hrvatske u 1984. godini. // Narodne novine, (1983), 58, 882-897.
23. Rojnić, Matko. Nacionalna i sveučilišna biblioteka. Zagreb : Hrvatsko bibliotečarsko društvo, 1974.
24. Samoupravni sporazum o osiguranju sredstava za izgradnju Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu kao središta bibliotečno-informacijskog sistema SR Hrvatske. // Narodne novine, (1987), 11, 132-133.
25. Sečić, Dora; Turčin, Vesna. Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu : realizacija knjižnice s dvojnou funkcijom. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 31, 1/4 (1988), 21-24..
26. Težak, Božo. Uvodne napomene i Da li ukorak s vremenom ili vremenu usprkos? // Informatologia Yugoslavica, (1977), INYU Sep. spec. 5, 1-5.
27. Zaključak o imenovanju predsjednika i članova Odbora za izgradnju Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu i Arhiva Hrvatske u Zagrebu. // Službeni glasnik grada Zagreba, (1976), 5, 188.
28. Zakon o obvezi udruživanja dijela sredstava društvene reprodukcije radi sudjelovanja u financiranju izgradnje Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu kao središta bibliotečno-informacijskog sistema Socijalističke Republike Hrvatske. // Narodne novine, (1987), 39, 521-522.
29. Zakon o osiguranju sredstava za dovršetak izgradnje Nacionalne i sveučilišne biblioteke. // Narodne novine, (1990), 18, 399.

SAŽETAK

U izlaganju se preko glavnih događaja izlaže i obrazlaže kronika izgradnje nove zgrade Nacionalne i sveučilišne knjižnice od prvih inicijativa (1947.) do završetka izgradnje odnosno svečanog otvorenja (1995.), i to kroz pripremu, izradu programa i financiranje izgradnje. Pripreme se mogu podijeliti u tri (vremenske) faze: prve inicijative (od kraja četrdesetih do kraja šezdesetih godina), donošenje Zakona i neposrednih pripremnih radova (sedamdesetih godina) te početak i dovršetak izgradnje (kraj osamdesetih i prva polovina devedesetih godina prošlog stoljeća). Kad je riječ o programu Knjižnice, koji je trebao biti podlogom izgradnje, valja istaknuti dvije bitne odrednice: pojava novih informacijskih i telekomunikacijskih tehnologija i novih medija, te osobitost dvojne funkcije Knjižnice: kao nacionalne i kao sveučilišne. Izmjene koje su se vremenom ugrađivale u taj program, bitno su pridonijele njegovoj kvaliteti, a bile su rezultat sveukupnih priprema u Knjižnici za novu zgradu, temeljene također na najnovijim dostignućima u svijetu u izgradnji velikih knjižnica.

S obzirom na tadašnji položaj Hrvatske (jedna od republika bivše Jugoslavije) i društveno uređenje (samoupravni socijalizam), posebno se prikazuju osobitosti postupaka i donošenja ključnih odluka o izgradnji, uključujući i oblike i načine financiranja, što je s jedne strane rezultiralo čestim odgađanjem početka izgradnje, a s druge strane neprestanim isticanjem potrebe izgradnje nove zgrade Knjižnice. Tako se nova zgrada Knjižnice, unatoč mnogim zaprekama, ograničenjima i odgađanjima, započela graditi odnosno izgradila praktički na temelju plebiscitarnog izjašnjavanja odnosno opredjeljenja hrvatskog naroda, a najveći je dio Knjižnice izgrađen i opremljen za vrijeme agresije i rata u Hrvatskoj, što je zasigurno jedinstven slučaj u povijesti izgradnje (ne samo) nacionalnih knjižnica.

BIOGRAFIJA

Josip Stipanov rođen je 1939. godine. Nakon studija filozofije i stečenog doktorata, 1972. godine počinje raditi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, najprije na poslovima nacionalnih bibliografija, a od 1977. kao voditelj Razvojne službe. Godine 1990. imenovan je zamjenikom ravnatelja, a od 1997. do početka 2007. godine glavni je ravnatelj Knjižnice. Uz brojne programe i projekte na kojima je surađivao, ističemo projekt izgradnje nove zgrade NSK, te projekte razvoja hrvatskih knjižnica i njihova povezivanja u suvremeni funkcionalni sustav uključujući NSK te njihovo povezivanje u međunarodnim, a posebice europskim okvirima. Autor je šezdesetak znanstvenih i stručnih radova i izlaganja na različitim skupovima.

Velimir Neidhardt
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet

ARHITEKTURA NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU

Uvod

O arhitekturi Nacionalne i sveučilišne knjižnice (NSK) u Zagrebu objavljeno je niz prikaza, članaka i opsežnijih radova. O tome svjedoči i izbor iz bogate bibliografije koji je poslužio za pisanje ovoga priloga. Značajna, 400-ta obljetnica prilika je da se uz nezaobilazne arhitektonske osvrtne, rasprava proširi i na dosad neobjavljene problematične situacije projekta, ponajprije iz razloga da se to zabilježi, a najviše zbog ostavštine za buduća promišljanja. Također, želi se procijeniti zgradu u smislu dosadašnjeg jedanaestgodišnjeg korištenja i ukazati na eventualne potrebne promjene, a što je najvažnije, da se nakon tri desetljeća od natječajnog projekta i gotovo dvadeset godina od polaganja kamena temeljca, konačno u potpunosti dovrši projekt Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

Povijesni kontekst

Prva zbirka današnje Nacionalne i sveučilišne knjižnice bila je dio knjižnice jezuitske srednje škole osnovane u Zagrebu prije četiri stoljeća, 1607. godine. U tom je razdoblju opća karakteristika knjižnica u Europi jednodimenzionalnost u kojoj je građa unutar čitateljskog ambijenta. Uz to prostorni rasporedi se prilagođavaju sve većem broju knjiga, te se od sustava pultova s knjigama, odnosno pultova s nadograđenim regalima koji stvaraju čitateljske odjeljke (stalls), prelazi u arhitekturu raskošnih dvorana s regalima uz zidove po cijeloj visini prostorije. Jedna od prvih tako ostvarenih knjižnica jest u Escorialu (arh. J. De Herrera) iz druge polovine 16. stoljeća. Gutenbergova baština masovne produkcije knjiga potencira potrebe prostora, prvenstveno za spremišta. Projektom Leopolda della Sante, objavljenim 1816. godine, najavljen je novi sustav razdvajanja prostora za korisnike od građe koja se razmješta u posebnim prostorima. Prva realizacija takve ideje nova je čitaonica Britanskoga muzeja (arh. Sidney Smirke, 1854.-56.). U nas je prva zasebna knjižnica podignuta u Zagrebu 1913. godine (arh. R. Lubinsky) i u skladu je s još prevladavajućim principima stroge podjele na prostore za korisnike, građu i osoblje. Ondašnja zbirka od

110.000 knjiga našla je mjesto u novoj zgradi na današnjem Marulićevom trgu s prostorom za pola milijuna svezaka. U to je vrijeme Zagreb imao 110.000 stanovnika, sveučilište 1.100 studenata, te otprilike 100 profesora na tri fakulteta.

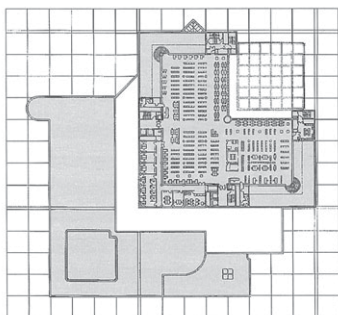
Arhitektura knjižnica u 20. stoljeću otvara korisnicima prostore za slobodan pristup građi. Teži se što više građe unijeti u prostore za čitatelje, tako da se principom otvorenoga pristupa dramatično povećavaju korisnički prostori knjižnica. Tradicija zatvorenih spremišta zadržava se samo u dijelu prostora, a posebno kod nacionalnih knjižnica i specijalnih zbirki zbog zaštite vrijedne nacionalne i povijesne građe. Na tragu najboljih iskustava 20. stoljeća stvaran je program za izgradnju nove zgrade Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu s mogućnošću da udomi šest milijuna svezaka. Uz jedan raniji projekt (arh. D. Galić, 1967.) koji nije realiziran, Zagreb s nadomak milijun stanovnika, sa Sveučilištem od oko 52.000 studenata i 4.200 profesora, dočekaio je 28. svibnja 1995. godine otvorenje nove zgrade Nacionalne i sveučilišne knjižnice (arhitekti V. Neidhardt, D. Mance Z. Krznarić i M. Hržić).

Urbanističke postavke

Lokacija nove zgrade zadana je u trnjanskoj kaseti Brezje koja je omeđena Ulicom Hrvatske bratske zajednice, današnjom Ulicom grada Vukovara, produženom Miramarskom ulicom i Slavonskom avenijom. Projekt nove zgrade započeo je s prvonagrađenim natjecajnim radom iz 1978. godine. U tom radu, istovremeno su mijenjane i usvajane tadašnje urbanističke odrednice. Prihvaćen je

Slika 1. Gradske osi; zračni snimak

sustav uzdignutih pješačkih razina, a Knjižnica je priključena potezu nastavka Zrinjevca u urbanoj osovini grada. Arhitektonski prostori uokolo rubnog atrija orijentirani su prema sjevernoj gradskoj panorami i atraktivnom sljemenskom zaleđu. S druge, zapadne strane, od prvotnog glavnog ulaza preko planiranog novog parka (koji nije ostvaren), zgradu je trebalo povezati sa sveučilišnim ustanov-

Slika 2. Tlocrt

vama, priključujući ju tako i usporednom sveučilišnom potezu Aleje znanosti. U dugotrajnom razdoblju koje je prethodilo samoj izgradnji, novi gradski urbanistički plan izokrenuo je ranije osnovne postavke. Priklonivši se važnosti osovine, Ulice Hrvatske bratske zajednice, napuštena je ideja pješačkih veza na uzdignutim razinama unutar trnjanskih kazeta. Promjena težišta nove orijentacije rezultirala je postavom glavnog ulaza na novom mjestu, u bridu velikog staklenog atrija. Iz toga je proizašao i novi dizajn pročelja ulice Hrvatske bratske zajednice kao atraktivnog poteza lokala u volumenu postamenta na kojem počiva zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

Nesporazumi – ugrožavanje prostornog koncepta

Uz opisane povremene izmjene zagrebačkog urbanističkog plana i arhitektonskog prilagođavanja projekta, u cilju da projekt ide dalje, ali da se ne ugrozi osnovni prostorni koncept NSK, sljedeća situacija je zaprijetila potpuno negirati urbanističko – arhitektonski koncept zgrade. Naime, na javnoj raspravi 1991. godine izložen je Provedbeni urbanistički plan «Brezje», šireg trnjanskog područja u kojemu je 1988. godine započeta izgradnja zgrade Knjižnice. U tom je planu zacrtana gradnja upravo sjeverno ispred atrija Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Trebalo je hitno reagirati, te je iz Urbanističkog instituta Hrvatske u kojemu su autori projekta bili zaposleni, upućen apel: «Očuvajmo urbanističko dostojanstvo nove zgrade NSK u Zagrebu», koji je upućen svim kulturnim i znanstvenim institucijama u Hrvatskoj, s porukom koja traži zaštitu koncepta knjižnice.¹

¹ ...«Sjeverno od njenog staklenog atrijskog predvorja, sve do Ul. proleterskih brigada (danas Vukovarska) planirajmo parkovni potez, a ne visoku izgradnju s kojom ćemo zagraditi i upropastiti jedan od najatraktivnijih prostornih potencijala za doživljaj gradske slike u Zagrebu». Dalje se navodi da: «1. Predložena izgradnja prekida vizualne i semantičke veze između NSK i grada. Naime, između Vijećnice i NSK kao dva objekta najviše razine funkcija umeće se vizualni klin koji umanjuje ukupni prostorni i simbolni značaj Nacionalne i sveučilišne knjižnice i nepovratno sječka snažnu cjelinu poteza istočnog pročelja HBZ (ulice Hrvatske bratske zajednice na potezu od vijećnice do Slavenske avenije.» i «2. Predloženom izgradnjom presudilo bi se arhitektonskom konceptu NSK koji bi time postao upitan i nerazumljiv. Simbolika i funkcija atrija NSK kao glavnog ulaza i osi žarišta orijentacije, potpuno bi izgubila primjerenu prostornu podržanost prema sjeveru kako je samim prvonačanim projektom NSK i predviđeno. Došlo bi do negacije vizualne napetosti između NSK i osebnjane vizure Zagreba, a svaki posjetilac knjižnice spoznavši neshvatljivu blokadu jedne predivne mogućnosti postao bi svjestan šanse koju je Zagreb propustio da ostvari svjetski nezabilježen, atraktivan i osebnjan odnos između zgrade nacionalne knjižnice – kulturno-znanstvene riznice memorije hrvatskoga naroda i njegove metropole. Duhovne reperkusije ovog čina graniče s elementarnom kulturnom tragedijom.» U zaključku se dalje navodi: «U interesu Hrvatske i grada Zagreba kao metropole i srednjoeuropskog centra koji svjetskoj kulturi u ovom stoljeću treba doprinijeti jedinstvenim i neponovljivim rješenjima urbanističkih poteza, liniju izgradnje spomenutog poteza treba pomaknuti na zapad na liniju zapadnoga ruba staklene kocke atrija NSK». Potpis V. Neidhardt, predsjednik znanstvenog vijeća i D. Šalat, direktor Instituta.

Podrška je dobivena, među ostalima i od tadašnjeg hrvatskog ministra kulture Vlatka Pavletića. Već sljedeći natječaj za taj prostor, za zgradu Zagrebačke banke 1997. godine, sadržavao je u propozicijama odredbu pomaka građevne linije visoke izgradnje na zapad, tako da se oslobodi pogled iz atrija NSK. Treba se nadati da će filozofija vizualnog panoramskog spoja Knjižnice i Grada ostati na snazi i nadalje, u svim sljedećim planovima za taj prostor.

Nesporazumi – čuvanje prostora za budućnost - širenje

Gradski prostor južno od Knjižnice sve do Slavonske avenije, nakon postavki natječajnog rada iz 1978. godine, bio je predviđen za moguće njeno daljnje širenje u budućnosti. Međutim, u nekim kasnijim urbanističkim prijedlozima željelo se taj prostor pretvoriti u komercijalnu stambeno-poslovnu namjenu. Opasnost od zagrađivanja Knjižnice nekomplementarnim sadržajem s juga prijeti i dalje, te je potreban stalni oprez uz pažljivo praćenje namjera o izgradnji toga prostora. Iz svega proizlazi da su moguće i daljnje bitke za očuvanje suvislog prostornog koncepta glavne hrvatske knjižnice.

Arhitektonska raščlamba nove zgrade

Knjižnica je projektirana kao kompleksan volumen koji se sastoji od dvije funkcionalno-građevinske cjeline:

Zgrada NSK površine 44.432 m² strukturirana je kao horizontalno i vertikalno razveden arhitektonski korpus koji se sastoji od tri elementa:

- *Osnovni korpus* - desetokatna zgrada kvadratnog tlocrta dimenzija 67.80 x 67.80 m i ukupne visine 46.03 m u čijem je sjeveroistočnom kvadrantu zračni prostor atrija dimenzija 29.40x29.40x25.63 m.
- *Lateralni korpus* - peterokatna zgrada koja u širini od 34.43 m u obliku slova "L" zatvara osnovni korpus sa zapadne i južne strane.
- *Lateralni atrij* - također s tlocrtom u obliku slova "L", predstavlja prostornu dilataciju širine oko 9,00 m između osnovnog i lateralnog korpusa iznad pješake razine.

Neposredna okolina NSK površine 8.606 m² oblikovana je iz funkcionalnih, arhitektonskih i konstruktivnih razloga u nekoliko jednoetažnih prostora raznih tlocrtnih dimenzija sa sjeverne, istočne i južne strane zgrade. Tu su smješteni: energetske, instalacijske, garažne i poslovne prostori.

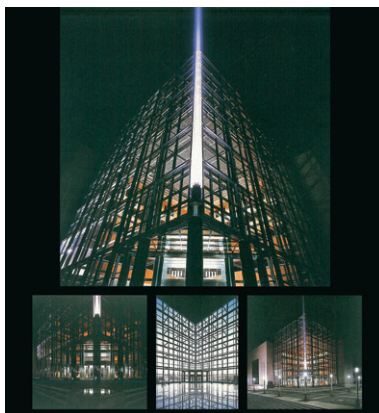
U vertikalnoj dispoziciji građevina formiranih u skladu s funkcionalnim odrednicama i urbanističkim propozicijama, u odnosu na vanjske prilazne komunikacije razlikuju se dvije zone:

Baza ili postament Knjižnice – prostori ispod prilaznog pješačkog trga
(nivo -1, -2)

To su dvije suterenske etaže za spremišta i objedinjavanje podrške svim funkcijama knjižnice: knjigovežnica, tiskara, mikrografija na razini -2; prijam, nabava, obrada i zaštita građe, te elektronički, audiovizualni i nadzorni centar na razini -1. Ovi sadržaji tvore bazu osnovne pješačke pristupne razine koja je orijentirana na glavni ulaz i atrijsko predvorje.

Arhitektonski korpus - visoki volumeni iznad pješačkog trga
(nivo 0, M, +1, +2, +3, +4, +5, +6)

Atrij,² kao ulazni dvor, odnosno predvorje Knjižnice na razini 0, je ugaona ostakljena prizma. U arhitektonskom smislu on je tranzicijski prostor koji povezuje orijentacije knjižničnih korisničkih prostora s panoramom grada. Urbane slike oblikuju sjeverno i istočno pročelje atrija dok preostala pročelja, južno i zapadno, otkrivaju korisničke prostore u presjeku od partera, mezanina i četiri čitateljske i studijske etaže NSK. Kao kocka s bridom od 25 m, atrij je stožer vizualne komunikacije. Iz vanjskog vidokruga simbolizira transparentnost riznice znanja, dok u unutrašnjosti otkriva prostornu raščlanjenost zgrade. Djeluje kao presjek skupa urbanih vizura koje prodiru u zgradu i drugoga skupa unutarnjih fenomena koji zrače prema urbanom tkivu Zagreba. Atrij prikuplja poglede iz svih čitaonica, te ih orijentira na najkvalitetniju panoramu Zagreba, sa sljemenskim zaleđem koja predstavlja jednu od najljepših veduta u Europi.

Slika 3. Atrijski ulazni hall

Ulaskom u atrij posjetitelj vizualno doživljava svu složenost unutrašnjosti Knjižnice u višekatom spletu prostora namijenjenih informacijskoj interakciji između korisnika, te izložene i elektrotehnički pohranjene građe.

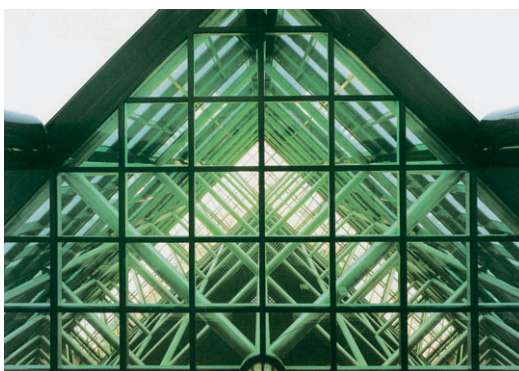
² Osnovna konstrukcija atrija je čelična, od bešavnih cijevi. Krovne rešetke su ravninske i oslanjaju se s jedne strane na armiranobetonski korpus NSK, a s druge strane na par cijevnih nosača koji je spregnut duž sjevernog i istočnog pročelja u strukturalnu ortogonalnu mrežu s osnovnim elementom, kockom, s bridom od 4.2 m.

U tijeku realizacijskih priprema tražena je promjena sustava čelične konstrukcije u pročeljima velikog atrija. Time bi bila ugrožena jasnoća vizure iz atrija prema Gradu. Ipak, arhitektonskim argumentima uspjela se očuvati čistoća geometrizma primijenjenog modula kocke s bridom od 4,2 m koja aditivno gradi estetsku opnu sjeverne i istočne stijene reprezentativnog ulaznog atrija. Iskazana je i bojazan od ostakljenih konstrukcija na prostornim rešetkama atrijskog krova. Došlo je do izmjene projekta u klasični ravni krov atrija s ravninskim rešetkama. Izostanak spomenute sofisticirane izvedbe donekle je nadomješten sustavom zenitalnih kupola i potezima kosih zrcala koja refleksijom tvore periskopski efekt prodora gradskih vizura u unutrašnjost zgrade.

Slika 4. Atrij; detalji

Slika 5. Atrij; detalji

Iz ulaznoga, informacijskog prostora s bogatstvom kataloških, referentnih, bibliografskih, izložbenih i ostalih sadržaja, posjetitelj se penje prema željenom razdjelu kroz dvije skupine glavnih vertikalnih komunikacija. Jedina iznimka, silazak je korisnika okruglim stubištem u sigurnu utrobu, do čitaonice rijetkih knjiga i rukopisa, koja je smještena u posebno zaštićenim trezorskim i sklonišnim prostorima.

Razina mezanina predstavlja galeriju u prostornom sklopu informacijsko-receptivnih funkcija ulaznog dijela zgrade. Namijenjena je raznolikim edukacijskim djelatnostima prvenstveno za stručnjake knjižničarske provenijencije.

Tipična razina korisničkih radnih mjesta fleksibilna je na slobodnom tlocrtu, veličine od oko 3.000 m², s modulom nosivih stupova 8.4 x 8.4 m. U tri takve razine (+1, +3 i +4) korisnička radna mjesta raspoređena su izmiješano s nizovima regala za knjige i informatičkom opremom. Princip je slobodni pristup građi i uređajima za korištenje informacija na svim medijima. Sustavi instalacija i mreža omogućavaju suvremenu djelatnost i adaptabilnost. Zbog etapne izvedbe, na već spomenutoj razini +2, privremeno su smještene zbirke građe posebne vrste (kartografska, glazbena i grafička).

Na razini +5. smješten je sklop za odmor i okrijepu, restoran s terasama i galerijom na razini +6.

Koncept, oblikovanje, osnovni materijali i obrade

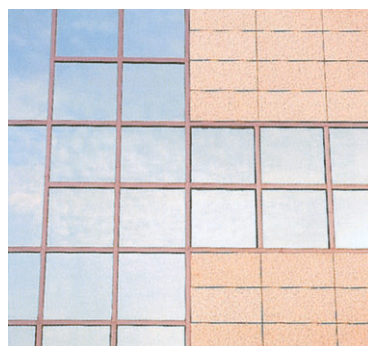
Arhitektonska plastika knjižničkog kompleksa jasno odražava prostornu raščlambu koja počiva na jasnom tlocrtnom strukturiranju kvadratnih likova i li-

Slika 6. Jugoistočni pogled

Slika 7. Sjeverozapadni pogled

Slika 8. Sjeverozapadni pogled;
detalj pročelja

nernih poteza s naglašenom dijagonalnom simetrijom. Ritam izmjena punog i praznog, teče od sjeveroistoka prema jugozapadu kojega dvostrano pridržava osmerokatna struktura s pretežno korisničkim prostorima. U dijagonalnom slijedu, sa zapadne i južne strane, visoki volumen obavijen je nižim lateralnim atrijem u obliku slova “L” i tako razdvojen od rubnih, još nedovršenih dijelova zgrade.

Govor ukupnog umjetničkog izraza, kroz harmoniju dijelova i konačne cjeline, najuočljivije prenose arhitektonske obrađene plohe. Vanjština je u paljenoj granitnoj oblozi toploga, svijetlog spektra boja. Odabrana obrada kamena, s rasterom i vizualnom izotropnošću, dala je osebujnoj masi NSB svojevrsnu modularno-elementarnu

lakoću, bez suvišnih odsjaja i monumentalnosti naglašenoga kamenoga veza. Svijetli granit u kontrastu je sa staklenim plaštem aluminijskoga pročelja u tamnom metalničnom odsjaju. Unutrašnjost je obrađena u skladu sa simbolnim razinama prostora. U ulaznim, integracijskim i atrijskim dijelovima dominira kamen, metal i staklo. Što dublje ulazi u funkcionalne prostore pojedinih namjena, korisnika dočekuju topliji materijali, drvo, tekstil itd., unutar mirnih radnih ambijenata. Arhitektonski princip upotrebe boja uglavnom se oslanja na koloritnu strukturu koja se nalazi u paleti prirodne građe odabranoga granita.

Problemi etapne realizacije projekta

Značajnu prepreku ostvarenju cjelovitog projekta NSK predstavljala je i politički definirana odluka da se pristupa etapnoj izgradnji, čime je diktiran i prijedlog fizičke etape. Gotovo se odlučilo izvesti samo osnovnu, visoku masu zgrade s kockastim atrijskim u cijelosti, a južno i zapadno bočno tkivo samo u visini dvije etaže. Na sreću, ipak je izbjegnuta perspektiva torzoidnog volumena kapitalnog nacionalnog objekta u gradskoj slici. Volumen zgrade razumno je dovršen s potpunom pročeljom ovojnicom, a unutar toga opremljena je i otvorena prva etapa od oko 80% površine, a preostalih 20% odnosilo se na dovršetak unutrašnjih lateralnih prostora. Etapna izgradnja je prouzročila i određene prostorno-razmještajne preraspodjele. Najočitiija izmjena je u smještaju triju zbirki posebne građe. U izvornom planu trebale su zaposjesti južni lateralni gabariti zgrade, a sada su smještene na nivou +2 osnovnog korpusa. Time je narušen logičan visinski slijed od četiri intenzivno korištene čitateljsko-studijske razine s otvorenim pristupom građi. U nedovršenom dijelu nalaze se i prostori koji već od otvorenja nedostaju institucionalnom ustroju Knjižnice. To je sklop dvorane za skupove, auditorij za oko 500 osoba, s posebnim ulazom, foajeom i pratećim prostorima. Bez velike dvorane nema potpune funkcije nacionalne knjižnice u kulturno-znanstvenom okruženju Hrvatske.

Realizacija nedovršenih prostora NSK

Preostalih 7.594 m² prostora zatvoreno je atmosferskom ovojnicom potpuno s dovršenim pročeljima, a u unutrašnjosti izvedeni su samo grubi građevinski radovi, dakle armiranobetonske konstrukcije i osnovne instalacije, prvenstveno za odvodnju krovnih oborinskih voda. Nepredvidivi put prema potpunom dovršenju zgrade, službeno nazvan "proširenjem 1. etape", pripremao se od 1989. do 1996. godine zajedno s odgovarajućom arhitektonskom dokumentacijom. Tim su projektima definirani svi integracijski prostori, dakle dizajn podova, bočnih pročelja i metalnog ostakljenog stropa zapadnog i južnog kraka lateralnog atrija koji se u obliku slova «L» ovija oko visokog osnovnog korpusa. Projektirane su i obradbe krajnjih ishodišta tih krakova, sjeverni ulaz u sklop nedovršene velike dvorane, te na drugom kraju, prostor istočnog

ulaza s predvorjem. Međutim, realizacija je odložena za neko buduće vrijeme. Godine 1992. godine inicirane su studije nedovršenih površina u svrhu iznajmljivanja radnih prostora javnim ustanovama. Sljedeće godine razmatra se smještaj Hrvatskog audiovizualnog arhiva, te kasnije i Hrvatskog filmskog arhiva. Izvan zgrade, uz Ulicu Hrvatske bratske zajednice razmatra se mogućnost pretvaranja sustava pojedinačnih lokala u jedinstveni trgovački centar organiziran oko unutrašnje pješačke ulice (1993.-94.). Ideje se ne realiziraju, a zauzetost nedovršenim dijelovima NSK ponovno postaje aktualna 1997. godine. Razmatra se mogućnost smještaja Hrvatske informacijsko-dokumentacijske referalne agencije (HIDRA). Predviđa se i komplementarni prostor za Vijeće Europe, čiji tajnik osobno dolazi pregledati zgradu. No, do pomaka ne dolazi sve do 1998. godine nakon odluke Vlade Republike Hrvatske da se na nivou 0 lateralnog korpusa smjesti uredski prostor Zemljišno-knjižnog odjela Općinskoga suda u Zagrebu tzv. «gruntovnica». Projektiranje i realizacija traje od 1998. do 2000. godine. Površina za funkcioniranje «gruntovnice» iznosi 2.453 m², odnosno netto 2.249,33 m², no ukupni građevinski zahvat dovršenja je daleko veći, jer se uređuje dodatnih 850 m² odnosno glavnina integracijskih prostora lateralnog atrija, s podnim grijanjem, kamenim podovima i pročeljima. Mnoge diskusije o problematičnosti odluke o smještaju «gruntovnice» u NSK, mogu se sučeliti s činjenicom da je u spomenutom zahvatu od ukupno 7.594 m² preostalih nedovršenih prostora izvedeno oko 3.300 m², ili preko 40%. Treba naglasiti da je veliki dio investicije konzumiran na uređenje pročelja i podova velikog reprezentativnog prostora lateralnog atrija, kao i novih garderoba NSK, te će tako, nakon preseljenja «gruntovnice», zahvat konačnog dovršenja zgrade biti znatno manji, kako u troškovnom, tako i u vremenskom smislu realizacije, budući da će se raditi uglavnom samo o unutrašnjem dovršenju i opremanju funkcionalnih radnih prostora.

Značajke dosadašnjeg korištenja zgrade

Programirane veličine i odnosi cjelina u prostornom i funkcionalnom smislu u najvećoj su mjeri pogodile stvarne potrebe. Štoviše, atrij je prerastao od ulaznog prostora u jedinstveni multifunkcionalni prostor s gotovo kulturnim obilježjima, te se koristi prilikom najznačajnijih, ne samo knjižničnih, manifestacija. Kvaliteta obrade, standardi primijenjenih materijala i detalji pokazali su dugovječnost, otpornost na vrijeme i intenzitet korištenja prostora. Danas se kao nedostatak pokazuje manjak korisničkih radnih mjesta, do čega je došlo najviše zbog etapne gradnje i prenamjene razine +2. Osim toga, trezori zbirke građe posebne vrste na toj razini, postavili su teško premostive klimatske uvjete, koji izvorno nisu bili planirani na toj etaži. Prostor za zaštitu građe pokazali su se manjima od potrebnih, a nedostaje i privremeno spremište za periodiku, unatoč programskom stavu da će suvremena elektronička obrada ukloniti potrebu za takvim prostorom. Zbog potrebe više radnih mjesta unutar i u okolini zatvorenih spremišta, različiti uvjeti mikroklimе za građu u odnosu na ljude iziskuju dodatne zahvate. Pokazala se i potreba prostora dvorane za pedesetak sudionika za skupove tipa okrugloga stola.

Slika 9. Ulazni hall

Slika 10. Katalozi i referentna zbirka

Konačno dovršenje NSK

Elaborat s prijedlozima dovršenja zgrade NSK iz svibnja 2003. pod naslovom «Elementi za izradu investicijskog programa dovršenja izgradnje NSK», bio je predložen nadležnim ministarstvima s ciljem da se otvorenje konačno kompletirane i cijele zgrade dogodi upravo za proslavu 400-te obljetnice, 2007. godine. Iako to nije prihvaćeno, treba opisati prijedlog s kojim bi zgrada mogla dočekati svoju potpunu funkciju. Uz pretpostavku planiranog preseljenja “grunтовnice”, zahvati bi bili sljedeći:

- Na razini -1 dovršiti ulaz, stubište s dizalom i prateće sanitarne prostore velike dvorane.
- Na razini 0 (danas “grunтовnica”) smjestiti predvorje s velikom garderobom, kako za veliku dvoranu tako i za povećanje ukupnog garderobnog prostora Knjižnice. Zatim smjestiti elektroničku čitaonicu, dio prostora zbirki građe posebne vrste (preseliti s razine +2) razvojnu službu, službu za odnose s javnošću i službu za održavanje, kao i prostore uprave.
- Na razini M (mezanin) nalaziti će se galerija foajea velike dvorane, te dvorana za skupove s pratećim prostorima. U preostali prostor smjestiti zbirke građe posebne vrste (koje će se ovdje preseliti s razine +2).
- Na razini +1 smjestiti će se simultano-prevodilački i režijsko-tonsko-rasvjetni prostori dvorane za skupove. Na dijelu ove razine smjestiti i društvene prostorije za knjižničare.
- Na razini +2, na mjesto preseljenih zbirki građe posebne vrste, proširiti čitaonice u otvorenom pristupu građi, te time vratiti tom prostoru izvornu korisničko-čitateljsku namjenu.

Prethodno opisanim radovima dovršila bi se zgrada NSK i konačno realizirala po svojem izvornom programskom i arhitektonskom konceptu. Potrebe rastu. Danas Sveučilište u Zagrebu ima oko 60.000 studenata i 6.500 nastavnika. Za taj posao preostaje još šest godina, kako bi se moglo reći da je Hrvatska u sto godina (1913. – 2013.) potpuno dovršila dvije zgrade posebno građene za svoju nacionalnu knjižnicu.

Umjesto zaključka. 20. stoljeće - stoljeće hrvatskih knjižnica

Stara i nova zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice svojevrсна su ogledala u kontrapunktu vremena svojih nastajanja.

Prva, harmonična arhitektura iz 1913. godine, dostojanstveno smještena u potezu parkova, orijentirana hermetički na svoju sadržajnu kulturnu funkciju s vitraji-ma i stereometrijskom voluminoznošću unutrašnjih prostora, obrađena je potpuno u smislu cjelovitoga umjetničkog djela.

Druga, otvorena 1995. godine, dominantno smještena na glavnoj osovini grada i parkovno povezana sa sveučilišnim potezom na zapadu, definira veliko područje novoga središta Zagreba. U svojem arhitektonskom prostoru integrirala je i utkala jedinstvenu panoramu. Gradska veduta postala je pročelje unutrašnjosti, a medij arhitekture prostor, definiran je volumenima, plohama, odsjajima i teksturama izabranih građevnih materijala. Suvišni su svi dodatci. Arhitektura počiva na jasnoći svojega koncepta koji je izrečen kompozicijom i harmonijom suvremenih jednostavnih oblika, a konačni rezultat, djelo - arhitektonska je skulptura.

LITERATURA

Neidhardt, Velimir. Knjižnica, Tehnička enciklopedija, Zagreb : JLZ "Miroslav Krleža", knj. 9 (Mot-Org), 1984. Str. 71-95.

(R.). Natječaj za izradu idejnog projekta Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. // Čovjek i prostor, (1978) br. 303.

Štajduhar, Meri. Narcis u Trnju. // Vjesnik, 20.5.1978.

(R.). 14. zagrebački salon i oko njega. // Čovjek i prostor, (1979), br. 315-316, str. 9 i str. 17.

Maleković, Vladimir. 14. zagrebački salon arhitekture i urbanizma. Diktat svrhe i ekonomije. // Vjesnik, 15.5.1979.

Pasinović, Antoaneta. Prijedlog vrijedan pažnje. // Vjesnik, 18.3.1980.

(R.). Radni sastanak u Majstorskoj radionici akademika Drage Galića. // Vijesti JAZU, (1980), br. 1, str. 23.

(R.). Radni sastanak u Majstorskoj radionici akademika Drage Galića. // Vijesti JAZU, (1980), br. 2, str 12-14.

(R.). Studije centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save. // Čovjek i prostor, (1984), br. 370, str. 19-21.

Korićančić, D. Put u središte grada. // "Trnje", 26.3.1984., str. 6-7.

Premerl, Tomislav. Osmišljavanje budućnosti. // Oko, 11.-25.4.1985., str. 12.

Razović, Maja. Muzejsko jučer - informatičko sutra. // Vjesnik, 27.12.1985, str. 15.

Kultermann, Udo. Zeitgenossische Architektur in Osteuropa. Köln : DuMont Verlag, 1985. Str. 210.

Pasini, Sineva. Prekrojena kocka NSB. // Vjesnik, 4.10.1986.

Jurišić, Mirjana. Kocka za novo stoljeće. // Večernji list, 24.11.1986.

Fio, Lovorka. Biblioteka u sjeni - apel za NSB. // Vjesnik, 13.6.1991., str. 14.

— Arhitekti članovi JAZU. // RAD Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 437 (1991), str. 174-179.

- Kusin, Vesna. Neka bude istina. // *Vjesnik*, 28.7.1991., str. 14.
- Fio, Lovorka. Što će biti s NSB? // *Vjesnik*, 3.8.1991., str. 12.
- (R.) NSB u getu? // *Večernji list*, 2.9.1991., str. 22.
- Pasini, Sineva. U truhu hrvatske pameti. // *Vjesnik*, 9.9.1992. (prilog *Danica* br. 19, str. 14B-15B).
- Stuparić, Di. Posjet zgradi biblioteke. // *Vjesnik*, 11.12.1992., str. 27c.
- R. Iv., Gradnja ne smije stati. // *Večernji list*, 11.12.1992., str. 11.
- (R.) NSBH potkraj 1994. // *Večernji list*, 4.3.1993., str. 2.
- (R.) Gradnja NSB neće stati. // *Vjesnik*, 4.3.1993., str. 25.
- Đuretek, D. Dokaz ispravnosti hrvatske politike - predsjednik Tuđman jučer je posjetio NSB, Brodarski institut i INU. // *Večernji list*, 31.3.1993., str. 1 i 3.
- (R.) Naši oslonci razvitka - Predsjednik Tuđman posjetio NSB, Brodarski institut i INU. // *Vjesnik*, 31.3.1993., str. 3.
- Pasini, Sineva. Nacionalna i sveučilišna biblioteka - staklena kocka puna knjiga. // *Vjesnik*, 3.11.1993., str. 12.
- Gregl, Zoran et al. Zagrebačke ulice. // *Zagreb : Naklada Zadro*, 1994. Str. 86 i 89.
- Bušelić, Nada. NSB - za godinu dana. // *Vjesnik*, 10.6.1994., str. 41.
- Popara Vučetić, Sandra. Utkana u gradsku panoramu. // *Svijet*, (1995) br.10 od 12.5., str. 20-24.
- Jurišić, Mirjana. Do ljepotice kroz Trnje. // *Večernji list*, 21.5.1995. (prilog *Obzor*).
- . Otvorenje zgrade NSB-a - govor direktora dr. Ivana Mihela na otvorenju Nacionalne i sveučilišne biblioteke 28.5.1995. // *Čovjek i prostor*, (1995), br. 492-499, str. 5.
- Stipanov, Josip. Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 38, 1-4 (1995), (posebni otisak), str. 28-38.
- Podhorsky, Ivan; Iličković, Vladimir; Neidhardt, Velimir. *Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice*. // *Građevinar*, 47, 10, (1995), str. 601-612.
- Pasini, Sineva. Potomak dinastije koja je gradila Zagreb. // *Gloria*, (1996), br. 98 od 22.11., str. 37-40
- . Realizacije 95. Katalog ostvarenja hrvatskih arhitekata u 1995. *Zagreb : Udruženje hrvatskih arhitekata*, 1996, str. 26.
- Neidhardt, Velimir. *Croatia*, Triennale di Milano, XIX Esposizione Internazionale - Identity and Difference. *Milano : Electa*, 1996. Str. 332-341.
- Popara Vučetić, Sandra. 19. Međunarodni Triennale u Milanu - Hrvatske arhitektonske priče. // *Kontura*, (1996), br. 45/46, str. 52-53.
- (R.) Nagrada Vladimir Nazor projektantima NSB. // *Čovjek i prostor*, (1996), br. 505-507, str. 22-23.

---. Arhitektura. Znanstveni i stručni časopis Udruženja hrvatskih arhitekata posvećen otvorenju Nacionalne i sveučilišne knjižnice. // Arhitektura, 49; 01(212), (1996), str. 011-061.

Jendrić, Dorotea. Skup različitosti - hrvatski arhitekti na Triennalu u Milanu. // Večernji list, 24.4.1996, str. 17.

Jendrić, Dorotea. Prepoznavanje različitosti. // Večernji list, 11.5.1997., (prilog Obzor, str. 20).

Sedlacek, Frantisek (editor). AWA 97 - Award Winning Architecture, Munich - New York : Prestel, 1997. Str. 194.

Neidhardt, Velimir. *Čovjek u prostoru : antroposocijalna teorija projektiranja*. Zagreb : Školska knjiga, 1997. (knjiga - recenzirana monografija s ukupno 196 stranica).

Neidhardt, Velimir. *Hrvatska izložba....* U: Katalog izložbe: Identitet i različnost, Hrvatski muzej arhitekture Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1997. Str. 3-5.

Jendrić, Dorotea. Uz izložbu hrvatske arhitekture u Beču : djelotvorno uspoređivanje. Večernji list, 23.1.1998, str. 19.

Raković, Vidoje. Graditelj zagrebačke urbane osovine. // Graditelj, (1998), br. 05, str. 10-12.

Skender, Dubravka. Die neue National und Universitätsbibliothek in Zagreb -gebaut für das nächste Millenium, B.I.T. on line, Ausgabe 4, StandOrt Verlags-Gmbh, Wiesbaden,1998, 323-329.

Nove Aleksandrije - 32 panoa posvećena Nacionalnoj knjižnici Francuske i petnaestak drugih novih knjižnica diljem svijeta, uključujući i NSK u Zagrebu : katalog izložbe. Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 25.6.-14.7.1998.

Premerl, Tomislav. Zagrebačka arhitektura u dvadesetom stoljeću (7). Povratak gradu i novi izazovi. // Vijenac, br. 140 (1999), str. 16-17.

Premerl, Tomislav. Moderna koja traje. Kultura: Inventura stoljeća. // Vjesnik, 5.- 6. 1.2000., str. 18.

Galović, Krešimir. O izgradnji sveučilišne knjižnice: Secesijsko remek-djelo. // Vijenac, (2000), br. 171, od 21. 11., str. 22.

Vukić, Fedja. Velimir Neidhardt : urban architecture = arhitektura grada, Zagreb : Meandar i Neidhardt arhitekti, 2001., 141 str. Dostupno na:<http://www.neidhardt.hr>

Rogina, Krešimir. Neidhardt, majstor velikoga mjerila. // Jutarnji list, 25.10. 2001., str.53.

Jendrić, Dorotea. U Hrvatskom muzeju arhitekture otvorena izložba "Arhitekt Velimir Neidhardt" - *ĀASAN ARHITEKTONSKI STAV* - Predstavljena je i knjiga "Velimir Neidhardt Urban architecture / Arhitektura grada". // Večernji list, 29.11.2001., str. 16.

Dragojević, R. Predstavljena monografija i izložba o arhitektu Velimiru Neidhardt : "Monografija o autoru zgrada NSK i INA u Novom Zagrebu". // Novi list, 29.11. 2001., str. 20.

Jelić, M. Knjiga Feđe Vukića "Velimir Neidhardt - arhitektura grada". // Jutarnji list, 29.11. 2001., str. 53.

Grbić, Maja. Projekcija budućnosti. // Zarez, (2001), br. 3/69. od 6.12., str. 4.

Ivančević, Radovan. Umjetnost i vizualna kultura XX. stoljeća : stilovi, razdoblja, život, III. Zagreb :Profil, 2001. Str. 274-275.

_____. Elementi za izradu investicijskog programa dovršenja izgradnje NSK. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, svibanj, 2003.

SAŽETAK

Na tragu najboljih iskustava 20. stoljeća stvaran je program za izgradnju nove zgrade Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Uz jedan raniji projekt (arh. D. Galić, 1967.) koji nije realiziran, dana 28. svibnja 1995. godine otvorena je nova zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice (arhitekti V. Neidhardt, D. Mance, Z. Krznarić, i M. Hrzić). Zgrada je locirana u trnjanskoj kaseti Brezje, a projekt nove zgrade započeo je s prvonagrađenim natječajnim radom iz 1978. godine. Projektiranje je pratilo ne male izmjene službenih urbanističkih postavki za to područje što je, uz neke zahtjeve investitora utjecalo na znatne izmjene projekta. Neke urbanističke odluke ugrozile su i prostorni koncept zgrade, no povučene su uključivanjem institucija i javnosti.

Nova zgrada kompleksan je volumen. Sastoji se od dvije funkcionalno-građevinske cjeline, zgrade Knjižnice i građevina njene neposredne okoline.

U vertikalnoj dispoziciji razlikuju se: baza ili postament zgrade s dvoetažnim prostorima ispod prilaznog pješačkog trga, te raščlanjeni arhitektonski korpus s volumenima visokima od dvije do osam etaža iznad pješačkog trga.

Prepreku ostvarenju cjelovitog projekta predstavljala je odluka o etapnoj izgradnji. Perspektiva torzoidnog volumena Knjižnice u gradskoj slici ipak je izbjegnuta. Zgrada je zaodjenuta s cjelovitom pročelnom ovojnicom, a unutar toga opremljena je i otvorena prva etapa od oko 80% planirane površine, a preostalih 20% odnosi se na dovršetak unutrašnjih lateralnih prostora. Prijedlog za dovršetak zgrade Knjižnice iz svibnja 2003. godine bio je predočen nadležnim ministarstvima s ciljem da se otvorenje kompletirane i cijele zgrade ostvari upravo za proslavu 400-te obljetnice Knjižnice, 2007. godine. Nažalost zgrada će i dalje čekati trenutak svoje potpune funkcije. Ne bi trebalo propustiti 2013. godinu. Tada bi Hrvatska mogla objaviti da je u sto godina podigla dvije dostojne zgrade za potrebe svoje nacionalne knjižnice.

BIOGRAFIJA

Velimir Neidhardt, rođen 7. X. 1943. godine u Zagrebu, redoviti je profesor na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, na kojem je diplomirao, magistrirao i doktorirao. Usavršava se u SAD na sveučilištu Harvard i M.I.T., te kod čikaških arhitekata Skidmore, Owings & Merrill (1974.-76.)

Akademik je HAZU. Nagrađen je nagradama «Vladimir Nazor», «Viktor Kovačić» i Nagradom Grada Zagreba. Ostvareni natječajni projekti su: Centar I. Banja Luke i Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (sa suautorima), te poslovne zgrade INA-e i Croatia Osiguranja u Zagrebu.

Zaslужni je član i predsjednik Udruženja hrvatskih arhitekata (1995.-99.), te Associate AIA američkog instituta arhitekata.

Hans Petschar
Austrijska nacionalna knjižnica, Beč

NACIONALNE KNJIŽNICE I NJIHOVE STRATEGIJE ZA DIGITALIZACIJU EUROPSKE BAŠTINE

“Baština europskih knjižnica neprocjenjivo je bogata i raznolika... Ali ne bude li digitalizirana i dostupna online, ta baština sutra možda neće u budućem sustavu znanja zauzeti mjesto koje joj s pravom pripada.”¹

Predsjedniku Vijeća Europe, Jean-Claudeu Junckeru, a i predsjedniku Europske komisije, Joséu Manuelu Barrosu upućeno je u travnju 2005. godine pismo s navedenim očitovanjem te prijedlogom za stvaranje Europske digitalne knjižnice, koje su potpisali čelnici država i vlada Francuske, Italije, Španjolske, Njemačke, Poljske i Mađarske.

Šest je vođa istaknulo da su mnoge knjižnice diljem Europe počele digitalizirati svoje zbirke i dodalo da *te napore valja koordinirati* s ciljem razvijanja mreže i “stvaranja Europske digitalne knjižnice”. Kako se navodi u pismu, Europska unija bi koordiniranjem i podupiranjem već pokrenutih inicijativa u digitalizaciji mogla osigurati okruženje za taj projekt i doprinijeti uklanjanju prepreka. Ovakvim pristupom bi se, između ostalog, izbjegla nepotrebna ponavljanja skeniranja djela, omogućio razvoj zajedničkih, najmodernijih pomagala za pretraživanje te iskoristile prednosti zajedničkih studija i strategija u cilju zadovoljenja očekivanja i potreba korisnika.

U pismu, također poslanom svim članovima Vijeća Europe, poziva se na raspravu o predloženom projektu u cijeloj Europskoj uniji. U prvoj fazi, ministri kulture i znanosti država članica Europske unije trebali bi se sastati i povesti raspravu o izvedljivosti te uvjetima rada digitalne knjižnice. Ministarsku bi raspravu trebalo podržati Priopćenjem Komisije, ističe se u pismu, kao i doprinosima država članica.

U priopćenju za tisak donom 3. svibnja 2005. Europska komisija je pozdravila prijedlog o digitalnoj knjižnici. “Poruka koju je šest vođa država i vlada Europske unije uputilo predsjedništvu Europske unije i Europske komisije pozitivan je znak visoke svijesti o potrebi za jačanjem naše politike u ovom području”, izjavila je Viviane Reding, povjerenica za informacijsko društvo i medije te dodala da je “digitalizacija ove baštine ujedno i izvanredna mogućnost koju bi trebala iskoristiti naša struka”.²

¹ Letter of 28 April to EC President Barroso. Dostupno na: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/timeline/index_en.htm

² eGovernment News – 04 May 2005. Dostupno na: <http://europa.eu.int/idabc/en/document/4239/330>

Komisija je 1. lipnja 2005. godine predstavila inicijativu i2010, koja izlaže strategiju za digitalizaciju, mrežnu dostupnost i digitalnu zaštitu kolektivne europske memorije te proglašava digitalne knjižnice svojom ključnom odrednicom.

U svom odgovoru od 7. srpnja 2005. godine na pismo šestorice čelnika država i vlada Predsjednik Europske komisije, gospodin José Manuel Barroso, svesrdno je prihvatio inicijativu za digitalne knjižnice.

Ostalo je povijest: ravnatelji nacionalnih knjižnica 19 država članica Europske unije objavili su da će podržati prijedlog za Europsku digitalnu knjižnicu pa je tako 30. rujna 2005. godine Komisija prihvatila Priopćenje “i2010: Digitalne knjižnice”, u kojem se izlaže vizija na kojoj se temelji inicijativa za digitalne knjižnice i briga za europsku kulturnu baštinu.

“i2010: Inicijativa za digitalne knjižnice”

Prva konkretna akcija inicijative “i2010” bila je online rasprava o digitalizaciji, dostupnosti te zaštiti digitalnog sadržaja, koja je počela u rujnu 2005. i završila 20. siječnja 2006. godine.

Od svih zainteresiranih pojedinaca i organizacija – iz privatnog i javnog sektora – zatraženo je mišljenje o pitanjima koja se pojavljuju u vezi sa stvaranjem Europske digitalne knjižnice. Rasprava je završila 20. siječnja 2006. godine, s 225 zaprimljenih odgovora. Općenito uzevši, inicijativa je dobro prihvaćena i doživljena kao mogućnost da se europska kulturna baština učini dostupnijom i iskoristivijom.

Većina europskih nacionalnih knjižnica, uključujući knjižnice Hrvatske i Austrije, odazvale su se pozivu Komisije, a CENL (Conference of European National Librarians = Konferencija ravnatelja europskih nacionalnih knjižnica) u svojem je odgovoru oblikovala stajalište ravnatelja europskih nacionalnih knjižnica:

“CENL s oduševljenjem pozdravlja Priopćenje o digitalnim knjižnicama te cijeni mogućnost sudjelovanja u procesu online rasprave. CENL dijeli viziju o Europskoj digitalnoj knjižnici, a u tom cilju već i djeluje TEL (The European Library – Europska knjižnica). No iščitavanje Priopćenja Povjerenice potaknulo je razmišljanje u mnogo širim razmjerima prema sveobuhvatnijoj Europskoj digitalnoj knjižnici. Prava bi Europska digitalna knjižnica (European Digital Library – EDL) trebala odgovarati na sve vrste korisničkih potreba: sadašnjih i budućih, vezanih uz suvremeno znanje ili informacije te dokumente iz područja kulturne baštine, prirodnih i društvenih znanosti, obrazovanja, istraživanja, i na svakodnevne, “obične” informacijske potrebe. Ona mora obuhvaćati sve vrste medija iz svih vrsta ustanova europske kulturne baštine: iz knjižnica, muzeja i arhiva.”³

³ Odgovori na online raspravu Europske komisije u vezi s inicijativom “i2010: Digitalne knjižnice”. Arhiva CENL-a.

CENL ističe da se Europska digitalna knjižnica ne bi trebala graditi ispočetka, već da se može nastaviti na postojeće inicijative te predlaže TEL kao platformu organizacijske mreže za izgradnju Europske digitalne knjižnice.

Mnogi odgovori drugih ustanova i mreža u sektoru kulturne baštine pokazali su da bi bilo iznimno teško organizirati središnju, sveobuhvatnu krovnu strukturu za Europsku digitalnu knjižnicu te da bi izgradnja mreže svih mreža bila realističnija jer bi se tako bržim partnerima omogućilo da napreduju brže, a onim sporijima da sudjeluju svojim tempom, i u tom procesu svi bi imali koristi.

Sa stajališta ustanova sudionica, od ključne su važnosti tehnička interoperabilnost za neograničenu razmjenu podataka te visoka učinkovitost. Sa stajališta korisnika, najvažnija je mogućnost pretraživanja svih podataka te višestruke usluge koje nudi većina članica mreže.

Da bi zaživjela kao stvarna digitalna knjižnica, međutim, mreži svih mreža potrebno je čvrsto organizacijsko, zakonsko i tehničko ustrojstvo. U tom su smislu odgovori online rasprave potkrijepili prijedlog CENL-a da TEL, platforma europskih nacionalnih knjižnica, postane temelj izgradnje Europske digitalne knjižnice.

Kako je naglasio Olaf Janssen iz Ureda Europske knjižnice u Haagu:

“Rezultati online rasprave zapravo upućuju na to da bi Europska knjižnica bila odlično polazište jer osim što nudi djelatnu tehnološku platformu temeljenu na zajedničkim normama, ona predstavlja i čvrst organizacijski okvir za suradnju u kojemu europske nacionalne knjižnice već surađuju i iskušavaju načine unapređivanja online pristupa svojim digitalnim izvorima.”⁴

Europska komisija je odmah reagirala na rezultate rasprave te je 27. veljače 2006. godine odlučila uspostaviti *Skupinu stručnjaka za digitalne knjižnice na visokoj razini* od 20 članova koji će savjetovati Komisiju o tome kako da se na najbolji način rješavaju organizacijski, zakonski i tehnički zahtjevi na europskoj razini te doprinijeti zajedničkoj strateškoj viziji za Europsku digitalnu knjižnicu.

Komisija je 24. kolovoza 2006. godine usvojila “Preporuku za digitalizaciju, online dostupnost i digitalnu zaštitu”⁵, kojoj je cilj definirati uloge država članica i odrediti najvažnije aktivnosti koje države članice trebaju poduzeti kako bi europska baština postala online dostupna.

U prvom odlomku Preporuka ukazuje na važnost digitalnih knjižnica za inicijativu “i2010”:

“(1) Komisija je 1. lipnja 2005. godine predstavila inicijativu “i2010”, kojoj je cilj osigurati najpovoljnije uvjete za iskorištenje prednosti novih informacijskih tehnologija za gospodarski razvoj, otvaranje novih radnih mjesta i poboljšanje kvalitete

⁴ Olaf Janssen: Online Collaboration between European National Libraries Since 1995 – Building Towards a European Digital Library. Dostupno na: http://libraries.theeuropeanlibrary.org/press/press_en.html

⁵ COMMISSION RECOMMENDATION of 24 August 2006 on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation (2006/585/EC). Dostupno na: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm

života stanovnika Europe. Komisija je digitalne knjižnice proglasila ključnom odrednicom inicijative "i2010". U svom priopćenju 'i2010: Digitalne knjižnice' od 30. rujna 2005. (1), izložila je strategiju digitalizacije, online dostupnost i digitalnu zaštitu kolektivne europske memorije. Kolektivna memorija obuhvaća tiskovine (knjige, časopise, novine), fotografije, muzejske predmete, arhivske dokumente, audio-vizualnu građu (nadalje: 'kulturna građa')."

U drugom odlomku ističe se važnost interneta u optimiranju gospodarskog i kulturnog potencijala europske kulturne baštine.

Zato "valja poticati razvoj digitalizacije knjižnične, arhivske i muzejske građe. Online dostupnost te građe omogućit će građanima diljem Europe da joj pristupaju i koriste je za zabavu, učenje ili rad. Tako će raznolikost i višejezičnost europske baštine dobiti svoj jasan profil na internetu. Osim toga, digitalizirana građa može se ponovno koristiti u gospodarskim granama kao što su turizam i obrazovanje, kao i u novim kreativnim djelatnostima." (treći odlomak)

U Preporuci se digitalizacija vidi kao važno sredstvo kojim se omogućuje širi pristup kulturnoj građi te kao jedino sredstvo koje takve sadržaje može učiniti dostupnima za buduće naraštaje. Da bi se prevladali izdvojeni naponi u brojnim inicijativama za digitalizaciju u državama članicama, Komisija traži da te akcije budu usklađene te da se prirede pregledi tekućih i planiranih aktivnosti digitalizacije i njezinih kvantitativnih ciljeva. Tako će odabir građe biti koherentniji, a uvjeti za tvrtke koje ulažu u opremu za digitalizaciju sigurniji. (šesti odlomak)

U Preporuci se potiču javno partnerstvo, ulaganja u nove tehnologije i razvoj opreme za digitalizaciju u širokim razmjerima, što može umanjiti troškove digitalizacije, uz istodobno održavanje ili poboljšanje razine kvalitete.

Budući da samo dio građe koja se čuva u knjižnicama, arhivima i muzejima spada u javno dobro te više nije zaštićen pravima intelektualnog vlasništva, u Preporuci se navode mehanizmi ovlašćivanja u područjima kao što su *orphan works* (djela sa zaštićenim autorskim pravima, vlasnike kojih je teško ili nemoguće pronaći) te djela koja su rasprodana ili se više ne raspačavaju, kako bi se olakšalo prenošenje prava i digitalizacija, a time i online dostupnost. "Trebalo bi, dakle, poticati nastojanja da se takvi mehanizmi provode u bliskoj suradnji s nositeljima prava." (deseti odlomak)

Ostale teme spomenute u Preporuci jesu razvoj djelotvornih mogućnosti zaštite digitalnog sadržaja, suradnja između država članica na pitanjima zakonskih obveza za pohranu digitalne građe te prihvaćanje pobiranja s mreže kao nove tehnike prikupljanja građe s interneta u svrhu zaštite.

Za nacionalne je knjižnice, međutim, najvažniji deveti odlomak, u kojem se jasno navodi da će se Europska digitalna knjižnica graditi na temelju Europske knjižnice (TEL), kako predlaže CENL:

"(9) Zajedničko višejezično pristupno mjesto omogućilo bi online pretraživanje distribuirane – to jest, na različitim mjestima, u različitim organizacijama čuvane – digitalne europske kulturne baštine online. Takvo pristupno mjesto povećalo bi vidljivost te istaknulo zajednička obilježja baštine. Pristupno mjesto trebalo bi se temeljiti na već postojećim inicijativama kao što je Europska knjižnica (TEL), u sklo-

pu koje europske knjižnice već surađuju. Gdje je to moguće, trebalo bi raditi na uskoj suradnji privatnih nositelja prava nad kulturnom građom i svih zainteresiranih. Države članice i kulturne ustanove trebalo bi podržavati u nastojanjima da ostvare takvo pristupno mjesto.”

Na temelju Preporuke, Komisija je od država članica zatražila da se pozabave s tri glavna područja:

1. Digitalizacija sadržaja

- uspostavljanjem opreme za digitalizaciju u širokim razmjerima jasno pokazujući što je već digitalizirano te određivanjem detaljnih daljnjih planova. Time će se izbjeći preklapanja i stvoriti zbirke s dodatnom europskom vrijednošću.
- poticanjem partnerstva između kulturnih ustanova i privatnog sektora.

2. Online dostupnost

- promicanjem razvoja Europske digitalne knjižnice kao višejezičnoga pristupnog mjesta do europske kulturne baštine. To je, primjerice, izvedivo tako da se navedu točni uvjeti za osiguranje potpore kulturnim ustanovama za rad na digitalizaciji.
- razmatranjem problema autorskog prava i radom na njihovim konkretnim rješenjima, primjerice, na mehanizmima pomoću kojih se rješavaju *orphan works* (djela sa zaštićenim autorskim pravima vlasnike kojih je teško ili nemoguće pronaći) te djela koja su rasprodana.

3. Digitalna zaštita

- uspostavljanjem nacionalnih strategija i planova za dugotrajnu zaštitu i pristup digitalnoj građi.
- prilagođavanjem zakonskih propisa, gdje je to potrebno, kako bi se omogućilo višestruko preslikavanje i migracija sadržaja u svrhu zaštite te rješavali problemi zaštite na mreži i pohrane digitalne građe u cilju zaštite.

Kao odgovor na Preporuku Komisije, Vijeće za obrazovanje, mlade i kulturu je na svojoj sjednici od 13. studenog 2006. godine prihvatilo zaključke kojima se iskazuje obveza država članica na zajednički rade u ostvarenju Europske digitalne knjižnice.

Valja napomenuti da odluka Vijeća također “ističe koliko je vrijedan posao koji na europskoj razini obavlja CENL (Konferencija ravnatelja europskih knjižnica) – u organizaciji i stvaranju Europske knjižnice (TEL) kao ulaza koji omogućuje pristup kolektivnoj građi nacionalnih knjižnica diljem Europe – usmjeravajući te aktivnosti prema stvaranju Europske digitalne knjižnice”.⁶

⁶ Council Conclusions on the Digitisation and Online Accessibility of Cultural Material, and Digital Preservation (2006/C 297/01). Dostupno na: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm

Istodobno se pak artikulira “težnja za postizanjem uravnotežene suradnje među knjižnicama, muzejima i arhivima” pa se tako spominju projekti i inicijative u tom području, kao što je MICHAEL.⁷

Reakcije na inicijativu “i2010: Digitalne knjižnice” kao na “inicijativu od vrhunske važnosti” u sklopu programa i2010, koji je već prozvan ‘jednim od najvećih ikad poduzetih digitalnih stvaralačkih projekata’ iznenađujuće su, ali i proturječne.

Muzeji i arhivi iskazali su osobit oprez prema ovom pristupu u kojemu dominiraju (nacionalne) knjižnice.

Zbog toga su predloženi vremenski plan i integracija arhiva i muzeja u projekt Europske digitalne knjižnice u ovom času predmet živih rasprava u cijeloj Europi.

Predloženi se vremenski plan za izgradnju Europske digitalne knjižnice uistinu doima zahtjevnim:

- 2006. – puna suradnja na razini Europske unije između nacionalnih knjižnica u okviru Europske knjižnice i CENL-a.
- 2008. – Višejezični pristup digitalnim zbirkama nacionalnih knjižnica kroz portal Europske knjižnice. Zbirke moraju biti pretražive i dostupne za korištenje. Najmanje 2 milijuna digitalnih djela (knjiga, slika, zvučnih datoteka, itd.) trebalo bi biti dostupno putem Europske digitalne knjižnice.
- 2010. – Europska digitalna knjižnica trebala bi se proširiti i obuhvatiti zbirke određenog broja arhiva, muzeja i drugih knjižnica te, po mogućnosti, nakladnika. Najmanje 6 milijuna digitalnih djela trebalo bi postati dostupno putem Europske digitalne knjižnice. U stvarnosti taj broj može biti i mnogo veći budu li u projektu sudjelovale i raznovrsne kulturne ustanove, na različitim razinama (nacionalnoj, regionalnoj, lokalnoj).

CENL, TEL i vremenski plan za Europsku digitalnu knjižnicu

U rujnu 2006. godine, mjesec dana nakon što je Komisija objavila “Preporuku za digitalizaciju i online dostupnost kulturne građe te digitalnu zaštitu” i priopćila da će se Europska digitalna knjižnica temeljiti na platformi TEL-a, Konferencija ravnatelja europskih nacionalnih knjižnica (CENL) proslavila je svoju 20. obljetnicu na godišnjem sastanku u St. Petersburgu.

CENL je objavio svoju viziju i poslanje kao i politiku prema digitalizaciji sadržaja na mreži:

“Konferencija ravnatelja europskih nacionalnih knjižnica (CENL) je zaklada osnovana u skladu s nizozemskim zakonom, s ciljem unapređivanja i jačanja uloge nacionalnih knjižnica u Europi, posebice njihove odgovornosti za čuvanje nacionalne kulturne baštine te osiguranja dostupnosti znanja u tom području.

⁷ Multilingual Inventory of Cultural Heritage in Europe (Višejezični popis kulturne baštine u Europi).

Članovi CENL-a su ravnatelji nacionalnih knjižnica država članica Vijeća Europe. Konferencija se u ovom času sastoji od 47 članova iz 45 europskih zemalja koji tvore Odbor CENL-a. Odbor CENL-a sastaje se jednom godišnje i imenuje članove Izvršnog odbora za razdoblje od najmanje tri godine. Izvršni odbor sastoji se od najmanje tri člana Odbora (predsjednik, potpredsjednik i blagajnik) te je zadužen za upravljanje zakladom i njezino predstavljanje.

CENL je osnovan 1987. godine na prvom sastanku 11 ravnatelja europskih nacionalnih knjižnica u Lisabonu. Bile su prisutne ove države: Danska, Francuska, Grčka, Luksemburg, Nizozemska, Norveška, Njemačka, Portugal, Španjolska, Ujedinjeno Kraljevstvo i Vatikan. Na dnevnom redu bile su teme međusobne povezanosti računalnih sustava nacionalnih knjižnica, nabavne politike, zaštita i konzervacija te financijska pitanja nacionalnih knjižnica. Ravnatelji nacionalnih knjižnica nastavili su se sastajati godišnje pa je tako ova skupina postupno rasla.”⁸

Vizija CENL-a je “omogućiti europskim nacionalnim knjižnicama da otvore svijet informacija i znanja za sve i zaštite europsku memoriju i kulturnu baštinu.”

Od 2005. godine izgradnja Europske digitalne knjižnice definirana je kao jedan od najvažnijih zadataka CENL-a. U “Luksemburškoj rezoluciji CENL-a o digitalizaciji europske kulturne baštine” donesenoj na godišnjem sastanku CENL-a u Luksemburgu 30. rujna 2005. godine navodi se:

“Izgradnjom Europske knjižnice, CENL nudi platformu i organizacijsku mrežu za suradnju među nacionalnim knjižnicama i koordinaciju nacionalnih inicijativa na europskoj razini te smanjenje udvostručavanja aktivnosti. CENL je posvećen razvijanju mreže digitalnih aktivnosti kao i unapređivanju i razmjeni iskustava o dugotrajnoj zaštiti digitalnih i digitaliziranih sadržaja. Europska knjižnica je idealno mjesto pristupa digitaliziranoj građi nacionalnih knjižnica i drugih europskih kulturnih ustanova.

CENL će aktivno raditi na prijedlozima sudionika rasprave Uprave Europske komisije za informacijsko društvo i medije te očekuje da će biti ključan činilac u svim daljnjim inicijativama.”⁹

Danas CENL doista jest ključni pokretač inicijative za Europsku digitalnu knjižnicu pa tako

- promiče kooperativan i sveobuhvatan pristup digitalizaciji koja se provodi u europskim nacionalnim knjižnicama te u europskim knjižnicama u sklopu njihovih pojedinačnih nacionalnih mreža,
- stvara Europsku knjižnicu kao platformu za izgradnju Europske digitalne knjižnice,
- radi na izradbi organizacijske mreže za suradnju,
- sudjeluje u inicijativi Europske digitalne knjižnice, i
- savjetodavno je tijelo Europskog vijeća za pitanja knjižnica.

⁸ <http://cenl.org>

⁹ CENL Luxembourg Resolution on digitisation of European Cultural Heritage (Approved by the CENL Executive Committee, December 5th 2005). Dostupno na: <http://cenl.org>

Europska knjižnica (TEL) potječe od Projekta TEL s uspjehom dovršenog 31. siječnja 2004. godine koji je financirala Europska komisija. Osnovni je cilj Projekta TEL bio istražiti izvodljivost uspostavljanja nove paneuropske usluge koja bi u budućnosti omogućavala pristup udruženoj građi nacionalnih knjižnica Europe.

Nakon pripreme faze od devet mjeseci, tijekom kojih su rezultati Projekta TEL pretočeni u operativnu uslugu, 17. ožujka 2005. godine predstavljen je portal Europske knjižnice (v. 1.0).

Punopravne sudionice TEL-a su nacionalne knjižnice Austrije, Cipra, Češke, Danske, Estonije, Finske, Francuske, Hrvatske, Italije, Letonije, Litve, Mađarske, Malte, Nizozemske, Njemačke, Poljske, Portugala, Slovačke, Slovenije, Srbije, Švicarske i Ujedinjenog Kraljevstva, uz ICCU (Središnji institut za skupni katalog u Italiji) te CENL. Zbirke punopravnih sudionica prve su uvrštene (pretražive) na mrežnu stranicu Europske knjižnice.

Osnovne sudionice su preostale 22 europske nacionalne knjižnice. Njihove će zbirke biti uvrštavane slijedom.

CENL i TEL intenzivno rade na europskim projektima za digitalne knjižnice. Projekt TEL-ME-MORE, uspješno dovršen 31. siječnja, imao je za cilj integrirati nove države članice u Europsku knjižnicu, a projekt EDL, pokrenut u rujnu 2006. godine u sklopu programa eContentplus, radi na integraciji bibliografskih kataloga i digitalnih zbirki nacionalnih knjižnica Belgije, Grčke, Irske, Islanda, Lihtenštajna, Luksemburga, Norveške, Španjolske i Švedske.¹⁰

Projekt EDL također se bavi unapređenjem višejezičnih mogućnosti portala Europske knjižnice, poduzima prve korake u smjeru suradnje između Europske knjižnice i drugih neknjižničnih kulturnih inicijativa te proširuje marketinške i komunikacijske aktivnosti u djelatnostima Europske knjižnice.

U okviru rada projekta EDL dvije su konferencije, koje je u Beču 27. i 28. studenog 2006. godine te 31. siječnja i 1. veljače 2007. godine organizirala Austrijska nacionalna knjižnica, okupile predstavnike projekata financiranih iz programa eContentplus te brojne organizacije i mreže zadužene za kulturnu baštinu da bi se raspravila praktična suradnja i pružila potpora razvoju "Europske digitalne knjižnice" temeljene na TEL-u. Obje su radionice označile uspješan pokušaj da se prevladaju prepreke u stvaranju Europske digitalne knjižnice te veliki korak prema suradnji i integraciji ustanova i mreža u području AKM (Arhivi, knjižnice, muzeji).¹¹

Hrvatska i Europska knjižnica

Nacionalne knjižnice predstavljaju srž Europske digitalne knjižnice i sve one, u skladu sa svojim financijskim i organizacijskim sredstvima te strateškim planovi-

¹⁰ <http://www.EDLproject.eu>

¹¹ Vidi priopćenje za medije prve radionice objavljeno na mrežnoj stranici TEL-a: Radionica pruža elemente za slagalicu Europske digitalne knjižnice. Dostupno na: http://libraries.theeuropeanlibrary.org/press/press_en.html

ma, doprinose visokim ciljevima koje su postavili Komisija i države članice. Najveći se broj nacionalnih knjižnica Europe posvetio izgradnji Digitalne knjižnice u sklopu vlastitih knjižnica i omogućavanju pristupa vlastitoj nacionalnoj kulturnoj baštini putem mreže.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu je punopravni partner Europske knjižnice (TEL) od 2005. godine i već je odredila institucionalnu strategiju za digitalizaciju sadržaja te preuzela glavnu ulogu u strategiji procesa digitalizacije na razini Hrvatske.

U *Strategiji kulturnog razvitka* iz 2001. godine navedeni su sasvim konkretni zadaci u vezi s provedbom i primjenom novih tehnologija. U dijelu koji se odnosi na knjižnice, kao jedan od strateških ciljeva navodi se izradba nacionalnog plana digitalizacije, koju bi trebalo koordinirati s digitalizacijom ostalih vrsta građe koja se smatra kulturnom baštinom. Nacionalna i sveučilišna knjižnica poduzela je 2001. godine prve korake prema digitalizaciji određujući svoje poslanje, ciljeve i planove u području digitalizacije do 2006. godine.

Knjižnica namjerava povećati pristup zbirka Nacionalne knjižnice i njihovo korištenje, poboljšati uporabu često tražene građe, očuvati vrijedne izvornike i surađivati s drugim nacionalnim i međunarodnim projektima digitalizacije kako bi se stvorile virtualne zbirke, integrirale digitalizirane reprodukcije u programe elektoničkog učenja i omogućile nove interpretacije.

Knjižnica planira digitalizirati vrijedne i jedinstvene jedinice kulturne, povijesne i znanstvene baštine odabrane iz posebnih zbirki: Zbirka rukopisa i rijetkih knjiga, Grafička zbirka, Zbirka zemljopisnih karata i atlasa te Zbirka muzikalija i audiomaterijala. Knjižnica je 2006. godine počela digitalizirati zbirku vrijednih starih novina s reprodukcijom na mikrofilmu. Da bi se omogućio što veći pristup sadržaju zbirke starih novina, Knjižnica ima u planu iskušati tehnologiju optičkog prepoznavanja znakova (OCR) te omogućiti pretraživanje cjelovitog teksta. Dio digitalnih reprodukcija dostupan je na mrežnoj stranici Knjižnice pod naslovom *Digitalizirana baština*.¹²

Politika digitalizacije Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu na institucionalnoj i nacionalnoj razini potpuno je usklađena sa strateškom preporukom o digitalizaciji CENL-a te s preporukom Europske komisije.

Počevši od 2000. godine mnoge su europske zemlje i nacionalne knjižnice uspostavile nacionalne programe digitalizacije. Valja spomenuti Nizozemsku, Veliku Britaniju i Francusku kao pionire u digitalizaciji nacionalne kulturne baštine pod vodstvom nacionalnih knjižnica. Zanimljivo je i ohrabrujuće, međutim, što su se posljednjih godina mnoge europske nacionalne knjižnice povele za primjerom glavnih sudionika i pokrenule program digitalizacije na razini ustanova, a svakako treba spomenuti: Norvešku, Austriju, Island, Finsku, Republiku Češku i Španjolsku. U političkom je smislu pak zanimljiva činjenica da je većina novih država članica ili kandidata uspjela uvjeriti svoje vlade da razviju strategiju nacionalne digitalizacije te

¹² Digitalizirana baština <http://www.nsk.hr/Heritage.aspx?id=25>

plan za svoje zemlje. To se poglavito odnosi na baltičke zemlje, no isto tako i na Slovačku, Mađarsku te naposljetku i na Hrvatsku. Tako članstvo u Europskoj uniji predstavlja snažan poticaj za digitalizaciju na nacionalnoj razini, a u praksi pokazuje da nacionalne knjižnice posvuda igraju odlučujuću ulogu u uspješnoj provedbi vlastitih nacionalnih programa.

Vizije Europske digitalne knjižnice

Inicijativa za Europsku digitalnu knjižnicu postala je važan politički projekt i ima snažan odjek na razvoj informacijskog društva u državama članicama. Nacionalne knjižnice Europe ključni su sudionici u tom procesu na političkoj i praktičnoj razini. Da bi se dosegнули postavljeni visoki ciljevi, a nadasve ispunile potrebe i želje korisnika i građana te omogućio cjeloviti pristup digitalnoj baštini Europe, moramo i nadalje ulagati pojačane napore i razmjenjivati podatke, znanja, a ponajprije digitalni sadržaj. Nacionalne knjižnice, njihove zbirke, njihova povijest i identitet te poslanja pokazuju nam put kojim valja ići.

Austrija i Hrvatska već dugo vremena dijele zajedničku povijest, koja se ne ogleđa samo u povijesti naših zbirki, nego i u povijesnom razvoju naših knjižnica. Posjetivši Europsku knjižnicu, potražili smo Hrvatsku te doznali:

“Početak knjižnice povezuje se s dolaskom isusovaca u Zagreb, koji su 1606. godine osnovali kolegij i knjižnicu. Prvi knjižnični katalog potječe iz 1610. godine; 1858. godine uveden je kartični katalog (*Catalogus schedalis*); 1874. godine osnovano je Sveučilište Franje Josipa I. s 205 registriranih studenata na prvoj godini. Knjižnica je postala dio novoosnovanog sveučilišta i nazvana Sveučilišnom knjižnicom. 1875./1876. osnovna se zbirka knjižnice sastojala od 47.000 svezaka; a tu je i podatak da su se prva knjižnična pravila iz 1876. godine temeljila na čuvenim Austrijskim pravilima za sveučilišne knjižnice.”¹³

Austrijska nacionalna knjižnica, nasljednica Dvorske knjižnice u Beču s tradicijom koja seže u vrijeme kasnoga srednjeg vijeka, čuva neke izvanredno vrijedne primjerke slavenske građe: rukopise i autografe, slike i notne zapise, prikaze i zemljopisne karte, letke, postere, novine i, dakako, knjige. Svi ti dokumenti predstavljaju jedinstvenu dokumentaciju nekadašnjih naroda Habsburškog carstva i pridaju Austrijskoj nacionalnoj knjižnici značaj ustanove višenacionalne i višejezične memorije.

Uz stotine poljskih, čeških i hrvatskih kodeksa na latinici, valja spomenuti i zbirku od više od 200 glagoljskih rukopisa i rukopisa na ćirilici, zbog čega Austrijska nacionalna knjižnica predstavlja izvanredan dokumentacijski centar za kulturnu i jezičnu raznolikost Europe te osobito za pisanu kulturu kršćanskih južnih Slavena.

Najstariji od tih dokumenata, dva lista Makedonskoga kodeksa Marianusa (Cod. slav. 146) potječe s kraja 10. stoljeća. Jedan od najvrednijih glagoljskih pisanih

¹³ http://libraries.theeuropeanlibrary.org/Croatia/page_en.xml

dokumenata je Misal kneza Novaka (Cod. slav. 8), bogato iluminiran rukopis iz 1368. godine. Ta se godina također službeno označava kao godina osnutka Dvorske knjižnice u Beču.

Misal kneza Novaka smatra se rijetkim i vrijednim spomenikom hrvatske glagoljaške kulturne baštine, a mnogi ga stručnjaci smatraju najljepšom glagoljskom knjigom. Kao i mnogi drugi slavenski rukopisi nabavljena je za Dvorsku knjižnicu u Beču u prvoj polovici 19. stoljeća prema nabavnoj politici Knjižnice. Prva hrvatska tiskana knjiga na glagoljici pojavila se 1483. godine, no i danas je nepoznato gdje je tiskana. Jedan od jedanaest sačuvanih primjeraka čuva se u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici.

Stoga Eva Hüttl-Hubert, povjesničarka i knjižničarka pri Austrijskoj nacionalnoj knjižnici, s pravom kaže u svom članku "Više od mjesta uspomena. Austrijska nacionalna knjižnica i njezina Slavica.":

"Narodi istočne, srednjoistočne i centralne Europe imaju poseban odnos prema pisanoj riječi... Zato za pripadnike svih ovih naroda knjižnice imaju funkciju dalekosežniju od primarnog određenja kao spremišta tiskane riječi, one su svjedoci njihove intelektualne životne snage i jamci kontinuiteta nacionalnog razvoja."¹⁴

A u istom smislu piše i Josip Stipanov, u uvodu kataloga izložbe "Tri pisma – tri jezika: Hrvatski pisani spomenici i tiskovine kroz stoljeća" održanoj 2004. godine u Kraljevskoj biblioteci Belgije: "To znači da je jedan narod najlakše prepoznati, pa tako i razumjeti (u najširem smislu te riječi), u cjelokupnosti pisanih djela, kroz njegovo književno nasljeđe."¹⁵

Nacionalne su knjižnice stoljećima prikupljale to nasljeđe, znanje, mudrost – i ludosti prošlosti.

Povijest 20. stoljeća nije pokazala samo osamostaljenje europskih naroda i ostvarenje te samostalnosti u politici i diplomaciji, već i užasne strane nacionalizma, nasilja i razaranja te mijenjanje povijesti pod utjecajem nacionalističkih predrasuda, zanemarivanja kulturne, etničke, političke i jezične raznolikosti europske povijesti, znanosti, kulture i znanja.

Koordinirana digitalizacija podsjetit će nas na ta znanja, na tu baštinu – i teret – i u bliskoj nam budućnosti dati mogućnost da tu povijest podijelimo u sklopu Europske digitalne knjižnice.

Ali dopustite mi da se na kraju osvrnem na izvore. U svome znamenitom djelu "Mediterranski brevijar" Predrag Matvejević, profesor na Sveučilištu u Zagrebu, rođen u Mostaru, u Bosni i Hercegovini, opisuje svoju strast prema Sredozemnome moru.

¹⁴ Hüttl-Hubert, E.: Mehr als ein Ort der Erinnerung. Die Österreichische Nationalbibliothek und ihre Slavica. // *Biblos. Beiträge zu Buch, Bibliothek und Schrift* 2(2004), 93-108. 94. Dostupno na: http://www.onb.ac.at/about/sammrl/biblos53_2_2004_huettl_hubert.pdf

¹⁵ Josip Stipanov: The communication and the cultural identity. In: *Trois écritures – trois langues : pierres gravées, manuscrits anciens et publications croates à travers les siècles = Three scripts – three languages : Croatian written monuments, manuscripts and publications through centuries.* // Zagreb 2004., str. 13.

Čitajući njemački prijevod ovoga predivnog i nadahnutog teksta, pomislio sam kako je Mediteran savršena definicija i vizija Europske digitalne knjižnice:

“Ne znamo sigurno ni dokle se prostire: koliki dio zemlje uz more zauzima, kako sve ulazi u kopno i gdje stvarno prestaje... Granice mu nisu ucrtane ni u prostoru niti u vremenu. Ne vidimo ni kako bismo ih odredili niti na temelju čega: nisu ni gospodarske niti povijesne, ni državne niti nacionalne. *Mediteranski krug kredom* neprestano se opisuje i briše, valovi i vjetrovi, pothvati i nadahnuće šire ga ili sužavaju po svojim mjerama.”¹⁶

¹⁶ Matvejević, Predrag: *Der Mediterran. Raum und Zeit*. Zürich 1993. Str. 17. (preuzeto iz izvornika objavljenog u nakladi Grafičkog zavoda Hrvatske, Zagreb 1987., str. 19).

SAŽETAK

Izgradnja Europske digitalne knjižnice važan je politički projekt i značajna je za razvoj informacijskog društva u Europi. Europske nacionalne knjižnice imaju u tom procesu ključnu ulogu na političkoj i praktičnoj razini.

Kako bi se ostvarili definirani ambiciozni ciljevi i prije svega potrebe i želje korisnika i građana u pružanju potpunog pristupa europskoj digitalnoj baštini moramo intenzivirati naše zajedničke napore i razmjenu informacija, znanja i prije svega: digitalnih sadržaja. Nacionalne knjižnice i njihove zbirke, njihova povijest i identitet i misija, pokazuju nam put.

BIOGRAFIJA

Dr. Hans Petschar (1959) ima titulu magistra povijesti i njemačke književnosti sa Sveučilišta u Salzburgu. Tijekom studija radio je na znanstvenim projektima o semiotici i lingvistici na Sveučilištima u Salzburgu i Parizu.

Od 1986. godine radi u različitim odjelima Austrijske nacionalne knjižnice, a 1992. godine stječe titulu magistra iz područja knjižničarstva. U Austrijskoj nacionalnoj knjižnici izradio je multimedijску enciklopediju o povijesti i specijalnim zbirkama u Knjižnici te predvodio nekoliko projekata o digitalizaciji kulturne baštine. 2002. godine postao je direktor Austrijskog arhiva slika u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici.

Dr. Petschar predavao je na sveučilištima u Salzburgu i Beču i sudjelovao u istraživačkim projektima Austrijske akademije znanosti i Austrijskog ministarstva kulture, obrazovanja i znanosti.

Službeni je predstavnik Austrijske nacionalne knjižnice u poslovnom odboru ravnatelja europskih nacionalnih knjižnica, predsjednik CENL skupine za sadržaj za Europsku digitalnu knjižnicu u sklopu TEL-a.

Od 2000. godine radio je u nekoliko područja za Europsku komisiju. Bio je partner u izvješčaju DIGICULT (2000.-2002.) i predstavnik Austrije u NRG (National Representative Group) skupini za koordinaciju digitalizacije u Europi. Radio je kao istraživač u nekoliko europskih projekata: npr. REGNET, TNT, MINERVA, ERPANET, BRICKS.

Mirna Willer
Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

HRVATSKA NACIONALNA KNJIŽNICA U BUDUĆNOSTI

Uvod

Nacionalne knjižnice, kao uostalom i druge vrste knjižnica i baštinskih ustanova, ulaze u razdoblje koje se naziva dobom drugog šoka.

Doba prvog šoka započelo je devedesetih godina prošlog stoljeća. To je razdoblje u kojem su se nacionalne knjižnice, dobro situirane u svojim funkcionalno konsolidiranim informacijskim sustavima, suočile s pojavom intenzivnog razvoja informacijske i komunikacijske tehnologije: interneta, World Wide Weba, izvorno digitalnih multimedija, mogućnosti preformatiranja (svega) analognog u digitalno, interoperabilnosti na razini metapodataka i sustava različitih sektora, preobrazbom korisničkih navika. Ekonomski, socijalni i kulturološki čimbenici sastavni su dio te slike. Na te su izazove nacionalne knjižnice tijekom tih petnaestak godina odgovorile prepoznavanjem poznatog u nepoznatom i snažnim ulaganjima, prvo pojedinačnim, a potom strateškim i koordiniranim, u istraživanja u svrhu njihove transformacije preko hibridne u digitalnu knjižnicu. To se očitovalo u sljedećim razvojnim pomacima: objavljivanju online kataloga u web-okruženju (WebPAC); virtualnoj integraciji kataloga knjižnice s relevantnim izvorima informacija: nacionalnim/međunarodnim skupnim katalozima te komercijalnim i nekomercijalnim bazama podataka različitih sadržaja; digitalizacijom kataloga na listićima i njihovim objavljivanjem na webu kod onih knjižnica koje nisu preformatirale svoje tradicionalne kataloge u elektroničke; nadogradnji knjižnično-informacijskih sustava u svrhu katalogizacije izvorno digitalne i digitalizirane građe i njihovoj transformaciji u sustave s integriranim digitalnim arhivom; digitalizaciji, još uvijek selektivnoj, analogne građe uvjetovanoj različitim kriterijima, najčešće promocijom nacionalne baštine; prepoznavanju i razvoju referentnog modela, a potom njegovog testiranja u izgradnji sustava za dugoročno očuvanje digitalnih objekata; pokretanju istraživanja promjene ponašanja korisnika koji svoje informacijske potrebe najprije udovoljavaju izvan knjižničnih usluga, tj. na webu. Navedeni je razvoj pratila suradnja, prvo unutar pojedinih struka, a potom interdisciplinarna, na izgradnji funkcionalnosti digitalne knjižnice – na istraživanju i izradi novih modela, rješenja i standarda za organizaciju informacija, te razmjenu, dugoročno očuvanje i korištenje metapodataka, dokumenata i tehnologija.

Doba drugog šoka, internetsko doba, međutim, već je započelo. Premda je kompleksnost pojave informacijsko-komunikacijske tehnologije u prethodnom razdoblju relativno amortizirana mapiranjem u prepoznatljive oblike i funkcije sa zacrtanim istraživačkim i razvojnim pravcima, svojim je daljnjim brzim razvojem i globalnim utjecajem na način života i rada ona ipak potresla i samu bit knjižnice. Naime, internetska je tehnologija u prvom razdoblju samo nadodana na postojeću tehnološku, organizacijsku i konceptualnu infrastrukturu knjižnica. Međutim, način nastajanja dokumenata, njihov životni ciklus, mogućnosti pronalaženja i korištenja, te iskustva i potrebe korisnika stubokom su se promijenili i dalje će se mijenjati brzinom razvoja tehnologija. Stoga se nacionalne knjižnice trebaju iznutra, organski transformirati kako bi rad svojih službi, te svoje usluge i proizvode usuglasile s novim oblicima izvora informacija, zakonitostima poslovanja i djelovanja novoga okruženja i novim modelima ponašanja korisnika.

Hrvatska nacionalna knjižnica: stanje

Nacionalne knjižnice više nemaju placet za pokušaje i pogreške, opravdanje za nesnalazjenje u novonastaloj situaciji, početno upoznavanje. One trebaju izraditi viziju i jasan pravac razvoja knjižničnih službi i usluga na što ih obvezuju zakonske odredbe, sredstva koja u njih ulaže država, te ugled i autoritet koji im se tradicionalno pridaje.

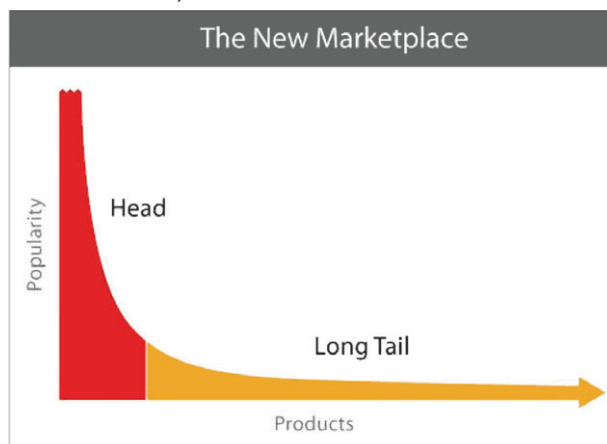
Hrvatska nacionalna knjižnica djelomično je odgovorila na izazove informacijske i komunikacijske tehnologije, web-okruženja i novih potreba korisnika doba prvog šoka. Premda nije uspjela izgraditi fizički ili virtualni nacionalni skupni katalog, putem svog WebPAC-a i skupnog WebPAC-a četrdesetak umreženih knjižnica, prisutna je na webu. Na webu su dostupni i digitalizirani glavni abecedni katalog i katalozi posebnih zbirki na listićima, dok se usporedo radi na manualnoj retrospektivnoj konverziji kataložnih listića u strojno čitljiv oblik. Osim kataloga, web-stranice pružaju korisnicima informacije o Knjižnici i ostalim uslugama, među kojima su digitalne tekuće nacionalne bibliografije koje, međutim, samo djelomično uključuju elektroničku građu; digitalni arhiv obveznog primjerka hrvatskih mrežnih publikacija s pratećom dokumentacijom i uputama nakladnicima/autorima; digitalizirana baština s arhivom selektivno digitalizirane građe nacionalnog značenja iz zbirki građe posebne vrste, što, međutim, nije podržano objavljenom strategijom digitalizacije kao ni funkcionalnim organizacijskim i tehnološkim radnim procesom; upute za nakladnike službi ISSN-a, ISBN-a i ISMN-a usmjerene i prema nakladnicima elektroničke građe; hiperveze prema drugim knjižnicama i relevantnim bazama podataka te najava izložbi i događanja. Standardizacija na području bibliografske kontrole u odnosu na digitalne medije, a time i razvoj knjižnično-informacijskog sustava u integrirani sustav s digitalnim arhivom mrežnih publikacija pratila je međunarodni razvoj uz poštivanje nacionalnih osobitosti. Krajem 2006. Knjižnica je implementirala novi knjižnično-informacijski sustav s anglo-američkim bibliografskim standar-

dom, izazvavši nestabilnost postojećega nacionalnog informacijskog sustava i dvojbe u odnosu na razvoj i održavanje nacionalnog/nih bibliografskog/kih standarda/ā. Novi je sustav uveden u postojeću organizacijsku strukturu Knjižnice tek s manjom prilagodbom uslijed tehnoloških zahtjeva sustava. Nacionalna knjižnica nije izradila niti pokrenula sustavno istraživanje korisnika koji njenim uslugama pristupaju s weba.

Namjera je ovog rada opisati tri suvremene pojave koje se mogu ugraditi u temelje vizije nacionalne knjižnice u budućnosti i koje bi uputile na daljnja istraživanja vezana uz potrebu transformacije knjižničnih službi i usluga hrvatske nacionalne knjižnice. Te se pojave odnose na građu i korisnike, infrastrukturu i usluge, te bibliografsku kontrolu.

Građa i korisnici – teorija dugog repa

Istražujući pravila raspodjele ponude i potražnje u internetsko doba, Chris Anderson je uočio novi tržišni model koji pokazuje svojstva statističkih raspodjela koje se popularno nazivaju „dugim repom“. Svoja je istraživanja usmjerio upravo na taj dugi rep i 2004. objavio članak u časopisu *Wired* pod nazivom *The Long Tail*.¹ Teorija koju je razvio ima odjeka ne samo u internetskim industrijama zabave – glazba, film, knjige, video, već i u tradicionalnim industrijama.

Slika 1. Novi tržišni prostor²

¹ Anderson, Chris. *The Long Tail*. // *Wired* magazine 12.10 (October 2004) [citirano: 2006-12-20]. Dostupno na: <http://www.wired.com/wired/archive/12.10/tail.html> ; osuvremenjena verzija članka objavljena je na adresi: <http://www.changethis.com/10.LongTail>, a knjiga 2006. u izdanju izdavačke kuće Hyperion. Anderson održava blog na adresi: http://longtail.typepad.com/the_long_tail/

² Dijagram preuzet s web stranice: *The Long Tail in a Nutshell* [citirano: 2006-12-20]. Dostupno na: <http://www.longtail.com/about.html>

Teorija dugog repa temelji se na pokazateljima da se kultura i ekonomija internetskog doba sve više udaljavaju od fokusiranja na relativno malen broj popularnih proizvoda i tržišta – hitova, u glavi crte proizvoda, prema velikom broju ne-hitova – nišama ili uskom tržištu, u repu crte proizvoda. Naime, pravi se oblik potražnje otkriva tek kad je potrošačima ponuđen bezgraničan izbor: potrošači gravitiraju prema nišama jer one bolje udovoljavaju njihovim pojedinačnim interesima. Stoga je sve proizvode potrebno učiniti dostupnima kupcima koji ih žele i koji ih sve jednostavnije mogu prilagoditi svojim potrebama bez dodatnog napora proizvođača. Time se dokida monopol masovnog tržišta koje proizvodi manji broj hitova i promoviraju uska tržišta masovne različitosti.

Je li teorija dugog repa relevantna i za nacionalne knjižnice³ i u kojem bi smislu mogla pomoći pri sagledavanju budućih službi i usluga hrvatske nacionalne knjižnice? Kao odgovor na to pitanje, ispitat će se primjenjivost tri Andersonova pravila nove zabavljачke ekonomije u odnosu na mogući razvoj knjižničnog poslovanja.

1. **Učini da je sve dostupno.** Vrijedno je ponuditi gotovo sve sadržaje jer postoji mogućnost da će proizvod naći kupca. Naime, više nije važno gdje se kupci nalaze niti koliko će ih kupiti određeni naslov, već da određeni broj kupaca postoji, bilo gdje. Da bi se omogućio pristup⁴ svim sadržajima, ponajprije sadržajima nacionalne baštine pohranjenima u knjižničnim zbirka-ma, Knjižnica treba prvo dovršiti pokrenute poslove kako bi se dosegla razina prisutnosti bibliografskih podataka putem kataloga na webu:
 - a. Završiti retrospektivnu konverziju kataloga na listićima u strojno čitljiv oblik u najkraćem roku;
 - b. Organizirati s visokoškolskim i narodnim knjižnicama kooperativnu konverziju kataloga na listićima i/ili retrospektivnu katalogizaciju fondova posebno stare građe, časopisa, članaka u hrvatskim časopisima i zbornicima, neknjižne građe;
 - c. Izraditi idejni projekt i u najkraćem roku realizirati skupni katalog hrvatskih knjižnica – virtualni ili fizički⁵ kako bi se okupljanjem izvora informacija povećao broj korisnika kojima su ti izvori dostupni.

³ O mogućoj primjeni teorije Dugog repa na visokoškolske i gradske knjižnice te u odnosu na usluge OCLC-a, vidjeti: Dempsey, Lorcan. Libraries and the Long Tail. // D-Lib magazine 12, 4(April 2006) [citirano: 2006-12-20]. Dostupno na: <http://www.dlib.org/dlib/april06/dempsey/04dempsey.html>

⁴ Pod pristupom se ovdje podrazumijeva posredan pristup putem bibliografskih podataka u katalogu i upućivanje na usluge online rezervacije, međubibliotečne posudbe ili fizičke dostave, i neposredan pristup digitalnom sadržaju bilo besplatno ili pod određenim uvjetima putem online usluge, npr. plaćanjem korištenja.

⁵ U sadašnjoj situaciji u kojoj se u hrvatskim knjižnicama koriste različite vrste softvera s različitim stupnjem podržavanja ili mogućnosti podržavanja bibliografskih i internetskih standarda, najrealnije je predvidjeti virtualno povezivanje. Vidjeti: Willer, Mirna. Strategija razvoja hrvatskih knjižnica : jedan pogled. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43, 4(2000), 1-14.

Zatim je potrebno nastaviti razvoj ili pokrenuti nove razvojne projekte kojima će osigurati pristup i korištenje digitalnih sadržaja:

- d. Usavršiti metode selektivnog odabira, pobiranja i arhiviranja obveznog primjerka mrežne građe u suradnji s nakladnicima i izgraditi sustav kooperativne obrade te vrste građe s relevantnim knjižnicama;
 - e. Izraditi idejni projekt i realizirati neselektivno snimanje i arhiviranje hrvatskog web-prostora uz osiguranje jednostavnog pristupa digitalnim sadržajima;
 - f. Objaviti strategiju digitalizacije i u fazama realizirati digitalizaciju građe kao dio radnog procesa Knjižnice;
 - g. Nastaviti suradnju s drugim knjižnicama i baštinskim ustanovama u zemlji i inozemstvu u kooperativnoj izgradnji nacionalnih digitalnih sadržaja;
 - h. Na osnovi internetskih modela i tehnologija pretraživanja digitalnog sadržaja kao što su *Google Scholar* i *Google Book Search*, *Amazon*, *FirstSearch*, *RedLightGreen*, *Find in a Library* itd., osigurati efikasno pronalaženje i isporuku knjižne građe putem kataloga Knjižnice; ugraditi internetske tehnologije u katalog Knjižnice kako bi se proširio opseg pretraživanja i pronalaženja građe izvan kataloga Knjižnice;
 - i. Sustavno istražiti vrstu, motivaciju i način ponašanja korisnika web-usluga Knjižnice u svrhu preispitivanja postojećih pravila u odnosu na korisničku strukturu i prava pristupa i korištenja nacionalne zbirke; pokrenuti *blog* Knjižnice kako bi se dobile autentične, realne i nepristrane povratne informacije od korisnika koje bi mogle poslužiti za doradu i razvoj usluga;
 - j. Preispitati načine izgradnje i korištenja internetskih usluga kako bi se privukli potencijalni korisnici čije su navike, očekivanja i radni procesi uvjetovani internetskim tehnologijama i uslugama.
2. **Prepolovi cijenu. Potom je smanji.** U proračunu troškova određenog proizvoda treba oduzeti nepotrebne troškove digitalnog poslovanja i isporuke u lancu prodaje robe na malo, a ostaviti kreativne troškove i troškove zaštitnog znaka za pronalaženje, izradu i promociju sadržaja. Ovo se pravilo može promatrati s aspekta:
- a. Smanjenja troškova poslovanja Knjižnice implementacijom integriranog knjižnično-informacijskog sustava u kojem se jedan podatak pohranjuje u sustavu jednom, a koristi višestruko;
 - b. Korištenja gotovih digitalnih metapodataka i sadržaja proizvođača – nakladnika i/ili autora, u procesu preuzimanja građe, njene obrade, pohrane i isporuke korisnicima;
 - c. Izrade vlastitih proizvoda – nacionalnih tekućih i retrospektivnih bibliografija, popisa, kazala itd.;
 - d. Osiguranja pristupa i korištenja građe na ekonomskoj osnovi kako bi se zaštitila autorska prava, s jedne, i prava korisnika Knjižnice s druge strane.

U tu svrhu Knjižnica treba preispitati organizaciju poslovanja i reorganizirati je u skladu s pravilima poslovanja u web-okruženju.

3. Pomozi mi pronaći! Da bi kupci pronašli proizvode u „dugom repu”, internetski agregatori kao što su Netflix, Amazon, Rhapsody itd., koriste različite tehnike, npr., mogućnosti odabira „sličnih naslova/autora“ na osnovi kombiniranja rada “živih” urednika i žanrovskih uputa, preporuke „Kupci koji su kupili ovo, kupili su i ...“ na osnovi filtriranja podataka o oblicima ponašanja kupaca pri pregledavanju i kupnji kako bi se vodilo one koji ih slijede. Knjižnice su razvile vrlo precizne alate za organizaciju informacija o građi koje mogu podržati prispomenute usluge, dok podaci o korisnicima⁶ i posudbi građe mogu poslužiti za razvoj druge usluge.

Knjižnica treba pokrenuti istraživački projekt u okviru kojeg bi se ispitale mogućnosti primjene spomenutih internetskih tehnika i alata na postojeće sustave za deskriptivnu i sadržajnu katalogizaciju, posebno upotrebu normativnih datoteka i bibliografskih odnosa među opisivanim entitetima, njihovu daljnju doradu i ugradnju u usluge Knjižnice. Isto vrijedi i za razvoj usluga na osnovi podataka o korisnicima.

Infrastruktura i usluge – digitalna knjižnica

Znanstveno područje digitalnih knjižnica relativno je mlado. Njima se intenzivno počelo baviti prije petnaestak godina s vrlo neujednačenim rezultatima primjene. Osnovna je karakteristika ovog područja interdisciplinarnost: upravljanje podacima, upravljanje digitalnim sadržajima/dokumentima, informacijsko pronalaženje, knjižnične znanosti, informacijski sustavi, web i internetske tehnologije, obrada slika i zvuka, umjetna inteligencija, interakcija čovjek-računalo, web-dizajn, tehnike i tehnologije dugoročnog očuvanja digitalnog sadržaja, sigurnost digitalnog sadržaja itd.

Europski projekt DELOS: a Network of Excellence on Digital Libraries objavio je *Digital Library Manifesto*⁷ s ciljem uspostave osnova i identifikaciju entiteta diskursa unutar univerzuma digitalnih knjižnica, s uspostavom odnosa između tri vrste sustava koji djeluju u ovom području. Te tri vrste sustava su Digitalna knjižnica, Sustav digitalne knjižnice i Sustav upravljanja digitalnom knjižnicom. Ono, međutim, što je u osnovi ovoga projekta i što se iskazuje Manifestom jest koncept, vizija digitalne knjižnice kao pomagala u „središtu intelektualne djelatnosti u kojoj ne postoje logičke, konceptualne, fizičke, vremenske ili osobne granice ili prepreke u odnosu na informacije“. Digitalna se knjižnica „udaljila od sustava koji su usmjereni na sadržaje i jednostavno organiziranje i osiguravanje pristupa određenim zbirka podataka i informacija prema sustavima usmjerenim na osobu i kojima je cilj osigurati zanimlji-

⁶ Zaštita osobnih podataka korisnika ovdje se podrazumijeva.

⁷ DELOS: a Network of Excellence on Digital Libraries. The Digital Library Manifesto. Project co-funded by the European Commission within the Sixth Framework Programme (2002-2006). Dostupno i na: <http://www.delos.info>

va, nova, personalizirana iskustva. Njezina se glavna uloga udaljila od statične pohrane i pronalaznja informacija prema omogućavanju jednostavne komunikacije, suradnje i drugih oblika interakcije među znanstvenicima, istraživačima ili, općenito, korisnicima o temama koje se odnose na informacije pohranjene u digitalnoj knjižnici. I napokon, ona se udaljila od rukovanja tekstom koji je uglavnom centralno pohranjen prema sintetiziranju distribuiranih multimedijjskih zbirki dokumenata, podataka opažanja, mobilnih informacija i sveprisutnih računalnih usluga.⁴⁸

Hrvatska nacionalna knjižnica treba pokrenuti interdisciplinarni i međusektorski istraživački i razvojni projekt u kojem bi se iskustva europskih i ostalih projekata vezanih za razvoj digitalnih knjižnica primijenila na nacionalne uvjete, posebno na projektima izgradnje nacionalnih kulturnih sadržaja. Potrebno je sveopće obrazovanje djelatnika Knjižnice za razumijevanje i primjenu novih konceptualnih modela i internetskih tehnologija potrebnih za daljnji razvoj službi i usluga.

Bibliografska kontrola – interoperabilnost (meta)podataka i sadržaja

Inherentni zadatak nacionalnih knjižnica je provođenje bibliografske kontrole nad nacionalnom građom objavljenom na svim medijima. U tu svrhu nacionalne su knjižnice središta istraživanja, primjene, održavanja i razvoja bibliografskih i relevantnih tehnoloških standarda, smjernica i pravila kako bi se osigurale čvrste osnove za izgradnju nacionalne knjižnične zbirke, njenim upravljanjem, dugoročnom pohranom i osiguranjem visoko kvalitetnih pomagala za pronalaznje građe. U doba promjena i brzog razvoja, nacionalne knjižnice trebaju preispitati svoje prioritete i odnos prema razvoju standarda općenito, i nacionalnih standarda posebno.

Hrvatska je nacionalna knjižnica tradicionalno aktivno uključena u razvoj, primjenu i promociju međunarodnih i nacionalnih bibliografskih standarda, posebno u području teorije abecednog kataloga, nacionalnih bibliografija i strojno čitljivog standarda. Odgovor na promjenu okruženja bio je početak provođenja bibliografske kontrole nad digitalnim sadržajima – obveznim primjerkom prvo mjesno dostupne elektroničke građe, a zatim mrežnih publikacija, te digitalizirane građe. U tu je svrhu Knjižnica aktivno sudjelovala u razvoju međunarodnih standarda i njihovoj nacionalnoj primjeni uz ugradnju u knjižnično-informacijski sustav – bibliografskih standarda ISBD(ER) i ISBD(CR), te standarda za strojno čitljivo katalogiziranje UNIMARC. Knjižnica aktivno sudjeluje i na donošenju i prevođenju relevantnih ISO standarda, npr. ISSN i terminološki rječnik u području arhiva, knjižnica i muzeja (ISO 5127). Knjižnica je, zbog prelaska na novi knjižnično-informacijsku sustav, izradila konverziju nacionalnog formata UNIMARC u angloamerički format MARC 21, a za potrebe sudjelovanja u europskom projektu nacionalnih knjižnica TEL (The European Library), elementarnu konverziju formata UNIMARC u shemu metapodataka DC (Dublin Core Metadata Element Set). Koncept sadašnje upotrebe opisanih standarda temelji se, međutim, i dalje na prikupljanju, obradi, pohrani i davanju

⁴⁸ Isto, str. 6.

na korištenje tradicionalne vrste građe s izuzetkom iskoraka prema mrežnoj građi ali samo u odnosu na rukovanje tehničkim i administrativnim metapodacima u digitalnom arhivu. Posljednje navedenim metapodacima nije, međutim, sustavno podržan projekt digitalizacije građe.

Nužno je da Knjižnica iz temelja preispita svoj odnos prema standardima općenito, a nacionalnim posebno u svjetlu novih automatiziranih modela upravljanja građom, njenom dugoročnom pohranom, pronalaženjem i isporukom. Knjižnica bi trebala ispuniti sljedeće zadatke:

1. U odnosu na pronalaženje i prikupljanje obveznog primjerka digitalnih sadržaja uspostaviti aktivnu suradnju s nakladnicima i/ili autorima u svrhu istraživanja i razvoja novih modela, standarda i usluga jedinstvene identifikacije građe i stvaratelja: ISSN, ISBN, ISMN, ISADN, ISTC, URL/URI, DOI;⁹
2. U odnosu na ponovnu upotrebu i rukovanje metapodacima i digitalnim sadržajima proizvođača i njihovu integraciju u knjižnično-informacijski sustav uspostaviti aktivnu suradnju s nakladnicima i/ili autorima u svrhu istraživanja i razvoja novih modela i usluga: ONIX, Dublin Core, metapodaci elektroničkih disertacija;
3. U odnosu na kataložnu i sadržajnu obradu građe izraditi strategiju razvoja nacionalnih standarda i izraditi odgovarajuću dokumentaciju na osnovi međunarodnih standarda i nacionalnih osobitosti i potreba: međunarodna kataložna načela (IME-ICC), ujednačeni ISBD, FRBR, FRAD, UNIMARC, MARC 21, nacionalni kataložni pravilnik za izradbu abecednih kataloga, nacionalni pravilnik za sadržajnu katalogizaciju;
4. U odnosu na dugoročnu pohranu i osiguranje dostupnosti digitalnih sadržaja istražiti i primijeniti tehničke i administrativne metapodatke: MODS, te metapodatke za upravljanje autorskim pravima i pravima korištenja;
5. U odnosu na pronalaženje i korištenje građe istražiti i primijeniti interetske modele i tehnologije: Z39.50, SRU, OAI, OpenURL;
6. U odnosu na upravljanje i daljnji razvoj sustava digitalne knjižnice aktivno sudjelovati u istraživanju i predlagati primjenu standarda i smjernica za razvoj službi i usluga: OAIS, TDS (Trusted Digital Repositories);
7. U odnosu na interoperabilnost sadržaja metapodataka¹⁰ s drugim baštinskim sustavima potaknuti suradnju na razvoju modela i usluga za zajedničko korištenje metapodataka, posebno normativnih, i njihovo pronalaženje: EAD, CIDOC.

⁹ Hilse, Hans-Werner; Jochen Kothe. *Implementing Persistent Identifiers : overview of concepts, guidelines and recommendations*. London : Consortium of European Research Libraries ; Amsterdam : European Commission on Preservation and Access, 2006. Identifier urn:nbn:de:gbv:7-isbn-90-6984-508-3-8 (resolving service <http://nbn-resolving.de>).

¹⁰ Vidjeti: Willer, Mirna. Interoperabilnost sadržaja metapodataka. // 4. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2001. Str. 57-72.

Kako bi ostvarila sve navedene zadatke Knjižnica treba preispitati postojeću organizacijsku i kadrovsku strukturu te uspostaviti snažnu nacionalnu službu za razvoj, primjenu i održavanje standarda.

Zaključak

Namjera je ovog rada opisati tri suvremene pojave koje se mogu ugraditi u temelje vizije nacionalne knjižnice u budućnosti i koje bi uputile na daljnja istraživanja vezana uz potrebu transformacije knjižničnih službi i usluga hrvatske nacionalne knjižnice. Te se pojave odnose na građu i korisnike, infrastrukturu i usluge, te bibliografsku kontrolu. Kako bi udovoljila novim izazovima u budućnosti, hrvatska nacionalna knjižnica treba iz temelja preispitati svoje poslanje, organizaciju i poslovanje, te usluge koje pruža svojim korisnicima.

LITERATURA

1. Anderson, Chris. The Long Tail. // Wired magazine 12.10 (October 2004) [citirano: 2006-12-20]. Dostupno na: <http://www.wired.com/wired/archive/12.10/tail.html>; osuvremenjena verzija članka objavljena je na adresi: <http://www.changethis.com/10.LongTail>, a knjiga 2006. u izdanju izdavačke kuće Hyperion.
2. DELOS: a Network of Excellence on Digital Libraries. The Digital Library Manifesto. Project co-funded by the European Commission within the Sixth Framework Programme (2002-2006). Dostupno i na: <http://www.delos.info>
3. Dempsey, Lorcan. Libraries and the Long Tail. // D-Lib magazine 12, 4 (April 2006) [citirano: 2006-12-20]. Dostupno na: <http://www.dlib.org/dlib/april06/dempsey/04dempsey.html>
4. Hilse, Hans-Werner; Jochen Kothe. Implementing Persistent Identifiers : overview of concepts, guidelines and recommendations. London : Consortium of European Research Libraries ; Amsterdam : European Commission on Preservation and Access, 2006. Identifier urn:nbn:de:gbv:7-isbn-90-6984-508-3-8 (resolving service <http://nbn-resolving.de>).
5. Willer, Mirna. Interoperabilnost sadržaja metapodataka. // 4. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2001. Str. 57-72.
6. Willer, Mirna. Strategija razvoja hrvatskih knjižnica : jedan pogled. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43, 4(2000), 1-14.

SAŽETAK

U radu se opisuje okruženje internetskog doba u kojemu danas djeluju nacionalne knjižnice, a posebno hrvatska nacionalna knjižnica, i ispituje potreba njezine transformacije prema hibridnoj i digitalnoj knjižnici.

BIOGRAFIJA

Mirna Willer radi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici već 25 godina na poslovima analize i dizajna knjižničnih sustava, digitalnog arhiva za mrežnu građu, istraživanje standarda metapodataka (bibliografskih i tehničkih metapodataka, te metapodataka za dugoročnu zaštitu u digitalnom arhivu), i teorije kataloga. Bila je članica više međunarodnih stručnih tijela Unesco-a, IFLA-e, CERL-a i TEL-a CENL-a. God. 1997. promovirala je ideju istraživanja mogućnosti suradnje između arhiva, knjižnica i muzeja te pokrenula godišnje seminare. Predaje Teoriju i praksu bibliografske organizacije i kontrole na Sveučilištu u Zadru. Objavila je više od 80 članaka u domaćim i stranim časopisima i zbornicima te knjigu *UNIMARC u teoriji i praksi*.

Kaisa Sinikara
Sveučilište u Helsinkiju, Finska

EUROPSKE SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE KAO POTPORA PRIMARNOJ FUNKCIJI AKADEMSKE ZAJEDNICE

Europske digitalne knjižnice

Europska komisija je 2005. godine pokrenula važnu inicijativu s ciljem ponovnog jačanja doprinosa informacijskih i komunikacijskih tehnologija za lisabonske prioritete ekonomskog razvoja. Inicijativa 2010 pruža okruženje za razvoj europskih digitalnih knjižnica u godinama koje dolaze.¹ Viviane Reding, povjerenica za informacijsko društvo i medije rekla je u kolovozu 2006.: “Cilj nam je ostvariti pravu Europsku digitalnu knjižnicu, višejezični pristup digitalnoj kulturnoj građi Europe. Tako će, na primjer, stanovnici Finske moći lako pronaći i koristiti digitalne knjige i slike iz knjižnica, arhiva i muzeja u Španjolskoj, a Danac će moći koristiti povijesni filmski materijal iz Mađarske online”.²

Europska sveučilišta suočit će se s golemim porastom broja digitalnih dokumenata. Broj publikacija, istraživačkih podataka i rezultata dostupnih na internetu stalno raste. U nekoliko važnih područja znanosti, učinkovito istraživanje više nije moguće bez mrežnog pristupa i računala. To je intenziviralo istraživanja, a globalne istraživačke mreže postale su stvarnost. Takav razvoj donio je sa sobom nove izazove: 1) Kako pronaći najrelevantniju i najnoviju informaciju koja je od kritične važnosti za istraživanje? 2) Kako komunicirati sa znanstvenom zajednicom i dijeliti rezultate istraživanja? i 3) Kako zaštititi digitalne informacije za buduće korištenje i rad?

Na rješavanju tih pitanja neophodna je najšira moguća europska suradnja koja podržava i međunarodnu suradnju između istraživačkih zajednica. Sveučilišta i njihove knjižnice prepoznaju važnost stvaranja jake europske istraživačke infrastrukture, naglašavanjem važnosti razvijanja kooperativnih mreža i omogućivanjem jednostavnog pristupa najnovijim i opsežnim zbirkama znanstvenih informacija. Razvoj europskih digitalnih knjižnica treba biti povezan sa stalnim multi-disciplinarnim istraživanjem i razvojem.

¹ (citirano: 2006-10-26). Dostupno na: http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm

² (citirano: 2006-10-26). Dostupno na: http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/news/index_en.htm

Kako bi se promovirala interoperabilnost između različitih dobavljača sadržaja, potrebno je podržavati korištenje otvorenih norma (npr. OAI-PMH, normirani metapodaci, itd.) i besplatan pristup digitalnim materijalima, umjesto promicanja sveobuhvatnih centraliziranih repozitorija digitalne građe. Centralizirane dijelove sustava bilo bi najbolje implementirati kao portale koji se temelje na otvorenim normama.

Različiti jezici koji se koriste u dokumentima ukazuju na potrebu istraživanja i buduće implementacije višejezičnog pretraživanja informacija. Na primjer, većina je europske kulturne baštine na lokalnim jezicima, ali mogla bi postati dostupna cijeloj europskoj zajednici implementacijom učinkovitih višejezičnih rješenja za pretraživanje. Višejezično pretraživanje informacija moglo bi ponuditi rješenja za problem europskih jezika s obzirom na male jezične skupine ili manjine.

Digitalna zaštita sadržaja

Digitalna zaštita sadržaja velik je izazov za Europsku zajednicu. Upravo se uklanjaju pravne prepreke obnavljanjem zakona o obveznom primjerku. U nekoliko zemalja nacionalnim knjižnicama bit će povjeren zadatak zaštite digitalnih dokumenata u okviru obveznog primjerkera. No ipak smo suočeni sa sve većom prijetnjom da će zakonodavstvo vezano uz zaštitu autorskih prava i dalje zaostajati, pa će mnogi dokumenti i tehnološke inovacije 21. stoljeća tapkati u mraku. Nije dovoljno ako se baština može pregledavati u samo nekoliko nacionalnih knjižnica. Neophodna su sveobuhvatnija istraživanja i razvoj, kao i suradnja između brojnih zainteresiranih kako bi se odgovorilo na pitanja u ovom području. Razvoj mora biti stalan.

Izazovi digitalne zaštite zahtijevaju jake istraživačke napore u cijeloj Europi. Knjižnice i sveučilišta u svim zemljama imaju slične probleme. Kako bi se riješili središnji problemi zaštite i raspacavanje informacija u budućnosti, neophodna je suradnja između stručnjaka iz mnogo različitih disciplina.

Otvorena znanstvena komunikacija

Europske su knjižnice stvorile nacionalne i regionalne konzorcije za ovlašćivanje korištenja znanstvenih publikacija i baza podataka. Prednost je konzorcija mogućnost koncentracije visoke razine stručnosti, postizanje dogovora iznad razine pojedine knjižnice i time osiguranje što povoljnijih sporazuma. Konzorciji nabavljaju pakete različite građe koje mogu koristiti istraživači i studenti. Povrh toga, raste pritisak za individualnu nabavu i dogovore o digitalnoj građi.

I rastuće cijene elektroničkih znanstvenih informacija prisilile su nas da tražimo nove modele objavljivanja i financiranja. Postoji nekoliko različitih ciljeva za otvoreno objavljivanje (Open Access – otvoreni pristup) koje promiče široko raspacavanje znanstvenih rezultata koji su nastali uz javnu potporu i tako možda može smanjiti troškove nabave građe i digitalnu podjelu između naprednih ekonomskih

zona i onih u razvoju. Sveučilišta diljem svijeta osnivaju otvorene repozitorije, online časopise i besplatno dostupnu referentnu literaturu. Sveučilište u Lundu u Švedskoj održava bazu podataka u kojoj su dostupni online časopisi s otvorenim pristupom (DOAJ – Database of Open Access Journals – Baza podataka časopisa s otvorenim pristupom).³ Sveučilište u Nottinghamu u Engleskoj održava i razvija Popis repozitorija s otvorenim pristupom (OpenDOAR – Directory of Open Access Repositories).⁴ Wikipediju, besplatan međunarodni referentni izvor, zajedno stvaraju ljudi iz cijelog svijeta i njezina popularnost raste.⁵

Zbog razvoja Wikipedije druge publikacije s otvorenim pristupom morale su ozbiljno razmotriti svoje ustrojstvo i načine financiranja kako bi jamčile kvalitetu, pouzdanost i stalnost. Otvoreno objavljivanje i otvoreni pristup na nekoj su vrsti raskrižja. Kada poraste broj jedinica građe i poveća se korištenje, a pojave se problemi vezani uz zaštitu i stalnost, potrebno je pronaći djelotvorne modele za sljedeće generacije. Uz ostale, BioMedCentral, važan otvoreni forum objavljivanja s područja medicine i biomedicine, morao je promijeniti raniju probitačnu politiku cijena što je dovelo do osjetnog porasta troškova istraživača koji nešto objavljuje. Neki značajni nakladnici razmišljaju o razvijanju vlastitih aktivnosti objavljivanja u smjeru politike otvorenog pristupa; zaklada ili sveučilište koji financiraju istraživanje platili bi unaprijed dogovoren iznos troškova objavljivanja. Nakon toga bi publikacija bila svima besplatno dostupna. U ovom slučaju, platio bi autor, a korištenje bi bilo besplatno. Wellcome Trust, britanska fundacija koja financira istraživanja u području medicine, definirala je politiku slobodnog pristupa: uvjet za financiranje jest da svaki članak u recenziranom časopisu mora biti pohranjen u PubMedCentral.⁶ Očekivanja o niskim troškovima otvorenog pristupa neće se nužno materijalizirati kada će građa visoke kvalitete, dobra usluga i stabilnost morati biti zajamčeni. Ipak, besplatno raspačavanje znanstvenih rezultata tako je važno da se moraju nastaviti promišljeni naponi prema otvorenom objavljivanju.

Informacijska pismenost – integriranje u nastavne programe

Informacijska pismenost je širom svijeta postala pojam koji se veže uz nadležnosti informacijskog društva.⁷ Sveučilišni nastavnici tradicionalno uče studente kako

³ Usluga uključuje besplatne znanstvene i stručne časopise kontrolirane kvalitete s cjelovitim tekstovima. U 2006. na popisu je bilo 2.500 časopisa. (citirano: 2006-10-24). Dostupno na: <http://www.doaj.org/>

⁴ The Directory of Open Access Repositories – *OpenDOAR* je mjerodavan popis akademskih repozitorija s otvorenim pristupom (citirano: 2006-10-24). Dostupno na: <http://www.open-doar.org/>

⁵ (citirano: 2006-10-24). Dostupno na: <http://www.wikipedia.org/>

⁶ (citirano: 2006-10-24). Dostupno na: <http://www.wellcome.ac.uk/>

⁷ Norme nadležnosti informacijske pismenosti za visoko obrazovanje izradila je i prihvatila ALA, Udruženje visokoškolskih i znanstvenih knjižnica 2000. godine. Dostupno na: <http://>

da koriste izvore za svoje discipline. Knjižnice pak poučavaju studente u pronalaženju publikacija u njihovim knjižnicama. Prema tome, obrazovanje za korištenje informacijskih izvora kao takvo nije nova pojava. Pa što se onda promijenilo?

Nekoliko važnih promjena u prethodnoj situaciji uključeno je u pojam informacijske pismenosti. Ponajprije, dostupnost informacija je eksplozivno narasla s pojavom interneta. Informacije se danas mogu objaviti u više oblika nego ikada. Teže je no ikada identificirati relevantne podatke među gomilama informacija. Zato je naglašena potreba kritičkog vrednovanja. Drugo, u području obrazovnih ideja prevlada model gdje je u središtu osoba koja uči ili model koji se temelji na problemu. Vlastita sposobnost osobe koja uči tražiti potrebne informacije i rješavati probleme jamstvo je najboljih mogućnosti u složenoj i promjenljivoj okolini. Ovaj je model promijenio rad nastavnika i knjižničara. Važno je da nastavnici, knjižničari i stručnjaci za informacijske tehnologije te administracija djeluju zajedno kao podrška osobi koja uči, iako je nastavnikova odgovornost najveća jer je stručnjak za određeno područje i tradicionalna istraživanja.

Aktivne mreže pokazale su se korisnima u razvoju informacijske pismenosti na lokalnoj, nacionalnoj i internacionalnoj razini. Pojam informacijske pismenosti razlikuje se od tradicionalnog obrazovanja korisnika, pogotovo zato što se usredotočuje na pitanje: “Kakvu vrstu znanja i vještina treba imati student ili korisnik informacija u promjenljivom podatkovnom okruženju, u akademskim istraživanjima i na poslu?”

Razvoj upravljanja, kvalitete i osoblja

Sveobuhvatne promjene u podatkovnom okruženju zahtijevaju strateški razvoj upravljanja, stručnost osoblja i dobru organizaciju. Globalizacija je podigla razinu međunarodne konkurencije u obrazovanju, ekonomiji i uslugama. Umrežavanje je za nacionalne i internacionalne knjižnice postalo važnije nego ikada ranije.

Kvaliteta upravljanja i usluga

Uprave naših sveučilišta danas zanima pružamo li upravo one usluge koje treba vrhunsko sveučilište i ima li smisla ulagati predložene iznose u knjižnice.

Uspostavljanje Europskog prostora za visoko obrazovanje (European Higher Education Area – EHEA) zahtijeva uspostavu sustava kvalitete. Sustavi osiguravanja

www.ala.org/ala/acrl/acrlstandards/standards.pdf.

Vidi i Information Literacy: an international state-of-the-art report, first draft 2006 // project coordinator Jesus Lau, Mexico (citirano: 2006-10-27). Dostupno na: www.uv.mx/usbi_ver/unesco

kvalitete bit će uvedeni u cijelom europskom akademskom području i sigurno će značajno utjecati na razvoj akademskih ustanova.

Zajednički napor vrednovanja europskih sveučilišta koordinira Europsko udruženje za osiguranje kvalitete u visokom obrazovanju (the European Association for Quality Assurance in Higher Education – ENQA).⁸ Većina europskih zemalja razvile su nacionalne sustave za osiguranje kvalitete. Rješenja u različitim zemljama mogu se podijeliti na tri različite skupine: 1) Zemlje u kojima se provodi ispitivanje⁹ (institucionalno ispitivanje, ispitivanje kvalitete, vrednovanje sustava za osiguranje kvalitete, institucionalno ispitivanje za povećanje vrijednosti): Engleska, Škotska, Irska, Francuska, Finska, 2) Ovlašćivanje: Nizozemska, Njemačka, i 3) Kombinacija ili drugi sustav: Norveška, Švicarska, Danska, Švedska.¹⁰

Fokus i metode različiti su kada se govori o kvaliteti usluga, upravljanju kvalitetom ili sustavu osiguranja kvalitete.

	Kvaliteta usluge	Upravljanje kvalitetom	Sustav osiguranja kvalitete
FOKUS	Rade li knjižnične usluge dobro? Koje su potrebe korisnika? Jesu li korisnici zadovoljni?	Pružaju li knjižnice prave usluge? Jesu li ažurne i rentabilne?	Fokus na cijelom sustavu kvalitete sveučilišta
METODE	LibQual, Ispitivanja korisnika	Ocjenjivanje recenzije, samo-ocjenjivanje, komparativno vrednovanje BSC, CAF ¹¹	Ispitivanje Ovlašćivanje

U definiranju kvalitete gledište korisnika je od temeljne važnosti. Tradicionalni korisnici su studenti i istraživači, ali samo sveučilište i društvo isto se tako mogu smatrati korisnicima jer su zainteresirani, osiguravaju sredstva i određuju politiku i

⁸ Standards and guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area 2005 (citirano: 2006-10-24). Dostupno na: <http://www.enqa.eu/>; <http://www.enqa.eu/pubs.lasso>

⁹ Ispitivanje je nezavisno vanjsko vrednovanje koja pojašnjava radi li sustav za osiguranje kvalitete prema ciljevima, i je li učinkovit i prikladan za određenu svrhu.

¹⁰ Audits of Quality Assurance Systems of Finnish Higher Education Institutions, Audit Manual for 2005-2007. //Publications of the Finnish Higher Education Evaluation Council 4 (2005) (citirano: 2006-10-11). Dostupno na: <http://www.kka.fi>

¹¹ *Balance Score Card (BSC)* uzima u obzir učinkovitost, procese, sredstva i znanje i dobro je prilagođena kao instrument za pisanje strategije razvoja. *Common Assessment Framework (CAF)*) osigurava pomagala za analizu radnji (enablers) i rezultata (results). European Institute of Public Administration (citirano: 2006-10-24). Dostupno na: <http://www.eipa.nl/default.htm>

vrijednosti knjižničnih i informacijskih usluga sveučilišta. Cilj upravljanja kvalitetom jest jačanje sveobuhvatne kvalitete korisnika i internih usluga kao i poboljšanje organizacije i rentabilnosti rada, poput socijalne skrbi i stručnosti osoblja.

Vrednovanje je sustavno određivanje vrijednosti (evaluacija) ili usporedba ciljeva s mjerenjem učinka (procjena) na temelju postavljenih kriterija. Vrednovanje je proces koji teži podizanju razvojnih potreba i prijedloga. Učinkovito planiranje nije moguće bez sastavnice vrednovanja, a vrednovanje nije od velike koristi ako se njegovi rezultati ne ugrade u proces planiranja.¹²

Vrednovanje uključuje promjenu i potiče knjižnice da promjenu shvaćaju kao pozitivnu snagu. Aktivnim sudjelovanjem u planiranju i istraživanju, knjižničari bolje razumiju budućnost i mogu se s tom budućnošću suočiti s odgovarajućim, uspješnim i učinkovitim uslugama i aktivnostima. Štoviše, mogu se suočiti s novim izazovima i inovacijama, a knjižnice će i dalje igrati važnu i pozitivnu ulogu u informacijskom društvu.¹³

Organizacija knjižnice

Zbog porasta digitalnih usluga knjižnice moraju reorganizirati svoje usluge i strukturu osoblja. LIBER (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche – Društvo europskih znanstvenih knjižnica) radilo je 2005. studiju organizacijskih promjena u europskih sveučilišnim knjižnicama. Oko 70 knjižnica odgovorilo je na upitnik, a mnoge su se od njih reorganizirale. Središnji trend je reformiranje upravljanja od modela zasnovanog na jedinici na upravljanje funkcijama.¹⁴ To podrazumijeva ujedinjavanje malih knjižničnih jedinica u veće, u kojima se nadležnosti upravljanja mogu organizirati prema funkciji. Između ostalih, na Sveučilištu u Oxfordu, značajan dio velikih knjižnica stavljen je pod upravu jednog direktora, a nadležnosti za upravljanje organizirane su prema funkcijama (zbirke, osoblje). Kao rezultat strateškog planiranja, tijekom prošlog desetljeća Sveučilište u Helsinkiju ujedinilo je 160 odvojenih knjižnica u dvije velike cjeline, a razvojni se proces nastavlja. Na nekim

¹² Vidjeti *Helsinki University Libraries: report of an assessment panel* by Hans Geleijnse et al., Uvod: Aimo Virtanen. // Evaluation Projects of the University of Helsinki 7, Helsinki, 2000 (citirano: 2006-10-24). Dostupno na: <http://www.helsinki.fi/kirjastot/esittely/arviointi.htm>. Kasnije vrednovanje knjižničnih i informacijskih usluga 2004. proveli su Hans Geleijnse, Sinikka Koskiala i Gunnar Sahlin. // Evaluation Projects of the University of Helsinki, Helsinki, 2004 (citirano: 2006-10-24). Dostupno na: <http://www.helsinki.fi/kirjastot/esittely/arviointi.htm>

¹³ Hernon, Peter; McLure, Charles R. *Evaluation and Library Decision Making*, Norwood, NJ, 1990. Hernon, Peter; Altman, Ellen. *The Quality of Services in Academic Libraries*, Norwood, NJ, 1996.

¹⁴ Članak François Cavaliera bit će objavljen u časopisu LIBER Quarterly 2007. Conference 2006 (citirano: 2006-10-27). Dostupno na: <http://www.kb.dk/liber/conf/2006/index.htm>

sveučilištima informacijska tehnologija i knjižnične usluge ujedinjeni su i stavljeni pod nadležnost jednog voditelja. Razlog za takav razvoj je potreba za integriranjem usluga.

Stručnost osoblja

Uz razvoj upravljanja, stručnost osoblja predstavlja glavni izazov za knjižnice. Knjižnice moraju imati viziju i pogled na osnovne i specijalne stručne nadležnosti koje moraju zadovoljiti u 2010-ima. Dobna struktura osoblja u nekoliko europskih knjižnica naglašava potrebu strateškog planiranja. Velik dio osoblja otići će u mirovinu u sljedećih nekoliko godina, pa će tako biti važno održati kontinuitet, ali i dati priliku za strateško preustrojstvo strukture osoblja. I finske sveučilišne knjižnice su, kao i ostale, iscrtale zajednički pogled na ključne stručne nadležnosti koje su potrebne za 2010-e. U nekoliko knjižnica već su pripremljeni strateški planovi za preustrojstvo strukture osoblja: više centraliziranih službi i preraspodjela posla, više ekspertnih ureda, bolje plaće i manje osoblja. Sredstva za prestrukturiranje osoblja potječu od preraspodjele sredstava koja su oslobođena iz mirovinskih ureda.

Međunarodna suradnja među knjižnicama

Europska sveučilišta i njihove knjižnice tvore snažnu mrežu u kojoj se događaju vrlo slični putovi razvoja. Cilj je Bolonjskog procesa do 2010. stvoriti europski sveučilišni prostor koji omogućuje nesmetano kretanje studenata, istraživača i nastavnika iz jedne zemlje u drugu na osnovi usporednih akademskih stupnjeva. Neki drugi ciljevi uključuju ujednačenost i transparentnost kvalifikacija, približavanje Europskog prostora za visoko obrazovanje (EHEA – European Higher Education Area)) Europskom prostoru istraživanja (ERA – European research area) i osiguravanje kvalitete poučavanja. I međunarodno zakonodavstvo, naročito zakoni o autorskim pravima, utječu na rad knjižnica.¹⁵

Google i druge međunarodne komercijalne službe izazivaju knjižnice da unaprijede svoje usluge. Projekti digitalizacije velikih knjižničnih zbirki su posebno zanimljivi, a jedan je od rezultata digitalizacija golemih zbirki od oko 1,5 milijuna publikacija oxfordskih knjižnica. Projekti digitalizacije otvorit će značajne zbirke korisnicima iz cijelog svijeta. Međutim, autorska prava znatno ograničavaju digitalizaciju novije građe.

Suradnju među europskim znanstvenim knjižnicama koordinira LIBER, koji objavljuje časopis LIBER Quarterly. Jasno su naznačena tri područja budućih aktivnosti LIBER-a: razmjena informacija, identifikacija i promocija najboljih praksi i

¹⁵ (citirano: 2006-10-24). Dostupno na: http://www.eua.be/eua/en/about_eua.jsp

pokretanje promjena u znanstvenoj komunikaciji. Buduća strategija LIBER-a temelji se na četiri ključna područja: znanstvena komunikacija, digitalne knjižnične usluge, upravljanje knjižnicama i usluge i oprema za članove.¹⁶

Razvoj finskih knjižnica

Suradnja finskih sveučilišnih knjižnica

Sveučilišne knjižnice u Finskoj otvorene su svima, što nije slučaj u svim europskim zemljama. Knjižnice su važne ne samo za obrazovanje i istraživanje na sveučilištu, već i za društvo u cjelini. U Finskoj postoji dvadeset jedno sveučilište.

Finski knjižnični sustav je učinkovit i ekonomičan jer koristi zajedničku tehničku infrastrukturu i norme. Sveučilišne i politehničke knjižnice zajedno s ostalima povezuje zajednički knjižnični sustav (Voyager/Endeavor), knjižnični konzorciji, zajednički program za pretraživanje (Metalib/SFX/ExLibris) i nekoliko zajedničkih projekata. Nacionalna knjižnica Finske pruža središnje usluge za cjelokupnu finsku knjižničnu mrežu. Finske sveučilišne knjižnice djeluju kao snažan konzorcij na stvaranju i održavanju Finske elektroničke knjižnice (FinELib – Finnish Electronic Library) i mogu pružiti vrijedan uvid u kooperativne mreže i pothvate.

Otvoreni pristup informacijama podržava razvoj demokratskog društva koje se temelji na znanju, i olakšava raspačavanje rezultata znanstvenih istraživanja. Ministarstvo obrazovanja promovira otvoreni pristup i objavilo je nacionalne preporuke za otvoreni pristup znanstvenim publikacijama.

Savjet finskih sveučilišnih knjižnica snažna je mreža suradnje među finskim sveučilišnim knjižnicama. Zajednička strategija za sveučilišne knjižnice podijeljena je na dva razdoblja: 2003.- 2006. i 2007.-2012.¹⁷

Ministarstvo obrazovanja podržava važnost strateškog planiranja knjižnične mreže uključivanjem nekoliko ciljeva sveučilišnih knjižnica u svoj Razvojni plan za obrazovanje i istraživanje od 2003. do 2008. godine i odlukom da financira nekoliko knjižničnih projekata: 1) Ključne nadležnosti u mreži sveučilišnih knjižnica 2010., 2) Nastavni plan za informacijsku pismenost: zajednički virtualni projekt finskih sveučilišnih knjižnica, od 2004. do 2006., 3) Procjena kvalitete i utjecaja, i 4) Studija financiranja i mrežne strukture i modeli sveučilišnih knjižnica. Vizija Savjeta sveučilišnih knjižnica za godinu 2012. bit će: “Finske sveučilišne knjižnice – srce infrastrukture istraživanja i poučavanja na visokoškolskoj razini. Savjet sveučilišnih knjižnica stvara buduće uvjete za pristup i korištenje znanstvenih informacija i središnji je čimbenik u tom području u društvu“. Savjet širi svoju međunarodnu suradnju.

¹⁶ (citirano: 2006-10-25). Dostupno na: <http://www.kb.dk/liber/>

¹⁷ (citirano: 2006-10-26). Dostupno na: <http://www.lib.helsinki.fi/english/libraries/cfu.htm>

Od Knjižnice Sveučilišta u Helsinkiju do Nacionalne knjižnice Finske

Knjižnica Sveučilišta u Helsinkiju osnovana je 1640. godine. Tijekom proteklih 300 godina, knjižnica je imala zakonsko pravo primanja besplatnih obveznih primjeraka sve tiskane građe u Finskoj. S vremenom je to pravo preneseno i na zvučne i filmske zapise. Obvezni primjerci dio su nacionalne zbirke i katalogiziraju se u nacionalnim bazama podataka.

Nacionalna knjižnica je istovremeno i najstarija finska znanstvena knjižnica s naglaskom na zbirke iz područja humanističkih i društvenih znanosti.

Knjižnica Sveučilišta u Helsinkiju preimenovana je; njezino je novo ime Nacionalna knjižnica Finske. Ta je promjena određena amandmanom na Zakon o sveučilištu, koji je stupio na snagu 1. kolovoza 2006. Knjižnica će i nadalje ostati nezavisan institut Sveučilišta u Helsinkiju.¹⁸

Prema amandmanu, dužnosti Nacionalne knjižnice jesu: pružanje nacionalnih usluga sveučilišnim knjižnicama, politehničkim knjižnicama te specijalnim i narodnim knjižnicama. Zaduženja knjižnice su proširena s namjerom jačanja finskog knjižničnog sustava i mjesta Nacionalne knjižnice kao razvojnog središta za knjižnične usluge.

Zajedničke usluge koje nudi Nacionalna knjižnica sadrže nacionalne baze podataka, nabavu online građe i programske podrške za digitalnu knjižnicu, razvoj norma i formata i sakupljanje statistike za finske znanstvene knjižnice. Te će usluge biti razvijene u uskoj suradnji s cijelim knjižničnim područjem.

Kako bi pozicija Nacionalne knjižnice ojačala, poduzeto je nekoliko inicijativa u drugoj polovici dvadesetog stoljeća. Devedesetih godina, Ministarstvo obrazovanja dodijelilo je nekoliko važnih zadaća knjižnici, kao što su održavanje knjižničnog sustava, upravljanje statistikama, razvoj i održavanje nacionalne elektroničke knjižnice (FinELib). Nadalje, kako je preporuka međunarodnog vrednovanja knjižnica Sveučilišta u Helsinkiju provedenog 2000. godine bila pojašnjavanje i razlikovanje između usluga nacionalne knjižnice i usluga sveučilišne knjižnice, započelo je ozbiljno planiranje pod vodstvom Ministarstva obrazovanja. Istovremeno, na Sveučilištu u Helsinkiju počelo se aktivno raditi na dva fronta: na uređivanju odnosa između nacionalne knjižnice i sveučilišta i na reorganizaciji knjižničnih aktivnosti koji služe pojedinim fakultetima na sveučilištu.

Sve nacionalne službe i financiranje uključeni su u sporazum koji je prilog sporazumu između Sveučilišta u Helsinkiju i Ministarstva obrazovanja. U Upravni odbor Nacionalne knjižnice pet članova imenuje Sveučilište u Helsinkiju a pet članova Ministarstvo obrazovanja. Povrh toga, novi odbor uključuje i do najviše tri vanjska člana, pa se na taj način učvršćuje veza ustanove s ostatkom društva. Rektor Sveučilišta u Helsinkiju pregovara izravno s Nacionalnom knjižnicom o uslugama koje se rade za sveučilište i odlučuje o načinima njihova financiranja.

¹⁸ Proračun za 2005. godinu: oko 20 milijuna eura; osoblje: 253 (citirano: 2006-10-24). Dostupno na: <http://www.lib.helsinki.fi/english/index.htm>

Knjižnice Sveučilišta u Helsinkiju

Uz Nacionalnu knjižnicu Sveučilište u Helsinkiju sadrži i druge knjižnice na razini fakulteta ili ustanova. U devedesetim godinama bilo je 160 zasebnih knjižnica na Sveučilištu u Helsinkiju. Sveučilište je poboljšalo učinkovitost u koordinaciji svojih znanstvenih i dodiplomskih knjižnica i u strateškom upravljanju tijekom posljednjeg desetljeća. 2002. godine sveučilište je uspostavilo novi ured i postavilo direktora koji koordinira informacijske i knjižnične usluge prema preporukama međunarodnog vrednovanja. U 2006. godini, knjižnice Sveučilišta u Helsinkiju sastojale su se od koordinacijske jedinice smještene u administrativnom uredu i 9 administrativnih knjižničnih jedinica.¹⁹

Institucija knjižnice ojačala je kao rezultat ovoga zadnjeg procesa spajanja. Knjižnice imaju sasvim dobre prostore, računalnu opremu i velik broj elektroničkih i tiskanih zbirki. U 2005. godini, oko 50 posto nabavnog proračuna upotrijebljeno je za elektroničku građu. Knjižnice su snažno investirale u planiranje osoblja i u razvijanje njihovih stručnih nadležnosti. Razvoj informacijske pismenosti dio je osnovnoga nastavnog programa na svim fakultetima. Sveučilište nastavlja razvijati organizaciju knjižnice prema jedinstvenoj knjižničnoj organizaciji.

Posvećenost uprave i vodstva knjižnice preustrojstvu knjižničnih aktivnosti bili su izuzetno značajni na Sveučilištu u Helsinkiju. Smatra se da su knjižnice temelj za visokokvalitetno sveučilište i odlično istraživanje. Bez visokokvalitetnih knjižničnih usluga, vrhunska istraživanja i poučavanje ne mogu cvjetati.

Zaključak

Opisani su razvojni izazovi budućnosti europskih sveučilišnih knjižnica kao i posao koji je za njih napravljen. Europska sveučilišta i njihove knjižnice tvore jaku mrežu u kojoj se provode slične razvojne definicije politike. Visokokvalitetne knjižnice stvaraju mogućnosti za provođenje visokokvalitetnog sveučilišnog poučavanja i istraživanja.

Promjene u okruženju prisiljavaju knjižnice da razviju strateške usluge. Uz to, kvalitetne elektroničke i lokalne usluge, podučavanje informacijske pismenosti, i međunarodno istraživačko okruženje stvaraju snažne izazove za upravljanje knjižnicom i razvoj stručnog osoblja, kao i za reorganizaciju. Morali bismo vidjeti daleko u budućnost da bismo mogli donositi mudre i trajne odluke. U ovom poslu trebamo snažnu nacionalnu i internacionalnu suradnju. Zajedno smo jači.

¹⁹ Proračun knjižnica Sveučilišta u Helsinkiju za 2005. godinu: 18,5 milijuna eura; osoblje: 258 (citirano: 2006-10-26). Dostupno na: <http://www.helsinki.fi/kirjastot/english/index.htm>

SAŽETAK

Daje se pregled izazova i mogućnosti s kojima će se europske sveučilišne knjižnice naći u novom tisućljeću. Knjižnice imaju temeljnu ulogu u europskom društvu jer skupljaju i organiziraju našu kulturnu baštinu. Sveučilišne knjižnice organski su dio procesa i usluga istraživanja i podučavanja u znanstvenoj zajednici. Promjene u okruženju i brzi rast elektroničkog nakladništva mijenjaju rad znanstvenika i knjižnica, zahtijevaju stručnost, upravljanje i organizaciju. Nacionalno i internacionalno umrežavanje, koje je jače no prije, nužnost je za knjižnice.

Proučavanje je usredotočeno na finske sveučilišne knjižnice, koje doživljavaju nekoliko zanimljivih razvojnih promjena. Došlo je do značajne promjene u položaju Nacionalne knjižnice 2006. godine. Jaka suradnja između knjižnica dale je izvrsne rezultate. Nova strategija za razdoblje 2007.-2012. za mrežu sveučilišnih knjižnica prihvaćena je krajem 2006. Međunarodna suradnja je sve jača.

BIOGRAFIJA

Kaisa Sinikara direktorica je Informacijskih i knjižničnih usluga na Sveučilištu u Helsinkiju u Finskoj od 2002. godine. Od 1989. do 2001. godine radila je kao direktorica Dodiplomske knjižnice Sveučilišta u Helsinkiju, a prije toga u knjižnicama na Teološkom fakultetu i u Finskom književnom društvu. Ima višegodišnje iskustvo kao sveučilišni nastavnik, istraživač i administrativni službenik na Sveučilištu u Helsinkiju.

Njezine nacionalne nadležnosti uključuju članstvo u radnom odboru Savjeta finških sveučilišta, upravljanje zajedničkim projektom za informacijsku pismenost u finškim sveučilišnim knjižnicama od 2004. do 2006. godine, sudjelovanje u implementaciji zajedničkog projekta za Procjenu kvalitete i utjecaja od 2006. do 2007. i Studiji financiranja i struktura, mreža i modela za sveučilišne knjižnice od 2006. do 2007. Sinikara je članica glavnog odbora NordINFOLIT-a, kojemu je cilj razvoj, unapređivanje i promidžba informacijske pismenosti u Skandinaviji. Članica je Europske mreže za informacijsku pismenost (European Network for Information Literacy – ENIL) i knjižničkog odbora UNICA Mreže sveučilišta u glavnim gradovima Europe.

KNJIŽNIČNI SUSTAV SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Položaj Sveučilišne knjižnice u Zagrebu kroz povijest

Počeci Knjižnice vežu se uz osnutak isusovačkog kolegija 1607. godine kojemu su 1669., dekretom priznati status i povlastice isusovačke akademije. Stotinjak godina kasnije, 1776. carica i kraljica Marija Terezija, osniva Kraljevsku akademiju znanosti (*Regia Scientiarum Academia*), a knjižnica isusovačke akademije, postaje *Akademijском knjižnicom*.

Otkako je 1874. godine u Zagrebu osnovano Sveučilište u modernom smislu, u njegovom je sastavu bila *Kraljevska sveučilišna knjižnica*, nastala spajanjem fondova Akademijske knjižnice i knjižnice Narodnog muzeja. Osim Sveučilišne knjižnice, na Sveučilištu u Zagrebu, osnivaju se i: današnja knjižnica Geofizičkog zavoda (1862.), knjižnica Zoologijskog zavoda (1874.), knjižnice Botaničkog i Fizičkog zavoda (1875.), knjižnica Zavoda za slavensku filologiju (1886.), te knjižnica Pravnog fakulteta (1906.). Osnivanje seminarskih knjižnica postepeno je umanjivalo značaj Sveučilišne knjižnice za nastavu na Sveučilištu. Ipak se na Sveučilištu 1932./33. osniva *Knjižnički odbor*, kojemu je predsjedao tadašnji ravnatelj Knjižnice. Nagovještaj promjena između Knjižnice i Sveučilišta nazire se 1940., kada Banovina Hrvatska donosi *Uredbu o Sveučilištu*, kojom se utvrđuje da je Sveučilišna knjižnica ujedno i Narodna. No uoči Drugoga svjetskog rata nije bilo vremena za takve promjene. Sveučilišna knjižnica je od 1943. bila odvojena od Sveučilišta i dobiva naziv *Hrvatska narodna i Sveučilišna knjižnica*. *Zakonom o prenošenju vlasništva i osnivačkih prava nad Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom u Zagrebu na Republiku Hrvatsku*, donesenom 1995. godine, Knjižnica je formalno izdvojena iz Sveučilišta. Tome su prethodile odluke Sveučilišnog vijeća šezdesetih godina, a i ranije, kojima se je pokušao riješiti položaj Nacionalne i sveučilišne knjižnice prema Sveučilištu kao i financiranje određenih programa, no nikada nije usvojeno da Knjižnica uđe u sklop Sveučilišta kao sveučilišna ustanova vezana uz sveučilišni proračun.¹ Od sedamdesetih se Sveučilište počinje dezintegrirati, jačaju fakulteti koji kao pravne osobe samostalno odlučuju o mnogim pitanjima, baš kao i sveučilišta kojima pripadaju. Postojala je volja i pokušaji u drugoj

¹ Odluke i zaključci Sveučilišnog vijeća doneseni na sjednici od 6. prosinca 1956. // Sveučilišni vjesnik, Vol. III Pars A (Suppl.), 1.1.1957.

polovini devedesetih da se takvo stanje promijeni – bio je to projekt NISKA (Nacionalni informacijski sustav knjižnica Hrvatske), s ciljem definiranja strateškog razvoja svih tipova knjižnica, te projekt SZI (Sustav znanstvenih informacija pokrenut krajem sedamdesetih), radi osiguravanja pristupa informacijskim izvorima za znanost i obrazovni rad.

Reforma hrvatskog visokoškolskog sustava

Pokušaj reformske obnove Sveučilišta nastojao se je riješiti donošenjem *Zakona o visokim učilištima*², čije je provođenje dalo slabe rezultate. U Zakonu je prihvaćen američki ustroj fakultetsko-odjelnog tipa, koji nema tradicije na hrvatskim sveučilištima. Od 1. siječnja 2006. hrvatska sveučilišta iz državnog proračuna dobivaju sredstva kojima dogovaraju cjelokupnu financijsku politiku sveučilišta, a do 1. siječnja 2008. trebaju biti posve integrirana (Sveučilišta u Zadru i Dubrovniku već su ustrojena kao integrirana). *Agencija za znanost i visoko obrazovanje*, osnovana 2004., preuzela je ključnu ulogu za jamstvo kvalitete visokoga obrazovanja i znanosti i vrednovanje studijskih programa na visokim učilištima i znanstvenim organizacijama.

Potpisivanjem tzv. Bolonjske deklaracije³ na Ministarskoj konferenciji u Pragu 2001., Hrvatska je prihvatila i formalnu obvezu uvođenja promjena u visokoškolskom sustavu. Od toga procesa hrvatska visoka učilišta očekuju rješavanje najvećih nedostataka, prije svega, rascjepkanosti dislociranih studija i rada nastavnika preko norme izvan matičnih ustanova, te poticaj strukturnim, organizacijskim reformama u upravljanju na visokim učilištima. Sve te mjere usmjerene su na jačanje sveučilišta i institucionalnu integraciju, učinkovit nadzor standarda kvalitete nastavnih procesa i odvijanja programa.

Bolonjski proces stavlja pred nacionalne visokoškolske sustave još jedan važan zadatak, a to je prilagodba sustava za cjeloživotno obrazovanje, tj. stvaranje mogućnosti dostudiranja osobama koje imaju jedan ili više akademskih stupnjeva, ali se zbog promjena na tržištu rada ili u svojoj struci moraju vratiti učenju i (opet) proći kroz jedan od obrazovnih ciklusa. U Hrvatskoj pristup obrazovanju uključuje 12 posto stanovništva, dok je u većini europskih zemalja to 20 do 30 posto. Europski je cilj obrazovati više od 50 posto stanovništva dobne skupine između 18 i 30 godina. Vijeće Europe je u Lisabonu 2000. ustvrdilo da će se potrebe tržišta rada i ekonomije i društva zasnovanoga na znanju, moći zadovoljiti ukoliko se obrazovanje usmjeri prema cjeloživotnom obrazovanju. Među nove osnovne vještine koje traži tržište rada, spadaju vještine informacijske tehnologije, znanje stranih jezika, tehnološka kultura, poduzetništvo i vještine snalaženja u društvu. Budući da su u tom procesu i knjižnice

² Zakon o visokim učilištima. // Narodne novine, 59(1996).

³ "Europski prostor visoke naobrazbe"- koju su potpisali europski ministri za obrazovanje, a naglašava potrebu intelektualne, kulturne, društvene, znanstvene i tehnološke dimenzije europskog društva, odnosno stvaranje Europe znanja.

prepoznate kao integralni dio sveučilišta, važno je da se kao sastavnice integriraju u sveučilište svojim posebnim zadaćama i promijenjenim funkcijama unutar znanstveno istraživačkog i nastavnog procesa i započnu koordinirano djelovati i kooperativno uspostavljati svoje primarne, ali i razvijati nove funkcije kao jedinstveni sustav.

Knjižnice kao sastavnice Sveučilišta u Zagrebu - analiza stanja

Analiza knjižničnog sustava Zagrebačkog sveučilišta pokazuje usitnjenost, višegodišnji nedostatak djelotvorne suradnje i neusklađenost u ispunjavanju gotovo svih temeljnih funkcija (nabave, obrade fondova, pružanja usluga, zaštite i pohrane građe, potrebnih knjižničnih prostora), ponajprije uzrokovanih organizacijskim, financijskim i kadrovskim zanemarivanjem i nedostatnim praćenjem suvremenih europskih ili svjetskih standarda razvoja visokoškolskih knjižnica.

Zagrebačko sveučilište, najstarije i najveće u Hrvatskoj, s 29 fakulteta i 3 akademije, nudi 346 studijskih programa.

U istraživanju iz 2004. godine⁴, koje o knjižnicama svake treće godine provodi Državni zavod za statistiku RH, ukupno je registrirana 1.671 knjižnica, od toga 137 visokoškolskih i 2 sveučilišne, koje su ukupno nabavile 132.366 svezaka knjiga. Na Sveučilištu u Zagrebu djeluje 55 visokoškolskih knjižnica, koje se uvelike razlikuju prostorom, nabavom i obradom građe te uslugama.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica koja objedinjuje dvojnu funkciju nacionalne i središnje knjižnice Zagrebačkog sveučilišta, jedina je knjižnica koja je samostalna institucija.⁵

U knjižnicama na Sveučilištu u Zagrebu zaposleno je 210 diplomiranih knjižničara; u većini radi jedan diplomirani knjižničar. Nacionalna i sveučilišna knjižnica je u 2005. zapošljavala 105 diplomiranih knjižničara, od ukupno 306 zaposlenih.

U 2005. knjižnice na Zagrebačkom sveučilištu koristilo je 64.961 korisnika. U Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu bilo je upisano 17.729 korisnika; izvan Knjižnice je posuđeno 14.888 svezaka knjiga, dok je u čitaonicama korišteno 328.105 jedinica građe. Neujednačenost kvantitativnih podataka upućuje da ne postoji objektivni uvid u stanje i aktivnosti knjižnica, a neusklađeno djelovanje knjižnica, vidljivo je prije svega kao nepostojanje proizvoda (skupnih kataloga) i usluga za krajnjeg korisnika.

Na funkcionalnoj razini, u knjižnicama Zagrebačkoga sveučilišta uočavamo sljedeću situaciju. Iako su još krajem devetnaestoga stoljeća profesori podnosili Knjižnici popise knjiga radi nabave, Knjižnica je bila samostalna u odlučivanju o nabavi znanstvene literature. Danas ne postoji zajednička strategija nabave ili smjernice iz-

⁴ Knjižnice u 2004. // Priopćenje, godina XLII, 8.3.7. / 2005. Zagreb, 9. prosinca 2005. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

⁵ Zakon o prenošenju vlasništva i osnivačkih prava nad Nacionalnom i sveučilišnom bibliotekom u Zagrebu na Republiku Hrvatsku. // Narodne novine, 21(1995).

gradnje fondova ni za tiskanu niti za elektroničku građu. Osamdesetih godina se na razini šest glavnih znanstvenih područja na Sveučilištu provodila koordinirana nabava znanstvenih časopisa, a suradnja knjižnica sa Sveučilištem organizirana je preko znanstvenih odbora. Od 1995. započeo se osiguravati pristup elektroničkim izvorima za hrvatsku akademsku i znanstvenu zajednicu. Od 1998./99. pokrenuta je nabava elektroničkih inačica časopisa preko Centra za on-line baze podataka, koji uključuje instituciju CARNet (Hrvatska akademska i istraživačka mreža). Nacionalna i sveučilišna knjižnica istovremeno je zajedno s ostalim sveučilišnim i fakultetskim knjižnicama organizirala svoj "mini" konzorcij nudeći pritom, od 2000., i pristup bazama s cjelovitim člancima. Iako se na taj način osigurava pristup e-izvorima, ne možemo govoriti o postojanju konzorcija, budući da članice (korisnice), nemaju mogućnost odabira i odlučivanja o izvorima, ne provode se istraživanja korisnika ni korištenja, nabavljeni elektronički izvori se ne katalogiziraju, a nedovoljno se pozornosti posvećuje edukaciji korisnika i promociji nabavljenih izvora.

Od 2006. godine prioritet pri planiranju i raspodjeli proračunskih sredstava, preko Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa imaju elektronički časopisi uz mrežni pristup.

Na Sveučilištu u Zagrebu ne postoji skupni katalog knjižnica, dijelom i zbog toga što se koriste različiti knjižnični programi: Crolist (36.03%), ISIS (39,71%) Medved (5.15%), te SAND (12,24%),⁶ a koriste se i različita pravila unosa.

U Hrvatskoj se izrađuju sljedeće računalne bibliografije: Nacionalna i sveučilišna knjižnica izrađuje nacionalne bibliografije: retrospektivnu bibliografiju knjiga od 1835.-1940. (dopune) i tekuće bibliografije – knjiga (Niz A), članaka u časopisima (Niz B) i serijskih publikacija (Niz C).

Tekuću bibliografiju hrvatskih autora s područja biomedicine (*Biomedicina Croatica*) izrađuje Središnja medicinska knjižnica, hrvatsku znanstvenu bibliografiju, Znanstveni institut Ruđer Bošković, a tekuću bibliografiju izdanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti izrađuje Knjižnica HAZU, dok se bibliografije doktorskih, magistarskih i diplomskih radova izrađuju na više fakulteta.

Različite usluge za korisnike, posudba i međuknjižnična posudba građe, informacijske usluge, organizirana je u većini knjižnica, no bez osmišljenih zajedničkih programa i bez prave međusobne suradnje. Upravo ovdje, najviše do izražaja dolazi nepostojanje knjižničnog sustava, jer korisnicima nisu dostupni svi knjižnični fondovi, neujednačenost u pružanju usluga je velika, a pojedine dobro organizirane knjižnice ipak ne mogu zadovoljiti potrebe većine korisnika u sustavu.

Budući da među temeljnim knjižničnim funkcijama, ne postoji koordinacija, knjižnice u sustavu ne provode ni primjerene mjere preventivne ili kurativne zaštite građe, a većim dijelom, neprimjerenost prostora i nepostojanje sigurnosnih i zaštitnih mjera, dodatno opterećuju svakodnevni rad.

⁶ Dubravka Skender. Analiza trenutnog stanja u knjižnicama korisnicama knjižničnog paketa Voyager.

Članak 48. Statuta Sveučilišta⁷ definira Sveučilišni knjižnični sustav kao funkcijski povezani sustav koji obuhvaća knjižnice znanstveno-nastavnih, umjetničko-nastavnih i znanstvenih sastavnica, koje su svojim knjižnično-informacijskim uslugama dio znanstvene, istraživačke, umjetničke i nastavne djelatnosti. Prijavom projekta u sklopu TEMPUS programa, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, s partnerima i suradnicima iz knjižnica Sveučilišta u Zagrebu, nastojala je definirati smjernice i preporuke za uspostavu funkcionalnog i djelotvornog knjižničnog sustava.

Kako na Sveučilištu do sada nije postojala razvojna strategija za knjižnični sustav, radne skupine zadužene za pojedine funkcionalne cjeline, predložile su smjernice, kao moguća rješenja za cijeli sustav, kojim su obuhvaćene i knjižnice ostalih hrvatskih sveučilišta.

Promjene temeljnih funkcija visokoškolskih knjižnica – mogućnosti suradnje knjižnica u nastavnim programima na sveučilištima

Na razvoj sveučilišta utječu političke, društvene, tržišne i tehnološke promjene. Političkim promjenama mijenjanju se ili nastaju nove organizacijske strukture i zakoni. Prema podacima Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH u Hrvatskoj je u 2006. godini postojalo 109 visokih učilišta, od toga 7 sveučilišta, s ukupno 72 fakulteta, umjetničkih akademija i visokih škola, 10 javnih veleučilišta, 4 samostalne visoke škole, 2 privatna veleučilišta, 14 privatnih visokih škola, koji djeluju sukladno *Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*⁸.

U Hrvatskoj, kao tranzicijskoj zemlji, društvene su promjene složene i zahvaćaju sve segmente društva. Hrvatsko se društvo opredijelilo za društvene stečevine Europske unije, pa tako i one na području obrazovanja. Europskom reformom visokog obrazovanja definirana je (do 2010.) uspostava usporednog sustava od dva stupnja, prvog, usmjerenog tržištu rada u trajanju od najmanje tri godine i drugoga, poslijediplomskog. Prikupljanje i prijenos bodova (ECTS), pokretljivost studenata, nastavnika i istraživača te suradnja radi osiguranja kvalitete, dodatni su ciljevi europske reforme.

Visokoškolski obrazovni sustav treba zadovoljiti i studiranje i nastavu i istraživanje. Predviđa se da će studenti na sveučilišta dolaziti iz različitih kulturnih sredina, studiranje će se sve više internacionalizirati, a studenti će biti različite životne dobi.

Tržište će pak utjecati na promjene u smislu poticanja suradnje među sveučilištima, veće fleksibilnosti pri upisu studenata, prijena bodova, boljeg omjera nastavnika/ student, manjeg udjela proračunskih sredstava na sveučilištima.

⁷ Statut Sveučilišta u Zagrebu. // Sveučilišni vjesnik, 51(2005) poseban broj. Dostupno i na: <http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/dokumenti/statut/statut050225.pdf>

⁸ Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju. // Narodne novine, 123(2003). Dostupno i na: <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/2003/1742.htm>

Među promjene koje donosi primjena tehnologije na visokim učilištima, obuhvaćeni su naročito nastava, posebno *e-learning*, zatim pristup svim uslugama prema 24/7/365 i studiranje na daljinu.

Budući da je hrvatska obrazovna strategija usmjerena ka paradigmi «društva znanja», važan čimbenik postaje informacijski pismen građanin.

Sveučilišta su se oduvijek smatrala institucijama na kojima se je poticao slobodan pristup i razmjena informacija, kao dio obrazovnog procesa, a isto etičko načelo vrijedi i za knjižnice. Hrvatsko knjižničarsko društvo i knjižnice u Hrvatskoj prihvatile su 2000. *Izjavu o slobodnom pristupu informacijama*⁹, IFLA/FAIFE (Komiteta za slobodan pristup informacijama i slobodu izražavanja), kojom su se dodatno obvezale poštivati načela slobode pristupa informacijama u knjižnicama i javnosti njihova rada, kao značajnog uvjeta demokratizacije hrvatskog društva.

Gdje se i kakve promjene mogu očekivati od knjižnica i knjižničara na sveučilištu?

Već je istaknuto da je informacijska pismenost važna karika u procesu obrazovanja, naročito zbog potrebe društva za novim znanjima i usvajanjem koncepcije cjeloživotnog obrazovanja i učenja. Znanja *kako* pretraživati, procijeniti i primijeniti informacije, kvalificiraju knjižničare da se aktivno uključe u obrazovni proces na sveučilištima i šire, no ne nužno s ciljem postizanja znanstveno-nastavnog akademskog statusa. U poglavlju koje slijedi, izlaže se jedno viđenje modela sveučilišnog knjižničnog sustava.

Model izgradnje Knjižničnog sustava sveučilišta u Zagrebu

Kakve bi knjižnice ili funkcionalni knjižnični sustavi trebali postojati na modernom sveučilištu? Koje je nove zadaće potrebno razvijati u sveučilišnom knjižničnom sustavu kako bi se ostvarili strateški ciljevi «Hrvatske kao zemlje znanja»?

U razradi modela izgradnje Knjižničnog sustava Sveučilišta u Zagrebu, pokušat ću obuhvatiti najznačajnije promjene koje su predložene u tijeku jednogodišnjeg projekta SCM, iz programa TEMPUS u 2005./06. godini.

Dugogodišnje zanemarivanje knjižnica u smislu njihovog sustavnog zajedničkog razvoja na Sveučilištu u Zagrebu, dovelo je gotovo do potpune dezintegracije sustava, u kojemu svaka knjižnica i svaki knjižničar djeluje kao jedinka. Stoga je temeljna značajka modela Knjižničnog sustava Sveučilišta u Zagrebu, koordinacija osnovnih knjižničnih funkcija i kooperativno uspostavljeni proizvodi i usluge.

Visokoškolske knjižnice Sveučilišta u Zagrebu će, prije svega, uspostaviti koordiniranu nabavu elektroničkih izvora potrebnih za nastavu i znanstveni rad, osnivanjem *Konzorcija hrvatskih akademskih knjižnica*, kao ugovorne interesne zajednice, sa sjedištem u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Taj prijedlog podrazumijeva

⁹ Izjava o slobodnom pristupu informacijama, usvojena na 32. Skupštini Hrvatskoga knjižničarskog društva, održanoj 20.-23. rujna 2000. u Lovranu.

uspostavu stalnog zajedničkog tijela (upravljačke i pregovaračke skupine), odgovornog za koordiniranu nabavu elektroničkih izvora i osiguranja povoljnijih uvjeta korištenja licencnih ugovora od dobavljača. Na razini sveučilišnog sustava izradit će se dokument - *smjernice* o načelima nabavne politike i izgradnje zbirke.

Knjižnice u Hrvatskoj nisu nikad koristile isti knjižnični softver, tako da su postojeći koji se koriste na visokoškolskim knjižnicama vrlo različiti. Od 2007. godine, isti knjižnični softver – *Voyager* primjenjivat će se u svim visokoškolskim knjižnicama Sveučilišta u Zagrebu, te u svim sveučilišnim knjižnicama u Hrvatskoj. Time će se omogućiti izrada bibliografskih i normativnih zapisa temeljenih na upotrebi zajedničkih pravila, standarda (MARC21), izgradnja skupnih kataloga hrvatske analogne i digitalne građe, uspostava jedinstvenih normativnih datoteka, kao okvir za uspostavu kooperativne i sadržajne obrade i izgradnju hrvatskih tekućih i retrospektivnih bibliografija. Nacionalna i sveučilišna knjižnica stručno će nadzirati izradu autorskih i bibliografskih zapisa, predmetnih odrednica i klasifikacijskih oznaka.

Na razini knjižničnog sustava Sveučilišta u Zagrebu, definirani su korisnici knjižničnog sustava, proizvodi i usluge, te zajednička minimalna razina koju će moći (trebati) ispuniti većina knjižnica. U sklopu ovog prijedloga, pokrenuta je inicijativa za izradu novih standarda za visokoškolske knjižnice u Hrvatskoj.

U predloženom modelu posudbe vodi se računa o krajnjem korisniku, te upućuje sve knjižnice da definiraju politiku posudbe za cijeli Sveučilišni knjižnični sustav, a potiče se međusveučilišna suradnja sedam sveučilišnih knjižničnih sustava. Definirat će se model nacionalne i međunarodne međuknjižnične posudbe te uloge knjižnica u sustavu. Postojeći pravilnici su zastarjeli, zbog novih tehnoloških rješenja ili nevažeći, zbog nove političke situacije (suverenost Hrvatske), te je nužno donijeti nove, koji će uskladiti modele i utvrditi procese rada.

Kao model za usluge virtualnog Sveučilišnog knjižničnog sustava ponuđen je portal kao pristupna točka za sve proizvode i usluge, uključujući i pristupe elektroničkim informacijskim izvorima na razini svakog sveučilišta, koji će u budućnosti prerasti u nacionalni portal.

Zaštiti fondova u visokoškolskim knjižnicama nije se posvećivala potrebna pozornost, stoga se predlaže i način rješavanja preventivne i kurativne zaštite, a kao moguće rješenje predlaže se i osnivanje zajedničkog aktivnog repozitorija za rjeđe korištenu, odnosno zastarjelu građu.

Da bi se knjižnični sustav razvijao, nužno će biti izraditi razvojnu strategiju u skladu s misijom i vizijom poslovanja i upravljanja tim sustavom, koja će obuhvaćati razvoj knjižničnih zbirki, strategiju mrežnih usluga, alate i metodologiju istraživanja korisnika, razvojne projekte na razini istog sustava, ali i na nacionalnoj razini.

Nakon definiranja uloga i zadaća knjižnica u sustavu i prihvaćanja rješenja, Sveučilišni knjižnični sustav Zagrebačkog sveučilišta, trajno će moći djelovati jedino ukoliko se uspostave mehanizmi upravljanja, praćenja i nadzora.

U modelu je stoga predloženo osnivanje *Odbora za upravljanje sustavom*, čiji će članovi biti glavni ravnatelj Nacionalne i sveučilišne knjižnice ili ravnatelj Razdjela

sveučilišna knjižnica, predstavnik Sveučilišta i predstavnici znanstvenih područja u sustavu, te predstavnik Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH. Predlaže se da zadaću praćenja i nadzora rada u knjižnicama unutar sustava provodi *Knjižnični odbor*, te da za nabavu, obradu, usluge, razvoj i zaštitu djeluju stalne skupine, a povremene za projekte ili nove programe. Nacionalna i sveučilišna knjižnica koordinirala bi radom stalnih skupina, odnosno odbora.

U predloženom modelu svaki sveučilišni sustav je zasebna institucija čije se zadatke utvrđuju u statutu pojedinog sveučilišta.

Na nacionalnoj razini sveučilišni knjižnični sustavi mogu se udruživati ili povezivati radi usklađivanja, vođenja i stručne pomoći udruženim knjižnicama. Programi na kojima se očekuje suradnja sveučilišnih knjižnica su: kooperativna formalna i sadržajna obrada građe, te izrada bibliografija, zatim nacionalni portal za informacijske izvore, nacionalni model međuknjižnične posudbe, nacionalni program edukacije korisnika i knjižničkog osoblja, te zaštite tiskane građe i trajne dostupnosti elektroničkih izvora.

U provođenju preporuka i smjernica osim prihvaćanja rješenja, važna će biti dobra međusobna komunikacija stručnih kadrova, komunikacija s korisnicima, promocija rada i javno zagovaranje knjižnica, kao i komunikacija s upravom fakulteta i Sveučilišta.

Radi provođenja preporuka i smjernica razvoja nastalih tijekom projekta, moraju uslijediti dogovori oko rješenja vezanih uz edukaciju knjižničara i korisnika, zatim dogovori radi utvrđivanja zajedničkih dokumenata na razini istog knjižničkog sustava i njegovog usklađenog povezivanja, ali i dogovori oko suradnje s drugim sličnim sustavima na dobrovoljnoj osnovi.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica i nova uloga u sustavu

Jedno od ključnih pitanja u dogovorima oko suradnje je određivanje i prihvaćanje uloga u sustavu i zadatci pojedinih knjižnica i Nacionalne i sveučilišne knjižnice i to na institucionalnoj (lokalnoj) razini, zatim unutar Hrvatske te na međunarodnoj razini.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica će pratiti razvoj Sveučilišnog knjižničkog sustava Sveučilišta u Zagrebu i koordinirati programe i projekte na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Tako će koordinirati nabavu e-izvora na nacionalnoj razini, a s tim u svezi pred Knjižnicu se postavljaju neke nove zadatke. Primjera radi, predloženo je da sjedište *Konzorcija hrvatskih akademskih knjižnica* bude u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.

Njena koordinacijska uloga na nacionalnoj razini bit će i u programu kooperativne obrade građe i izrade bibliografija, a zadržat će svoju dosadašnju ulogu u stručnom nadzoru nad izradom normativnih i bibliografskih zapisa i predmetnih odrednica. Na razini sustava osnovat će se *Odbor za nadzor* u sveučilišnom knjižničnom sustavu.

Koordinirano će uspostaviti i suradno održavati nacionalni portal za elektroničke izvore informacija, nadzirati i koordinirati međuknjižničnu posudbu na nacionalnoj razini, kooperativno provoditi programe edukacije korisnika, knjižničnog osoblja i zaštite građe. Prema modelu zaštite Nacionalna i sveučilišna knjižnica bi koordinirala poslove zaštite knjižnične građe, dok bi zajedno sa fakultetskim knjižnicama osnovala zajednički repozitorij.

Zaključak: proizvodi i usluge knjižnica po mjeri korisnika

Sve do sada izloženo, pokazuje da je riječ o trajnom procesu, koji će ovisiti, ne samo o osnivačima i upravi sveučilišta i o samim knjižničnim djelatnicima, već i o osmišljenim zahtjevima samoga sustava. Budu li se postepeno provodile zacrtane preporuke, uskoro možemo očekivati približavanje knjižnica na hrvatskim sveučilištima, europskim standardima. Treba poticati sustavna istraživanja korisnika s ciljem prikupljanja podataka o kvaliteti knjižničnih proizvoda i usluga. Proizvodi i usluge u knjižnicama sve više su na daljinu, u skladu s već postojećim primjerima, kada su u pitanju pretraživanja kataloga knjižnica ili usluge *Pitajte knjižničara*. Pristup proizvodima i uslugama nudit će se preko portala 24/7/365, a njih je moguće pružati isključivo u suradnji. Kako knjižnice već dugo nisu jedini izvor informacija, trebaju se usmjeriti na razvijanje novih usluga i podizanje kvalitete sadašnjih, razvoj vrijednosti unutar samoga sustava i razvijanje stalne suradnje unutar sustava i unutar sličnih međunarodnih sustava. Knjižnice, kao tradicionalno ključne institucije u prijenosu znanja, treba poticati da se uslugama što bolje pozicioniraju unutar hrvatskog informacijskog prostora, ali ne pojedinačno, već osmišljenim zajedničkim programima, po mjeri korisnika. Uvjeren sam da će tada i njihova uloga i mjesto biti prepoznati u društvu znanja.

LITERATURA

1. Bolonjski proces u Hrvatskoj /online/. Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2006. Dostupno na http://zagreb.idi.hr/joomla/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=28
2. Hrvatsko sveučilište za 21. stoljeće. Idejno rješenje razvoja Sveučilišta u Zagrebu / Marijan Šunjić, Jasna Helena Mencer, Mirjana Polić-Bobić i Petar Kraljević. // Sveučilišni vjesnik, 44(1998), posebni broj.
3. ISKORAK 2001 : Razvojna strategija Sveučilišta u Zagrebu. // Sveučilišni vjesnik, 49, 1-2(2003), str. 3-42.
4. Knjižnice u 2004. // Priopćenje, godina XLII, 8.3.7. / 2005. Zagreb, 9. prosinca 2005. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

5. Model Sveučilišnog knjižničnog sustava Sveučilišta u Zagrebu. / Uredila i koordinirala projektom Marina Mihalić. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2006. Dostupno i na: <http://www.nsk.hr>
6. Odluke i zaključci Sveučilišnog vijeća doneseni na sjednici od 6. prosinca 1956. // Sveučilišni vjesnik, Vol. III Pars A (Suppl.), 1.1.1957.
7. Dubravka Skender. Analiza trenutnog stanja u knjižnicama korisnicama knjižničnog paketa Voyager. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2006. Dostupno i na: <http://www.nsk.hr/>
8. Statut Sveučilišta u Zagrebu. // Sveučilišni vjesnik, 51 (2005), poseban broj. Dostupno i na: http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/dokumenti/statut/statut_050225.pdf
9. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju. // Narodne novine, 105(2004).
10. Zakon o knjižnicama. // Narodne novine, 105(1997) i 5(1998). Dostupno i na: <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1997/1616.htm>
11. Zakon o prenošenju vlasništva i osnivačkih prava nad Nacionalnom i sveučilišnom bibliotekom u Zagrebu na Republiku Hrvatsku. // Narodne novine, 21(1995).
12. Zakon o visokim učilištima. // Narodne novine, 59(1996). Dostupno i na: <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1996/1187.htm>
13. Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju. // Narodne novine, 123 (2003). Dostupno i na: <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/2003/1742.htm>

SAŽETAK

Predstavljen je model Sveučilišnoga knjižničnog sustava Sveučilišta u Zagrebu, nastao kao rezultat jednogodišnjeg rada na međunarodnom projektu, kojega je financirala Europska komisija iz programa TEMPUS. U modelu su predložene razvojne smjernice za temeljne knjižnične funkcije (nabava, obrada i bibliografije, usluge, zaštita i razvoj sustava), pri čemu se vodilo računa o uvođenju istog knjižničnog paketa u sve visokoškolske knjižnice u Hrvatskoj. Cilj je uspostaviti funkcionalni, usklađeni i jedinstveni sustav visokoškolskih knjižnica na Sveučilištu u Zagrebu, otvoren za razvoj i suradnju.

BIOGRAFIJA

Marina Mihalić zaposlena je u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu od 1989. Od 2000. imenovana za v. d. Ravnateljice Razdjela nacionalna knjižnica. Koordinira odsjek Korisničkih službi. Pokrenula je osnivanje i vodila Centar za stalno stručno usavršavanje, glavna je urednica mrežnih stranica Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Članica je kontaktne skupine The European Library. Koordinirala je međunarodnim (TEMPUS) projektom «Model knjižničnog sustava Sveučilišta u Zagrebu». Predsjednica je Stručnog odbora Hrvatskoga knjižničarskog društva i predsjednica Komisije za statistiku. Sudjelovala je na brojnim domaćim i međunarodnim skupovima, su-organizirala je međunarodne skupove u Hrvatskoj. Autorica je više članaka. Predaje u Centru za stalno stručno usavršavanje knjižničara.

Maja Jokić
Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U SKOROJ BUDUĆNOSTI KAKO JE VIDE KORISNICI

Uvod

Sveučilišne knjižnice u svijetu imaju poseban status u zajednici i okruženju u kojemu su nastale i u kojemu se razvijaju. Takav status mogu zahvaliti svojoj ulozi i doprinosu u intelektualnom, obrazovnom, ekonomskom i društvenom razvoju svoje zajednice. U knjižničarskom svijetu također zauzimaju posebno mjesto zbog svoje uloge u razvoju knjižnične i informacijske znanosti čime pomažu i razvoju ostalih vrsta knjižnica.

Iako su se od nastanka prve sveučilišne knjižnice, po pisanim tragovima to je knjižnica sveučilišta na Sorboni, kraj 13. stoljeća,¹ sveučilišne knjižnice u svijetu prilagođavale promjenama na sveučilištima i okruženju (Shiflett, 1994.), teško da se može govoriti o drastičnijim promjenama od onih koje su zadesile ovu vrstu knjižnica u posljednjem desetljeću 20. stoljeća. Pojava Interneta, izmijenila je oblike komunikacije i dotadašnje načine stvaranja, širenja, pristupa i korištenja znanstvenih i stručnih informacija. Štoviše, početak 21. stoljeća obilježava sve prisutnija mobilna računalna komunikacija i gotovo svakodnevna pojava različitih tehnoloških rješenja kao i brzo zastarijevanje tek prihvaćenih medija i tehnologija.

Dodatni izazov je kompetitivno okruženje, koje se u ovom desetljeću javlja sve izraženije, bilo kroz proizvode i usluge koje nude poznati nakladnici, npr. Elsevier sa svojom Digital Library, Thomson Scientific s bazom Web of Knowledge (WoK), kao komercijalne proizvode, bilo kao mrežno besplatno dostupni izvori kao što su npr. SCIRUS², Google Scholar³, The Literacy Project⁴. Tijekom 2005. godine Google je

¹ Pod kraj 13. stoljeća ova je knjižnica imala katalog koji je opisivao zbirku od oko 1000 knjiga. Uglavnom je to bila referentna literatura vezana uz pojedine kolegije. Zbirka je bila dostupna studentima i članovima sveučilišta i to pod uvjetima koje su tada uglavnom nalagale benediktinske knjižnice.

² Scirus - for scientific information. Dostupno na: <http://www.scirus.com/srsapp/>

³ Google Scholar. Dostupno na: <http://scholar.google.com/>

⁴ The Literacy Project. Dostupno na: <http://www.google.com/literacy/>

počeo s digitalizacijom knjižničnih zbirki⁵, Yahoo je uspostavio Open Content Alliance (OCA)⁶, Amazon je započeo s ponudom kupnje pojedinih poglavlja u knjigama a ovaj će se proces vjerojatno i dalje razvijati.

Dostupnost časopisima odnosno pojedinim člancima koja je tradicionalno bila jedna od osnovnih knjižničnih usluga, danas se bitno mijenja. Korisnik može pristupiti mrežnoj stranici ili portalu velikog nakladnika ili sve češće agregatora⁷ i po sistemu *pay-per-view* izravno kupiti članak, pri čemu zaobilazi sveučilišnu knjižnicu. Dapače, veći nakladnici nude i opcije CrossRef i CrossRef Search koje omogućuju povezivanje s ostalim relevantnim izvorima informacija drugih nakladnika, koje je određeni autor citirao. Na taj način korisnik dobiva cjelovito rješenje svog informacijskog problema i knjižnična usluga ove vrste više mu nije nužna.

Baze podataka kao što je PubMedCentral, a to su baze s besplatno dostupnim cjelovitim tekstovima članaka, omogućuju korisniku samostalno rješavanje informacijskog problema neovisno o knjižnici. Inicijative otvorenog pristupa (*open access*), koje se više-manje vode idejom da znanstvene informacije moraju biti besplatno dostupne, u osnovi zaobilaze sveučilišne knjižnice. Trenutno su aktualna tri modela otvorenog pristupa znanstvenim informacijama: časopisi s otvorenim pristupom (*open access journals*), digitalni repozitoriji znanstvenih institucija i vlastite mrežne stranice znanstvenika s cjelovitim tekstovima njihovih radova. Svi ovi radovi, publikacije, dostupni su javno i besplatno, čime se dovodi u pitanje uloga i značaj usluge međuknjižnične posudbe. Institucionalni repozitoriji bi trebali uključivati i udžbeničku građu, koja može biti dostupna bez ograničenja ili samo za studente određenog sveučilišta. Ovom uslugom potencijalno se dovodi u pitanje i uporaba udžbeničke literature u sveučilišnoj knjižnici. Kao primjer može se navesti baza podataka PubMed koja nudi besplatan pristup knjigama, među ostalima i udžbenicima koje koristi cijeli svijet.

Dodatno opterećenje s kojim se susreću sveučilišne knjižnice jesu financijske poteškoće. Dobivena sredstva najčešće ne prate porast troškova vezanih uz pretplate časopisa, nabavu knjiga, ulaganja u nove tehnologije i opremu, kao i u trajnu izobrazbu knjižničnog osoblja (Oppenheim i Stuart, 2004.).

Sve navedeno plaši knjižničare i knjižnice koji se ne osjećaju pripravnima i ravnopravnima u tom kompetitivnom okruženju. Potvrdu ovoj tezi nalazimo i u riječima Lynne Brindley (2005.), izvršne direktorice Britanske knjižnice (The British Library), koja kaže da je pravi strateški izazov za sve knjižnice u 21. stoljeću pronaći nove načine kako ostati relevantan čimbenik u kompetitivnom društvenom okruženju koje se vrlo brzo mijenja. Neprestano se razvijaju informacijske tehnologije, količina

⁵ Google je potpisao ugovor s Knjižnicom Sveučilišta Oxford (Oxford University Library) o digitalizaciji milijuna knjiga Knjižnice Bodleane (Bodleian Library). Dostupno na: <http://www.bodleian.ox.ac.uk/news/news58.htm>

⁶ Open Content Alliance (OCA). Dostupno na: <http://www.opencontentalliance.org/>

⁷ Agregatori su informatičke firme koje okupljaju elektroničke izvore informacija pojedinih nakladnika i prodaju ih pod zajedničkim softverom.

informacija raste, a isto tako mijenjaju se i navike i ponašanja korisnika. Kako bi i dalje bili relevantni čimbenici, knjižnice moraju ozbiljno razmisliti o svojim uslugama i servisima koje nude korisnicima.

Kompetitivno okruženje nametnut će sveučilišnim knjižnicama opravdanost financijskih ulaganja koja dobivaju od zajednice, tako da će morati mjeriti svoju vrijednost i status u akademskom okruženju. Instrumentarij za mjerenje svoje vrijednosti akademske knjižnice će uskoro trebati, vjerojatno, same razraditi (Gastinger, 2006.). Taj instrumentarij će se morati usmjeriti na opravdanost financijskih troškova za usluge knjižnice, kvalitetu i standard usluga te se okrenuti boljem poznavanju korisnika i njihovih potreba. Prema Haruki i sur. (2004.) samo korisnici mogu prosuditi koliko im kvalitetnu uslugu pruža knjižnica u odnosu na navedene izvore.

Međutim, da bi korisnik mogao prosuditi vrijednost knjižnice, on mora biti obrazovan i poznavati usluge koje knjižnica nudi i treba znati što može zahtijevati i očekivati od sveučilišne knjižnice. Da bi imala takve korisnike, sveučilišna knjižnica treba biti aktivno uključena u proces informiranja i edukacije svojih korisnika, studenata i znanstvenika, kako aktivnih tako i potencijalnih.

Istraživanje korisnika o ulozi sveučilišne knjižnice u suvremenom okruženju i u skoroj budućnosti

Budući da sveučilišna knjižnica postoji radi svojih korisnika, trebala bi neprekidno pratiti tko su joj korisnici, kakve su im potrebe, kako koriste knjižnične usluge i što od knjižnice očekuju. Kako bismo dobili uvid u razloge fizičkog i/ili virtualnog posjeta u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, koliko su zadovoljni njenim osnovnim proizvodom, online katalogom, u koje svrhe koriste računala u Knjižnici, koliko su informirani o ostalim njenim uslugama, kakve stavove imaju prema oblicima edukacije koje bi Knjižnica trebala provoditi, njihove stavove o odnosu knjižničnih sadržaja i sadržaja mrežnih servisa (npr. Google Scholar, PubMed, Open Access Source), te kako procjenjuju ulogu sveučilišne knjižnice u skoroj budućnosti, postavili smo anketni upitnik na webu na mrežnu stranicu Knjižnice.⁸

Web upitnik postavljen je s namjerom da dobijemo ciljani uzorak korisnika, odnosno da dobijemo mišljenja i stavove korisnika koji su informatički pismeni (tzv. Google generacija) i za koje smo pretpostavili da koriste usluge suvremene sveučilišne knjižnice. Smatrali smo da je ta skupina korisnika dovoljno kompetentna da od nje doznamo kako im se najbolje prilagoditi i u kojem pravcu se trebamo razvijati, uzevši u obzir i pravce razvoja sveučilišnih knjižnica u svijetu.

⁸ Anketa je dostupna na: <http://www.nsk.hr/Library.aspx?id=487>

Razlozi posjeta sveučilišnoj knjižnici

Najveći broj korisnika uključenih u web anketu, kao razlog posjeta Knjižnici naveo je korištenje online kataloga Knjižnice, što je bilo i za očekivati, jer se radi o njenom osnovnom proizvodu. Većina od te skupine korisnika izrazila se da je prosječno do znatno zadovoljna odzivom pretraživanja kataloga. Manji dio korisnika koji nije bio zadovoljan dobivenom količinom informacija o pojedinim dokumentima koje nudi katalog, predlaže da se knjižnična građa digitalizira kako bi se dobila mogućnost izravnog korištenja cjelovitog teksta dokumenta. Ovi korisnici nisu bili zadovoljni samo bibliografskom razinom informacija o traženom dokumentu, nego su očekivali njegov cjeloviti tekst.

Dio korisnika koji su također bili manje zadovoljni rezultatima pretraživanja kataloga, napisali su da nisu vični pretraživanju kataloga Knjižnice. Ovaj podatak izravno upućuje na nužnost upoznavanja korisnika s elementarnim uslugama akademskih knjižnica. Da li će to biti u formi kraćih edukacijskih programa na mrežnoj stranici Knjižnice ili će biti organizirano unutar jednog ili više kolegija na studiju pojedinog fakulteta, ovisi o tome koliko Knjižnica taj posao smatra važnim.

Dio korisnika koji su fizički posjetili Knjižnicu koristili su računala za pretraživanje Interneta i različitih mrežnih servisa.

Manje od 10% korisnika odgovorilo je da su pretraživali sadržaje bibliografskih baza podataka i baza s cjelovitim tekstovima članaka iz svjetskih časopisa dostupnih preko mrežne stranice Knjižnice. Analizom korištenosti, u prvih devet mjeseci 2006. godine, 26 bibliografskih baza podataka i baza s cjelovitim tekstovima (full-text), kojima je Knjižnica omogućila pristup preko hosta CSA (Cambridge Scientific Abstracts), bilo je registrirano 108.345 ulaza u baze podataka. Od toga je 89,06% ušlo u neku od baza podataka, a samo 7,87% korisnika pretraživalo je sadržaje ponuđenih baza podataka. Iz ukupnog uzorka, 3,07% korisnika ušlo je preko lozinke u dostupne baze podataka, ali same sadržaje nisu koristili. Je li razlog odustajanja od pretraživanja sadržaja bio taj što nisu znali kako obaviti pretraživanje ili su naprosto odustali, trebalo bi dodatno istražiti. No, bez obzira na posljednji komentar, navedeni podatci više su nego indikativni i upućuju na nužnost informiranja i edukacije korisnika o mogućnostima i načinima korištenja relevantnih svjetskih izvora informacija.

Upravo zbog virtualne dostupnosti sadržaja Knjižnice, bilo izravno kroz vlastite mrežne stranice odnosno portale ili posredno, npr. preko Google Scholar ili SCIRUS-a ili nekog sličnog izvora, pitanje koje se sveučilišnim knjižnicama sve češće nameće jest da li je knjižnica kao prostor u fizičkom smislu relevantan čimbenik i kako taj prostor bolje iskoristiti? Kao odgovore na otvorena pitanja u našoj web anketi, o razlozima korištenja Knjižnice, dio korisnika je odgovorio da dolazi raditi, učiti u Knjižnicu jer je ambijentalno ugodan prostor, klimatiziran i motivirajući za rad. Osim toga, u našoj sredini još je uvijek sveučilišna knjižnica često i jedina knjižnica koja posjeduje određene knjige i ostalu građu za učenje i istraživanje.

Da je i u razvijenijim sredinama slična situacija potvrđuje istraživanje, studija o korisnicima sveučilišnih knjižnica u Izraelu koje su proveli Shoham & Roitberg

(2005.). Zanimali su ih razlozi dolaska korisnika u knjižnice i uporaba računala s namjerom da testiraju svoju tezu kako sveučilišne knjižnice postupno prelaze u centre za učenje (engl. *learning centers*). Danas mnogi korisnici - znanstvenici i profesori, studenti, koriste elektroničke izvore informacija i znanja dostupna preko knjižnice tako, da najčešće fizički ne dolaze u knjižnicu. Koriste elektroničku knjižnicu iz svojih laboratorija, ureda i od kuće. Prema ovim autorima sadašnje stanje korištenosti sveučilišnih knjižnica je kombinacija tradicionalnog dolaska u knjižnicu i online korištenja elektroničkih izvora dostupnih preko knjižnice, izvan prostora knjižnice. Jedan od razloga češćih dolazaka u knjižnicu, prema njihovim rezultatima, je sporije prihvaćanje knjige u elektroničkom obliku, a naročito udžbenika, što dovodi veći broj studenata u knjižnice.

Uloga sveučilišne knjižnice s prostornog aspekta

Sveučilišna knjižnica kao institucija u fizičkom smislu, koja korisnicima služi u procesima učenja i istraživanja, zasigurno će u akademskom životu i dalje imati nezaobilaznu ulogu, bez obzira na sve veću korištenost virtualnih knjižnica. Suvremena sveučilišna knjižnica treba na jednom mjestu ponuditi sve alate za učenje, od klasičnih do elektroničkih. Studenti i ostali korisnici, ako fizički dolaze u knjižnicu, očekuju da će im knjižnica omogućiti ne samo pristup relevantnim elektroničkim izvorima informacija i knjigama, nego i prisustvovanje tečajevima, da mogu poslati elektroničkom poštom svoj seminarski rad profesoru, konzultirati se s ostalim studentima, te koristiti programe za obradu teksta ili statističke pakete odnosno sve ono što im je potrebno da bi priredili ispit ili seminar. U skoroj budućnosti, knjižnične će zgrade trebati prilagoditi zahtjevima korisnika i prenamijeniti prostor u skladu s integracijom knjižničnih usluga i uloge knjižnice prema zahtjevima sveučilišta (Shoham i Roitberg, 2005.).

Ova primjedba se naročito odnosi na prilagodbu prostora i usluga za grupni rad korisnika.

Primjer iz prakse u našoj knjižnici, koji potvrđuje navedeno, je sve zapaženiji grupni rad studenata, kojima fleksibilnost prostora zgrade omogućava takav rad i uspješnije rješavanje problema radi kojih su došli u Knjižnicu.

Edukacija korisnika ili informacijska pismenost

Analizom odgovora korisnika iz web ankete o vlastitim procjenama koliko su informirani o uslugama koje Knjižnica nudi, preko 70% ih je odgovorilo da uopće nisu upoznati, da su upoznati vrlo malo i/ili osrednje, tj. da otprilike znaju što mogu dobiti od Knjižnice. I ovi rezultati izravno upućuju na nužnost organiziranja trajne knjižnične usluge – edukacije korisnika. Na pitanje o ponuđenim oblicima edukacije, korisnici su odgovorili da prednost daju edukaciji na daljinu, tematski organiziranoj

i dostupnoj preko mrežne stranice Knjižnice. Slijedi edukacija koja bi se po redovitom rasporedu provodila mjesečno u Knjižnici, te edukacija organizirana preko fakulteta u okviru određenog kolegija.

Važnost edukacije korisnika u sveučilišnim knjižnicama, koja se sve više naziva informacijska pismenost (engl. *information literacy*), naglašava i David Bawden (2006.). Činjenice koje idu u prilog navedenoga su i godišnje konferencije o informacijskoj pismenosti kao i podržavanje mrežne stranice o informacijskoj pismenosti⁹ od strane ključnih institucija u Velikoj Britaniji, npr. CILIP, SCONUL, knjižnica, muzeja, arhiva. UNESCO kroz Prašku deklaraciju i Aleksandrijsku proklamaciju snažno podržava ovu inicijativu i naglašava da je informacijska pismenost temelj informacijskog društva, u širem smislu.

Sveučilišne knjižnice u svijetu dio su revolucije na sveučilištu koja je izražena sve većim prihvaćanjem procesa elektroničkog (engl. *e-learning*) odnosno učenja na daljinu (*d-learning, distance learning*), a u posljednje vrijeme i *m-learninga* - mogućnosti korištenja mobilne telefonije i ostalih prijenosnih uređaja u obrazovanju.¹⁰ Elektroničko učenje koristi Internet tehnologiju za diseminaciju interaktivnih paketa za učenje (engl. *interactive learning packages*). To su paketi koji studentima omogućavaju pristup elektroničkim materijalima za učenje i svim ostalim relevantnim knjižničnim resursima. Neki autori, npr. Roes (2001.), sveučilišne knjižnice budućnosti vide kao centre za učenje, koji u elektroničkom obliku nude relevantne izvore ali i fizički prostor za rad.

Stavovi korisnika prema javno dostupnim mrežnim servisima znanstvenih i stručnih sadržaja

Analizom odgovora korisnika iz naše web ankete o korištenosti sadržaja koje nude servisi kao što su Google Scholar, PubMed, Open Access Source, SCIRUS i slični, utvrđeno je da je mali broj korisnika upoznat s ovim izvorima informacija i malo ih koriste. Stoga smo dobili i mali odziv na naše pitanje o usporedbi knjižničnih usluga i usluga koje dobivaju korištenjem ovih servisa. Sugestija koja se nameće kao naredni korak, koji bi Knjižnica trebala učiniti, jest informirati i educirati korisnike i o tim izvorima informacija. Tom vrstom aktivnosti sveučilišna knjižnica preuzima ulogu posrednika u širenju informacija i znanja, čime ujedno i razvija novu uslugu.

Što bi sveučilišna knjižnica trebala učiniti da ostane relevantan partner u akademskom okruženju?

Na temelju komentara i sugestija korisnika iz naše web ankete može se zaključiti da ih je najveći broj zadovoljan postojećim stanjem usluga koje nudi sveučilišna

9 The Information Literacy Website. Dostupno na: www.informationliteracy.org.uk

10 Podatci o europskim projektima učenja na daljinu, e-learninga i m-learninga opširnije na mrežnim stranicama Elearning Europa – inicijativi Europske komisije. Dostupno na: <http://www.elearningeuropa.info/>

knjižnica. Ova se tvrdnja može promatrati s dva aspekta. Prvi, da Knjižnica može zaista biti zadovoljna s mišljenjem svojih korisnika te da nastavi sa svojim aktivnostima tempom kojim to radi. Drugi, da se kritički postavi prema ovim mišljenjima i da istraži što je razlog da su korisnici zadovoljni postojećim stanjem. Je li to možda problem slabije informiranosti odnosno nedovoljnog znanja o tome što bi im sve mogla ponuditi suvremena sveučilišna knjižnica i što sve od nje mogu tražiti?

Dio korisnika predlaže i očekuje da Knjižnica ponudi više publikacija u elektroničkom obliku. Prijedlozi su uglavnom vezani uz pojedina znanstvena područja. Dio korisnika iz područja društvenih i humanističkih znanosti očekuje da Knjižnica osigura dostupnost znanstvenoj i stručnoj literaturi publiciranoj u Hrvatskoj kroz specijalizirane baze podatke. Jedan takav projekt koji je Knjižnica započela, je tekstovna baza (full-text) kojim se kani cijele članke iz hrvatskih znanstvenih i znanstveno-stručnih časopisa, od početka izlaženja do najnovijih brojeva, učiniti dostupnim korisnicima u elektroničkom obliku.

Korisnici često traže i očekuju da im sveučilišna knjižnica osigura pristup magistarskim radovima i doktorskim disertacijama. Dapače, traže i dostupnost svim radovima koje su objavili njihovi profesori i to u elektroničkom obliku. Upravo ovaj posljednji prijedlog jedan je od najnovijih poslova kojima su se počele baviti sveučilišne knjižnice u Europi i Sjedinjenim Američkim Državama. Radi se o organiziranju i održavanju digitalnih repozitorija ustanova kojima je zadaća da sakupe, organiziraju i učine dostupnima intelektualne proizvode institucije, u ovom slučaju sveučilišta. Važna uloga digitalnih repozitorija je i dugoročna zaštita ne samo objavljenih radova već i rastuće količine podataka koji predstavljaju rezultate znanstvenih istraživanja. Uloga knjižnica u tom kontekstu prepoznata je i u okviru koncepta "infrastrukture znanja" u dokumentima strategije 2010. i izgradnje europskih znanstvenih repozitorija.¹¹

Jedan od primjera koliko je znanstvenicima važno organizirati znanje i da upravo to očekuju od knjižnica, naveden je u članku Seringhaus i Gerstein (2006.). Ključni razlog zašto to trebaju biti knjižnice je njihova nepristranost da osiguraju decentralizaciju informacija s centralnim pristupom.

Manji dio korisnika iz naše web ankete očekuje da im sveučilišna knjižnica ponudi više knjiga u elektroničkom obliku. Potaknuti tim prijedlozima zanimala su nas iskustva drugih sveučilišnih knjižnica u svijetu. Najnovija istraživanja vezana uz korištenost i dostupnost elektroničkih knjiga na sveučilištima koje su proveli Carter-Williams i Best (2006.) te Hernon i sur. (2006.), govore o razlozima slabijeg prihvaćanja elektroničkih knjiga, ponašanju korisnika u korištenju ovog medija, ali i o prijedlozima korisnika što bi trebalo promijeniti kako bi elektronička knjiga bila prihvaćena slično kao elektronički časopis.

Dio korisnika u našoj anketi dao je svoje komentare i na usluge koje im pruža knjižnično osoblje. Od knjižničnog osoblja očekuju da im pomogne u rješavanju

¹¹ i2010 - A European Information Society for growth and employment. Dostupno na: http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/index_en.htm

njihovih informacijskih problema. Da bi knjižnično osoblje ne samo pomoglo korisniku u rješavanju informacijskog problema, nego i aktivno sudjelovalo u obrazovnom procesu korisnika, nužna je njihova trajna izobrazba. Znanja i vještine koje se traže od knjižničara upućuju na profil predmetnog stručnjaka za pojedino područje koji dodatno posjeduje znanja i vještine koje zahtijeva novo tehnološko i informatičko okruženje. Takav profesionalac treba biti u vještinama i znanjima barem korak ispred prosječnog tzv. Google korisnika.

Zaključak

Sveučilišna knjižnica da bi zadržala svoje mjesto relevantnog partnera u akademskom okruženju mora svojim korisnicima osigurati kvalitetne i relevantne svjetske izvore informacija. Ne samo da im treba osigurati pristup, nego taj pristup treba biti lagan, jednostavan i dostupan.

Suvremena sveučilišna knjižnica treba investirati više u inovacije i digitalne aktivnosti: specijalizirane baze podataka, npr. hrvatskih znanstvenih časopisa, e-knjige, e-udžbenike, disertacije i magistarske radove.

Jedna od aktivnosti koju bi sveučilišna knjižnica trebala preuzeti u suradnji sa sveučilištem je organiziranje elektroničkih institucijskih repozitorija, sveučilišta, pojedinih fakulteta i instituta. Repozitoriji bi s jedne strane omogućili lakše korištenje, a s druge imaju i ulogu čuvanja i zaštite znanstvene produkcije znanstveno-nastavnog osoblja.

Kako bi se navedeni sadržaji efikasnije koristili sveučilišne knjižnice bi trebale intenzivnije poraditi na programima informacijske pismenosti (informiranja i edukacije korisnika). Iako je veći dio korisnika u našem istraživanju naveo da prednost daju učenju na daljinu organiziranom preko mrežne stranice Knjižnice, važnim oblikom edukacije korisnika pokazali su se organizirani specijalizirani tečajevi i uključivanje u pojedine kolegije na fakultetima.

Korisnici koji fizički dolaze u knjižnicu očekuju da bude i prostorno prilagođena njihovim potrebama.

Da bi lakše mogla odrediti svoje mjesto u akademskoj zajednici, sveučilišna knjižnica treba poznavati svoje korisnike i prilagođavati se njihovim zahtjevima i potrebama. Kako bi to mogla uspješno raditi treba trajno osposobljavati knjižnično osoblje tako da postižu optimum vještina i razinu znanja koje suvremeno svjetsko akademsko okruženje nudi.

LITERATURA

1. Shiflett, O. Lee. Academic libraries. Encyclopedia of Library History. / ed. by Wiegand, W.A. and Davis, D.G.Jr. New York & London : Garland Publishing, Inc. 1994. pp. 5-14.
2. Brindley, Lynne. The British Library: its origins, development and future. // Interlending & Document Supply, 33, 2(2005), 76-80.
3. Oppenheim, C., & Stuart, D. Is there a correlation between investment in an academic library and a higher education institution's ratings in the research assessment exercise? // *Aslib Proceedings*, 56, 3(2004), 156-165.
4. Gastinger, Almuth. A report on the 8th International Bielefeld Conference 2006: "Academic Library and Information Services - New Paradigms for the Digital Age". // *Library Hi Tech News*, 4 (2006), 4-7.
5. Bawden, David. Information literacy: the new knowledge management? // *Journal of Documentation*, 62, 4(2006) Editorial. [citirano: 2006-10-17]. Dostupno na: <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewContainer.do?containerType=Issue&containerId=24084>
6. Shoham, Snunith; Nurit Roitberg. From electronic library to a learning center in the academic library: Integrating traditional and new uses in the library workstation. // *The Journal of Academic Librarianship*, 231, 4(005), 339-346.
7. Roes, Hans. Digital libraries and education. Trends and opportunities. // *D-Lib Magazine*, 7 (July/August 2001)/citirano:2006-10-17/. [citirano: 2006-10-19]. Dostupno na: <http://www.dlib.org/dlib/july01/roes/07roes.html><http://www.dlib.org/dlib/july01/roes/07roes.html>
8. Seringhaus, M; Gerstein, M. The death of the scientific paper. // *The Scientist*, 20, 9(2006), 25-26. / [citirano: 2006-10-07]. Dostupno na: <http://www.the-scientist.com/article/display/24465/>
9. Carter-Williams, Karen; Best, Rickey. E-Book usage and the *Choice* outstanding academic book list: Is there a correlation? // *The Journal of Academic Librarianship*, 32, 5(2006), 452-466.
10. Herson, Peter; Rosita Hopper; Michael R. Leach; Laura L. Saunders; Jane Zhang. **E-book use** by students: Undergraduates in economics, literature, and nursing. // *The Journal of Academic Librarianship*. [citirano: 2006-10-19]. Dostupno na: http://www.sciencedirect.com/science?_ob=MIImg&_imagekey=B6W50-4M4KKCB-3-1&_cdi=6556&_user=4777065&_orig=search&_coverDate=10%2F17%2F2006&_sk=99999999&_view=c&_alid=470661333&_rdoc=1&_wchp=dGLbVzz-zSkWA&_md5=f873509e76fec8b79d4c2cfdd6fe1491&_ie=/sdarticle.pdf

SAŽETAK

Izazovi koje nova tehnološka i komunikacijska postignuća postavljaju pred suvremene sveučilišne knjižnice u akademskom okruženju, nikada nisu bili veći.

Kako suvremenu sveučilišnu knjižnicu i njenu ulogu u skoroj budućnosti vide naši korisnici pokušali smo doznati web anketom provedenom na mrežnim stranicama Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Analiza rezultata pokazala je da bi Knjižnica trebala organizirati programe informacijskog opismenjavanja, edukacije korisnika za sve svoje usluge, na različitim razinama. Kako bi to mogla uspješno raditi, treba imati kvalificirano knjižnično osoblje, koje se trajno usavršava i posjeduje vještine i razinu znanja koje nudi suvremeno svjetsko akademsko okruženje.

Sveučilišna knjižnica da bi zadržala svoje mjesto ključnog partnera u tom okruženju mora svojim korisnicima osigurati jednostavan i lagan pristup kvalitetnim i relevantnim izvorima informacija; treba sama biti uključena u kreiranje elektroničkih sadržaja (e-institucionalni repozitoriji i sl.) i osigurati prateće sadržaje prema zahtjevima korisnika.

BIOGRAFIJA

Maja Jokić diplomirala je biologiju na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1978. godine. U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (NSK) zaposlena je od 1980. godine. Započela je s radom u odjelu Bibliografije članaka, a potom na Bibliografiji radova znanstvenih radnika RH. Od 1986. godine do polovice 2000. godine radila je u Službi znanstvenih informacija NSK-a. Od 2000. godine savjetnica je za znanstvene i ostale specijalne knjižnice u Zavodu za knjižničarstvo NSK.

Magistirirala je (1990. godine) i doktorirala (1995. godine) iz područja informacijskih znanosti pri Sveučilištu u Zagrebu. Status knjižničarske savjetnice postigla je 1999. godine i viši je znanstveni suradnik.

Bavi se praćenjem izvora znanstvenih i stručnih informacija, njihovom dostupnošću, nabavom, vrednovanjem, scientometrijom te edukacijom korisnika i knjižničnog osoblja. Kao savjetnica za znanstvene i ostale specijalne knjižnice pokrenula je održavanje stručnog skupa Dani specijalnog knjižničarstva koji ima međunarodni karakter. Autorica je većeg broja znanstvenih i stručnih radova iz navedenih područja, objavljenih u zemlji i inozemstvu, te nekoliko monografskih publikacija.

KNJIŽNIČNI KORISNICI I NJIHOVE POTREBE U 21. STOLJEĆU

Od samog početka postojanja knjižnica pa sve do unatrag dvadesetak godina, korisnici su odlazili u knjižnice prvenstveno s namjerom pristupa informacijama u materijalnom smislu. Informacija je bila vezana uza svoj materijalni oblik: tiskanu građu. Knjižnica je bila uglavnom jedino mjesto na kome se moglo pristupiti toj građi. Činjenica da je jedan korisnik u svojim rukama imao tu informaciju, obično je značila da je nečija druga prilika da ima tu informaciju u isto vrijeme smanjena.

Knjige ili informacije?

Korisnici danas daju prednost informaciji u njenom dematerijaliziranom obliku: digitalnoj informaciji. Dobra je stvar u tome što digitalnoj informaciji može pristupiti neograničeni broj korisnika bez dodatne naknade. To također znači da joj se može pristupiti s bilo kojeg mjesta na kojem se korisnik nalazi. Knjižnica može biti (a često i jest) na drugoj strani zemaljske kugle, a ne iza ugla.

Drugi je aspekt digitalne informacija njena veličina. Trodimenzionalni prostor tipične knjige od 300 stranica može pohraniti digitalne informacije fotografiranih stranica 15.000 knjiga ili 500.000 digitaliziranih knjiga. Informacije sadržane u 29 milijuna knjiga današnje najveće knjižnice mogu se pohraniti u prostor koji zauzima kuhinjski hladnjak prosječne veličine. Informacija koja se nalazila u Aleksandrijskoj knjižnici danas stane u džepić na košulji. Vanjska memorija koji visi s privjeska za ključeve lako može pohraniti informacije koje se nalaze u knjižnici u vašem susjedstvu. Nesumnjivo je da će do kraja prve polovice ovoga stoljeća sve informacije postojećih knjižnica biti moguće pohraniti na sitnom uređaju za pohranu pričvršćenom na ušnu školjku.

Prvo su knjige bile pisane rukom. Zatim su bile tiskane. Danas knjige nastaju u digitalnom obliku, a neke se od njih i tiskaju. Postotak informacija koje se objavljuju na tradicionalni način drastično se smanjuje.

Stoga je jedna od prvih dvojbi knjižnica: “Bave li se knjižnice knjigama (tiskanim publikacijama) ili informacijama?”

Tko je korisnik?

U društvu znanja, cjeloživotno učenje je način života i rada. U svrhu učenja, informacije imaju odlučujuću ulogu. Stoga će svaki učenik trebati knjižnične usluge. Kako svatko treba učiti, svaki je radno sposoban ili društveno aktivan građanin učenik, dakle i korisnik knjižnice. Knjižnične usluge nisu namijenjene privilegiranoj manjini. Knjižnica postaje masovni proizvod. Korisnici više ne koriste knjižnice po potrebi, one su postale prijeko potrebne usluge.

Pohraniti u knjižnici ili ne pohraniti?

Digitalno doba donosi raznolikost i nejasnost u odnosu na publikacije. S jedne strane cvjeta raznovrsnost medija: tekstualnih, grafičkih, zvučnih, vizualnih, statičkih i dinamičkih, čak i interaktivnih publikacija. S druge se strane mijenjaju vrste informacija od značenja za korisnikovo obrazovanje, istraživanje, rad ili zabavu: mrežna mjesta, blogovi, korisničke liste, raspravišta i drugi novi oblici koji svojom brojnošću nadmašuju tradicionalne knjige i serijske publikacije. U prvom napadu na informacijski prostor, korisnicima je posve svejedno tko su zatvorenici: enciklopedije dobro poznatog nakladnika sa stoljetnom reputacijom ili zajednički izgrađene webopedije.

Knjižničar sada treba odgovoriti na sljedeće pitanje: “Koja je građa vrijedna da se odabere za sadržaj knjižnice, a koja nije?”

Tko je autor?

Da bi nečije djelo postalo dijelom knjižničnog fonda autor i/ili djelo treba biti na neki način potvrđeno, prepoznato, odobreno. Taj postupak održava populaciju autora malobrojnog. Povijesno je broj autora uvijek bio nekoliko puta manji od broja korisnika. Autorom se nije postajalo preko noći. Netko se trebao uvjeriti da je djelo dovoljno vrijedno ili tržišno zanimljivo da uloži sredstva za njegovo tiskanje na papiru, pohranu u skladištu i izlaganje na policu. Bez objavljivanja i prodaje u knjižarama nečije djelo nije moglo završiti u knjižnici.

Danas korisnici, u žurbi da dovrše svoje djelo, ne mare dolazi li informacija od autora poznatog već stoljećima ili od nepoznatog polemičara nekoga opskurnog raspravišta s nedefinirane točke na planeti Zemlji. Njihova je osnovna briga pronaći što im je potrebno i to odmah.

Čak i više od toga! Taj isti korisnik želi objaviti svoju kompilaciju informacija sa ili bez nekih svojih originalnih misli o njima. Ona ili on to žele učiniti odmah. Ona ili on niti ne razmišljaju o tome da postanu poznatim autorom. Oni naprosto žele da njihov prilog može bilo tko čitati i odmah se time koristiti.

Bez svoga doprinosa informacijskom prostoru (u 20. stoljeću to smo nazivali “objavljivanjem”) osoba zapravo ne postoji u društvu znanja. Sintagma “Objavi ili nestani” dugo je bila imperativ za znanstvenike. Danas se proširila na sve građane.

Kako će knjižnice i knjižničari odgovoriti na ovu poplavu informacija na različitim vrstama medija i u različitim oblicima iz nepoznatih i nepotvrđenih izvora?

Pomoć, molim!

Nesumnjivo je da korisnici (pod korisnicima podrazumijevam svakoga građanina) žele (i ustvari trebaju) slobodan pristup bilo kojoj informaciji koja je ikada objavljena u bilo kojem obliku, i koju je bilo tko stvorio, preradio ili raspačao. Korisnici tu informaciju trebaju sada, odmah.

Pretražiti internet pomoću ključnih riječi iz cjelovitog teksta dokumenta čini se jednostavnim. Međutim, pronaći traženu informaciju u danom trenutku često može biti frustrirajuće iskustvo. Stoga će korisnici uvijek tražiti pomoć stručnjaka u točnom pronalaženju prave informacije.

Isto tako, svaki put kad će korisnik dobiti informaciju čiji se izvor ne može provjeriti, a vrijednost procijeniti, morat će provjeravati izvore i interpretirati informaciju. U tu svrhu potrebna mu je korisnički orijentirana usluga 24 sata na dan i 7 dana u tjednu.

Jesu li knjižnice voljne i osposobljene da pruže takvu “pomoć na cesti”?

Korisnici nisu više samo korisnici...

Do sada su knjižnice zadovoljavale korisničke potrebe u samo jednom smjeru. Dostavljale su informacije korisnicima. Kako se od građana sve više zahtijeva da odašilju informacije, oni postaju proizvođači informacija, autori. Broj dobavljača informacija približava se broju korisnika informacija, a taj se broj približava broju cjelokupnog stanovništva.

Proizvesti informaciju je jednostavno, kao i oblikovati je i odaslati u informacijski prostor. Međutim, ako se želi postići vidljivost, ako se želi da je odgovor na informaciju njena povratna vrijednost, potrebno je steći nove vještine. Važno je znati gdje objaviti informaciju, kako je oblikovati i što učiniti da je krajnji korisnik pronađe i upotrijebi.

Dakle, korisnici-autori trebaju pomoć u obavljanju ove nove uloge. Glavna su svojstva takvih pomoćnih usluga spretnost i inventivnost.

Trebaju li se zaista knjižnice transformirati u savjetodavne usluge? Žele li to? Jesu li spremne za to?

Korisnik koji postaje knjižničar

Objavljivanje će doživjeti samo malen dio informacija koje korisnici proizvode. Bit će potrebno organizirati, upravljati i održavati ogromne zbirke dokumenata koje

korisnici proizvode, fotografija i filmova koje snimaju i korespondencije koju vode. Kad se tome dodaju sve one informacije koje bi mogle biti potrebne korisniku, dobit ćemo više informacija nego što sadrži bilo koja knjižnica 20. stoljeća. Svaki je građanin postao (svoj vlastiti) knjižničar. Potrebna su znanja, vještine i stručna pomoć pri organiziranju, klasificiranju, označivanju, pakiranju, zaštiti, obradi, pohrani, objavljivanju i prikrivanju informacija.

Tko je voljan pružiti takvu uslugu?

Zaključak

Nakon 20. stoljeća informacija je digitalna, a njeno je odabiranje, pohrana, zaštita i raspačavanje jeftino i jednostavno. Korisnička se baza brzo širi, a granice između autora i korisnika postaju nejasne. Informacijski se stručnjaci suočavaju s novim definicijama knjižničnog sadržaja, autorstva, korisnika te uloga i zadataka knjižnica.

Korisnici razvijaju nove potrebe koje žele zadovoljiti u najkraćem roku.

Knjižnice trebaju pronaći svoju novu ulogu u tom novom svijetu. Za početak, knjižnice trebaju odlučiti žele li postati središte, referalna točka društva znanja ili će se zadovoljiti mjestom u niši i nastaviti i dalje obavljati poslove koji su se obavljali u Aleksandrijskoj knjižnici.

SAŽETAK

Informacija je postala digitalna. Isto je i s knjigama. Pohranjivanje i održavanje informacija u knjigama jeftino je i jednostavno.

Kako je cjeloživotno učenje *sine qua non* društva znanja, svaki građanin treba učiti i u tu svrhu treba koristiti i usvajati informacije koje se nalaze u knjižnicama i, općenito, u informacijskom prostoru.

Osim što se korisnička baza proširuje na svakog građanina, ona dodatno poprima dvije uloge: informacijski korisnik i proizvođač informacija.

Dok korisnicima knjižnica nije više potrebna kako bi došli do informacija ili ih pohranili, njihova je stvarna potreba pomoć pri pronalaženju i prenošenju informacija, njihovom vrednovanju i prikazu u informacijskom prostoru, kao i pomoć pri organizaciji vlastitih zbirki multimedijjskih podataka.

Korisnikova je potreba stvarna i snažna. Ako knjižnice ne prepoznaju tu potrebu i ne otkriju svoju želju da osiguraju nove usluge proširenoj bazi korisnika, pojavit će se neki novi igrači koji će, s vremenom, osvojiti informacijski prostor.

BIOGRAFIJA

Predrag Pale diplomirao je i magistrirao na Sveučilištu u Zagrebu gdje i danas radi.

Uveo je internet u Hrvatsku, pokrenuo Sustav znanstvenih informacija (SZI), zamislilo i sudjelovao u oblikovanju Hrvatske znanstvene bibliografije (CROSBI) i pokrenuo izradu sustava Nacionalni informacijski sustav knjižnica (NISKA).

Od 1993. do 2000. bio je zamjenik ministra znanosti i tehnologije. Sudjelovao je u osnivanju državnih tijela i agencija, kompanija i NGO-a u Hrvatskoj i inozemstvu. Dobio je Nacionalnu medalju za znanost i Državnu nagradu za znanost.

U središtu je njegova istraživačkog zanimanja primjena ICT-a u obrazovanju.

PROMIŠLJANJE RELEVANTNOSTI TAKTIKE ZA POBOLJŠANJE PRETRAŽIVANJA I PRONALAZENJA

Je li relevantnost u pretraživanju bolja no ikada? Ili, kao što sam rekao u uvodnom predavanju na Konferenciji o programima za pretraživanje u Bostonu u travnju 2006., je li relevantnost na popisu ugroženih vrsta informacijskih znanosti? Većina stručnjaka misli da je relevantnost *nikakav problem, poboljšanje ili predmet rasprave znanstvenika u kulama od bjelokosti.*

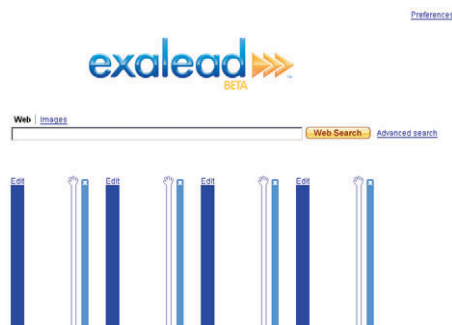
1.0 Pokazatelji promjene

Relevantnost je vjerojatno najvažniji vid u pretraživanju i pronalazenju. François Bourdoncle, osnivač Exaleada, sa sjedištem u Parizu, i bivši inženjer-savjetnik u Alta Visti, razvio je sustav pretraživanja prema kojem je relevantnost središnji izazov pretraživanja. “Korisnik mora pronaći što želi. Okvir pretraživanja više nije dovoljan.” Pogledajte sučelje Exaleada na www.exalead.com (slika 1).

Možemo vidjeti okvir pretraživanja, ali tu je i nekoliko različitih načina koji će smanjiti osjećaj frustriranosti zbog pregledavanja dugih popisa rezultata. Pogledajmo najprije ekran na koji upisujete upit. Naša je tema upit *ArnoldIT AND Google*.

Sustav Exalead daje popis pogodaka i prikazuje druge teme i aktivne veze pomoću kojih se može pronaći tražena informacija. Rezultati se pojavljuju na sljedećoj stranici. Može se vidjeti da umjesto popisa rezultata sustav Exalead uključuje:

- Povezane nazive;
- Minijature prikaze mrežnih stranica. Ako veza nije aktivna, to se odmah vidi i tako se štedi vrijeme;

Slika 1. Beta-sučelje Exaleada uključuje prečace prilagođene korisnicima. Svaki je prečac predstavljen slikovnim prikazom mrežne stranice. Sučelje se može prilagoditi za napredne mogućnosti pretraživanja.

- Vezu do farme veza¹ koja pokazuje na jednu od najposjećenijih stranica ArnoldIT-a (čak ni najnoviji programi za pretraživanje ne mogu isključiti pametne optimizatore programa za pretraživanje) (slika 2).

Exalead nudi korisnicima sučelje u stilu Endeca. Ono se najčešće opisuje kao grafičko korisničko sučelje za fasetno pretraživanje ili kraće fasetno pretraživanje. Većina proizvođača programa za pretraživanje na tržištu podržava fasetno pretraživanje.

Prijelaz nije bio nagao, ali u posljednje dvije godine fasetno pretraživanje sve se više koristi jer je anegdotalno dokazano da zaposlenici trebaju pomoć pri pronalazeњу informacija. Nisu nove ideje o uputnicama “Upotrijebi za” i “Vidi i” kategorijama koje povezuju slične informacije i metaoznaka koje ne indeksiraju samo imenice u dokumentu.

Nakon razdoblja indeksiranja dokumenta ili informacijskog objekta na razini koju zovem “najniži zajednički nazivnik”, programeri koji razvijaju programe za pretraživanje znaju da pretraživanje temeljeno na učestalosti pojavljivanja riječi u dokumentu nije dovoljno. Ovo otkriće proizvelo je značajnu aktivnost jer tehnolozi pokušavaju riješiti dva teška problema. Prvi je kako pomoći korisnicima da nađu informaciju bez oblikovanja upita i provođenja višestrukih pretraživanja. Drugi je izvlačenje korisnijih informacija iz dokumenata koje obrađuje program za pretraživanje.

Ne iznenađuje što fasetno sučelje pokazuje da sustav pretraživanja koristi metapodatke kako bi mogućnost pronalazanja bila bolja i brža, ali ne i jeftinija. Da bi se omogućilo ovakvo sučelje, potrebno je više algoritamskih radnji, a to obično usporava obradu dokumenata i povećava cijenu po dokumentu u obliku strojnih ciklusa i pohrane za čuvanje većih kazala, transformiranih izvornih dokumenata i dijelova koji povezuju povijesno kazalo, nove metapodatke i svježije ažurirana proizvodna kazala.

Upotrebljavaju se još neki programski trikovi za poboljšanje relevantnosti. Evo kratkog popisa; pozivam vas da odaberete one koje koristite i za koje mislite da su korisni:

1. Personalizacija. Primjer je My Yahoo. Sustav dopušta korisniku da odabere sadržaj koji se pojavljuje na osobnoj početnoj stranici. Personalizacija je postala automatska, pa sustav prati što svaki korisnik radi i automatski prikazuje informacije koje

Slika 2. Prikazi rezultata u Exaleadu uključuju boje u stilu Web 2.0, prethodni pregled minijaturnih prikaza i popis rezultata poredanih po relevantnosti. Osobitost prikaza je odabir i pokretanje mogućnosti “Precizirajte vaše pretraživanje”.

¹ Link farm (Nap. prev.)

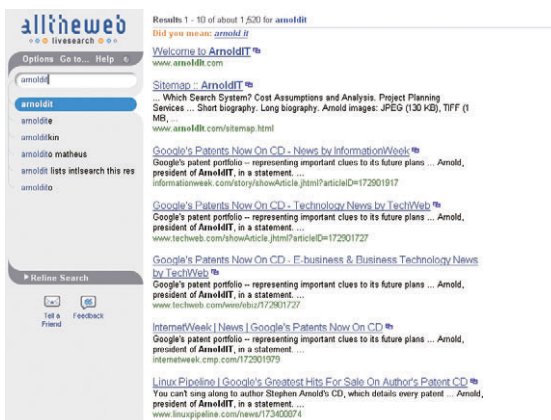
odgovarajuranijem ponašanju. Isto čini i Google News i prepoznaje automatski odabran sadržaj kao “preporučeni sadržaj”.

2. Društveno pretraživanje. Microsoft i Yahoo istražuju koristi društvenog pretraživanja već više od tri godine. Ideja je da se prate aktivnosti korisnika. Korisnici se grupiraju prema ponašanju. Kada nešto napravite, sustav uspoređuje vašu aktivnost sa sadržajem kojem pristupaju drugi u skupini i oblikuje relevantnost na temelju tih algoritamskih procesa. Live.com i različite eksperimentalne usluge na Yahoou upotrebljavaju ovu tehniku koja je obično dostupna na <http://labs.yahoo.com/>, a ovaj primjer nove suradnje između Fast Search i Yahooa prikazan je na slici 3 za upit *ArnoldIT*.

3. Taksonomija. Primjer je Siderean. Siderean je proizvođač sustava za pretraživanje koji podržava “semantičku mrežu” i produbljuje klasifikaciju do posebne razine granularnosti. Ovaj primjer smartDESKTOP-a iz Države Indijane² pruža brojne mogućnosti pretraživanja bez unosa upita. Za pristup sustavu potrebna je registracija (slika 4).

Microsoft i Yahoo glasni su zagovarači “mudrosti masa” da upotrijebim domisljatu frazu Jamesa Surowieckija iz *The Wisdom of Crowds*³. O ideji se govori pod nazivom *društveno pretraživanje*. Pojam društveno pretraživanje nije jasno definiran, ali je koristan način upućivanja ljudi da prepoznaju korisna mrežna mjesta ili druge sadržaje. Praćenjem broja klikova ili posjeta koje dobije određeno mrežno mjesto ili dokument može se izraditi vrednovan popis mjesta. Kada mrežno mjesto prikazuje okvir pretraživanja i koristi društveno pretraživanje, rezultati se često uspoređuju samo s mjestima koja su odabrali korisnici. Primjer takvog pristupa je služba Delicious, koja je sada u vlasništvu Yahooa.

Rezultati upita na Delicious mogu biti vrlo korisni, pogotovo za popularne teme. Rezultati za upit *iPod* pretražen u kazalima službe Delicious u lipnju 2006. godine mogu se vidjeti na slici 5.

Slika 3. Stupac na lijevoj strani pokazuje inačice korisničkog upita. Prva je sugestija najrelevantniji upit na temelju kasnije obrade niza rezultata, korisničkog ponašanja i aktivnosti drugih korisnika koji provode slična pretraživanja. Ovaj je sustav društvenog pretraživanja razvijen iz suradnje Yahoo-Fast Search & Transfer.

² Dostupno na: <http://www.indianahumanities.org/smartdesktop/>

³ Surowiecki, James. *The Wisdom of Crowds*. New York : Random House, Inc., 2005.

Društveno pretraživanje omogućuje korisnicima sustava indeksiranje mrežnih mjesta korištenjem bilo kojeg naziva koji korisniku padne na pamet. Pokusi sa sustavom pokazuju da pretraživanje određene naziva proizvoda ili široko korištenih naziva daju uistinu korisne rezultate. Rezultati za *iPod*, na primjer, daju velik broj glavnih mrežnih mjesta koja se nisu pojavila na početku popisa rezultata na službama Google, Microsoft Live.com ni Yahoo Mindset. Društveno pretraživanje pruža značajne prednosti pred ovim djelotvornim sustavima pretraživanja:

1. Ako je promet dovoljno velik, korisnici preuzimaju većinu tereta. Mana je, naravno, da ako nema prometa ili nitko ne predlaže korisna mrežna mjesta i nitko ne odabire te veze, sustav će biti od rubne važnosti.
2. Sustavi s gustim prometom mogu se potpuno osloniti na predložena mrežna mjesta i tako isključiti skupo pretraživanje mreže, indeksiranje i obradu upita koji su vezani uz tradicionalne sustave indeksiranja mreže. Prema tome, društveno pretraživanje smanjuje troškove i ostavlja dojam visoko relevantnih i aktualnih rezultata.

Slika 4. Svaka kategorija ima potkategorije. Broj iza naziva kategorije prikazuje broj dokumenata u toj kategoriji. Mogu se označiti i odabrati funkcije koje mogu suziti niz rezultata prema vremenu, stupnju i vrsti obrazovne građe.

Slika 5. Sustavi društvenog pretraživanja dobro funkcioniraju za poznate teme kao što je *iPod*. Specijalizirane teme daju nula pogodaka.

3. Društveno pretraživanje je privlačna ideja, pa su odnosi s javnošću i promidžba postali lakši jer se pravovremen koncept promovira medijima i korisničkim zajednicama.

Nedostatak društvenog pretraživanja nije osobito dobro shvaćen. Sustav koji se oslanja na klikove ili odabir bez neke vrste potvrde ili provjere može biti namješten. Na isti način kako je gradonačelnik Dailey desetljećima namještao izbore u Chicagu, Illinois, stručnjaci za prevare klikom mogu uobličiti rezultate društvenog pretraživanja jednostavno, brzo i jeftino. Digg.com, jedno od najpoznatijih mrežnih mjesta za društveno pretraživanje, moralo je razviti strože sigurnosne mjere kada su hakeri nekažnjeno namještaali rezultate početkom 2006.

Druga je mana društvenog pretraživanja poremećena raspodjela naziva. Bella Hass Weinberg jedan je od prvih istraživača koji je svratio pozornost na neobičnu raspodjelu odrednica koje dodjeljuju korisnici. Molim pogledajte reprezentativnu raspravu o ovoj vrsti prevare klikom na Texonicu.⁴ Korisnici dodijele mali broj naziva dokumentima ili URL-ima. Pretraživanje za *iPod* radi dobro jer je naziv poznat i veliki broj korisnika zanima ta naprava. Pretraživanje za taloženje iona daje manje pogodaka. Provjerite to sami na Delicious. Ljudi koji indeksiraju upadaju u istu zamku ako ne poduzmu odgovarajuće kontrolne mjere. Molim, pogledajte tekst Belle Hassa Weinberga: Složenost indeksnih sustava: odricanje i neuspjeh. Posljedice na organizaciju interneta.⁵

Društveno pretraživanje izuzetno je popularno u Microsoftu i Yahoou kao i u brojnim tvrtkama Web 2.0 poput Flickr (koji je sada u vlasništvu Yahooa), vodičima za postavljanje zvučnih snimki na mrežu i različitim službama RSS. Društveno pretraživanje može dati korisne podatke za indeksiranje i određivanje relevantnosti. Međutim, samo društveno pretraživanje nije svemoćan lijek za brojne boljke relevantnosti modernih sustava (slika 6).

Svaki od ovih primjera naglašava sljedeće:

1. Proizvođači sustava za pretraživanje pokušavaju prevladati probleme popisa potrebnih rezultata, probleme koje mnogi ljudi imaju pri oblikovanju upita koji daje potrebne rezultate, i neučinkovitost prisiljavanja korisnika da pregleda pojedinačne dokumente kako bi locirao određenu informaciju.
2. Korisničko sučelje se mijenja i postaje sve ukrašenije u usporedbi s oskudnim okvirom pretraživanja Googlea.

Slika 6. Googleovo jednostavno sučelje razvija se u suprotnom smjeru od faseta i velikog izbora na sučeljima drugih sustava za pretraživanje.

⁴ Trexonic. Dostupno na: <http://zeerus.wordpress.com/2006/04/20/digg-is-corrupted/>

⁵ Weinberg, Bella Hass. Complexity in Indexing Systems—Abandonment and Failure: Implications for Organizing the Internet. Dostupno na: <http://www.asis.org/annual-96/ElectronicProceedings/weinberg.html>.

3. Indeksiranje dokumenata i provođenja metaoznaka s dodanom vrijednošću inovativni je val u pretraživanju za one koji su zanemarivali ono što dokumentacijski stručnjaci i knjižničari već dugo znaju.

Treba zapamtiti: Pretraživanje traži način kako da poboljša pretraživanje. Još uvijek nema “vilinskog praha” ni “čarobnog štapića”.

2.0 Klasična relevantnost susreće višeznačnu matematiku

Što vam znači relevantnost kada upišete naziv u program za pretraživanje? Zna li to uopće? Većina ljudi subjektivno definiraju relevantnost. Ako ne znate što trebate, kako možete definirati relevantnost?

Ali relevantnost ima točno određeno značenje za stručnjake u pronalaženju informacija.

Upravo smo vidjeli brojna sučelja koja pokušavaju umotati popise rezultata u nešto slično gumenim jastucima na gimnastičkim spravama ili osigurati pomoćne kotače slične onima koje zabrinuti roditelji stavljaju na dječje bicikle. Sučelja koja smo pregledali smanjuju rizik loše oblikovanog ili perifernog upita.

Jedna od najtežih zadataka računalne znanosti jest pronaći sustav koji će dati ono što želite. Klasični algoritmi relevantnosti daju temelj za različite matematičke procese koji ublažuju krutost formalne preciznosti i izračuna odziva. Napokon, kakva je korist od oblikovanja upita, ako se tražena informacija “skriva” u 15 posto sadržaja koji sustav nije pronašao?

Treba zapamtiti: Relevantnost sustava za pretraživanja u konačnici je subjektivna. Štoviše, “prava informacija” može biti netočna za nekog korisnika, ali vama je upravo to što trebate.

U zadnje sam vrijeme otkrio zabrinjavajući trend izbjegavanja znanstvenog mjerenja preciznosti i odziva. Ti rezultati mogu biti nezgodni za komercijalne tvrtke. Cijena je prevelika za znanstvene ustanove koje ne mogu sustavno manipulirati korpusom. Zbog toga se traže računalne dosjetke, algoritamski mađioničarski trikovi i prečaci. Znam da će brojni prodavači programa za pretraživanje žestoko protestirati protiv činjenice što neke “inovacije” karakteriziram kao matematičke ekvivalente Houdinijevih iluzija. Dopustite da kažem kako je to zdrav i pozitivan trend. Oni koji razvijaju programe za pretraživanje pokušavaju “humanizirati” pretraživanje dublje od kazala ključnih riječi. Taj “novi svijet” uključuje:

- Usklađivanje nizova koje sužava korisničko ponašanje, odnosno korisnik upiše *spears*, a sustav pronalazi svaku pojavu tog niza znakova u indeksiranom korpusu u popisu najpopularnijih upita s tim nizom. Takav pristup daje *Britney Spears*, ali ne i *Macedonian spears*.
- Pojava naziva, odnosno traženje riječi koje se pojavljuju u popisu učestalih naziva za indeksirani dokument i odabir dokumenata u kojima nazivi koje daje korisnik mogu biti pogrešno napisani. Pretražite *wrld cup* i većina sustava će pokazati kako se to točno piše i najznačajnije veze za točan naziv.

- Izračunavanje posrednih mjera važnosti dokumenta identificiranjem i praćenjem broja veza na dokument s posebnim korisničkim pečatom, koliko puta važna osoba odabere dokument, i ostale “vlasničke” mjere poput aktualnih korisničkih podataka u sustavima koji čuvaju stanje datoteka.⁶
- Korištenje popisa sinonima i fraza koji omogućuju proširenje korisničkog niza tako da prije navedeni procesi mogu djelovati na većem sadržajnom korpusu, a onda prikazati kategorije koje se mogu označiti i odabrati i koje omogućuju jednostavno istraživanje onoga što sustav odredi da je u vezi s upitom korisnika.
- Korištenje ljudi ili sustava za dodjelu dodatnih naziva ili važnosti dokumentima. Tim metapodacima onda se može upravljati pomoću algoritama kako bi se izvela relevantnost za dokument koji govori o jedinici, ali taj se pojam u njoj izrijekom ne pojavljuje; na primjer sudski dokument u kojem je *osumnjičenik* ili *okrivljenik* osoba imenovana u korisničkom upitu.
- Konvertiranje sadržaja u označeni XML, analiziranje dijelova dokumenta kao što su odlomak i rečenica tako da se informacija o mjestu dijelova može upotrijebiti za izračunavanje relevantnosti, to jest naslov koji sadrži niz *spears* važniji je od odlomka koji sadrži isti niz.
- Kombiniranje tih tehnika s različitim pragovima za svaku varijablu u algoritmima.

Ove tehnike mogu učiniti rezultat nejasnim jer će odabrati jedinice koje bi bile isključene u tradicionalnim Booleovim upitima i omogućeni konceptualni skokovi da povežu jedinice na temelju korisničkog ponašanja tijekom ranijih upita i kroz analize veza kako bi se “otkrile” veze korištenjem brojnih matematičkih tehnika, od Markovljevog algoritma do ugrađenih izračuna udaljenosti.

Treba zapamtiti: Pametna matematika pojačava teret izračuna koji opterećuje sustav za pretraživanje. To se prevodi u veću složenost, višu cijenu i potencijalnu latentnost u ažuriranju produkcijskih kazala.

Važno je znati da navedeni pristupi ne uključuju sve navedene tehnike koje su danas dostupne informacijskim stručnjacima za pretraživanje. Popis treba ilustrirati one tehnike koje koriste stručnjaci za pretraživanje suočeni s problemom relevantnosti u rezultatima pretraživanja.

3.0 Poboljšanje relevantnosti: djelomično skrivena taksonomija

Jednostavno sučelje za pretraživanje Googlea samo je vrh impresivnog ledenja napredne tehnologije. Kako bi se ilustriralo koliko je važno postalo fasetno pretraživanje, pogledajte ovaj prikaz rezultata na Googleu. Što pokazuje podajući okvir? Pogledajte bolje. Upit je *recipes* (recepti).

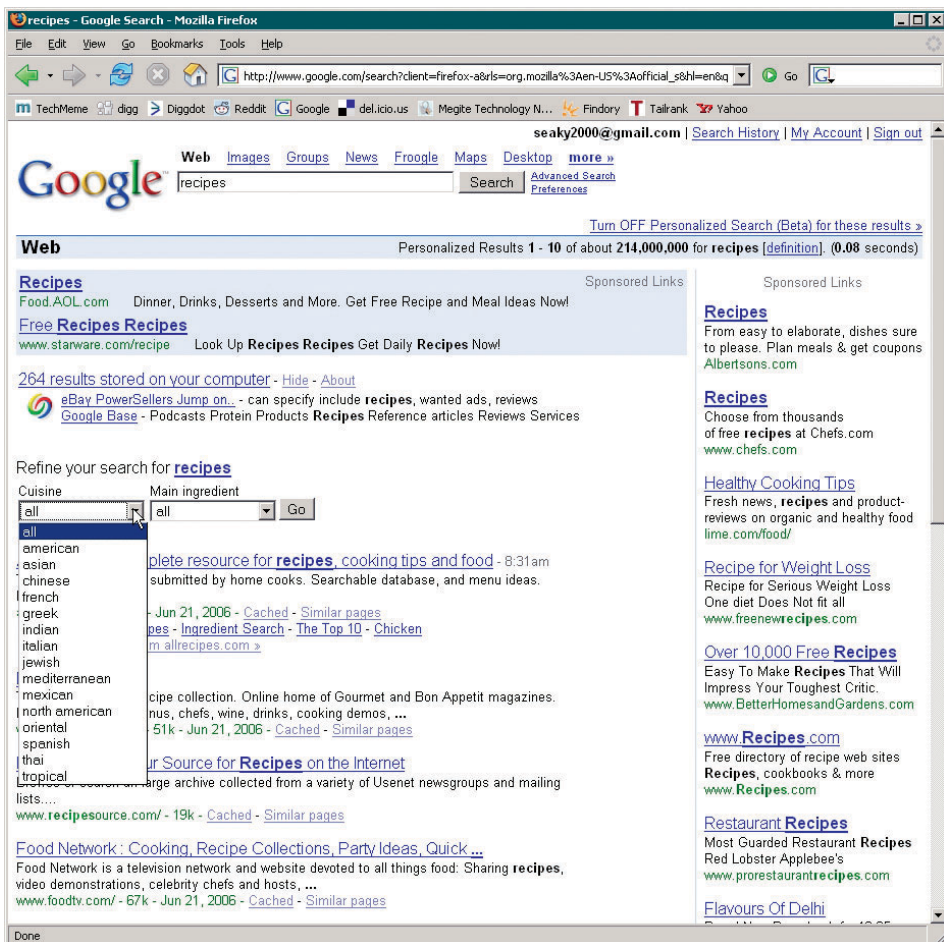
⁶ “Pristup najvažnije osobe” najbliži je pristupu Tacit Software Inc.’s approach. Dostupno na: <http://tacit.com/home.asp>

Upišite naziv recipes na Googleu i dobit ćete sljedeće (barem je tako bilo na dan 23. lipnja 2006.) (slika 7).

Padajući okvir omogućuje sužavanje popisa rezultata na vrstu recepta. To znači da Google ima tehnologiju za implementaciju fasetnog pretraživanja. Ova značajka pretraživanja vjerojatno će postati javno dostupna u bližoj budućnosti.

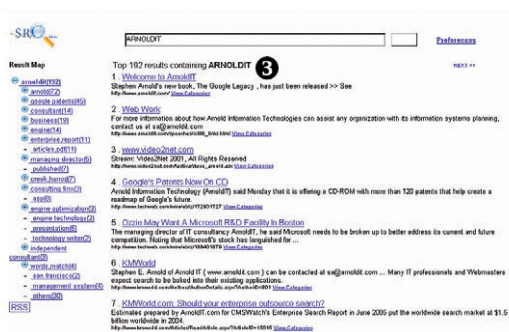
Dok ovo pišem sredinom 2006. godine, tek je nekoliko ljudi vidjelo ovo sučelje. Microsoft ima sličnu tehnologiju, ali oni pokazuju klasterne informacije. Sljedeća generacija Microsoftovih sustava za pretraživanje izgleda ovako (ili je tako izgledala sredinom 2006. godine) (slika 8).

Mnogi od vas nisu upoznati s ovakvim padajućim okvirom na stranici Googleovih rezultata. U stvari, Google je razvio ujednačenu nehijerarhijsku klasifikacijsku

Slika 7. Ovo je neobjavljeno sučelje Googlea koje koristi Googleovu vlasničku tehnologiju okupljanja koja omogućuje korisniku da suzi ili poboljša popis rezultata jednim klikom na miša.

Slika 8. Sučelje za pretraživanje Share-Point bit će doručeno obilježjima koja su slična onima u Microsoftovom Asia's Search Technology Center. [1] Klasteri povezanih rezultata pretraživanja u stilu Vivisimo na lijevom dijelu prikaza, [2] Tipka RSS tako da pretraživanje može poslužiti kao stalan upit koji može rezultatima opskrbljivati Microsoftov New-sreader ili biti ugrađen u Microsoftovu aplikaciju, i [3] Glavni popis rezultata po relevantnosti.

shemu za engleski jezik. Ostali će jezici biti dodani u budućnosti. Padajući okvir traži klaster koji su povezani s receptima i hvata prvih desetak zapisa u klasteru koji su drugi odabrali. Metrika i korisničko ponašanje utječu na sadržaj Googleovog klastera. Klaster može sadržavati samo jednu mrežnu stranicu ili dokument. Ali klaster može sadržavati i druge klastere. Namjera je da će korisnik koji upiše upit *recipes* htjeti suziti popis potrebnih rezultata na određenu kuhinju ili sastojak.

Zašto Google mora potrošiti sredstva i pokušati obraditi mrežne upite za jednu cijelu godinu? Odgovor je da algoritam PageRank treba dodatnu algoritamsku potporu. Korisnici rijetko gledaju više od jedne do dvije stranice rezultata. Mnogi niti ne znaju razliku između plaćenih navoda reklama i rezultata na mrežnoj stranici. Korisnici Googlea su poput korisnika u većini ustanova. Što je što? Koja je jedinica najrelevantnija i daje odgovor na moje pitanje? Od ta se dva pitanja lede žile u tvrtkama koje izrađuju programe za pretraživanje jer većina sustava za pretraživanje daje rezultate koji mogu, ali i ne moraju biti shvaćeni kao relevantni.

Treba zapamtiti: Pokretačke sile pretraživanja dodaju obilježja i funkcionalnosti. Ta obilježja odnose se na slabosti tradicionalnih sustava za pretraživanje koji se upotrebljavaju za internet i intranet.

4.0 “Lisičine” pretraživanja za poboljšanje relevantnosti

Razmislite o usluzi Farechase Yahooa na slici 9.

Sučelje ove nove Yahoove usluge omogućuje višestruke ulaze u pretraživanje. U stvari, to je jedna od glavnih razlika između Yahooa i Googlea. Yahoo ispunjava svaki kutak sučelja aktivnim vezama, okvirima, padajućim pristupom “nedavnim pretraživanjima” (bez posebnih koraka) i pomagalicama poput tabulatora. Googleov je izgled pojednostavljen u usporedbi s bogatim izborom na Yahoou.

Farechase je primjer onoga što danas zovemo *vertikalno pretraživanje* ili žargonom smušenog savjetnika *fokusiran sadržaj*. Svatko tko ima više od 50 godina sjeća se da je jedini način pretraživanja izvorne Dialogove informacijske službe ili sustava SDC Orbit bio odabir baze podataka koja je imala uredničke upute. Korisnik je mogao odabrati ERIC i dobiti sadržaje o obrazovanju, ABI/INFORM i dobiti informacije o poslovanju i upravljanju, PROMPT i dobiti podatke o tržištu i tako dalje.

The screenshot shows the Yahoo! FareChase website interface. At the top, there are links for 'Yahoo!', 'My Yahoo!', and 'Mail'. A search bar is present with the text 'Search the Web' and a 'Search' button. Below this, the 'YAHOO! FARECHASE' logo is displayed, along with a welcome message for user 'seaky2000' and links for '[Sign Out, My Account]'. A tagline reads: 'We search dozens of travel sites so you don't have to. Introducing the best way to find great prices for flights and hotel rooms.' There are two main navigation buttons: 'Flights' and 'Hotels'. The main search area is titled '--- My Recent Searches ---' and includes a 'Search by:' section with radio buttons for 'Round-Trip' (selected) and 'One-Way'. The 'From' field contains 'cvg' and the 'To' field contains 'dca'. A dropdown menu for the destination shows 'Washington, DC - DCA (Washington National Airport)'. There is a checkbox for 'Check nearby airports'. The 'Depart' and 'Return' sections show dates '07/14/06' and '07/21/06' respectively, with 'Anytime' selected for both. Below these are dropdown menus for passenger types: 'Adult' (1), 'Child' (0), 'Senior' (0), and 'Infant' (0). A 'Search' button is located at the bottom right of the search form. To the right of the search form is a 'Hotel Maps!' section featuring a map of Washington, DC with hotel icons and the text 'Explore your Destination See what's around you with state-of-the-art maps.' Below the map are 'Additional Resources' including links for 'Frequently Asked Questions', 'Information for Travel Sites', 'Yahoo! FareChase Tools', and 'Recommend FareChase'. At the bottom of the page, there is a search bar for 'Find additional destination and hotel info on Yahoo! Travel Guides.' with a 'Search Travel' button.

Slika 9. Ovu uslugu Yahooa neki učeni ljudi zovu *vertikalni sustav pretraživanja*. Taj naziv nije točan. Yahooov Farechase je vezan uz domenu.

Danas, pridošlice među korisnicima baza podataka otkrivaju da bujanje i nedisciplinirano indeksiranje sadržaja dovodi do dosadnog, nezahvalnog zadatka pronalaženja relevantnih članaka u Brobdingnagovom popisu rezultata. Farechase rješava problem:

- Ograničavanjem domene pretraživanja na [a] air travel ili [b];
- Prisiljavanjem korisnika na korištenje Booleovog upita unosom polja NOT (izbacuje one letove koje korisnik ne želi);
- Davanjem mogućnosti korisniku da označi i pritisne pohranjen upit u padajućem okviru “Moja nedavna pretraživanja”, odabirom karte koja će pokazati koordinate za ono što korisnik traži (usput, odabir karte bez određenog odredišta odvodi korisnika do drugog ekrana gdje se traži grad i poštanski broj) ili uporabom okvira pretraživanja na dnu ekrana koji prekrece “redovno/obično” pretraživanje u Yahoou.

Neki stručnjaci za sučelja mogu reći da se Yahoo trudi učiniti previše. Korisnici će biti zbunjeni. Drugi će reći “Yahoo ima baš prikladno sučelje.” Bez obzira na estetske rasprave, Yahoo je u žiži revolucije vertikalnog pretraživanja. Postoje stotine mrežnih mjesta koja se bave podskupom sadržaja i daju korisnicima okvir pretraživa-

nja ili skupinu veza koje osiguravaju ulaze do informacija na tom mrežnom mjestu ili u određenoj zbirci. Zanimanje za vertikalno pretraživanje jasan je znak da popisi potrebnih rezultata nisu dovoljni.

Treba zapamtiti: Jedan od načina poboljšanja relevantnosti jest ograničavanje sadržajne domene i onoga što korisnik može učiniti da pronađe informaciju.

5.0 Zaključno: što je relevantno

Moj zaključak o relevantnosti je sljedeći:

Relevantnost bitno definira pojedinačni sustav pretraživanja, ali i svaki pojedinačni korisnik. Pojam objektivne norme relevantnosti jedna je od onih tehničkih tema koje se prosljeđuju u bjelokosne sveučilišne kule. Relevantnost umire. Besmisleno je tugovati jer većina danas izuzetno subjektivno poima njezinu važnost. Vremena ima premalo da bismo otkrili je li neki dokument pravi, točan, a dio dokumenta koji daje odgovor na pitanje ima vrijeme trajanja koje se mjeri u sekundama, minutama, satima, danima, mjesecima ili godinama.

U listopadu 2005. godine časopis *Online Magazine* objavio je moj članak pod naslovom "Relevantnost i kraj objektivnih pogodaka". Sudeći prema broju elektroničkih poruka i poziva koje sam dobio, mnoge brine poimanje da upit daje pristrane rezultate. Danny Sullivan, "rock zvijezda" pretraživanja obogatio se učeći ljude kako da njihove mrežne stranice budu "što relevantnije" u svrhu privlačenja prometa i stvaranja prihoda za vlasnike.

Relevantnost ima drugo značenje za znanstvenike i stručnjake za optimiziranje programa za pretraživanje. Pronalaženje informacija dodjeljuje nazivu precizniju definiciju. Na primjer, Wikipedija nudi korisnu definiciju:

"U računalnoj znanosti, a naročito u programima za pretraživanje, relevantnost je brojčana vrijednost pripisana rezultatu pretraživanja, koja označava u kojoj mjeri rezultat odgovara na informacijske potrebe korisnika koji je obavio pretraživanje. U mnogim slučajevima relevantnost rezultata određuje redoslijed njegova prikaza korisniku. U znanstvenom pretraživanju informacija, riječ *relevantnost* koristi se pri procjeni sustava već više od četrdeset godina, od Cranfieldovih pokusa u ranim šezdesetim godinama dvadesetog stoljeća. U relativno novom komercijalnom svijetu pretraživanja, među tvrtkama koje izrađuju programe za pretraživanje mreže, optimizatorima programa za pretraživanje i u medijima sve se više koristi netočan [engleski naziv] *relevancy* umjesto točnog naziva *relevance*. Često se može prepoznati iz koje skupine potječe neki stručnjak za pretraživanje informacija prema tome koristi li točan oblik riječi."⁷

Wikipedija jasno navodi kako je riječ *relevantnost* devalvirala. Slažem se s tim zaključkom.

⁷ Više možete vidjeti na [http://en.wikipedia.org/wiki/Relevance_\(Computer_Science\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Relevance_(Computer_Science))

5.1 Upravljanje iskustvo

S vremenom sam naučio cijeniti sustave koji omogućuju ono što zovem “pri-
lagodena relevantnost”. Pogledajmo primjer ove vrste funkcionalnosti:

Ovo je mrežno mjesto Vatikana (slika 10).

Sustav pretraživanja je Mondosoft. Mondosoftova tehnologija dopušta krajnjem korisniku upite i olakšava povezivanje određenih sadržaja s određenim upitima. Mondosoftovo sučelje Vatikana kombinira višejezičnost, fasete, istaknut sadržaj, analitiku i pretraživanje. Mondosoft (pogledajte mrežno mjesto na: www.vatican.va, a detalje na: www.mondosoft.com) omogućuje:

1. Vežu na kategorije koje su dostupne korisniku i na specifične vrste sadržaja poput novosti, kontakt informacije o Vatikanu i referentnu građu.
2. Rezultate pretraživanja s dijelom dokumenta, datum dokumenta, vežu na dokument, tipke prethodnog pregleda i aktivne veze na dokument u kojem su traženi nazivi označeni

The screenshot displays a search results page for 'abortion' on the Vatican website. The interface is organized into several sections:

- Filters:** A top navigation bar shows '(375) All categories' and '(130) Vatican Offices'. Below this, more filters are listed: '(157) The Holy Father', '(67) News', '(13) Reference', and '(8) Calendar'. A 'All categories (sort by date)' button is also present.
- Search Results:** A list of search results is shown, each with a title, language, and date. Examples include:
 - [partial-birth abortion](#) (English) ... Partial-birth abortion PONTIFICAL COUNCIL FOR THE FAMILY ... ALFONSO LÓPEZ TR...
 - [declaration on procured abortion, 18 november 1974](#) (English) ... Declaration on procured abortion, 18 November 1974 SACRED CONGREGATION ... FAITH ...
 - [partial-birth abortion: de um crime desumano à humanização](#) (Portuguese) ... Partial-birth abortion: de um crime desumano à ... ALFONSO L. TRUJILLO "PARTIAL-BIRTH ABORTION"
 - [partial-birth abortion: da un crimine disumano all'umanizzazione](#) (Italian) ... Partial-birth abortion: da un crimine disumano all'umanizzazione ... ALFONSO LÓPEZ TRUJILLO "Partial-birth abo...
 - [evangelium vitae: text - intratext sc](#) (English) ... the unspeakable crime of abortion Previous - Next Click here to ... : the unspeakable crime of abortion 58. Among all the cri...
 - [evangelium vitae: text - intratext sc](#) (English) ... facilitate the spread of abortion, enormous sums of money have ... are capable of removing abortion from any kind of control ...
- From the Catechism:** A section titled 'Abortion' containing links to 'moral precepts and, 2271, 2274 and respect for life, 2770' and 'those who help obtain an, 2272'.
- Search Options:** A search bar with 'abortion' entered and a 'Search' button. Below it, 'Return results from' options include 'last week', 'last month', and 'All' (selected).
- Select category:** A dropdown menu set to 'All Categories'.
- Return documents by author:** A dropdown menu set to 'Any author'.
- Return documents by title:** An empty search box.
- Language:** A section showing language counts: German 2, Spanish 7, French 4%, Italian 4%, Portuguese 2, and English 88%.
- Reset search engine:** A button to clear the search.

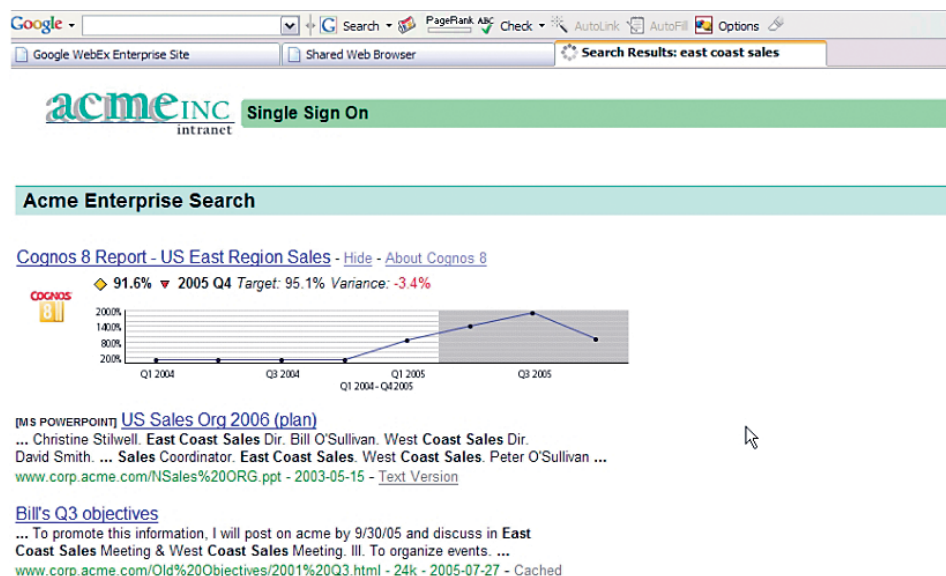
Slika 10. Mondosoftovo sučelje omogućuje osobi s ovlasnicom implementiranje tabulatora, suženje niza rezultata pomoću naredbe *označiti* i *odabrati* i daje prikaz prema relevantnosti. Aktivne veze “Iz katekizma” istaknuti su rezultati za koje osoba s ovlasnicom omogućuje korisniku pristup jednim klikom miša.

3. Istaknute rezultate s oznakom “Katekizam” u gornjem desnom uglu. Vati-kan koristi ovu funkciju da specificira određen sadržaj koji se prikazuje kada korisnik šalje određeni upit Mondosoftovom sustavu. Ovo je u biti ista vrsta tehnologije kao i ona koja se koristi kada sustav pretraživanja usklađuje reklame prema korisnikovom upitu. Pojam relevantnosti, u slučaju istaknutog sadržaja, jest da “otac” zna najbolje; igra riječi nije namjerna.
4. Obilježje označite i odaberite za ograničavanje niza rezultata na određeno vremensko razdoblje, okvir pretraživanja za određenog autora, odabir jezika i tipka za ponovno postavljanje koja poništava postavke i omogućuje korisniku da preformulira pretraživanje.

5.2 Pretraživanje kao aplikacijsko sučelje

Sljedeća ilustracija prikazuje Googleov sustav za pretraživanje OneBox koji daje informaciju izravno od aplikacije poslovnih obavijesnih podataka treće osobe (slika 11).

Googleov OneBox omogućuje da korisnik unese upit poput izvještaja prodaje i vidi grafiku koja sadrži informaciju koju je korisnik tražio. Aplikacija koja stvara podatke softversko je pomagalo koje je razvio proizvođač aplikacije i partner Googlea, u ovom slučaju Cognos. Većina korisnika Cognosa dobije izvještaje koji su oblikovani

Slika 11. Googleov OneBox omogućuje korisniku da upiše upit i pronađe podatke poslovnih aplikacija treće osobe. Grafički prikaz u nizu rezultata stvara se dinamički iz Cognosa i onda iskazuje među rezultatima OneBoxa. Korisnik ne mora biti u interakciji s Cognos sustavom poslovnih obavijesnih podataka da dobije tražene podatke.

i kodirani u odjelu informacijske tehnologije. Cognos obučava svoje analitičare i inženjere za korištenje vrlo složenoga Cognosova sustava. Kada menadžer treba izvještaj, može otvoriti preglednik, odabrati vezu na Google, upisati prodajni izvještaj i dobiti ga. Odabir grafičkog prikaza daje podatke na kojima se temelji izvještaj.

Googleov je pristup poslovnom pretraživanju taj da sučelje pretraživanja s kojim radi većina zaposlenika bude Cognos. Cognos nudi svojim strankama kodirana pomagala i OneBox kako bi povećao korištenje skupe poslovne aplikacije. Eliminiranjem uskih grla koja nastaju kada previše zaposlenika traži obučenog analitičara koji će izraditi izvještaj, Cognos očekuje porast korištenja sustava, ali i cijena ovlaštenica.

Pristup pretraživanju koje ima OneBox označava pomak od postavljanja dodatnih složenih slojeva na već ionako informatičkom tehnologijom obilježen posao menadžera. Google i njegovi partneri igrali su na adut, na poslovne sustave pretraživanja koji postaju sve složeniji, skuplji i računalno zahtjevniji. Ponovimo što OneBox znači za relevantnost:

1. Sustav uzima upit korisnika, odlazi u poslovnu aplikaciju poput Cognosa ili neku drugu aplikaciju Googleovih partnera, izvlači podatke koji su potrebni da bi se odgovorilo na upit i prikazuje podatke kao broj, grafikon, tablicu ili rezultat. OneBox postaje način na koji zaposlenik pristupa sadržaju smještenom u aplikaciji treće osobe. Jednostavno. Nije potrebno nikakvo lokalno prilagođavanje.
2. Sustav koristi Googleov okvir pretraživanja i Googleovu tehnologiju da dođe do podataka. Ne treba pregledavati zbunjujuća sučelja. Ne treba oblikovati složene upite. Googleov OneBox dobiva podatke za naredbe iz Microsoft Exchange pomoću upita *Wicks calendar*.
3. Google je preselio teret stvaranja pomagala od stvaratelja programa za pretraživanje (Google) na partnera (Cognos). Većina Googleovih suparnika pišu takve prilagodnike i daju ovlasnice korisniku programa za pretraživanje ili osiguravaju aplikacijsko programsko sučelje i odustaju ako ih stranka ne želi unajmiti i kao tvrtku koja proizvodi program za pretraživanje i za pružanje inženjerskih usluga kako bi pristup programu za pretraživanje postao repozitorij vlasničkih podataka.
4. Sustav uzima podatke s izvora i prikazuje ih tako da su zaposleniku suvisli. U gornjem primjeru, podaci o prodaji pojavljuju se kao grafikon. Ako se dvaput klikne na grafikon dobiju se brožani podaci na temelju kojih je izrađen.

5.3 Mogućnosti u stvarnom svijetu

Dopustite da završim s četiri prijedloga o relevantnosti i sadašnjem sustavom pretraživanja.

Prvo, ima dovoljno prostora za uslužne programe pretraživanja koji mogu poslati upit u više sustava i izbaciti duplikate iz rezultata. Rezultati bez duplikata tada se mogu procijeniti po relevantnosti prema statistici, lingvistici i/ili društvenim

načinima. Vivisimo danas nudi neke od tih pomagala, a možete eksperimentirati s brojnim obilježjima Vivisima na www.clusty.com ili na mrežnom mjestu FirstGov.gov na www.firstgov.gov (slika 12).

Dakle, implementirajte tehnologiju koja omogućuje pretraživanje ili otkrivanje sadržaja kada korisnik odabere “fasetu” predmeta svojeg pretraživanja. Sljedeća tablica je popis proizvođača pomagala za rudarenje podataka (tablica 1).

Drugo, tražite sustave koji mogu upravljati vašim sadržajem i dodati mu vrijednost. Izbor je velik, od poslovnih sustava Exaleada do Googleovog OneBoxa. Pristupi su različiti, ali korisnici će moći pristupiti podacima i neće ih ograničavati komande i razumijevanje grafičkih prikaza.

Treće, koristite ono što imate i uložite neko vrijeme i trud u prilagođavanje i poboljšavanje sustava koji već imate. Za to ćete možda trebati više zaposlenika i savjetnika. Sustavi pretraživanja još uvijek nisu potpuno automatizirani. Mnoge velike organizacije uvučene su u vrtlog poslovnih sustava pretraživanja. Danas se problemi mogu riješiti uzimanjem ovlasnice za neki drugi sustav. Ukratko, uložite vrijeme i novac u poboljšanje onoga što ste instalirali. Uzrečica da je “trava zelenija s druge strane ograde” nije točna. Učinite vašu travu zelenom.

Četvrto, naučite živjeti s nesavršenom prirodom rezultata pretraživanja i vrednovanja relevantnosti. Naučite učinkovitije načine pregledavanja dokumenata. Previše stručnjaka koji se bave znanjem jedva čeka slobodno vrijeme za nogomet, čas-

FirstGov.gov Home | FirstGov.en español | Frequent Questions | Email FirstGov.gov

FirstGov.gov Search

nuclear power Search Advanced Search Search Tips

By Topic By Agency By Source

All Results (124)

- Office of Nuclear Energy, Science (24)
- Reactors (22)
- Emergency, FEMA (9)
- Commercial (8)
- Regulatory Commission (7)
- Soviet-Designed Nuclear Power Plants (8)
- State Nuclear Industry (6)
- Skull Valley Goshute (8)
- Fact Sheet (6)
- Space, Nuclear Power Systems (5)

More | All

Search portal by Vivisimo

FirstGov FAQs Podcasts

- Chernobyl nuclear power plant accident
- Three Mile Island nuclear power plant accident
- Nuclear power plants in the U.S.

124 results for nuclear power out of at least 324,626 (Details) Web results by msn Search

Office of Nuclear Energy, Science & Technology - DOE [new window] [preview]
Government's expertise in nuclear engineering and technology. Our activities benefit the American people by helping to maintain the Nation's access to diverse and environmentally responsible sources ...
nuclear.gov - Cached - More from this site

TVA: Nuclear Energy [new window] [preview]
U.S. nuclear power plants, including TVA facilities, were safe and secure prior to September 11, 2001, and they are even more so today, serving as a role-model for industrial security in America.
www.tva.gov/power/nuclear.htm - Cached - More from Tennessee Valley Authority

FEMA: Nuclear Power Plant Emergency [new window] [preview]
Nuclear Power Plant Emergency. Nuclear power plants use the heat generated from nuclear fission in a contained environment to convert water to steam, which powers generators to produce electricity.
www.fema.gov/hazard/nuclear/index.shtm - Cached - More from Federal Emergency Management Agency (FEMA)

FEMA: Are You Ready? [new window] [preview]
Nuclear Power Plants. Technological Hazards -- 990KB; Nuclear power plants use the heat generated from nuclear fission in a contained environment to convert water to steam, which powers generators to ...
www.fema.gov/areyouready/nuclear_power_plants.shtm - Cached - More from Federal Emergency Management Agency (FEMA)

Slika 12. Vivisimo izbacuje duplikate rezultata iz metapretraživanja korisničkog upita, a onda ih stavlja u klaster. Tabulatori omogućuju da korisnik posloži rezultate po agenciji ili izvoru.

Company	Web address	Approach	Application
ClearForest	www.clearforest.com	Rules-based and statistical approaches built on careful analysis	Call centers and metatag generation for enterprise search
IBM	http://www.almaden.ibm.com/webfountain/	Multiple technologies	Similar to Inxight but using IBM-developed technology
Inxight	www.inxight.com	Add on tools and complete system, including search	Useful where tools and a comprehensive text mining server are needed
SAS Institute	www.sas.com	Uses Inxight tools plus SAS-proprietary extensions	Industrial-strength text mining to integrate in statistical analysis
SPSS Inc.	www.spss.com	Uses tools acquired from Lexiquest and SPSS-proprietary extensions	Industrial-strength text mining to integrate in statistical analysis
TEMIS	www.temis.com	Linguistics-based approach	Can be used as an add-on for enterprise search or as a stand-alone mining system

Tablica 1. Popis proizvođača.

kanje s kolegama ili rad na crno. Stjecanje, filtriranje, odabir i razumijevanje informacija je teško. Programaska podrška i “pomoćni kotači” poput društvenog pretraživanja nekima pomažu, ali posao svejedno treba napraviti. Količina informacija udvostručuje se svakih tri do šest mjeseci (ovisno o tome čijoj procjeni vjerujete), pa niti jedan sustav pretraživanja ne može s tim držati korak. Potrebne su godine, možda i desetljeća da bi se napredovalo prema rješavanju osnovnih izazova:

1. Pošaljete upit na jednom jeziku, dobijete rezultate na više jezika, poredane po relevantnosti, a prihvatljiv prijevod na dohvata ruke. Zamislite Kinu. Zamislite Indiju. Malo je vjerojatno da poslovni istraživači i znanstvenici troše mnogo vremena na pretraživanje dostupnih informacija iz tih zemalja. Što se događa kada Indija i Kina čine dvije najveće internetske zajednice?
2. Pratite razvoj u stvarnom vremenu od izvora s podrijetlom, a ne samo kvazi-pouzdanе informacije koje danas dolaze od RSS-a. Koji sustav danas spaja pretraživanje kemijskih patenata na više jezika s najnovijim podacima o sustavima poruka za posebne teme? Odgovor je niti jedan. Danas je to uglavnom ručni posao uz podršku računala.
3. Pristupite osobnom repozitoriju informacija, repozitoriju informacija tvrtke i podacima s interneta u približno stvarnom vremenu s jednog uređaja bez obzira na lokaciju. Prvo, niti jedan sustav ne uključuje u potpunosti repozitorije sadržaja, pa ih je prema tome nemoguće pretraživati. Da su integrirani, sigurnosni i računalni problemi oborili bi sustav na koljena. Vojna oba-

vještajna služba pokušava to sada napraviti i ima problema. Krivac? Relevantnost. Vojni analitičar želi znati detalje, a danas sustavi nisu osobito dobri u pružanju ove vrste rezultata za ograničene domene. Ulančane domene su u nadležnosti pokusa za doktorske disertacije.

4. Nabavite informacije koje se prilagođavaju vašim potrebama u određenom trenutku. Mana stalnih upita je da je upit statičan, a posao korisnika se mijenja. Kada se promijeni zadatak na poslu, potrebno je promijeniti i informacije. Sustavi koji "promatraju" korisnika i automatski se prilagođavaju promjenjivim informacijskim potrebama tek su u začetku.

Relevantnost je, dakle, apstraktan pojam. Ljudi govore o "tome" i pretpostavljaju da drugi znaju što "to" znači. U stvari, relevantnost u današnjem online svijetu mora biti definirana unutar vrlo uskih granica i iznimno specifičnih situacija. Ako informacijski stručnjaci ne preciziraju korištenje naziva, nitko neće znati što znači relevantnost. Relevantnost je nešto što svaki korisnik prepoznaje kada se s njom sretne. Kada je relevantnost potpuno subjektivna, procjena sustava postaje stvar cijene ili rješavanja jako specifične zadaće.

Kao u popularnoj pjesmi, sanjarija relevantnosti održava na životu informacijske nade. Sanjarija je zabavna, čak i ugodna. Ipak, ne pomaže u pružanju točne jedinice koju korisnik najčešće treba. Možda. Jednom.

SAŽETAK

Relevantnost, barem onakva kako je definiraju znanstvenici, uzmiče pred davanjem odgovora i u nekim slučajevima algoritamskog oblikovanja rezultata na temelju ponašanja korisnika.

Postoje pokazatelji promjene od znanstvenog mjerenja relevantnosti do ljubaznijeg, nježnijeg pristupa, a da je odgovor na upit "dovoljno dobar".

Primjeri su personalizirani nizovi rezultata, društveno pretraživanje⁸ koje daje odgovor na temelju onoga što drugi smatraju korisnim kao i žurba da se pretraživanje obogati taksonomijom.

Ti primjeri odražavaju ono najbolje i najgore u današnjim trendovima u poslovnim i potrošačkim pretraživanjima. Proizvođači pokušavaju prevladati problem dugih popisa rezultata koje korisnici ne žele pregledavati. Većina korisnika posvećuje pretraživanju sve manje vremena. Uznemirujući je nedostatak informacija o potrebnim činjenicama da bi se točno odgovorilo na pitanje.

Najnoviji sustavi za pretraživanje pokušavaju spriječiti situacije u kojima korisnik ne pronalazi nikakvu korisnu informaciju. Subjektivna je procjena što je potrebno da bi se odgovorilo na korisnikovo pitanje. Proizvođači se izuzetno trude kako bi stvorili vidljive i skrivene mehanizme koji će pretraživanje učiniti korisnim što većem broju ljudi. Korisnici ne znaju što se događa u pozadini. Matematika je složena, ali i nezanimljiva većini korisnika sustava za pretraživanje.

Sustavi za pretraživanje u 2007. godini bit će sličniji pretrpanom i šarenom sučelju Yahooa nego oskudnom i šturom izgledu Googlea. Proizvođači se okreću uskim sadržajnim domenama gdje se teško može dogoditi da neko pretraživanje neće dati rezultata. Stručnjaci prepoznaju takve sustave kao pametno prikrivena sučelja koja većini korisnika pružaju bezbolno pretraživanje. Naravno, korisnik nije svjestan da se upit upućuje u vrlo skućen sadržajni prostor gdje je neuspjeh unaprijed izbjegnut.

Ušli smo, prema tome, u razdoblje u kojem je pretraživanje upravljano i kontrolirano. Programska podrška odbacuje duplikate ne opterećujući korisnika odlukom o tome koja verzija sadrži specifičnu informaciju koju traži. Sadržaj je pojačan kako bi svaki korisnik dobio neke informacije bez obzira na izvorni upit. Relevantnost dobiva novo značenje.

BIOGRAFIJA

Stephen E. Arnold je generalni direktor kompanije ArnoldIT.com.

© Stephen E. Arnold 2006. Dopušteno jedno objavljivanje u zborniku radova s konferencije. Elektronička prava za cjeloviti tekst dokumenta su pridržana.

⁸ Social search (Nap. prev.)

400. OBLJETNICA NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU znanstveno-stručni skup

Zagreb, 9. - 11. svibnja 2007.
Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
URL: <http://www.nsk.hr/cdskup>

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu tijekom 2007. godine obilježava 400. obljetnicu svoga utemeljenja. Tim povodom održat će se međunarodni znanstveno-stručni skup, koji će obraditi povijesne aspekte nastanka i razvoja Knjižnice te dati uvid u perspektive njezina razvoja i uloge u budućnosti.

PROGRAM:

- 9. svibnja 2007.** Predvorje Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Ulica Hrvatske bratske zajednice 4
- 11.00 Svečano otvaranje – Tihomil Maštrović, Glavni ravnatelj Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: Pozdravna riječ
 - 11.15 Radoslav Katičić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb: Nacrtak kulturne povijesti svih četiristo godina Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
 - 11.45 Otvaranje izložbe strane stručne literature pod naslovom „Knjižnice i knjižničarstvo: prošlost, sadašnjost, budućnost“ u organizaciji ISIP-a (Internacionalne stalne izložbe publikacija) Mezanin
 - 12.15 Koktel
- 10. svibnja 2007.** *Povijesni aspekti razvoja Knjižnice*
Hrvatski državni arhiv, Trg Marka Marulića 21
- 8.30 Prijave sudionika
 - 9.30 Josip Bratulić, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet: Knjižnice crkvenih redova u Hrvatskoj
 - 9.50 Aleksandar Stipčević: Isusovačke knjige i knjižnice u hrvatskim zemljama
 - 10.10 Sandor Bene, Mađarska akademija znanosti, Budimpešta: Od kupovine knjiga do kupovine pisaca: braća Zrinski u međunarodnoj propagandi (1663.-1666.)

- 10.30 Diskusija
11.00 Odmor za kavu
11.30 Mijo Korade, Hrvatski institut za povijest, Zagreb: Baltazar Adam Krčelić i NSK u Zagrebu
11.50 Ivica Zvonar, Knjižnica Odsjeka za povijesne znanosti HAZU, Zagreb: Rukopisna ostavština Ivana Kostrenčića u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu
12.10 Branko Tomečak: O sadržaju i okolnostima darovanja značajnije i starije knjižnične građe: iz povijesti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu prije 1920. godine
12.30 Diskusija
13.00 Odmor za ručak
14.30 István Monok, Nacionalna knjižnica Széchényi, Budimpešta, Mađarska: Nacionalne knjižnice u vremenima promjena
14.50 Daniel Barić, Sveučilište u Toursu, Francuska: Nastanak i razvoj dvojnosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u europskom kontekstu (19. - 20. stoljeće)
15.10 Stjepan Matković, Hrvatski institut za povijest, Zagreb: Sveučilišna knjižnica u povijesnom kontekstu od početaka 19. stoljeća do raspada Austro-Ugarske
15.30 Diskusija
16.00 Odmor za kavu
16.30 Snješka Knežević: Urbanistička razmatranja lokacija Nacionalne i sveučilišne knjižnice: 1882. – 1910.
16.50 Nenad Fabijanić, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet: Stara zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice kroz slojeve klasicizma i secesije
17.10 Diskusija
20.00 Svečana večera

11. svibnja 2007. *Suvremeni aspekti i razvoj Knjižnice i knjižničarstva u budućnosti*

- Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Dvorana na mezaninu, Ulica Hrvatske bratske zajednice 4
9.30 Aleksa Bjeliš, Sveučilište u Zagrebu: Knjižnica i Sveučilište
9.50 Josip Stipanov: Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
10.10 Velimir Neidhardt, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet: Arhitektura Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
10.30 Diskusija
11.00 Odmor za kavu
11.30 Kai Ekholm, Nacionalna knjižnica Finske, Helsinki: Europska digitalna knjižnica i Web 2.0: dva sukobljena svijeta?

- 11.50 Hans Petschar, Austrijska nacionalna knjižnica, Beč: Nacionalne knjižnice i njihove strategije za digitalizaciju europske baštine
- 12.10 Diskusija
- 12.30 Odmor za ručak
- 14.00 Mirna Willer, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu: Hrvatska nacionalna knjižnica u budućnosti
- 14.30 Kaisa Sinikara, Sveučilište u Helsinkiju, Finska: Europske sveučilišne knjižnice kao potpora primarnoj funkciji akademske zajednice
- 14.50 Marina Mihalić, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu: Knjižnični sustav Sveučilišta u Zagrebu
- 15.10 Diskusija
- 15.30 Odmor za kavu
- 16.00 Marija Maja Jokić, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu: Sveučilišna knjižnica u skoroj budućnosti: kako je vide korisnici
- 16.20 Predrag Pale, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet elektrotehnike i računarstva: Knjižnični korisnici i njihove potrebe u 21. stoljeću
- 16.40 Diskusija

Organizator:

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

Programski i organizacijski odbor:

prof. dr. sc. Neven Budak, predsjednik
akademik Josip Bratulić
akademik Radoslav Katičić
dr. sc. Marija Maja Jokić
prof. dr. sc. Tihomil Maštrović
dr. sc. Mirna Willer
Jasenska Zajec

NAKLADNIK:
Nacionalna i sveučilišna knjižnica
Hrvatske bratske zajednice 4
Zagreb

www.nsk.hr

ZA NAKLADNIKA:
prof. dr. sc. Tihomil Maštrović

OBLIKOVANJE I PRIJELOM:
Denona d.o.o., Zagreb

IZRADA CD-a:
Denona d.o.o., Zagreb

NAKLADA:
400 primjeraka

Objavljivanje ovoga CD-a novčano je pomoglo
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.